

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

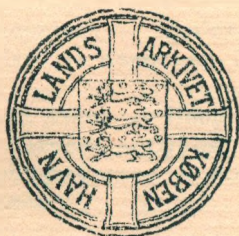
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

V. BRÜCKER

MIT LIVS VEJ

II. KAMPÅR

P. HAASE & SØNS BOGHANDEL
KØBENHAVN 1926

INDHOLD

	Side
I Kapellan. — Indlevelse i ny forhold. — Begynder som forfatter	7
II Første kamp om skriftspørgsmålet.....	32
III Rejseplaner. — Ugler i mosen. — Et halvt års udenlandsrejse	53
IV Kamp med Indre mission og myndighederne. — Pastor Blicher fordrives. — Valgmenighed forberedes	100
V Rejsende foredragsholder. — Bethesda.....	119
VI Sagatun. — Rejse i Norge. — Norsk bedømmelse	125
VII Angreb og tilslutning. — »Det kirkelige råd«. — Anerkendelse nægtes	136
VIII Mine forældre. — Træk fra Starup-tiden.....	148
IX Politik	162
X Frimenighedspræst. — Hjælp over for myndighederne. — Bjørnstjerne-Bjørnson. — Frimenighed og folkekirke. — Fornyet ansøgning om anerkendelse. — Bispestillingen. — Havemand.	179
XI Morten Pontoppidan. — Mission, indre og ydre.	203
XII Små oplevelser. — Kamp om Guds forhold til det onde	230
XIII Mit forhold til Askov. — Hæng	240
XIV Blåvand. — Børnene. — Cyklist. — Grundlovstale	251
XV Kamp om »fritænkerne«. — Jakob Knudsen. — Koldingmødet.....	263
XVI Afholdssagen	277
XVII Mors død. — Vi får anerkendelse.....	285
XVIII Ny skriftstrid (om G T.). — Jakob Knudsen	295
XIX Forfatterskab. — Konfirmation. — Fars død	308
XX Strid om K. S. af 98. — Efterdønninger	315
XXI »Den gamle præst«	327
XXII J. H. Monrad. — Højskole. — Slutning	338
Kildeliste	353
Navneliste	355
Rettelser og Tilføjelser til I. Del.....	360

I.

På vejen fra Kolding til Starup præstegård havde Henrik Henriksen givet mig en meddelelse: Gårdejer *Ole Daaugrds* som jeg havde aflagt et lille besøg, da jeg var ovre for at gøre aftale med pastor Blicher, havde mistet en lille dreng. Forældrene vilde gerne have mig til at tale i hjemmet i morgen, inden vi drog til kirke.

Så snart jeg havde hilst på Blichers og fået lidt at spise, gik jeg over i mit værelse. Det lå i et fløjhus. Gennem døren ud til gården havde også præstens gæs deres indgang, men når vi var trådt ind i en lille gang, skulde gæssene til højre, jeg til venstre.

I mit værelse var mine medbragte sager sat ind, men jeg kunde ikke tænke på at få dem på plads: Jeg skulde se at få noget til en ligtale mellem vildfremmede mennesker, om en dreng jeg aldrig havde set, til forældre jeg vel havde hilst på men slet ikke kendte! Det var en underlig situation. Jeg burde sagt nej til anmodningen.

Den næste morgen gik jeg en tur. Da jeg nåede enden af præstegårdsalleen kom to gamle koner just ud fra en gård, som lå dær, hver med en mælkespand. Det var endnu de tider, hvor fattigfolk kunde få deres mælk frit i gårdene. De to gamle stansede. »Ih næ se, det er måske den ny kappelan!« Da jeg havde bekræftet det, lød det: »Den forrige kappelan gav os altid en krone«. Det var rigtig pænt af ham, men jeg har des værre ingen penge hos mig. Så sjokkede de af, noget mindre fornøjede end da de hilste.

Det skal ikke være godt varsel, når det første man møder på en vandring, er en kælling. Og jeg mødte hele to, og det

var min aller første vandring på det ny sted, og jeg kunde ikke opfylde deres begæring.

Det kunde blive til alle hånede! Og hævn kom samme dag.

Lidt efter at jeg var kommet hjem, klædte jeg mig om og gik til Daugårds. Der var allerede kommet en del og flere strømmede stadig til. Alle beværtedes med frokost. Så bares kisten ud i den rummelige forstue, følget samlede sig i denne og de tilstødende ret store stuer samt ude i gården, hvortil døren holdtes åben — det var det fineste vejr hele denne marts. Og så talte jeg. Det var kun lidet bevendt, men jeg vandt dog både forældrene og andre. Jeg forklarer det ved min stærkt bevægede sindstilstand. Den har lagt en farve, en stæmning over talen, som har bødet på dens tyndhed, givet en klang af medfølelse og deltagelse i sorgen, som jeg ikke havde og ikke godt kunde have.

Efter begravelsen fulgte en del mennesker med hjem til middag. Den begyndte med kødsuppe med tre slags boller: kødboller, melboller og trindboller. Dette var ufravigelig skik i Starup og Nebel og nogle få andre sogne, men blot et par mil bort til alle sider, og trindbollerne brugtes, ja kendtes ikke. På gildesbordet fandtes endnu de rædselsfulde drikke: muskatvin, kirsebærvin og gammel fransk vin. Men rødvin, portvin eller sherry havde begyndt at vise sig og har for længst sejret.

Til eftermiddagskaffen serveredes brændevin, rom, kognak, så man kunde lave sig en kaffepunch. Selv usynlige, fik den ene af kællingerne mig anbragt ved siden af »gamle Henriksen« fra Skovgård, og den anden skød ham i hu at spørge mig, om jeg vilde have en punch. Da jeg aldrig havde smagt det, sagde jeg naturligvis ja. Jeg vidste ikke, men det vidste de to kællinger, at der var mange lurende øjne rettet på den ny kapellan, som nok vilde føre til bogs, hvad de så. Og han drak kaffepunch!

Den egn jeg var kommet til, var en del åndelig bevæget. Fra 1839—43 havde Frederik Hammerich — senere professor i kirkehistorie — været præst i Starup-Nebel, og da han var svagelig, havde han det sidste par år havt til kapellan den Frederik Helveg, som jeg kendte fra Købelev. De havde bægge samlet mange om deres prækestol, også fra nabosogne. I 1841 havde den fynske gårdmand *Peder Larsen Skræppenborg* købt en gård i Dons by i nabosognet Almind. Han tilhørte de gudelige forsamlingsfolk og havde været en vældig taler blandt disse. Men han var blevet stærkt påvirket fra grundtvigsk side og friet ud af den værste pietisme. Dog vist ikke mere, end at der stadig i hans tale hørtes en underklang af de gamle toner. Men han vilde selv helst høre grundtvigsk forkyndelse, og han holdt derfor nogle store møder i sin gård, hvortil han indbød grundtvigske mænd som talere. Alle var velkomne og de fik mad og drikke oven i købet. Disse møder havde også virket ikke lidt til egnens åndelige oplivelse.

Så kom efter 64 Askov højskole i gang. Nogle af de fremmeligste unge blev lærlinge dær, Askovlærerne kom også og talte ved P. Larsens møder, og siden skød nu et, nu et andet forsamlingshus frem, idet der dannedes foredragsforeninger, som jo måtte have lokaler at samles i. Således var allerede i 1866 12 mænd, dels ældre, dels yngre, trådt sammen i en forening, de kaldte »Fostbroderskabet«, der havde netop det formål at stille trangen til at få noget at høre fra åndslivets egne. Foreningen voxede så hurtigt og stærkt, så der 1867 indrettedes en sal i Ågård, en by i Starup sogn, til afholdelse af dens møder. Den var så vidt jeg har kunnet spore det første folkelige forsamlingshus på landet. Og her blev nu jævnligt holdt offentlige foredrag, hvortil man endog indbød sådanne stjærner som prof. Rasmus Nielsen.

Således fandtes der dog en del i pastoratet og i dets nærmeste omegn, der var grundtvigsk prægede, men jeg vidste kun lidet om, hvem det var. Men der var også en del missionsfolk, som anså alt grundtvigsk for kætteri. Resten

måtte vel betegnes som dem der holdt på det bestående, og de havde set sig mer eller mindre gal på dem, der drog til andre kirker, ja endog havde løst sognebånd til andre præster. De vilde også på forhånd være ret uvillig stæmt mod en mand der havde ord for at høre til den slags.

Og det havde naturligvis bredt sig. Pastor Blicher havde efter mit besøg hos ham med sit lune smil sagt: Ja, grundtvigianer er han jo, det kunde man se på hatten — jeg bar en sort, blød filthat.

Blicher var en elskværdig og godmodig mand. I sin første præstetid sagde man han havde været en vældig opvækkelsesprædikant. Men deraf var intet spor nu. Han var 70 år, var ikke det mindste skaldet men havde et tæt, ganske hvidt hår over et glatbarberet, rundt ansigt, var temmelig fed og havde ikke megen lyst til at arbejde. Han røg en 11—12 cigarer om dagen, holdt et Koldingblad og ellers ingen aviser, ejede omtrent ingen bøger ikke en gang sin fætter Steens. Hans kone var også meget trivelig, udelukkende husmoder og moder — til 11 eller 12 børn — og havde den mærkelige egenskab ikke at kunne tåle salmesang. Blev hun udsat derfor, fik hun krampe. Jeg fik morgenkaffen over på mit værelse. Men kl. 12 kaldtes jeg til middag. Jeg har aldrig været særlig snaksom. Man vil da forstå, at vi for hinanden vildfremmede mennesker og uden nogen fælles interesse, havde ondt ved at få noget at tale om. Formaden blev dog gjerne krydret af underholdning om æmner fra den for en time siden ankomne avis, men eftermaden spistes mest i fuldkommen tavshed. De døtre som endnu var hjemme, var åbenbart sky over for den ny kapellan som desuden var af disse mærkelige grundtvigianere, der ikke havde brudt sig om at gå i kirke hos deres far eller hos den forrige kapellan, der var blevet svigersøn af huset, og jeg var tilmed forlovet.

Da jeg et par gange havde været ovre til eftermiddagskaffe kl. 2, og den var blevet drukket i pinlig tavshed, og

jeg ikke syntes det gik an at sluge kaffen og så forsvinde, valgte jeg snart at flygte. Hver dag noget over 1 forlod jeg da præstegården og gik som oftest til *Jens Daugdrds*, der boede en 3—4 km borte i Fredsted by. J. D. og hans kone *Maren* var nogle prægtige mennesker bægge, vi havde altid så meget at snakke om, og det hele samvær var så fornøjeligt, så hvad der var tænkt som en lille ›visit‹ gjerne blev et besøg til midnat. Og når jeg først har fået benene vendt en vej, er det mig ikke let at få dem andet steds hen, og disse besøg blev da næsten daglige i det halve år jeg boede hos Blichers.

En søn af Jens Daugårds blev gift med min datter, men ingen af dem havde den gang set dagens lys.

Jeg kom dog også andre steder: til Skovgård og Egeland, to meget store gårde. På Skovgård havde Christen Berg været huslærer, fra Egeland hentede han sin kone, medens *Nutzhorn*, den bekendte Askovlærer fra samme gård fik sin.

Nu var Berg jo blevet en stor mand, Nutzhorn en mand, som der gik en del ry af. En søn fra Egeland var blevet præst, en søn fra Skovgård ejede ikke mindre end to gårde, hvoraf den enes jorder stødte sammen med Skovgårds. Der var altså storhed på mere end én måde, og det var vel nok gået familjerne Henriksen og *Bertelsen* noget til hovedet. De led bægge under dette at være bønder men at ville være noget andet og mere. De havde f. ex. opgivet deres gode jyske sprog og talte ›fint‹ uden ret at kunne magte det, hvad der gav noget vist unaturligt.

Samtidig var de som Bergs elever og pårørende — Henriksens og Bertelsens var beslægtede — ›venstre‹ og på ret fanatisk måde, hvad der også gav en vis unatur, idet de i grunden var ikke så lidt aristokratiske.

Men med disse fejl, som jeg for øvrigt jo først efter hånden opdagede, var det nogle overordenlig elskværdige mennesker, som på den mest forekommende og gæstfri måde tog sig af mig unge kapellan.

Også hos den nævnte landstingsmand P. Jørgensen kom

jeg, men det var en del fjærnere og kunde ikke sådan blive daglig omgang.

Det faldt mig ikke et øjeblik ind at trave rundt til folk, hvad enten de så havde navn af grundtvigske eller ikke, men når jeg blev buden af nogen kom jeg, og indbydelse kom der jo kun fra de første.

En formiddag besøgte jeg efter indbydelse en ung ugift gårdmand. Jeg var knapt kommet ind i stuen, før en pige indfandt sig med en bakke, hvorpå en karaffel med brændevin og et fad med småkager. Jeg måtte drikke en snaps og spise en kage til. Dette hændte mig dog kun den ene gang, skikken var alt på tilbagetog.

Nu syntes man imidlertid, at den omtalte bolig*) var for ringe, og der trådte 11 mænd sammen som vilde bygge et hus til mig. Størrelsen og hvad det måtte koste bestæmte de, men jeg fik lov at give mit besyv med om indretningen. Denne »kapellanbolig« blev færdig tidlig på sommeren, så jeg kunde flytte ind i sptbr.

Flere af disse 11 mænd var ikke spor af »grundtvigianere«, og jeg troede da en tid, at man fra alle sider tog godt imod mig. Bægge kirkerne var godt besøgt, og jeg kendte jo ikke kirkegængernes store tal, og kunde da umuligt se på dem hvilken kirkelig retning de tilhørte.

Men jeg fik snart noget andet at vide.

Det var skik, at når præsten gik på prækestolen, rejste hele forsamlingen sig. Dette var mig meget ubehageligt, og da jeg nogle gange havde oplevet det og forstået, at det vilde ikke høre op for det første, om jeg ikke sagde noget derom, så bad jeg da en dag fra prækestolen, om man ikke vilde lade være med det. Der kunde jo vist godt ligge en køn mening deri, det var for ordets tjæner man viste sin ærbødighed, men jeg troede nu alligevel der var noget forkert ved det. Så gjorde man det ikke mere, men hvad! det var en ung

*) I. (således 1ste del af dette værk) s. 241.

mand, der indlod sig på at kritisere og forandre gamle skikke!

For at blive ordineret skulde jeg til kateketisk og homiletisk prøve, og atter for at få adgang til prøve have attest for at have øvet mig. Jeg var da et par gange i skolen og snakkede lidt med børnene der svarede som peberkværne, hvis de blev spurgt efter deres bøgers ord, men ikke af sig selv kunde svare ét fornuftigt ord. Jeg har vel ikke kunnet dy mig for at tale om dette uden at tænke på, at tjenstvillige ånder kunde bringe det videre.

Jeg blev ordineret 18de juni i Ribe af biskop *Balslev*. Han var jo en rig mand at kalde, og vi tre ordinander — den ene var Munkebo — fik en knippelmiddag i den store spisesal i bispegården sammen med en mængde af stiftets præster. Til slut kom en mægtig brændende plumbudding, som en ulykkelig pige måtte bære hele bordet rundt.

Ordinationen medførte, at jeg fik med mere at gøre. Men derved kom jeg også til at støde yderligere. Det var omtrent fast skik, at børn skulde hjemmedøbes når de var et døgn gamle eller så. Nu skulde jeg jo spare Blicher de ture. Men når jeg blev hentet ud til hjemmedøb, sikrede jeg mig først at barnet virkelig var sygt, og var det ikke det, så sagde jeg at de kunde komme efter mig ved dag eller nat, hvis der blev noget alvorligt i vejen, men når barnet ikke fejlede noget, vilde jeg ikke døbe det. Da jeg havde vægret mig et par gange, faldt skikken forbavsende hurtigt bort — dog hentede man måske under tiden Blicher.

Ved altergang lod jeg mig ikke iføre »messetøjet«. Jeg gjorde ikke videre væsen af »kirkegangskonerne«. — Det var skik, at en moder, når hun første gang var i kirke efter barselaffæren fik en højtidelig tiltale af præsten i våbenhuset, før hun trådte ind i kirken. Jeg kunde ikke lide den skik, og hvad skulde vel også jeg unge, ganske uerfarne mand have at sige nogle koner jeg slet ikke kendte, og i en sådan anledning! — Jeg ægteviede ikke i faderens, sønnens og helligåndens navn.

Man var vred over at jeg i ligtaler ikke omtalte den afdøde. Pastor Blicher søgte, dog uden held, at råde bod derpå ved f. ex. at skrive til mig: »Pigen er død af tæring, altså efter langvarig sygdom; hun er 22 år.«

Men mest af alt var det jo nok min forkyndelse, som stødte fordi den afveg en del fra den tilvante. Der var ingen kapitelfæsten, ingen salmevers, ingen præken af de kirkelige læresætninger. Der var heller ingen suk og tårer eller formaninger til omvendelse. Men ikke blot det, jeg sagde også noget der syntes folk at stride mod hvad de mente der skulde siges. Og rygtet greb mine udtalelser, og når de kom til mig igen kunde jeg ikke kende det. Således blev der tillagt mig at have sagt: »at komme i en pietistisk forsamling er som at stikke næsen ned i en rådden kælder«.

En til drik hengiven skal have sagt, at nu kunde han jo frit drikke, for »den ny præst lærer nok, at der er intet Helvede«.

Forargelsen over alt sådant blev formet på følgende geniale måde af en brøndgraver, som tilhørte indre mission: Der skulde komme 7 falske profeter, og den sidste af dem var Grundtvig. Men han var ikke blevet rigtig færdig, og derfor var nu Brücker kommet.

Man følte snart at der burde gøres noget. Allerede i maj havde man sat en adresse i gang og båret om til underskrift. D. 11te juli blev den overrakt mig. De »klager« som her fremførtes skulde man tro skrevet af børn, hvad også viste sig således: Man anmodede mig om at sende svar til en af underskriverne. Men der var kun anført navne og intet videre. En af dem vidste jeg dog hvor boede og sendte så svaret til ham. Men han blev meget fornærmet derover og skrev, at han ikke vidste hvad han skulde gøre med det.

Jeg holdt bryllup i sptbr. og flyttede ind i kapellanboligen. Mit flygel kom, og en 6—7 naboer blev tilkaldt, deriblandt smed *Jens Mortensen*. Med stort besvær blev flyglet baxet ind, pakket ud og stillet op. Smeden stod længe og betragtede

det, hvorpå han sagde: »den var stor, den har været dyr, den har kostet mer end hundrede kroner«! Smedens var mine nærmeste naboer. Det var nogle prægtige mennesker. Konen *Dorthe* var godt begavet, med meget jysk lune, stærkt åndelig optaget. Der var ti børn. Smedene fik den gang en ussel betaling, men hvor klarede de sig dog godt med den store børneflokk!

De havde fri græsning til tre køer på en lod, der lå en god km fra boligen. Strikkende på en hose gik *Dorthe* flere gange daglig med køerne, ikke så hurtigt, da de tog sig mangel på grøftekanterne. Nu hørte der til min bolig en lille have med mager jord, der trængte til gødning. Hvor skulde den komme fra? Jeg tog en hjulbør, en fejespån og en pind og fulgte et par gange daglig køernes spor og samlede efterladenskaberne op. Det gav ikke sjældent helt godt udbytte.

Indflytningen i kapellanboligen blev 23de sptbr. hilst med en artikel i *Kolding Avis*. Det hed bl. a.: »Brücker har med den intolerance, der er ejendommelig navnlig for middel-mådighederne blandt hans meningsfæller, omhyggelig afholdt sig fra alt samkvem med alle, som ikke var fuldblodsgrundtvigianere. Dette kunde endda gå, da man jo tidligere havde befundet sig vel også uden hans velærværdigheds nærværelse. Men han lod det ikke blive dæved. Han optrådte, som han for tid og evighed skulde forblive i sognet« — det er huset, der har vakt mishag — »han foretog forandringer i ritualet« — det havde adressen også klaget over, og jeg havde i mit svar vist det var snak, da jeg som uordineret intet havde havt med ritualet at gøre — »han indførte ny salkmemelodier og på en stødende måde. Således havde han en søndag stanset degnen og begyndt på en anden melodi, men den var ukendt for menigheden, og så sang den herre alene!« — den blev sunget meget kraftigt, da den var vel kendt.

»Alt dette og navnlig forandringerne i ritualet havde vakt sådan misfornøjelse, så man havde overrakt ham en adresse

med anmodning om at bibeholde rituallet uforandret. Men han værdigede ikke adressen noget svar.◀

Denne artikel der var lige så dum som usandfærdig, blev tillagt »Avisens« redaktør *Bertel Møller*, men jeg tror det ikke, han var en ret klog mand. Den burde i al fald hurtigt været glæmt med så meget andet avissnak. Dog, provsten *Mørch*, som havde været præst i Starup og havde en del forbindelser dær endnu, sendte tjenstivrig artiklen til biskop *Balslev* i Ribe. Han var da nødt til at udbede sig min erklæring, den fik han og så hørte jeg ikke videre.

Kort efter artiklens fremkomst var der stort bryllup i den samme gård, hvor jeg strax efter min ankomst havde måttet holde ligtale. Der var rejst et telt i gården, hvori der spistes, ejerne af teltet var nogle »brødre Skov« der spillede til dans ved sådanne lejligheder. Og om aftenen dansedes da i teltet. Jeg var jo en ivrig danser og betænkte mig ikke et øjeblik på at deltage i dansen. Men det var dog endnu værre end at jeg havde drukket kaffepunch; ved min dansen var jeg jo dømt i alle retskafne missionsfolks øjne som en fuldstændig verdslig og vantro præst. Jeg hørte om dette bag-efter, men det morede mig kun at mennesker kunde være så tossede, og jeg dansede stadig så snart der var lejlighed. Pastor *Hey* sagde mig rigtig nok, at han indlod sig ikke på at danse af hensyn til folk. Men det ændrede ikke min opfattelse, som var og er den: man skal ikke bøje sig for den slags, for man gør sig skyldig i usand færd derved, og man giver en mængde mennesker det falske indtryk, at alvor måles på sådant. Hvis man i øvrigt har en sammenhængende åndelig anskuelse, da må man ikke bilde sig ind, at man skulde kunne vinde f. ex. missionsfolk ved således at bøje sig for deres tåbeligheder, for man vil støde dem bort så snart man lukker munden op om åndelige ting. Man narrer sig selv, hvis man bilder sig ind, det er af kærlighed til andre man bringer dette »offer«, så man ikke gør hvad man for sin egen skyld godt kunde gøre. En sådan kærlig-

hed har vi slet ikke, men det er ganske simpelt menneskefrygt og intet andet.

Ved brylluppet var C. Berg til stede, og jeg fik det første grundskud over for ham. For han rejste sig ved bordet og holdt en tale, som kun alt for tydelig var en krog, hvorpå han vilde fange mig som tilhænger og partifælle.

Pastor Blicher bad mig holde examen i to af skolerne i sognet. Navnlig i den ene oplevede jeg i forstærket og næsten utrolig grad, hvad jeg havde mødt ved den omtalte øvelse i katekisation. Læreren kunde stille og børnene besvare de sværeste spørgsmål. Jeg har andet steds skildret det og vil da her blot nævne et eksempel:

Læreren: Ved hvis hånd er Esbjerg havn ikke dannet?

Børnene i kor: Ved naturens!

Under examenen var det blevet hæftigt snevejr, så det kneb at komme hjem. Det var en fredag. Da jeg søndag morgen skulde til Nebel kirke, mødte en slæde med 3—4 mand, forsynet med skovle for at kaste mig igennem — jeg skulde nemlig frem, skønt kirkegængerne næppe blev mange, fordi et barn skulde døbes. Det var et helt æventyr for mig københavner.

De grundtvigske nabopræster stillede sig overordenlig venligt til mig. Jeg blev da også anmodet om, ved et konvent de skulde have i Seest hos pastor Ludvig Wagner, at præke ved den offentlige gudstjeneste. Flere af dem sagde mig gode ord i den anledning, ja »gamle« *Sveistrup* brugte dette udtryk: »man kan nok høre De kommer lige ud af esssen. Da vi gik ud, så vidste vi ikke mere om troens ord end: det er dær vi har det, men De ejer jo allerede det som vi først efter hånden har måttet tilegne os.«

Det glædede mig naturligvis, men des værre kom den følgende tid ikke til at indfri det ganske.

Klagen over forandringer i »ritualet« var i virkeligheden kun en følge af uvidenhed. Når jeg sagde den kristne tro

fra prækestolen, brugte jeg her og dær forsøgsvis andre ord end sædvanligt, f. ex. dødsrige for Helvede, menighed for kirke; derimod ikke ved dåbshandlingerne, hvor jeg ingen ændringer foretog i ritualet før længe efter, da jeg netop gennem sådan prøve var blevet vis på de ny udtryks fortrin for de gamle og deres ret til at blive brugt ved dåben. Og jeg havde da også udtrykkelig, både lejlighedsvis på prækestolen som i mit svar til klagerne, gjort opmærksom på dette. Og jeg bebudede, at jeg i den kommende vinter vilde holde nogle foredrag til yderligere belysning af sagen.

Og det gjorde jeg da så. Naturligvis mødte kun meget få af klagerne og sikkert ingen af dem som havde stået i spidsen for avisartiklen. Enkelte missionsfolk og andre, jeg ikke kendte, havde dog givet møde.

Men jeg stødte her for første gang på, hvor dårligt der egentlig høres på en tale. Jeg talte en aften om den rationalistiske tid og gav eksempler på dens behandling af de bibelske undere. Og så erfarede jeg, at en og anden havde forstået det som mit: således behandlede jeg biblen og underne, og således mente jeg den skulde behandles.

Det er jo ikke nogen morsom opdagelse, men den kan bruges til at styrke en i, ganske hensynsløst at give hvad man har, uden at spørge det mindste efter, hvordan den og den nu vil opfatte det. Og således tror jeg nok jeg brugte det, og det så meget mere som jeg af natur har lidet pædagogisk ved mig og derfor liden sans for at »tage mennesker dær hvor de står«.

Det viste sig da nu også, at skaffede end min forkyndelse og optræden mig mange modstandere her i sognene, vandt den mig til gengæld adskillige venner.

I Nebel havde en kres samlet sig om den udmærkede bonde *Jørgen Ravns* førerskab. De læste gode bøger og blade sammen og de drøftede tidens spørgsmål. *Jørgen Ravn* var en ivrig og veltalende mand, så da han tillige var en af

de klogeste og mest udviklede, blev det mest ham som førte ordet.

Da de hørte om den ny kapellan der skulde komme, sagde Jørgen Ravn, der ligesom de andre i hans kres søgte deres kirkegang uden sogns: »ja, nu kan det jo vel være, vi somme tider går i Nebel kirke«. Men det varede ikke så længe, før både han og de andre søndag efter søndag kom i kirke hos mig og opgav det andet. Jeg véd, det var fordi det følte som en stor lettelse. De fleste af kresen var »småfolk«, adskillige havde ikke en gang en hest, nogle af kvinderne var ikke så stærke, så de kunde tage de lange ture til fods. I et sådant hjem er der en del som også om søndagen nødvendig skal gøres, og de uden sogns kirketure tog ikke få timer af dagen. Så kan man forstå, at dette virkede stærkt med til at holde dem hjemme. Men i nogen måde skyldtes det, véd jeg, at de virkelig syntes de fik noget ud af at høre mig. Jeg sagde adskilligt som de ikke før havde hørt. Under tiden kunde det vække forfærdelse, men de følte alligevel at når jeg mente det kunde passe sammen med, hvad jeg ellers sagde, og som de fuldt ud kunde bifalde og være glade ved, så måtte det dog vist være værd at tænke over. Og når jeg fik nys om, at noget var faldet mine tilhørere for brystet, tog jeg deraf anledning til atter at drage spørgsmålet frem og belyse det yderligere.

Og jeg lærte efter hånden kresen at kende og kunde få lejlighed til samtaler med dem om disse sager.

Tæt ved Nebel kirke boede *Severin Jørgensen*, den senere så bekendte direktør for »Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger«, endnu kun en beskeden »uddeler« ved brugsforeningen for Nebel og omegn. Men foruden sin glødende kærlighed til andelssagen og tro på den, var han en åndelig interesseret mand. Og dette gjaldt i ikke mindre grad hans kone *Johanne*, eller som hun gjerne kaldtes Hanne. Men hun var den gang meget svag og ofte senge-liggende og således afskåret fra at komme med i kirke. Men da nu ægteparret hørte til Jørgen Ravns kres, varede det

ikke ret længe, før jeg sammen med flere eller færre af den efter endt gudstjeneste gik ind for at se til Hanne. Havde det været eftermiddagstjeneste, så jeg altså var færdig i Starup kirke, da kunde besøget trække ud i timevis, idet vi samlet om Hannes sygeseng kom til at samtale om mange spørgsmål og oftest naturligvis sådanne, som jeg havde sat i bevægelse gennem mine prækener. Ved at få talt med mig personlig om det ene og andet, styrkedes tilliden til mig. Og snart blev kresens møder åbnet for mig, så vi samledes nu hos en og nu hos en anden af dens familjer. Før havde man ved disse sammenkomster kun budt på en kop kaffe, men nu blev det som regel indbydelse til længere samvær og aftensmad.

Hvor var det godt at jeg havde haft hin asketiske periode! Kogekunsten stod den gang ikke højt på landet og i små hjem: der bødes gerne på et stykke bævrende flæsk med stuvet hvidkål eller grønkål til, og denne var som regel ikke videre godt tillavet. Derefter kom så en eller anden slags steg, der som oftest var helt forstegt og med noget dårlig sauce til. Af drikkevarer bødes på almindelig kornbrændevin, hjemmebrygget øl — hvori jyden ikke var nogen særlig mester — og dårlig, meget tynd te. Men jeg véd, at jeg aldrig den gang tænkte det mindste på dette, havde noget som helst ubehag derved eller nogen fordring til at det skulde være anderledes. Nej, jeg fornøjede mig over måde ved disse sammenkomster, og de smæltede os godt sammen, så vi fik bestandig mere til overs for hinanden og bedre betingelser for samarbejdet i kirken.

Noget senere fik jeg lignende sammenkomster i Starup, men dær havde man ikke haft samling på sig før, ikke haft nogen egenlig fører eller leder, og forskellen i social stilling var større — Skovgård, Egeland og så småhusmænd. Derfor blev det ikke fælles møder for alle, og samlivet i det hele ikke så frugtbart. Og dog, jeg véd at den lille kres af især »småfolk« (smedens, snedkerens — 9 børn — skomagerens — 13 børn — og et par familjer til), jeg i nogle

år jævnlig havde møder med, regnede det for meget værd, og det gjorde jeg også. Når jeg nu ser tilbage på det, undrer det mig, hvor godt jyske bønder og jeg kunde komme ud af det. I væsen og væremåde var vi dog så højst forskellige. Og i danskhed var jeg som nævnt i forrige del en stymper: med meget fremmed blod i årerne og en opvæxt næsten uden dansk påvirkning.

Jeg har ingen anden forklaring end denne: det var fællesskabet i kristendom som knyttede os sammen til at begynde med, og vort forhold øgedes og styrkedes, alt efter som jeg mer og mer påvirkedes af den uforfalskede og levende danskhed, som mødte mig i bøndernes liv og tale. Og jeg tror jeg besad én dyd som her var såre betydningsfuld: min grundfølelse var ikke den at skulle belære dem, men at jeg skulde udvikle mig sammen med dem og havde meget at lære af dem.

Jo mere vi, der havde nogen forståelse fælles, samlede os, des mere tog de andre afstand, og splittelsen tiltog. Det gav sig udslag på en for mig meget behagelig måde. Der var inange af mine modstandere som nu ikke vilde lade sig betjæne af mig men gik til Blicher og bad ham vi dem, begrave dem, døbe deres børn og tage dem til alters. Og jeg blev altså fri derfor. Allerede april 81 skrev jeg hjem, at Blicher nyttedes meget. Noget senere indgav man en adresse til ham, om han vilde præke 1 gang månedlig. — Nogle ombærere af denne adresse lovede husmændene korn til jul, hvis de vilde underskrive. Blicher opfyldte dog ikke ønsket, men derimod blev han nødt til at føje dem i noget andet, og det skaffede mig af med en stor byrde. Det var rodfæstet skik at der op mod skiftedagene 1ste maj og 1ste novbr. holdtes store altergange med i hundredevis af deltagere — rester fra den tid, da tjænestefolk skulde have det påtegnet i deres skudsmålsbog, at de havde »søgt Herrens bord«. Dette måtte Blicher så nødigt han end vilde nu på opfordring overtage, også prækenen. Det egenlige forhold blev da det:

jeg havde Blicher til kapellan, jeg fik ikke andet at gøre end hvad jeg kunde udføre med hjærtens lyst, og min kapellan måtte tage det som var mig ubehageligt. Det var just ikke det modstanderne havde tilsigtet: at gøre mig livet lettere og fornøjeligere, men sådan blev det.

I 1881 fik jeg min første artikel frem i Højskolebladet.¹⁾ Jeg kan ikke mere vedkænde mig hvad jeg skrev i den, ja jeg forstår ikke ret, hvor jeg har kunnet skrive således. Det var et indlæg i den da standende strid om langelandske bønders valg af »fritænkeren« *Edvard Brandes* til folketingsmand. I min artikel stillede jeg mig på deres side, som fordømte eller dog rystede stærkt på hovedet ad sådan færde. — Ja jeg så den gang så skævt på det spørgsmål, så jeg endog til en jævnaldrende præst *Voldum*, der i de dage besøgte mig, brugte endnu stærkere udtryk end jeg gjorde i artiklen: »hellere af med vor frihed end at lade en vantro mand få magt i tinget!« — Men vel netop derfor indbragte artiklen mig forskellige takskrivelser, bl. a. fra pastor Monrad, som den gang sad som præst i Køge. Ak, da jeg senere skrev hvad der ganske anderledes var et udtryk for mit egenlige indhold, vankede der ikke tak fra disse sider!

I avgust var jeg med til det berømmelige møde på Askov og underskrev den »store adresse«. Om dette møde og denne adresse er sagt så meget, så jeg tier derom.

Men da kultusminister Scavenius udtalte en misbilligelse af at vi præster havde underskrevet adressen, protesterede jeg mod denne »næse« og på stærkeste måde, idet jeg sluttede med at sige: »jeg kan ikke erkænde ministeriets misbilligelse som mig vedkommende, eller som retledende for mig som præst i folkekirken.«

Provst Mørch nægtede at indsende min protest og skrev: »Vil De høre en besindig mands råd, så hold den tilbage«. Men jeg forlangte så, han skulde sige mig ad hvilken anden vej jeg kunde sende protesten, og han henviste mig til at

sende den direkte til ministeriet, hvilket jeg gjorde, be-
rørende mig på provstens nægtelse og anvisning.

Præsterne Vilhelm Birkedal, V. J. Hoff, *R. Lund*, Mors og *Fr. Nygård* sendte en fælles protest, *Rønne* i Høve en selv-
stændig ligesom jeg.

Der var også andre som protesterede. Men mod os 6 an-
lagde Scavenius sag. Han havde fundet vore skrivelser
»usømmelige«, men da det jo var tre forskellige, anklagede
han os, for at kunne nøjes med ét sagsanlæg, for vores un-
derskrift af adressen. Sin mening skal han have givet dette
udtryk: jeg skal s'gu' nok lære præsterne at lystre! Det var
noget vel katolsk men han var jo Estrupper til fingerspid-
serne og har vel ment, at alle embedsmænd skulde »lystre«,
og præsterne sorterede under ham.

Vi havde forsyndet os som embedsmænd, idet vi som
sådanne skulde have gået til vores foresatte om ændringer
i lovene.

Hvad man end ellers kunde mene om Scavenius, han var
i al fald den fine mand. Jeg har som før nævnt* en gang
havt audiens hos ham. Han opholdt sig midt i salen, men
når man kom ind, gik han en i møde og gav en både høf-
ligt og venligt hånden og bød en tage plads. Og så talte
han frit og utvungent med en. — Hvilken forskel på denne
modtagelse og behandling og så audiens hos *J. C. Christen-
sen*. Han stod lige inden for døren, og dær måtte man blive og
tale med ham. Og man havde ikke et øjeblik følelsen af at
tale med et menneske men kun med den drevne politiker,
der aldrig blottede sig selv. Men han var jo vel nok en del
klogere end Scavenius.

Der boede en tid en norsk-amerikansk præst i Kolding.
Sognepræsten blev syg og den anden præst *Lunddahl* kunde
næsten ikke bestride det. Så rejste han over til Scavenius
og bad om tilladelse for nordmanden til at assistere. Det
indtraf f. ex. ofte, at et barn kunde ønskes hjemmedøbt, og

*) I s. 24.

præsten var hindret ved bryllup eller begravelse. Ja, Scavenius mente ikke det gik an, da nordmanden ikke tilhørte folkekirken og ikke en gang var teologisk kandidat. Men Lunddahl blev ved at trænge på, en lægmand havde jo lov at døbe i sådanne tilfælde men de fleste vilde nu helst have en præst.

Da gav Scavenius sig med disse mindeværdige ord: »nå ja, hvad så gu' når det er sådan et ganske lille bitte barn, så kan det s'gu vist nok gå«!

Den 22de marts 82 måtte vi anklagede møde for provsteretten, der var sat i Holsted, i hvilken jurisdiktion »forbrydelsen« var begået.

Dommen (i febr. 83) blev en frikændelse, dog at vi alle 6 med hverandre tilpligtedes at betale sagens omkostninger. Herredsfogden vilde dog havt, at vi skulde idømmes en bøde på 100 kr. hver.

Sagen kom så for landemodet, hvis dom faldt i jan. 84, også frikændte men bevarede den af herredsfogden foreslåede mulkt. Denne var så lille, så vi ikke kunde appellere til højesteret uden at få særlig bevilling dertil. Men vi søgte derom og fik den.

Højesteretssagfører *Oktavius Hansen* blev vor defensor, og han gjorde sine sager udmærket, så højesteret frifandt os 26. oktbr. 85. Godt 4 år efter at brøden var begået! Så lang er rettens vej!

Frifindelsen grundedes særlig på at Askovadressen agtedes indsendt til regering og rigsdag, hvad Scavenius nok havde overset. Den var højst glædelig. Aktor havde villet hævde: præsterne er organer i administrationen, først og fremmest embedsmænd, så statsborgere. De har kun en meget indskrænket frihed — dette var altså også Scavenius' syn. Denne betragtning omstyrtedes ved højesteretsdommen, præsternes statsborgerlige rettighed hævdedes.

Om end Okt. Hansen havde måttet indrømme, at Rønnes protest og min bægge var iklædt en »anstødelig« form,

havde vi dog ikke, påstod han, gjort os skyldige i noget efter loven strafbart forhold. Aktor påstod i et tilsvar, at defensor havde indrømmet, jeg burde have en mulkt, men defensor nægtede at have givet denne indrømmelse. Han havde kun villet antyde, at hvis den høje ret skulde finde mine udtryk mindre heldige, da kunde den jo give mig en sådan lille mulkt. Men det fandt retten altså ingen anledning til.

Præsten Hey havde livlig forbindelse med *Otto Møller* i Gylling, og ved hans stadig gode omtale fik jeg lyst til at gæste ham. Hey erklærede at det også udmærket kunde lade sig gøre, ti *Otto Møller*, som af helbredshensyn aldrig kom hjemme fra, var desto gladere ved at modtage besøg. Jeg skrev og spurgte om jeg måtte komme og fik ja, rejste derhen og blev meget venligt modtaget. Jeg hørte O. M. i kirken og sad meget med ham i hans studerestue, hvor han næsten altid opholdt sig i sin slobrok, med sin lange pibe og mellem sine mange bøger. Det mærkeligste og mest indtagende ved ham var hans øjne, store, udtryksfulde, blå øjne.

For Grundtvig nærede han den dybeste ærbødighed. Han fortalte mig, hvordan han da han lå i arbejdet med sin første større bog, til hvilken han bl. a. havde måttet gøre ret omfattende studier af kirkefædrene, var rejst ind til Grundtvig for at tale med ham om bogen. Og hvert øjeblik, når *Otto Møller* skulde til at begrunde et eller andet han sagde, med noget fra kirkefædrene, sagde Grundtvig: gå videre, det kender jeg. Derfor var han »ikke blind for Grundtvigs fejl«, og betegnende nok var en af de anker han fremførte: han havde været sammen med fru *Toft*, da hun og Gr. var torlovede. Og Gr. kom og kyssede hende hæftigt på hendes nøgne arme, uden at bryde sig om at der var andre til stede. »Og han var dog den gang en mand omkring de 70!«

Jeg vidste, at O. M. fik jævnlig besøg af *Nørregård* og *Bdgø* fra den ikke så fjærnt liggende *Testrup* højskole; disse to mænd var så meget forskellige, og jeg spurgte ham da,

hvem af dem han bedst kunde lide. »Ja, når jeg skulde snakke »grundtvigiansk«, svarede han, »så skulde jeg jo sige, at Bågø er den dybeste, men jeg kan nu alligevel bedst lide Nørregård, for se! når Nørregård kommer kørende herhen, op for døren og knalder med pishen, og jeg så kommer ud til ham, så har jeg fået en mængde historier, inden han endnu er kommet ned af bukken. Det er noget for mig her i min ensomhed.« Jeg forlod ham med indtrykket af en meget belæst og selvstændig mand. Men når jeg tillige havde set i ham en bundalvorlig og fordomsfri mand, skyldes det vist for meget Heys øjne. O. M. påtvang mig gennem årene, under megen stritten imod fra min side, gradvis en ændring i denne opfattelse. Og da hans breve til *Skat Rørdam* var udkomne, fuldbyrdedes omdannelsen. — Det følgende vil give en del bidrag til forklaring.

Den næste artikel jeg fik trykt, hed: »Grundtvigs arv.«¹⁾ Den blev trykt som den var løbet mig i pennen aftenen før et »vennemøde« i Dons mølle, hvor jeg vilde bruge den som tale. Den vedkænder jeg mig fuldt ud den dag i dag, så meget mere som det vist er rigtigt, hvad udgiveren af mine »artikler gennem 40 år« *Poul Lindholm* siger: Denne artikel kan man med føje kalde Brückers program . . . idet det netop er de opgaver han fremhæver i denne artikel, han aldrig er blevet træt af at kæmpe for.

I oktbr. var jeg hjemme i Nakskov for at være med til den tidligere*) omtalte fest for far i anledning af hans 25-årige gærning i byen. Min søster var også kommet, og vi var således sammen et par dage, efter ikke i flere år at have set hinanden. Det medførte dog ikke noget af betydning for vort forhold.

En af de sidste dage i året fik jeg brev fra Nørregård, Testrup, en fuldt fortrolig henvendelse, som jeg heller ikke til dette øjeblik har røbet for noget menneske, men ikke nu

*) I. s. 56.

længer føler som bindende. Heri skriver Nørregård at hvis Sorøskolens virkeliggørelse eller forberedelse dertil skulde tvinge ham til opbrud, eller hvis hans kræfter til det nuværende arbejde skulde slippe op, hvad der stod for ham som en mulighed efter hans hustrus død, da vilde han foreslå mig at overtage skolen efter ham.

Den sidste mulighed tillægger han ikke nu så megen vægt som da han gav mig en svag antydning i sin tid. Men han er så sangvinsk, at han kan tænke sig de to andre muligheder meget nær, og skønt det vilde koste ham meget at drage fra det hjem han elsker, vilde han gøre det og da kalde ad mig.

Og han skriver, at hvor megen lyst han end kunde have til at bede mig slå mine kræfter sammen med hans og Bågsos og da udvide arbejdet, så vilde han dog anse det for urigtigt over for Askov nu.

Det ny år begyndte jeg med en festlig tur. Jeg var blevet indbudt til 2den nytårsdag at holde foredrag i Heils, der ligger omtrent lige så langt sydøst for Kolding som Starup nordvest. Jeg skulde samtidig gæste *Jep Fink*, som ejede en stor gård i Heils. Det var en aldeles udmærket mand, livfuld og varm.

Som en forberedelse af »højskolen i Sorø«,*) der trods Nørregårds tro ikke syntes at kunne blive virkeliggjort så snart, havde L. Schrøder besluttet sig til at forsøge en udvidelse af højskolegærringen i Askov. Og Jep Fink havde havt sin meget store part i S.' beslutning, idet han lovede magelig at kunne skaffe de fornødne pengemidler. Og han havde ufortøvet taget fat, fik dannet en højskoleforening over hele landet, som samlede penge ind og vakte folks opmærksomhed for sagen, og den udvidede skole begyndte og fik rigtig god tilgang. Blev man et eller andet sted hunken og glæmte at støtte værket, så var Jep Fink der snart med en påmindelse.

*) I. s. 226.

Med møller Jørgensens fra Dons mølle og Jørgen Ravn fra Nebel kørte jeg til Heils. Det blev et ualmindeligt regnvejr, så vi ankom mer eller mindre våde. Men humøret var udmærket, og Jøp Finks var fortræffelige værtsfolk, som sørgede for os på enhver måde. Om aftenen talte jeg om Jesu nedfart til dødsriget, vi overnattede hos Finks og drog bort næste dag, jeg med den følelse at have gjort et nyt bekendtskab som jeg måtte love mig stort af for fremtiden.

Jeg havde talt om den udvidede skole her i kresen og folk var blevet noget varme for den. Det havde Jep Fink hørt og fik ideen til at sligt burde gøres i større stil, og nu sad han og skrev på breve til dem rundt om, som havde taget sig af sagen, med opfordring til at forsøge at skaffe ordførere, der var villige til at holde møder og søge at klare for folk, hvad den udvidede højskole vilde. Men så blev han syg og sygdommen gjorde det af med ham på mindre end en uge, men under strænge lidelser. Den 20de januar kom det budskab, at Jep Fink var død!

Mærkeligt nok havde min tale hin aften i Heils særlig grebet Fink — der havde mistet flere små børn — så han bestandig havde talt om den sag med sine venner. L. Schrøder omtalte dette i sin tale ved Finks begravelse og sagde, at Fink havde været inderlig glad ved den tale, det havde lysnet for ham over gravens nat, så han kunde sige til sin hustru et halvt døgn før han døde, at han ikke var ræd for at dø, om han end helst vilde blive hos hende og de andre kære.

Det var mig en stor glæde at høre dette og det var som det forpligtede mig over for Jep Finks minde. Jeg mældte mig snart som en af dem der gjerne vilde føre ordet rundt om for at slå til lyd for den udvidede højskole, og jeg blev da også anvendt dertil adskillige steder, og jeg véd at jeg både her og dær vakte nogen interesse for og forståelse af sagen, og fik håndgribelige vidnesbyrd derom i form af mange blanke kroner til brug for Askov.

Men medens L. Schrøder og navnlig andre mer og mer

kom til at se Askov som *den* udvidede højskole, har jeg hverken fra første færd eller siden kunnet forlige mig med den tanke men set hen til virkeliggørelsen af den store »højskole i Soer«. Men derfor kunde jeg godt arbejde for Askov, for det var mig klart, at jo bedre gærningen blev gjort dær, des mere måtte forståelsen af Sorøskolen kunne voxe, og des klarere måtte man gennem de indvundne erfaringer kunne blive over, hvordan den skulde begyndes, når tiden omsider var inde.

En ikke mindre glæde var det mig, da Jep Finks enke og nogle ugifte døtre efter en del års forløb slog sig ned i Kolding, at de da helt sluttede sig til mig som deres præst. Ja, nu er den ene af disse døtre *Agnes* formand for den kres, jeg kirkeligt betjæner i Kolding. Sådan kan der under tiden blive forunderlig god sammenhæng i tingene.

Der havde mod slutningen af 1881 fundet flere brande sted på denne egn, og i jan. 82 snarere tiltog de end aftog. Så gik jeg en aften over en højtliggende mark og så atter en brand. Da jeg kom hjem satte jeg mig til at skrive en artikel til det kbhvske. blad »Morgenbladet«, skildrede disse uhyggelige tilstande, gjorde opmærksom på at der var brændt 14—15 gårde og steder i løbet af et par måneder, alt med karakter af ildspåsættelse, og der var intet opdaget. Jeg forlangte da, at der skulde sendes en dygtig forhørsdommer over, når de stedlige myndigheder intet formåede. Min artikel kom i bladet 24de jan. D. 27de brændte en skole i et nabosogn, derefter fulgte et par andre brande, og så d. 9. febr. blev der stukket ild på en lade i Starup præstegård. Selvfølgelig gættedes der på, at dette var hævn for min artikel, blot at brandstifteren troede jeg boede i præstegården i stedet for i kapellanboligen. Nu blev det jo endnu uhyggeligere, og vi begyndte at gå vagt i Starup, som man allerede en tid havde gjort i de omliggende sogne, der særlig havde været skueplads for brandene. I bladene kom meddelelser

om, hvorledes der gik 15 personer vagt med geværer og hunde, medens 15 andre var til afløsning. Slet så drabeligt var det nu ikke. I Starup by gik f. ex. en lærer *Westergård* og jeg fra 9—2, uden våben eller hunde. Langs alle veje i Starup stod den gang høje poppeltræer, og der var levende hegn så at sige over alt. Det var bælgmørkt, og denne vagt-tjeneste kunde næppe være af stor nytte.

Efter hånden opklaredes brandstiftelserne. Det var ingen pyroman der havde stukket ild på Starup præstegård men en dreng som tjænte der, og så snart det var slået fast, faldt sindene atter til ro.

Kolding Avis for 1ste febr. 1882 indeholdt en opsats, undertegnet: »Flere menighedsmedlemmer«. Man anmoder mig om at udgive i trykken de prækener jeg holdt til jul og nytår, og man tilbyder at afholde trykningsomkostningerne — »ti«, hedder det til slut, »vi tvivler naturligvis ikke om hr. pastorens vilje til at vedkænde sig også for et større publikum, hvad han udtaler fra prækestolen for sin sogne-menighed«.

Det var jo en smuk opfordring, kun havde det været ønskeligt, om de der så ædelmodigt tilbød at betale, havde navngivet sig, medens det nu var lidt svært at drive pengene ind. Jeg har set opskrifterne til hine prækener efter, og jeg må jo sige at jeg kan ikke hverken i den for 2den juledag eller for nytårsdag finde nogen tilknytning for opfordringen. Men nok i min juledagstale. I stedet for at holde en julepræken, nyttede jeg lejligheden til at få en mængde menesker i tale, som jeg ellers aldrig så i kirken, og sige dem dette: Vi har fuld frihed her i landet til at lade være at føre børnene til dåb og til at afholde os fra nadverbordet. Men jeg må da lægge ærlige og fribårne mænd og kvinder på sinde at de nu også gør brug af denne frihed, så de ikke nytter dåb og nadver, når det står for dem som tåbelige og urimelige ting, og de tror, at de præster, der gør tjeneste derved må være enten hyklere eller dumrianer. Jeg gav dem

et eksempel som dette: En pige der ved skriftemålet knælede ved alterbordet på det sted hvor skranken havde en låge, fik denne til at gå op og fniste så deraf. Jeg så at hun dernæst under selve altergangen gjorde forsøg på det samme — mon en sådan ikke hellere måtte blive derfra? spurgte jeg.

Når man står som præst i et sogn og skal betjæne alle, da bliver den stilling en uudholdelig pine, når man ikke får talt sig ud om sagerne og lagt ansvaret på rette sted.

Men jeg var endnu ikke klar over, at der skal allerede en vis udvikling til at tage imod den slags. En sådan udvikling besad naturligvis mange her i sognene ikke, og derfor tog de mig min tale yderst ilde op. — Harmen blev så stærk, så jeg med fuld ret kunde skrive: havde det ikke været i kirken, havde de revet mig ned. Og de har vel egenlig ment det var strafbart og derfor ønsket det offentlig frem.

Selv hos mine venner vakte denne tale ængstelse. Og ligeledes blev de ikke lidt bestyrkede ved en præken jeg holdt om Jesu nedfart til dødsriget, idet jeg dær udviklede, at der selvfølgelig var mulighed for mennesker til at modtage frelsen på den anden side døden, selv om de havde forkastet den her — hvad jo ofte kunde skyldes en tarvelig forkyndelse af den. Men da jeg nogle uger efter talte om dette æmne i Ferup, hvor J. L. Knudsen var til stede, sagde han derom: »det var et godt ord!«

II.

Den vittige J. H. Monrad skrev i Dsk. Ktd. for 1883¹⁾ en anmeldelse af Fr. Hammerich: »Et levnedsløb« og siger deri: »Sin første virksomhed fandt han som landsbypræst i det for brandstiftelse i vore dage så bekendte Starup«. Hermed sigter Monrad ikke blot til de nys omtalte ildebrande men også og fornemlig til, at kapellanen i Starup kom til at anstifte en uhyre brand. Og dermed gik det således til.

Det slægtled af grundtvigske præster, hvortil Brandt, Vilh. Birkedal, P. Rørdam, Sveistrup osv. hørte, aflagde deres kristne vidnesbyrd ud fra det, som de skyldte Grundtvig mere end noget andet menneske: Det drejer sig kristeligt i grunden kun om det ene at tro på og hvile i Guds kærlighed i Jesus Kristus. Og dette deres vidnesbyrd virkede på mig og gjorde også mig til Grundtvigs disipel. Men hine præster havde et islæt i deres kristenliv af det gamle: den apostolske skrifts himmelske oprindelse, kirkedogmernes uundværlighed, så vel som ikke så lidt af pietistisk art. Dette havde de ikke kunnet overføre på mig, jeg var simpelt hen pansret imod det i kraft af mine oplevelser.

Men nu kom der 19de maj 82 en artikel i Højskolebladet af den grundtvigske præst *Henning Jensen*, hvori han ud fra den hellige skrift formanede kristne mennesker at faste. Jeg angreb dette²⁾, og jeg kom da til at skrive: »skulde vi ikke have lært det af Grundtvig, at vi står ganske frit over for biblen, at den aldeles ikke må hovmesterere hverken vor erkendelse eller vort liv«. Det var lunten, som voldte den store brand. Men jeg anede det ikke. Har jeg nogen sinde skrevet noget i god tro, så er det da dette. Jeg var

aldeles vis på, at heri vilde alle Grundtvigs virkelige disiple give mig medhold.

Men det blev helt anderledes.

Jeg havde givet stødet til et friskolemøde som skulde finde sted i Århus 7de juni, og jeg rejste så dagen før til Testrup højskole for at besøge Nørregård og følges med ham til mødet næste dag. Ved aftensbordet gav Nørregård sig til at tale om min artikel. Han spurgte mig, om jeg aldrig havde tænkt over, om ikke den megen dyriskhed i slægten kom deraf, at vi havde sat os ud over det gamle forbud mod at nyde blodet, og uhyre megen dårlighed måske skyldtes, at vi var kommet bort fra det at faste. Ivrigere og ivrigere talte han, mere og mere tabte jeg mælet ved at være vidne til denne larmen om noget, der forekom mig at være uden sund sans og mening. Men da brød Nørregård brat af med: »ja, jeg spiser det nu alligevel«, nemlig blodet. Vi var med ét slag nede på den jord, der så nylig var helt tabt af sigte, den hele vældige tale var kun et fantasinumer. Jeg var klar over, at et samarbejde mellem N. og mig vilde være aldeles umuligt.

Ved mødet næste dag i Århus havde jeg valgt at tale om forbedring af friskolelærernes kår. Det var et højst vigtigt spørgsmål, for som det gennemgående gik kunde det ikke blive ved at gå. Det forholdt sig her som så ofte: alle der sendte deres børn i friskole var overbevist om, at de var med til en meget ideel sag, og når der var idealitet med i spillet, så måtte man jo til fordel for idealerne »ofre«. Men man lod rigtig nok friskolelærerne om at bringe ofret og sparede sig selv. Mejeriforpagter Burchardi havde skaffet mig oplysninger om, hvad friskolelærerne fik i løn, og af de nogle og halvtreds svar han havde fået på sin udsendte forespørgsel fremgik, at 8 kunde beregne deres indtægt til tusind kroner årlig, men de fleste havde meget mindre, ja en del havde ikke mer end trehundrede kroner i årlig løn!

Jeg fremdrog disse forhold, viste hvor umulige de var og

tilskyndede lærerne til at forlange mere i løn, jeg rådede dem til at rejse, købe bøger osv., kort sagt vende det gamle ordsprog om og sætte næring efter tæring. Det måtte gå op for folk, at skulde man have gode lærere til sine børn, så kunde man ikke byde dem sulteføde, tvinge dem til at påtage sig anden eller endog andre gærninger ved siden, for det gik ud over skolearbejdet; lærerne skulde tvært imod have sådanne midler, så de kunde holde sig friske, de måtte kunne foretage de rejser og købe de bøger de følte de trængte til.

I forhandlingen udtalte en landstingsmand fra egnen sin misfornøjelse med hvad jeg havde sagt: nej, »lærerne skulde have det som vi andre« — jeg fik bagefter at vide at denne mand ejede to gårde og yderligere havde penge på rente, og jeg må jo indrømme, at får lærerne det således har det ingen nød — »de skulde ikke have gager som i statskolen, for de måtte følge et indre kald og ikke se efter lønnen«. Jeg havde foreslået at oprette en forening til støtte for friskolen, indtil det gik mere op for skolekresene, hvad der skulde til, for at ikke snart alle gode kræfter skulde forlade den. Denne tanke bekæmpede manden også og udtalte, at *Kold* vilde aldrig have anbefalet sådan en forening.

Heldigvis var den vel kendte *Morten Eskesen* til stede og han kunde oplyse, at *Kold* netop havde kæmpet for en sådan forening og havde kaldt dem der som *Eskesen* havde talt imod hans plan: »de høje ånder«, og *Eskesen* talte da også om, at man måtte huske friskolelærerne som andre mennesker havde legemlige fornødenheder og ikke kunde leve af bare ånd og idealitet.

14 dage efter var jeg til et større møde på Mors. Dær traf jeg sammen med V. J. Hoff og andre præster, på hvilke jeg nok kunde mærke, at de var lidt rystede over mit indlæg over for Henning Jensen. Men kun denne havde skrevet imod mig så jeg anede dog ikke rigtig endnu noget om ilden. Blandt dem jeg ved dette møde så for første gang, fik jeg

stærkest indtryk af *M. A. S. Lund* som var præst i Lemvig-egnen. Der var over ham noget ejendommeligt, noget fri-båret og betydeligt, som jeg da også siden gennem årene oftere så ham vise mod til at gå imod den almindelige strøm inden for den grundtvigske lejr.

I Højskolebladet fremkom nogle mindre artikler af mig ubekendte mænd om det spørgsmål: kristnes forhold til den hellige skrift, som min artikel mod Henning Jensen havde rejst. Hverken H. J.'s svar på mit angreb eller disse artikler havde jeg fundet nogen anledning til at indlade mig med.

Men så mødte Vilh. Birkedal med et stærkt angreb på mig.¹⁾ Det var fuldstændig fejl at vi skulde have lært af Grundtvig »at vi står ganske frit over for biblen, at den aldeles ikke må hovmesterere hverken vor erkendelse eller vort liv« — denne udtalelse af mig, der sikkert i årenes løb er blevet anført mer end hundrede gange og altid som et bevis på min forvorpenehed. Og i modsætning dertil anførte Birkedal — som det også er sket utallige gange — »apostelens ord, hvor han indskærper at den hellige skrift er nyttig til *lærdom*, til *overbevisning*, til *rettelse*, til *optugtelse i retfærdighed*, at det Guds menneske må vorde fuldkomment, dygtiggjort til al god gerning«. »Se«, siger så Birkedal: »det var den gamle pagts hellige bog, Paulus tilskriver denne velsignelsesrige virkning for den enkelte og også for menigheden; men var den det for den tid . . . skulde da ikke både den og den ny pagts hellige bog være det for os?«

Derefter kom præsten *Thomas Rørdam* med et angreb²⁾, naturligvis med samme udgangspunkt.

Og bægge disse mænd vilde hævde, at Grundtvig havde brugt skriften som en guddommelig og ufejlbar vejledning og oplysning, som han både selv troede og selv lod sig hovmesterere af, og han havde formanet os til ubetinget at bøje os for den, hvis vi ikke vilde fare vild. Og bægge fremførte de udtalelser af Grundtvig, der skulde bevise denne deres påstand.

Jeg blev ikke blot forbavset men næsten forfærdet ved at læse disse indlæg. Hvis de skulde have ret, så havde jeg åbenbart et helt falsk begreb om Grundtvig. For da var det hele han kirkelig havde bragt: vi har i trosbekændelsen ved dåben et kort og fyndigt udtryk for hvad kristendom er, men vi er stillet ganske som før over for skriften, vi skal fremdeles betragte den som guddommelig og ufejlbar, og den skal afgøre alle spørgsmål. Men da skal den altså bruges helt på samme måde som før Grundtvig kom, efter som før ham er det skriftteologien, der skal råde.

Og dette hævdedes af Birkedal, som havde ord for at være en af Grundtvigs aller betydeligste og mest trofaste disciple! Også Th. Rørdam nød en vis anseelse i den grundtvigske lejr. Der kunde da ikke være tvivl om, at deres stade var også mange andre grundtvigske præsters og lægfolks. Så fik det da også mere at betyde, hvad jeg ved mødet på Mors havde mærket på Hoff og andre.

Det måtte nærmere undersøges, om det virkelig forholdt sig så. Den lille artikel mod Henning Jensen var jo ikke skrevet med det for øje at klarlægge mit syn på skriften, ti den hvilede helt på den forudsætning, at mit syn var alle egentlige »grundtvigianeres«. Men nu vilde jeg da forsøge at fremstille min tankegang mere udførligt, og jeg skrev en lang afhandling: »Om skriftens betydning og brug«. ¹⁾

Birkedal og Rørdam svarede, ²⁾ og nu blev det helt klart at mellem dem og mig var der afgørende skel. Men også O. Møller kom nu frem med en artikel, ³⁾ hvis indhold var: De kristne er Herrens trælle, og de skal holde alt hvad deres herre befaler dem. Men hans befalinger har »hans apostle fået det hverv at meddele, og det gjorde de ved pålideligt at opskrive dem, og til denne deres skrift skal altså trællene forholde sig i fuld lydighed«. Ellers forvilder de sig på de farligste veje. Den der ikke vil »anse den kristelige helligskrift for pålidelig og skikket til at vejlede på alle tanke- og livsveje, egner sig ikke til at være præst for kristne«. Nej, af den må vi lade os hovmesterere.

Over for de stadig fremførte udtalelser af Grundtvig til godtgørelse af deres samstæmmighed med ham, tog jeg mig nu for at fremdrage en række udtalelser, der viste noget ganske andet.¹⁾

Omtrent samtidig skrev F. Rønning i Dsk. Ktd. en længere afhandling »Skriftens betydning«,²⁾ hvori han dæmpet og upolemisk, som det nu lå for ham, men med fast bygget argumentation påviste, at der ikke kunde indvindes noget mod grundtanken i mine artikler. Hvor meget man end vilde råbe på, at de viste uærbødighed eller foragt for de hellige skrifter, eller at jeg vilde sætte mit eget lille jeg som midtpunktet i tilværelsen, så måtte dog den tale om skriften blive stående. Og Rønning gjorde opmærksom på at det slet ikke var min opfindelse men en fortsættelse af det ved Grundtvig givne, som også af hvad Søren Kierkegård og Rasmus Nielsen hver på sin måde havde sat ind. Fuld vished i de ting, der angår ens salighedssag kan kun nås ad personlig vej gennem oplevelse og erfaring. Og derfor kan man ikke gå ind på uden videre at bøje sig for de hellige skrifter, ti da søges jo visheden i noget uden for en.

Ved juletid skrev jeg et brev til Otto Møller, og han svarede meget venligt men erklærede ikke at kunne forstå hvad jeg egentlig vilde. Han troede slet ikke, jeg vilde have ny testamente af vejen eller sætte mig op mod Vor herre og hans befalinger, men sådan lød mine ord, som han derfor meget vilde ønske jeg stregede ud. Han troede, at hvis jeg selv var klar over det, så måtte han også kunne forstå det.

Han havde da han skrev det brev ikke læst mine citater fra Grundtvig. Men jeg skrev igen til ham og han sagde i et svar der atter var meget venligt, følgende: »At Grundtvig selv som De har påvist kan have strejft ind på lignende enemærker, er meget muligt og ser jo således ud; men Grundtvig har sagt og gjort meget, som jeg på ingen måde vil forsvare, medens jeg har havt let ved at tilgive ham det, ja ligefrem overse det, på grund af det store og gode jeg fandt hos ham«.

Det var jo en betydningsfuld indrømmelse, medens Birke-
dal om de samme citater skrev: »De uddrag af Grundtvigs
skrift, Brücker kommer med, står i god sammenhæng med
de udsagn af ham, Rørdam har fremhævet. Det er som
Brücker under herredømmet og trykket af sin fixe idé ikke
kan læse og forstå Gr.«

Jeg må imidlertid her afbryde for at dvæle ved et lille
mellemspil. Jeg udsendte omtrent ved nytår en bog »Præste-
uddannelsen«. Jeg angreb her særlig stærkt prof. Frederik
Nielsen. Han havde irriteret mig så meget ved som profes-
sor helt at svigte det forhold til Grundtvig, han dog før
åbent havde vedkendt sig. Men jeg skulde vist have taget
mere fat på prof. Peder Madsen. Han var som personlighed
langt betydeligere end F. N. og gjorde stærkere indtryk på
studenterne. Selv dem der stammede fra grundtvigske hjem,
kunde han få til at mene, at grundtvigianismen havde ud-
øvet sin befrugtende indflydelse men nu kunde skrinlægges
— hvorpå de gik hen og blev almindelige skriftteologer.
Jeg modtog brev fra folketingsmand *Harald Holm*, som jeg
havde kendt noget i København. Han skrev: »Deres bog
har jeg lige læst, og jeg er så glad for den, ti den er ligesom
skrevet ud af mit inderste hjerte«. Ved åbningsmødet på
Falkenstjernes højskole, fortæller han, var der blevet ført
en forhandling om en ny præsteskole, der var »så vrævl-
agtig, så den var nær ved at berøve mig min tro på, at den
grundtvigske retning nogen sinde skulde kunne hæve sig op
over en endeløs forvrævling af denne sag«. Holm mener,
sagen snart vil blive forhandlet på rigsdagen og da »er det
godt den er klaret ud i forvejen«.

Også *N. Johan Laursen*, den senere folketingsmand og
præst, den gang redaktør af Århus Folkeblad udtrykte i en
længere anmeldelse i bladet sin glæde og tilslutning. Han
ønsker som jeg »at der må fås en præsteskole der giver sin
vejledning på en måde, der mere støtter med de enkeltes

tarv og som fordrer en prøve af en sådan art, at den ikke fordrer det samme af de enkelte der skal være præster«. Og han anbefaler læserne at gøre sig bekendt med bogen, da »den er værd at stifte bekendtskab med«.

Jeg sendte bogen til Otto Møller, og han skrev: »Jeg har strax læst Deres fornøjelige bog og takker Dem ret for den jeg er i hovedsagen enig med Dem« — denne bemærkning er endda understreget. Han mener som jeg at der bør åbnes adgang for dem der ikke er latinskoledannede, til at blive præst og at »sådannens uddannelse hovedsagelig skulde være historisk«.

Også L. Schrøder sendte mig tak og venlig hilsen med gode ord om bogen.

Men efter dette pust fra mildere egne måtte jeg atter ud i den kolde verden.

Først blev Rønnings artikel aftrykt i Højskolebladet, og så skrev jeg smstds.: »De kristnes fri stilling til skriften«. ¹⁾ Jeg vendte mig her kun mod Otto Møller og Birkedal, og tog slet intet hensyn til Rørdams sidste, da afstanden mellem os var for stor til at der i det hele kunde forhandles.

Af præster var der ingen, som havde stillet sig på min side, men derimod flere lægfolk og flere af disse indlæg var dygtigt skrevne.

Men desto farligere var det vel, hvad jeg gjorde gældende.

O. Møller begyndte da sit svar med at sige, at han kun med ulyst på ny tog fat, men at han ikke turde holde sig tilbage for endnu en gang at tale et advarende ord, mest beregnet på dem, der måtte være på veje til at stæmme i med noget, der førte hen hvor de dog i virkeligheden ikke vilde gøre følgeskab. Artiklen var mere bidsk end de foregående. Den sluttede: »Fordi det kun er en enkelt side af Brückers artikler jeg har følt mig kaldet til at i møde gå, må dette ikke misforstås, som om jeg billigede de mangfoldige andre skæve og vildledende påstande, hvoraf hans stykker vrimler. Den del af sundt og sandt, der er deri, er

blandet med så megen overdrivelse, halvsandhed og ligefrem urimelighed, at det vist ikke er til at rede fra hinanden længere«. ¹⁾

Et par måneder efter fik jeg dog brev fra en lærer Bo ved Testrup højskole, hvori han fortalte mig, at han ved et besøg hos O. Møller havde fundet mere personlig velvilje for mig og mere tilbøjelighed til at se den førte forhandling fra min side, end han havde ventet. O. M. indrømmede, at man ikke skulde faste bare fordi det stod i skriften, og også at der var en tilbage gående eller i al fald tilbage holdende bevægelse i den grundtvigske kres, som tidligere i det hele var fremad skridende. Ligeledes indrømmede han, at der var noget rigtigt i at sige, at Guds ord alene var at finde ved sakramenterne.

Og han havde syntes godt om en bemærkning af Jørgen Ravn, som jeg havde fortalt Bo: »Enten er vi gamle kristne her på egnen som hører Brücker, vilde på det med hensyn til hvad kristendom er, eller også er Brücker en god præst, for vi er usigelig glade ved ham«.

Mit første indtryk af O. M. som en fordomsfri mand var ikke rent fejlt, men der skulde en væsenlig rettelse til. Han kunde strække sig vidt over for ny tanker og synsmåder. Således gjorde han siden den historiske kritik af GT betydelige indrømmelser. Han kunde også selv udtale »forvovne« ny ting, som f. ex. da han brød med den gamle forsoningslære. Men han kunde ikke så godt finde sig i at unge havde en egen mening. Han vejrede da en mængde farer som truede alle stakkels »umyndige« med at opluge dem, og han følte sig kaldet til beskytterens rolle.

Det er vel nok i den stilling folk bliver mest fanatiske og snævre. Mere end kætterne selv og kætteriernes — hvilke sidste man endda ofte privat hyldede — var det omsorgen for de »svage«, der drev kirken til kætterjagt.

Nu trådte en ny angriber frem som lededes af netop dette »kærlige« hensyn til andre: V. J. Hoff. En kvinde på min

egn meddelte mig, at han gentagne gange havde bedt hende anmode mig om at tage alt det tilbage jeg havde skrevet om skriften. Og jeg havde da i novbr. 82 skrevet til ham derom og meget bestemt vist denne anmodning tilbage. Men nu i maj 83 udsendte han et lille skrift »Sendebrev til kristne venner om den hellige skrift«.

Så snart jeg havde læst det, skrev jeg til Hoff. Jeg sagde ham, at det i ingen henseende havde røkket min betragtning, og at jeg var ganske vis på, at denne vilde sejr til sidst, fordi den var og blev den ligefremme udfoldelse af det ved Grundtvig givne. Man er blevet enig om, efter hans gerning, at der er forskel på ord og skrift, men når det så skal slås fast, hvilken denne forskel da er, så bærer de fleste tilbage og foretrækker den gamle skrifteologiske melodi. Mottoet på Hoff's bog kunde passende have været: Du est en ung mand, Frants! Ti det var min ungdom der mer end noget lod Hoff opfatte mine skrivelser som farlige. Jeg mindede ham om hvad han havde skrevet i det lille skrift »Den kirkelige frihedssag« han udgav efter Askovmødet: »Hvoraf kommer denne ængstelige uro ved enhver ny livsrørelse, denne snæverhed i synskresen, dette hæmmende forbehold der ligger over sindet for mangan en, der går ud fra den nuværende præsteskole?« Var det ikke netop sådan Hoff nu selv viste sig! Han fandt strax hos mig rationalisme, han drog Bjørnson frem som advarende eksempel. Altså ængstelig uro over for noget nyt. Jeg kunde kun se snæverhed i hans synskres, når han, fordi jeg udtalte mig på anden måde end den for ham tilvante, bebrejdede mig mangel på ærbødighed for skriften og kaldte hvad jeg skrev frugt af kritik og spekulation. Jeg var netop vis på, at hvad jeg gjorde gældende vilde vise sig som værn mod alt sligt.

Og så gik jeg løs på hans ubeføjede beskyldning mod mig: jeg gjorde menigheden uret og fortræd. Jeg skrev: »Lad os hver især arbejde som vi kan bedst, se at vinde den klarhed vi kan og stræbe at gøre gavn dermed, som det nu må føje sig for os. Lad os også bryde en lanse med hinanden når

vi ikke er enige, men lad os nøjes med at lade vore grunde skaffe vore anskuelser indgang og derimod ikke slå lidt eller meget på de dømmende strænge«. Der er i Hoff's skrift, siger jeg, en lille tone af, at han stiller sig sammen med menigheden og mig uden for den. Og selv om han måske ikke har ment det således, så vil de der er uenige med mig eller dog ej forstår mig, opfatte det således.

Hoff skrev meget fromt tilbage men sagde da — som jo også titlen på hans skrift viste: »jeg følte det stedse klarere, at Deres tale om skriften var forvildende og at *den fængede hist og her*, det gjorde at jeg til sidst kom med.«

Så skrev jeg i Hskbl. mit længste — og jeg tror bedste — indlæg i sagen.¹⁾ Og Hoff svarede med en også meget lang afhandling.²⁾ På denne fandt jeg dog ingen anledning til at gå ind. Det var tydeligt, vi ikke kunde komme hinanden nærmere, og jeg så vel som mine modstandere havde sagtens i det hele talt os ud. Efter et godt års forløb hørte striden op — for en tid.

Men den havde sat sindene i stærk bevægelse rundt om. Højskoleforstander *Jens Lund* i Vejstrup sagde en gang til mig, at i al fald så langt som hans kændskab strakte sig havde røret om denne sag været end stærkere, ilden raset voldsommere end i selv de mest bevægede politiske tider.

Ingen af de mere betydende grundtvigske ordførere havde som sagt stillet sig ved min side.

De præster her på egnen som havde taget så venligt imod mig, gik nu helst uden om mig, mens de nok skal have havt dygtig travlt med mig på deres prækestole og i samtaler med folk.

Lad mig her indføje en pudsigt begivenhed som dog først indtraf et par år senere. Det var i sptbr. 85 jeg skulde til et møde på Høng højskole. Man kom den gang til Høng med en diligence fra Slagelse. Da jeg havde løst billet og kom ud til vognen, spurgte en herre der sad derinde mig

venligt og høfligt, om jeg havde noget imod at han røg. Nej, på ingen måde, jeg ryger også gerne selv. Vi snakkede så lidt om tobaksrygning, og så forestillede han sig som pastor *Heiberg* fra Kirkehelsinge. Jeg nævnte så mit navn. Og strax udbrød han: »De må sandelig tro, at Grundtvig nærrede den dybeste ærbødighed for biblen. Han sov hver nat med den under sin hovedpude«. Ja, når han mente at kunne sige det så bestæmt, passede det vel, men jeg havde rigtig nok aldrig hørt det før. Og i ethvert fald gjorde han det ikke de mange nætter, han slet ikke kom i seng men blot satte sig til rette i sin lænestol. Men for øvrigt forekom det mig at være en underlig måde at vise sin ærbødighed på. Resten af turen herskede tavshed, og vi tog køligt afsked med hinanden.

Den almindelige mening var sikkert den: Både havde jeg lidt et knusende nederlag og jeg var afsløret som en slem kætter eller i al fald grov rationalist, så ordenlige kristne måtte tage al mulig afstand fra mig. En kand. *William Jakobsen* fortalte mig, hvordan han på Grundtvigs hundredårsdag havde stået sammen med en mand ved det offentlige møde og vist ham mig, som stod et stykke fra dem. Og manden havde fuld af forbavselse udbrudt: »Sådan ser han ud, det havde jeg slet ikke tænkt mig!« Han havde ventet noget helt forfærdeligt. Jeg skulde en gang tale i Skjern, hvor den bekendte missionsmand *Moe* var præst. Man fortalte mig da jeg kom dertil, at *Moe* havde gået fra hus til hus og advaret folk mod at gå til mødet — »det var Fanden selv som kom til Skjern!« Der var naturligvis stormende fuldt. I Hjarup ved Kolding rejste en mand sig efter at jeg havde holdt et foredrag, og advarede forsamlingen imod hvad jeg havde sagt, han vilde minde om, at Satan kan fremtræde i skikkelse af en lysets engel!

Ved et besøg på Vallekilde højskole traf jeg en indre missionær der gennem Trier var blevet berøvet sin frygt for hvad der hed grundtvigianisme. Vi kom til at sidde alene i en stue, og han sagde da: Det er rigtig rart, at jeg har truffet

Dem, pastor Brücker, for jeg havde slet ikke tænkt mig De så sådan ud! Nå, hvordan da? spurgte jeg. Som en lille bløg mand med et par store rullende øjne!

Ved samme lejlighed var også Hoff på Vallekilde, han havde dær et annex til sin valgmenighed. Jeg skulde tale i et forsamlingshus i Hoff's egn næste dag og køre sammen med ham fra Vallekilde. Om formiddagen da vi skulde afsted, var Hoff's kusk usynlig, og det begyndte at trække ud over den tid, da Hoff gærne vilde køre. Jeg havde set Hoff's befordring, da han kom den foregående dag, og havde ingen frygt for at køre de to åbenbart meget skikkelige heste, og jeg tilbød mig da som kusk. Men Trier vilde på ingen måde tilstede dette. Nej, sagde han på sin overstrømmende måde, nej det går ikke an, så siger folk: nu kører Brücker med Hoff! Så kom da omsider kusken, og jeg kom ind i den lukkede vogn sammen med Hoff. Jeg skulde først til hans hjem, jeg var der både før og efter mødet og sov der om natten. Men ikke med ét ord berørte Hoff vort mellemværende. Jeg syntes jo det tilkom ham som den ældre at indlede en samtale derom, hvis han ønskede den, jeg som den yngre kunde dog ikke så godt begynde. Hen imod slutningen af besøget begyndte jeg dog. Uden det var der heller ikke blevet noget deraf, for Hoff sagde, at han havde slet ikke tænkt der var noget at tale om, han havde ikke tænkt derpå siden den gang. Han tvivlede ikke på jeg var et alvorligt menneske, men løse fugle vilde få noget forskrækkeligt ud af det. Han var mig taknemlig for min betoning af forskellen mellem ord og skrift, men han syntes jeg tog uærbødigt på den hellige skrift. Sluttelig tog han mig om livet, bad mig leve vel og: Gud i vold!

Jeg kunde ikke blive ret klog på den mand. Der var utvivlsomt meget elskeligt ved ham, og jeg tror egenlig han var helt velvillig stæmt imod mig. Men forlige hvad han havde skrevet i sit »sendebrev« med hvad han i samtalen udtalte, var mig umuligt. Han havde stillet mig sammen med Bjørnstjerne Bjørnson og rationalisterne i det hele,

himlet op som jeg havde begået den største brøde, og nu var der intet at tale om og ikke noget egenlig i vejen!

Falkenstjerne, som havde begyndt en højskole i København havde midt under striden i 82 skrevet til mig og takket mig for mine artikler, som han tillagde stor betydning men lovede mig mange høvl for. Og han bad mig med det samme komme og tale ved et møde på hans skole. Det gjorde jeg så i febr. 83 og jeg talte om skriftspørgsmålet. Til stede var *Krag* som var præst ved St. Jakobskirken. Da jeg var færdig stod han frem og angreb stærkt, hvad både Falkenstjerne og jeg havde sagt. Han sluttede med: »Hvis Grundtvigs navn skulde sættes på hvad vi havde sagt, da vilde hans navn blive en forbandelse.«

Næste dag fik jeg brev fra ham, og dette er så oplysende, så jeg vil afskrive det meste:

»Jeg beder Dem om forladelse, hvis jeg i aftes har krænket Dem: mine udtalelser var skærende og lød måske endog hånende men jeg tør sige der var kærlighed til Deres sjæl i mit hjerte (!), den kærlighed der ikke skåner er mere værd end den der svøber sig i talemåder jeg vidner for Dem i Jesu navn, at Djævelen er ved at slå »åndens sværd som er Guds ord« ud af Deres hånd, og har De mistet dette sværd, hvorledes skal De så holde stand mod den brølende løve der går omkring søgende hvem han kan opsluge. Se dog, at selv i et troende menneske er hjertet endnu gennemsyret af synd og vildfarelse, hvor skal da dette hjerte kunne dømme om hvad der er sandt og hvad ikke Tænk på hvad virkning det vil have når De præker Deres tanker for folket! Har De nedbrudt agtelsen for Guds ord i menigheden, hvormed vil De da vejlede den? Tør De sige til ethvert døbt menneske: gå blot efter hvad dit eget hjerte godkænder! Vil De da ikke blive en hyrde i Israel, der driver hjorden bort fra det gamle bibelords gode græsgange ud på de vildfarende veje, hvor hvert lam springer efter sit hjertes påfund? Jeg beder Dem ud af sand kristen

broderkærlighed: for Deres egen sjæls saligheds skyld, for den kristne menigheds skyld, stans mens De kan stanse, tilbagekald tag det gamle bibelord der aldrig vendte tomt tilbage, på Deres læber, og De skal vinde sjæle for Herren; kast det gamle garn ud, hvormed Peter og Paulus fangede så rig en dræt (!) Modtag nu dette i kærlighed og forlad mig hvad der var ukærligt i mine ord. Jeg var nidkær for Herren i den stund og ikke for mit eget eller noget parti, ti det var mig klart, at det var Herrens sag, der blev taget forfængelig af menneskelig fornuft og menneskelige påfund«.

Det er mig ubegribeligt, at manden ikke kan se, at når menneskehjertet, selv troende, er så gennemsyret af synd og vildfarelse, så det ikke kan dømme om hvad der er sandt og hvad ikke, så kan det heller ikke tage imod hvad der står i biblen. Når et menneske ikke kan gå efter hvad dets eget hjerte godkænder, hvad skal det da gå efter, så kan det jo ikke betyde noget, at det godkænder hvad der står i biblen, for det kan da ikke blive andet end at det med sin forstand går ind på, at det er rigtigt.

Ja, det brev afgiver en levende illustration til at pietisme gerne bliver afløst af rationalisme, for det er når det kommer til stykket hip som hap. Hele forskellen er, at pietisten behager sig i nogle bevægelige, »fromme« talemåder, rationalisten taler snusfornuftigt, men ingen af dem har begreb om tro. Noget må et menneske dog vel gribe med og dømme med for over hovedet at få et forhold, og sættes hjertet ud af spillet, må det blive forstanden eller fornuften, hvad man nu vil sige, som må gribe og dømme.

Jeg modtog dog flere glædelige vidnesbyrd om tilslutning: Fra en lille kres på Kristianshavn, der havde hørt Grundtvig og siden P. A. Fenger, fik jeg en varm tak i august 83, altså efter at alle væsentlige indlæg var fremkomne.

Ved et offentlig møde på Dalum højskole gav præsten

Niels Lindberg min betragtning fuld tilslutning, og vi var fra den stund gode venner. Jeg kom jævnlige og talte i hans kres, og bagefter sad vi sammen til langt ud på natten og taltes ved. Det var uhyre fornøjeligt. Sidste gang jeg besøgte ham gik han i seng kl. 6 om morgenen og stod op kl. 2. Da jeg ved 1—2 tiden ikke kunde mere men gik i seng, skulde han til at have sig det måltid, som stod til varme i hans kakkelovn, og så til at arbejde. Han var jo umådelig lærd — C. J. Brandt kaldte ham en gang »Danmarks lærdeste præst« — men han var meget svag, havde kun én lunge, og det var vel årsagen til at han ikke fik gjort den gavn med sin lærdom, som han havde kunnet med større kræfter.

Fra C. Hostrup, som jeg var kommet lidt sammen med i København, før jeg drog til Jylland, modtog jeg et brev, hvori han gav mig varmt medhold i hvad jeg havde udtalt i »Skriftens betydning og brug«, og han udtalte sin glæde over, at dette blev sagt. Dette brev har jeg en gang offentliggjort og omtaler det derfor ikke nærmere her. Men da striden gik videre, blev han usikker på, om vi nu også så helt ens på tingene, og han sendte da igen et brev for at sige lidt om sine anskuelser. Og heri skriver han da: »Når teologerne siger: du skal blindt tro det eller det fordi det står i skriften, så svarer jeg: nej, jeg følger jer ikke en smule længere end jeg kan med hjertet. Vil de, idet de beråber sig på Paulus, påtvinge mig den betragtning, at kvinden står lavere end manden i menneskeværd og menneskeret (jeg kan ikke se andet end at det er apostelens mening i 1ste kor.) så siger jeg: Paulus var også et barn af sin tid, hvor højt han stod. Og vilde man på grund af Mt. 25 slå det fast, at der er mange mennesker som bliver evig fordømt, så kan jeg ikke gå ind derpå, skønt jeg ikke nægter fortabelsens mulighed og når nogen påstår ved henvisning til skriften, at vi skal tro at det er afgjort, at vi ikke længere må håbe på alle menneskers frelse til sidst, så lader jeg mig ikke »hovmesterere« deraf Otto Møller har jeg allerede

for mange år siden følt mig så fjærn, så jeg lader ham sejle sin egen sø, og med Thomas Rørdam og Birkedal (som jeg personlig holder af) går det mig ikke meget bedre.

En særegen glæde voldt mig af den sønderjyske fripræst *Cornelius Appel*. Han anmodede mig om en samtale, da »han gerne vilde vide, hvordan vi rigtig stod i det«. Vi mødtes så i Dons mølle, og det viste sig at vi var forbavsende enige. Samtalen gik hele tiden sådan: A.: De mener jo det og det? Jeg: ja, og så mener jeg således. A.: Ja, det kan jeg også gå ind på. Og efter at vi på den måde havde fået overensstemmelsen slået fast, sagde Appel, at han i hvad jeg havde skrevet havde følt noget frigørende, rigtigt og gavnligt. Meget af det frigørende hos Grundtvig havde slet ikke gjort sin gavn endnu. Grundtvig tog helt igennem sigte på et sådant frigørende forhold til skriften, men mange af hans venner havde ikke forstået det eller dog kun fra en enkelt side. Appel anså den historiske bevisførelse for skriftens ægthed som ganske forfejlet, der var ingen anden holdbar vej end den af mig angivne. — Det var en ren nydelse at høre denne gamle hvidhårede mand tale som han gjorde, alt sagt på hans ejendommelige, erfarne og beskedne måde.

Hvordan stillede nu mine nærmere venner »foreningen«s medlemmer sig?

Med dem havde jeg naturligvis ikke den forbindelse nu som i Kbhvn. Men vi havde dog sørget for den ikke skulde blive alt for spinkel.

Rønning fortalte om, hvorledes man i den Brandtske familie der jo var så talrig, lod en bog med hvide blade gå rundt, så enhver efter tur på éngang kunde skrive til de andre, om hvad der ønskedes meddelt dem alle. Han foreslog os at efterligne dette. Det vandt almindelig tilslutning, og fra juli 1880 begyndte en sådan bog at vandre under navn af »Sagamanden«. Den vandrede lige til 1898, og navnlig de første 5—6 år havde den stor betydning.

De fleste af os sad nu rundt på landet i ret rummelige

præstegårde, og vi fik så den idé at ville samles i sommerferien hos en eller anden der havde plads og lyst til at have os. Vi vilde være sammen nogle dage og opfriske vore fælles minder og drøfte som vi før havde gjort, æmner som lå for i tiden. Allerede 1881 samledes vi hos Munkebo i Gjødstrup, næste år hos mig og dernæst hos Uffe Birkedal i Brande osv.

Vi morede os fortræffeligt ved disse møder, de gamle historier, de gamle vittigheder, de gamle sange lod, og vi lo så vi var ved at sprække. En aften under mødet i Brande var det henrivende vejr, vi vandrede i haven, der stødte op til landevejen, og vi lo og råbte, som vi var fra sans og samling. Uffe B. sagde bagefter på sin gavtyveagtige måde, at på den ene aften fik han ødelagt alt, hvad han i de år han havde været i Brande havde søgt at bygge op.

Fra mødet hos mig tror jeg det af alle mindes som det afgørende træk: vi var bedt over til en gård i Nebel, og dær talte Jørgen Ravn til mig og mine venner, talte så aldeles nydeligt og udmærket, så vi alle blev stærkt henrevne.

Vi lå ved møderne ikke på den lade side. Vi havde to forhandlingsmøder om dagen, og ved dem kunde det gå varmt nok til. Indlæggene var nu vægtigere end ved møderne i Kbhvn., og forskellene mellem os trådte skarpere frem, idet vor udvikling ikke foregik i lige løbende baner som i vor grønne ungdom.

I Sagamanden, der egenlig var tænkt som en fredelig budbringer om familjeanliggender o. sl., begyndte klingerne snart at krydses. Og således da allerede i anledning af skriftspørgsmålet.

Rønning vedkendte sig som nævnt offentlig samstæmning med mig i grundtankerne. Men han havde desuden ved et møde i Vartov-kresen, hvor Brandt førte sagen frem, deltaget i en forhandling med ham. Senere fortsatte de den privat, og i den syntes det som vi kom hinanden nærmere, skriver R. De aller fleste, som hørte R. i forsamlingen tog stærkt afstand. En gammel dame vendte sig efter mødets

slutning mod R. »De tager rigtig nok troens enfold fra os gamle!« Det R. søgte at samle spørgsmålet i, var dette: hvordan skal visheden vindes i kristelige ting: på udvortes eller på indvortes måde, og han viste at kun den sidste vej var farbar.

Karl Povlsen udtalte fuldkommen enighed med mig. Han drev halløj med dem der vilde vi skulde faste, fordi det stod i biblen. Trods Grundtvig, vilde man fremdeles stadig have sin samvittighed uden for sig, altså man sad midt i lov-væsenet, gjorde biblen til øverste regel og rettesnor for liv og lære, men det vil jo sige, at man gør teologernes fortolkninger til sin samvittighed.

»Nej, vil man i biblens navn pånøde mig noget som ikke støtter med livet og lyset jeg modtager fra Vor herre selv, så kæmper jeg som en løve for et kristenmenneskes frihed. Så lidt som jeg vil bøje mig for f. ex. Grundtvigs avtoritet, stik imod min livserfaring, og tage hans tanke som et åg på mig, så lidt kan jeg gøre det over for hvad der siges af nogen forfatter i den hellige skrift.«

Alfred Povlsen fremsatte udtalelser i lighed med disse. Borup gav en så udmærket udvikling i nøjeste tilslutning, så A. Povlsen bad ham meget om at skrive det samme offentlig — hvad dog ikke skete.

Men lad mig afbryde et øjeblik for at meddele følgende: jeg skrev naturligtvis også indlæg i Sagamanden, men vennerne døjede jo en del med at tyde dem, da min håndskrift var mer end utilladelig. Og så fortalte Uffe Birkedal: »Jeg havde et syn i nat, lige efter at jeg havde læst Sagamanden.

Mig tyktes det ikke anderledes, end at jeg var henført ved døden fra legemet og stod uden for Himmeriges dør tillige med en hel del andre afgangne. St. Peter stod med et vældigt nøgleknippe og lænede sin brede ryg fast op mod bemældte dør og lod en sjæl smutte ind kun efter en skarp overhøring.

Først kom en tyk mand af hvis forklaring det fremgik,

at han havde været medlem af en salmebogskommission samt gift fire gange, inden livet var plaget af ham. Naturligvis slap han ind som løn for sådanne genvordigheder. Nu kom en tynd, sygeligt udseende håndværkssvend — en sætter ved Højskolebladet. »Hvilke lidelser haver du udstanden i jordelivet?« spurgte den salige apostel. »Jeg har sat mangen artikel efter frimenighedspræsten V. Brückers håndskrift«, lød svaret.

Flux slog Petrus Himmeriges dør vidt op for sætteren, der under fuld musik trådte ind og satte sig på sin stol. — Men jeg listede af i en anden retning, da jeg følte at noget der i nogen måde kom sætterens kors nær, havde jeg ikke at møde frem med.

Samme Uffe Birkedal erklærede for øvrigt min betragtning for »uhørt i den kristne menigheds historie. Den forarger og forfærder ham. Skriften er ufejlbar«. Han vilde offentlig imødegå mig, selv om det skulde bryde samfundet. Balslev, Munkebo og Mygind gik også stærkt imod, Munkebo hævdede at når vi søgte oplysning og vejledning af de hellige skrifter, måtte vi tage imod uden knur og uden kritik.

Da jeg havde lært Karl Povlsens udmærkede forståelse at kende, og da man stadig klagede over min form og tone, bad jeg ham at læse det indlæg jeg gav under titel: »Om skriftens betydning og brug«, inden jeg lod det trykke. Han gjorde en del kritiske og værdifulde bemærkninger, men skrev i øvrigt: »jeg glæder mig over din afhandling, der er fortræffelige ting deri, et sådant ord trænges i vore dage, da kapellaner går i apostelklæder.«

Da Alfred Povlsen havde læst den trykte artikel, skrev han: »Foruden det at jeg er enig med dig, glæder det mig også at se en sag begrundet på en så selvstændig og ejendommelig måde.« Han vilde se at formå sin broder til at skrive offentligt, idet samme broder havde fundet Otto Møllers indlæg »slem«.

Endelig skylder jeg Vilhelm Hansen hvad jeg skrev til Hoff, men som i Hansens redaktion lød således: »Grundtvig-

ianerne var enige om: der er forskel på ord og skrift. Men det var en romantisk formel. Nu da Brücker søger at bestemme — realistisk formel — *hvilken* denne forskel er, kan de ikke være med. De vil ikke ud over den tågede almindelighed og frem til klarhed.«

Efter dette forstår man måske, at jeg trods alle »høvl« ikke var så ked af det endda. Jeg skrev offenkøbt, ligesom jeg skrev privat til Hoff: »Hvad selve denne sags endelige fremgang angår, nærer jeg ingen bekymringer, jeg er vis på, at de tanker jeg gør mig til talsmand for, er i det hele fremtidens tanker, og at de vil sejre over alt, hvor Grundtvigs navn er at finde i det kirkelige banner.«

III.

Som tidligere nævnt havde jeg efter tante Marie arvet nogle penge. Jeg havde en 3000 kr. tilbage af dem, og min hensigt var at bruge dem til en rejse, hvis formål skulde være at lære de kirkelige forhold at kende især i England. Fars beundring for englænderne havde virket på mig, og jeg kunde nok lide at se dem i deres eget land. Jeg tænkte mig en rejse på en 6—7 måneder, hvoraf i det mindste de 4 skulde anvendes på England, resten til Tyskland og Frankrig.

Fra begyndelsen af 83 tog jeg fat på forberedelser idet jeg bestæmte at ville rejse omkring 1ste oktbr.

L. Schrøder, med hvem jeg talte om rejsen sagde da han hørte, jeg særlig vilde gæste England, at han vilde anbefale mig at gå til *M. Goldschmidt*, der havde levet længe i England og sikkert vilde kunne give mig nogle udmærkede anbefalinger. — Goldschmidt havde i de senere år fundet vej til Askov, af hvis hele liv og virksomhed han følte sig meget tiltalt.

Så ringede jeg da en aften på hans dør ude på Gl. Kongevej, hvor han den gang boede. Han kom selv og lukkede op. Jeg har fået en anbefaling til Dem fra Askov fremstammede jeg. Enhver der kommer i Askovs navn er velkommen, sagde G. venligt og stærkt, og så lukkede han mig ind. Da jeg havde nævnt mit navn sagde han: så havde De ikke behøvet at mælde Dem i Askovs navn. Han må vel have lagt mærke til skriftstriden og dermed til mit navn — han var jo meget interesseret i alle religiøse spørgsmål.

Vi fik så en lille samtale af hvilken jeg dog intet bestæmt

erindrer. Men han beklagede alle hans forbindelser i England var afbrudt ved død eller på anden måde, med undtagelse af den berømte ægyptolog ved Britisk museum *Bird*. Men til ham gav han mig med glæde en anbefaling.

Gennem Holmblads havde jeg en slags forbindelse med C. F. Tietgen, og jeg opnåede fra ham anbefaling til en mr. *Rawlings*, en City-købmand.

Af disse to var som det siden vil ses den sidste langt den vigtigste for mig, men det morede mig at jeg fik det lille kig af Goldschmidt.

Det lykkedes mig også at få et »regeringspas«. Har man et sådant slipper man som regel for eftersyn af toldvæsenet, man bliver vel modtaget i konsulater og gesandtskaber, idet man ved passet er anbefalet af regeringen, ens rejse af den anerkendt som betydningsfuld.

Nu skulde jeg jo imidlertid også have en vikar. Efter en tids forgæves søgen mældte sig en pensioneret præst *Brummer*. Da jeg havde meddelt ham betingelserne, fik jeg et kosteligt brev fra ham. »Der gives næppe«, skriver han, »noget pastorat i hele Danmark hvor der er mere at bestille end her i Sindal« — hvor han vikarierede — »og hvor man har kamp med mormoner, baptister, adventister og med medlemmer af en brødremenighed, som har travlt med fodtvætning m. m. Her gælder det at stå på den rette grund, som er vor herre Jesus Kristus«. »Er der sengklæder til den seng jeg skal ligge i? Lagener trænger jeg ikke til da jeg fra 1ste oktober til april som oftest ligger i flonelslagener, som jeg har lært af biskop Kierkegård.«

Det lugtede om jeg så må sige ikke rigtig godt, men jeg regnede ikke stort på, hvem det blev, syntes folk ikke om ham kunde de som før drage uden sogns.

Men så lagde biskoppen sig imellem. Han havde 14. jan. skrevet et privat brev til mig: »Jeg har tænkt meget på Dem i den senere tid. Det har gjort mig ondt for Dem at De er kommet ind på at skrive i bladene; det har De ikke havt godt af. De véd nok uden at jeg behøver at sige Dem det,

at jeg er meget langt fra at billige hvad De har skrevet i Højskolebladet om det NT Jeg vil give Dem et velment råd, og det er at De indtil videre helst skulde afholde Dem fra at skrive offentlig«. Jeg takkede biskoppen for hans venlighed, hvis gode mening jeg ikke miskændte. Jeg kunde godt forstå, at han ikke kunde være enig med mig, da selv grundtvigske præster ikke var det, men jeg var vis på, det vilde klare sig mere og mere under striden, at netop ved min betragtning vilde skriften vinde i betydning, menigheden styrkes ind ad til og kampen med dens modstandere kunne føres med større kraft og held. Og til at fremme sagen vilde jeg vie al min kraft.

Jeg hørte så ikke mere. Men nu måtte pastor Blicher henvende sig til biskoppen og spørge, om han kunde billige denne ordning med Brummer som min vikar. Biskoppens svar gik ud på at han nærede betænkeligheder, da Brummer var 69 og for 7 år siden afskediget på grund af »svagelighed« og derfor næppe kunde være til fornøden hjælp for den 73-årige Blicher. Og han fortsætter: »Det korrekte synes mig at være, at kapellan Brücker, når han på grund af en længere udenlandsrejse ikke kan udføre den gærning han har påtaget sig, søger entledigelse Dersom kapellan Brücker efter sin hjemkomst ønsker igen at komme i gejstlig virksomhed, vil det vist nok være ham let at få en kapellanplads.«

En månedstid efter skrev biskoppen: »Efter at jeg nu har indhentet nærmere oplysning om pastor Brummer, kan jeg ikke tillade, at han antages som vikar.« Sagen var nok, at Brummer havde fået sin afsked officielt på grund af svagelighed, men i virkeligheden på grund af noget misligt.

Det lykkedes fremdeles ikke at få en vikar, og i en skrivelse til mig gentager biskoppen at hvis det glipper med at få en vikar, kan jeg jo lade mig entledige. Og han skriver: »jeg er tilbøjelig til at tro, at dette også for Dem selv vilde være det bedste. De står da frit over for folkekirken, og skulde De efter Deres hjemkomst ønske igen at tjæne i denne — hvilket De næppe selv nu kan vide — så vilde De vist let kunne opnå det.«

Men jeg sagde biskoppen meget bestemt, at kunde jeg ikke beholde stillingen i Starup, vilde jeg ikke rejse.

Meningen var jo for resten tydelig nok. Da jeg ikke havde rettet mig efter biskoppens brev af jan. men fortsat »at skrive i bladene«, så skulde nu min rejse nyttes på bedste måde. Kunde man få mig til at søge afsked fra Starup, da kunde man jo let hindre min ansættelse noget sted, når jeg kom hjem — hvis jeg ikke lovede bod og bedring.

Ja, biskoppens henstilling til mig om at tage min afsked, vakte ikke blot min men også mine venners mistanke om noget truende. Og den kres jeg har nævnt jeg samledes med i Nebel, besluttede at holde et møde, hvortil der skulde tilkaldes en og anden fra Starup. Vi samledes i Dons mølle 27de maj 1883. Ejeren dær Hans Jørgensen hørte, skønt boende i Almind sogn med til Nebel-kresen. Og stæmningen på mødet var så afgjort for, at vi under alle omstændigheder vilde holde sammen, så jeg, da jeg et par dage efter drog til Ribe for at tale med biskoppen, kunde sige ham, at hvis man drev mig bort fra min stilling som kapellan vilde der rimeligvis blive dannet en valgmenighed. Tanken om en sådan dannelse var af og til drøftet mand og mand imellem, men altid som noget der først vilde komme, når Blicher døde eller tog sin afsked. Men nu var denne mulighed altså bragt os lige ind på livet længe før ventet.

Da jeg ikke vilde falde Balslev til føje og da jeg ingen vikar kunde få, gik hele 1883, uden at jeg kunde komme afsted. Men i jan. næste år mældte sig en *F. H. Koed* som netop nu blev kand. teol. Han havde intet standpunkt endnu, erklærede han, men det kunde også være det samme. Vi blev hurtigt enige om betingelserne, og jeg kom afsted d. 22de febr.

Min mening er langt fra at ville øge rejsebeskrivelsernes uhyre tal, dertil føler jeg mig slet ikke skikket. Men min ret store rejse fik dog så megen betydning, så jeg ikke anser det for rigtigt helt at forbigå den.

Tyskland.

Mit første mål var Bremen, hvor jeg vilde høre og om muligt hilse på *Otto Funcke*. Han var i de dage en af Tysklands navnkundigste præster. Han havde opnået den ansete stilling som hovedpræst ved den store »Friedenskirche« i Bremen og samlede nok dær en betydelig menighed af den rige bys aristokrati. Men han havde også vundet sig mange venner ud over hele Tyskland ved de »Rejseskildringer«, han år efter år udsendte. De var skrevne i et behageligt, let læseligt sprog, skildrede kvikt hvad Funcke havde set, var krydret med anekdoter og mer eller mindre vellykkede vittigheder. Og, frem for alt, i denne blanding var isprængt en for de flestes smag passende portion gudelighed. Flere af hans bøger var oversat til dansk og jeg havde læst et par. Jeg havde just ikke brydt mig synderlig om dem, men Funcke der var så anset, måtte kunne give mig et indtryk af kirkelivet i Tyskland.

Jeg havde da skrevet til ham og bedt ham være så god at sige mig, om han prækede søndag 24de febr., og om jeg måtte hilse på ham og få gode råd af ham til min rejse, hvis formål jeg kort angav — idet jeg skrev dette brev, det andet tyske efter mit brev til Richard Wagner,*) og havde stor møje med at finde de rette ord og sætte dem nogen lunde sammen, gik en gysen igennem mig ved tanken om, hvordan det dog skulde gå med at tale og forstå.

Jeg fik et brevkort fra Funcke. Han tiltalte mig »Lieber Bruder«. Hvis jeg ikke havde været en dansker, hvem han som tysk kristen måtte komme ganske særdeles hjærteligt i møde, havde han næppe turdet tage sig tid til at svare. Han havde nemlig været syg og skulde præke 24. febr. for anden gang efter sygdommen og var endnu meget svag. Han tør da også kun love mig en kort samtale men forsikrer mig, at alle tyske kristne vil komme mig venligt i møde, »ti de kender ikke til nationale modsætninger«.

* I. S. 124.

Jeg hørte så Funcke præke og — forstod hvert ord. Det var en stor opmuntring, men han talte da nu også særdeles tydeligt. Han betonedede i sin tale stærkt kristendommens menneskelighed, han advarede mod ortodoxi — der lå 800,000 i teltlejr i Jerusalem, som alle var yderst ortodoxe, så vel som alle de mange tusinder faste indbyggere, men til Pilatus råbte de: korsfæst!

Hans stade var naturligvis fuldstændig skrifteologisk, men han talte dog om, hvorledes biblen for præsterne let bliver et magasin, hvoraf de henter tekster, i stedet for at anvende dens ord på sig selv.

Den store kirke var propfuld. Men da jeg fik set mig om, så jeg at det var næsten lutter pyntede damer, af mænd kunde jeg kun opdage en 7—8 stykker!

Så gik jeg efter tjænesten ind til ham i et værelse i kirken, og gennem den korte samtale fik jeg indtryk af en naturlig og frisk mand. Han bad mig henvende mig til en pastor *Zauleck*, der havde lovet at tage sig af mig på bedste måde. Hos ham og hans unge smukke kone tilbragte jeg aftenen. De var bægge umådelig elskværdige, men han stod langt under Funcke. Han havde den grimme vane til hvert andet ord at sige: bitte, bitte og under tiden: bitte sehr. Han havde vist vel store tanker om sig selv, for som jeg i aftenens løb kom til at nævne adskillige berømtigheder i Tyskland, Frankrig og England, jeg nok kunde lide at hilse på — flux tog han et visitkort og malede mig en anbefaling til vedkommende. At hans anbefalinger var så temmelig værdiløse gjorde jeg mer end én erfaring af. Men meningen var så mænd god nok.

Da jeg næste morgen forlod den fri stad Bremen og skulde efterses af de tyske toldere, lagde jeg mit regeringspas over kufferten. De kiggede, snakkede sammen og kiggede igen, de forstod åbenbart ikke ét af dets franske ord! Men det var jo et pænt stort dokument med den danske konges segl på, og så lod de da kufferten i fred. Det manglede også bare, at de skulde have fortoldet de to kasser cigarer og det kg

tobak, jeg havde taget med til brug særlig i England, fordi jeg i tillid til passet havde ment at få dem toldfrit over tysk, belgisk, fransk og engelsk grænse.

I Berlin gik jeg til vores gesandt kammerherre *Quaade*. Da jeg til tjeneren som mældte mig, brugte udtrykket baron *Quaade*, rettede han værdigt til excellence Q. Denne selv var så mænd meget nedladende og svarede høfligt på mine spørgsmål, men jeg gik fra ham med en levende følelse af, at det var svage og lidet duelige hænder man havde betroet en så vigtig post.

Jeg havde af en grosserer *Lund* fået anbefaling til en *Goldbeck* i Berlin. Han var jøde vidste jeg, men af de slemme, det vidste jeg ikke. Jeg havde en skrivelse med fra *Lund*, hvori denne beder G. »stå mig bi med råd og dåd«. Da jeg havde leveret ham den, læste han op af den og læste »stå overbringeren bi med råd« men udelod klogelig »dåd«. Jeg blev dog indbudt til en pæn lille middag og skulde om aftenen i operaen med deres datter. Det var abonnement, betroede hr. *Goldbeck* mig — det vilde jo sige, at jeg måtte da ikke tro han løste teaterbillet til mig, nej det var jo i forvejen betalte billetter. Datteren var for resten helt flink og rar, og vi snakkede dygtigt op med hinanden. Hun ledsagede mig også til et par museer, og jeg fik endnu en gang »abonnement«. Det værste var, at G. gav mig anbefaling til en jøde i London. Jeg var dum nok til at nytte den, indfandt mig hos ham på hans kontor, hvor jeg mødte noget så brutalt og ubehageligt, så jeg hurtigst muligt absenterede mig.

Af *Zauleck* havde jeg fået anbefaling til hofpræst *Stöcker*. Jeg havde megen lyst til at se denne mand lidt nærmere, da han var meget omtalt. Han var fører for den antisemitiske bevægelse i Tyskland. Mange af de ledende mænd fandt, at jøderne havde forstået at skaffe sig for stor magt og indflydelse, idet de for en stor del beherskede den tyske kapital, derfor også mange hovedblade, og endelig havde fået megen

politisk magt. En følelse af ikke blot uvilje men ligefrem frygt havde da drevet dem til at sætte en bevægelse i gang for at trænge jøderne tilbage, og Støcker havde brutalitet og hensynsløshed nok til at passe som en af lederne af det temmelig uappetitlige foretagende. — Jeg kom til at nævne hans navn ved middagen hos Goldbecks, og jeg mærkede hvor det skvat i dem. Mons tro de har tænkt at jeg — præsten — var enig med ham, så de husede en hemmelig fjende ved deres bord!

At Støcker har tænkt ved sin kamp mod jøderne at gavne kristendommens stilling i det tyske folk, idet han mente jøderne drev en hensynsløs agitation mod kristendommen, vil jeg slet ikke nægte. Jeg mener over hovedet ikke at ville eller kunne give en vurdering af denne mand. Men han havde stor brutalitet og hensynsløshed i sig — det var mit personlige indtryk.

Jeg sad en stund i hans venteværelse der var fyldt af lutter fattige mennesker. Og jeg hørte, hvordan han skældte og smældte over hver af de stakler, som efter tur lukkedes ind til ham. Så kom jeg da selv ind, og jeg erfarede for første gang, at Zaulecks navn i al fald ikke var nogen trylleformel, der sikrede mig menneskers deltagelse og velvilje. Støckers optræden over for mig var nærmest ubehagelig.

Jeg bad ham anvise mig, hvor man bedst kunde få indtryk af fritænkeriske bevægelser i Berlin. Men det eneste svar han gav mig, var at det hele var »gar nichts« (slet ingen ting). Og dog var en af hans hovedanklager mod jøderne, at de gik i spidsen for Berlins — og Tysklands — afkristning. Samme besked fik jeg for resten om næsten alt hvad jeg spurgte om, bestandig lød det: »troens ting er meget mere«.

Han stræbte, uden videre forsøg på at skjule det, bare at blive af med mig. Og henviste mig til pastor *Hausig*, inspektør for Berliner Stadtmission, som for en del var Støckers værk. Og så affærdigede han mig med et: *Gott mit Euch!*

Hans værelse gav stærkt indtryk af elegance og velvære,

i skrigende modsætning til deres fattigdom, som kom ind til ham for at skældes ud, formodentlig fordi Stöcker fandt de ikke i deres livsførelse rettede sig efter hans gode råd om at være »flittige, nøjsomme og sparsommelige«.*)

Jeg hørte hofpræst *Schrader* i domkirken. Han bad, at der måtte opstige »ein brunstiges Gebet«, at vi måtte fyldes med »immer mehr göttlicher Kraft und Weisheit«. Hos ham selv mærkede man dog intet til hverken »Brunst« eller »guddommelig kraft og visdom. Han var åbenbart mere med da han bad om, at krigsmagten måtte styrkes. Jorden skildrede han naturligvis som en jammerdal. Hans hus og hjem så jeg ikke, men det har vist været som Stöckers uden al jammer. Eller som hofpræst *Frommels*, som jeg også gæstede, og hvis værelse også var yderst elegant. For øvrigt var Frommel en mild og elskelig gammel mand, der virkede absolut mere tiltalende end hans to kolleger. Da jeg undskyldte jeg tog hans tid, svarede han: »når man lever med evigheden for øje har man altid tid«, og det lød kønt og troværdigt. Men også han sagde om de fritænkernes bevægelser: »gar nichts«. »De taler ved deres møder for 200, vi andre for 4—6000«. Jeg skulde dog ikke gå for at høre ham — »jeg taler kun for soldater og begyndere«.

Den samme ulyst til at åbne øjnene for virkeligheden fandt jeg hos Hausig. Han indrømmede ganske vist, at af 1000 troede de 999 på Gud men ej på Jesus som Guds søn. Der førtes kamp mod fornægtelsen, men jeg kunde ikke få ham nærmere ind på det. Kun om socialisterne sagde han: »de tror på slet intet«.

Vel fandt jeg nu på egen hånd nogle fritænkernes foreninger og kom lidt i forbindelse med enkelte medlemmer, men det hele blev for lidt til at jeg vil spille tid og plads til at tale derom. Men hofkristendommens beskaffenhed tror jeg nok jeg fik tilstrækkelig tydelig forestilling om. Lige-

*) Frederik Nielsen: Hofpræst Stöcker S. 58—60.

ledes fik jeg nok af vidnesbyrd om, hvilken rolle jøderne spillede i Berlin. Jeg skal dog blot herom fortælle:

En fredag aften ved solnedgang gik jeg i deres fornemste synagoge. Det store kun dæmpet oplyste lokale var på gulvet helt fuldt af mænd. I loger med gardiner for sad nok kvinderne. Betjænte modtog mig høfligt, anviste plads og bad kun om, at jeg hele tiden vilde beholde hatten på. Det for mig værdifuldeste var en ganske vidunderlig sang, udført dels af en præst, dels af et kor man ikke så. Jeg havde et par aftener før været i domkirken til en koncert der stod under aller højeste protektion. Det var så mænd meget kønt og godt, men intet kunde bære vand mod hvad jeg hørte her. Medens jeg både ved salmesangen i kirker og ved koncerten i domkirken generedes af de mange s'er, der ofte hvislede som et »hys«, var der intet sådant ved sangen i synagogen. Helt igennem fik man indtryk af, at jøderne havde fornøden både musikalsk smag og penge til at skaffe sig det absolut bedste.

Mange år efter fik jeg Jakob Knudsen med derhen. Og skønt han gik med modvilje og i begyndelsen blev rasende over at det ikke var andet — næmlig inden den egenlige »koncert« begyndte — indrømmede han til sidst det var enestående skønt. Ti råder jeg alle der er i Berlin en fredag at gå derhen.

Jeg tog til Dresden, så den sixtinske Madonna som for resten skuffede mig noget, var et par dage ude i Sachsisk Svejts, som hvad man end kan sige om navnet, unægteligt er meget morsomt.

Som jeg nu rejste til Lutherstederne, traf jeg i toget en ung mand der viste sig at hedde *Merle d'Aubigné*, søn af den reformerte fransk-svejtsiske historieskriver. Vi kunde udmærket tale sammen, da tysk altså ikke var modersmålet for nogen af os. Men selvfølgelig, han talte tysk bedst, da han i 9 måneder havde studeret teologi ved Berlins universitet. Han vilde som jeg til Wittenberg til *Luthers* grav og til

Wartburg. Jeg opgav med glæde besøg i Eisleben og Halle, når jeg kunde slå følge med ham, hvis tid var mere begrænset. Den første aften kom vi til at dele værelse. Han knælede ved sin seng og lå i bøn en tid. Det virkede helt kønt og naturligt. Vi spiste ikke et måltid sammen uden at han først foldede hænderne og bad stille.

Jeg fik dog indtryk af at alt dette skete, fordi det skulde være så. En dag vi havde været en lang tur og var meget sultne, var han lige ved at tage fat på maden da den blev sat frem, men i næste øjeblik lagde han det tagne værktøj og foldede sine hænder med et smærtefuldt »a—a—a—h!« Han var meget hyggelig og brav, men ganske uden selvstændighed eller personlig udvikling. Vi talte naturligvis om Berlin, men forbavsende lidt havde han lagt mærke til. Støcker vidste han dog om. Han mente jeg ikke ret forstod jødernes uhyre magt, hele adelen var i deres hænder. Bismarck var nødt til at tage hensyn til dem. De kristne måtte da mandes op til at tage sig sammen over for denne fare, kampen var nødvendig, og derfor syntes han om Støcker, selv om han ikke kunde billige hans midler.

Vi var sammen på Wartburg. Som vi nu i det dejligste vejr steg ned gennem den skønne dal, førte vor samtale til at jeg måtte fortælle om Grundtvig. Jeg talte og talte godt: Disse dage havde givet megen øvelse og jeg var varm for æmnet. Da jeg havde talt ud, sagde han: »ja, jeg har også i Berlin forstået, at der skal lægges noget mere vægt på dåben end vi gør. Så når jeg kommer hjem, vil jeg det«. Det betød aldeles afgjort, at han skulde til at give den paragraf i hans dogmatik, der handlede om dåben, en udvidelse! Ja, hvor kan dog teologi øde menneskers sunde sans, omdanne hele deres liv til et system!

Kort efter skiltes vi, og jeg har aldrig siden hørt eller set noget til ham. Nu må han være blevet gammel og grå som jeg, hvis han endnu lever. Skulde det være lykkedes ham at sprænge systemets spændetrøje? Jeg tvivler.

Besøg hos prof. i teologi *Achelis* i Marburg. Han modtog mig venligt og foreslog en spadseretur. På mit visitkort havde jeg efter modtaget råd ladet sætte Kopenhagen som mit hjemsted. Det vidste næmliĝ folk hvad var, medens det let kunde træffe de ikke vidste hvad Danmark var, end mindre naturligvis Jylland, Kolding eller Starup.

Achelis havde da fået den forestilling at jeg var præst i København. Nu fik han under vor samtale at vide, at jeg var landsbypræst. Jeg mærkede hvor mange grader jeg ved denne opdagelse faldt i hans agtelse. Han spurgte meget overbærende, om man endnu talte noget om denne Grundtvig, og da han på mit svar forstod jeg satte ham overordenlig højt, dalede agtelsen til næsten et minimum. Nej, Martensen det var dog noget ganske andet, hans bøger kunde selv en tysk professor i teologi være bekendt at læse.

Om han uden disse to grundskud havde bedt mig tilbringe aftenen hos ham, véd jeg naturligvis ikke, men efter endt tur skulde jeg åbenbart tage afsked.

Jeg så på rejsen fra Bonn til Kølln frugttræerne i fuld blomst, skønt vi kun var midt i marts. I Kølln overlod jeg da også en bundtmager at opbevare en gammel vinterfrakke jeg hidtil havde rejst i, og hvis tarvelige udseende havde skaffet frk. Goldbeck megen fornøjelse. Da jeg var i domkirken og som sædvanligt sad og gjorde mine optegnelser om hvad der foregik, kom den værdige ordenshåndhæver hen til mig og sagde med meget eftertryk: Das ist Gottesdienst, og jeg måtte ophøre med at skrive.

Over Brüssel tog jeg til Paris.

Frankrig.

Jeg travede fra banegården med min slet ikke så lille kuffert til hotel »des hautes Alpes«, der var blevet mig anbefalet som søgt af danske og svarende til min pung. To værtinder mødte mig og de snakkede, og jeg — forstod ikke ét ord! End mindre kunde jeg forme en for dem forståelig sætning. Jeg fik dog et værelse meget lille og højt oppe, men

det kostede også kun 36 fr. for en måned. Det havde et vandfad som en almindelig spølkum og et håndklæde som en savlesmæk.

Efter endt toilette vilde jeg ud i byen og spise, for jeg var meget sulten og tænkte ikke et øjeblik på at jeg jo sagtens kunde få noget i hotellet. Jeg havde ingen penge, da jeg havde hævet for få i Kølln. Så træder jeg hen til de to damer og beder dem låne mig 5 fr., for at jeg kan gå ud i byen og få noget at spise. De forstår mig knapt — det umulige sprog, den besynderlige anmodning. De snakker en hel del indbyrdes. Men hvad! de har jo set min kuffert, og den må vel være god for 5 fr. Og da jeg så tager mit ur op af lommen og tilbyder dem det i pant, slår de til, giver mig de 5 fr. og putter efter nøje eftersyn uret i skuffen.

Sengen er ret elendig, kabinettet snavset og stinkende.

Jeg går til vores konsul en franskmænd *Calon*, hos hvem jeg kan hæve penge på mit kreditiv. Jeg leverer ham en anbefalingsskrivelse fra en dansk generalinde, jeg har fået ad omveje, men hende har jeg aldrig set. Hr. Calon er yderst behagelig, galant og konverserende. Med rørende deltagelse spørger han til den gamle generalindes befindende. Jeg aner det ikke men udtaler — rettere fremhæver mit håb om, at hun befinder sig særdeles vel. Henrykt over den visdom der ansætter som konsul — der skal være til hjælp! — en mand som ikke forstår et suk af deres sprog som henvender sig til ham, forlader jeg hr. Calon. Han giver mig de elskværdigste forsikringer om den glæde det har forvoldt ham at se mig, sprog manglen skal jeg hurtigt få overvundet, trøster han.

Alt samme dag afleverer han i hotellet sit visitkort til mig som ikke er hjemme. Det forvandler de to damer, der ved min hjemkomst med største forekommenhed overrækker mig mit ur og næsten undseligt modtager de 5 fr. — hr. Calon har måske endog fortalt dem, at jeg på mit kreditiv har en ret betydelig sum.

Jeg afleverer til dem tøj til vask og gør opmærksom på, at

på 6 af sokkerne er der et lille hul jeg gerne vil have stoppet. Da jeg får regningen viser det sig at hvert hul er ansat til 1 fr. Jeg skriver et brev til Borup der har været i Paris et halvt år, og fortæller ham også om sokkerne. Han svarer mig og giver mig en omhyggelig og illustreret beskrivelse af, hvordan man selv stopper sine strømper og sparer 1 fr. på hvert hul. Jeg klodrian når dog aldrig så vidt.

Min svoger bagermester *Marstrand* indtræffer til Paris og tager ind på samme hotel, i et bedre og dyrere værelse. Vi spiser til middag sammen på hotellet og værtindernes agtelse stiger endnu et par grader.

Med svoger der har et par utrættelige ben »gennemtrawler«
jeg Paris. Jeg giver en fin middag i Palais royal, vi er i operaen osv. men ak! alle disse dage går på dansk! Da svoger rejser har jeg kun få dage igen og styrter omkring til en masse katolske gudstjenester — hvor man har brug for øje mere end for øre.

En dag er jeg på universitetet og søger et sted hvor jeg kan tilfredsstille en naturlig trang. En ældre fin herre kommer gående, der på mit spørgsmål galant fører mig afsted, peger på en dør og tager høfligt afsked. Jeg kommer ind i et rum med et fladt gulv. Midt i gulvet er et hul, foran dette klodser af form som fødder. Behag at tage plads! Således ser et w. c. ud på Paris' universitet, i al fald den gang! Forskellen mellem romaner og germaner er på dette punkt i det hele ligefrem overvældende.

Jeg gør bekendtskab med præsten ved den skandinaviske kirke i Paris, den senere så bekendte frimenighedspræst *Morten Larsen*. I en årrække har denne mand været en af Grundtvigs lærlinge, en fører blandt grundtvigianerne. Den gang havde han, tror jeg, ikke mindste begreb om dette. Men han havde fået sin gang hos både *Jonas Lie* og Bjørnstjerne Bjørnson, som bægge da havde ophold i Paris. Og han var så elskværdig at indføre mig hos dem.

Hos Lie og hans herlige *Thomasine* tilbragte jeg en hygge-

lig aften. Hos Bjørnson en delvis interessant. »Delvis?« — ja, ti Bj. var på den tid så optaget af dyrenes forstand og samvittighed, så det næsten var ham umuligt at tale om andet. Han sagde om dette æmne mange ting som jeg måtte mindes, da jeg mange år efter læste en artikel af en af vore egne stormænd om de regnende heste. Ak ja! hvor mennesker dog kan blive dumme på mange ting når de mister fodfæste!

Når Bj. et øjeblik kunde komme bort fra sine dyr og dyrehistorier kunde dog også han blive hyggelig. Så glimtede det af det godlidende, troskyldige og vennesele, der lå på bunden og egentlig drev ham i retning af det, som han mente at måtte bekæmpe. Fordi han jo skulde være på højde med tiden, moderne og vidt favnende om alle tidens problemer som den store digter og norsk-norske høvding han var!

I et sådant »jævnt« øjeblik kunde han samtale om noget så ringe som søvnen. »Når vi digtere og kunstnere her nede træffer hinanden om morgenen er vort første spørgsmål gærne: hvordan har du sovet? Ja, vi vil så forfærdelig nødig miste en dag«.

Bort fra Paris uden suk eller længsel efter gensyn. Jeg havde set Louvre og Tuilerierne, Boulogneskoven, Versailles og St. Cloud, kort sagt alt hvad en retskaffen rejsende bør se, jeg havde nydt på mine udflugter at kunne få en aldeles herlig og meget billig frokost ved at forsyne min rygsæk med hvedebrød, ost — hvilket brød og hvilke oste de dog har! — og en liter af den bedste landvin, som købtes for 28 cent. eller omtrent 20 øre! Men det var jo ikke det jeg var rejst ud for, og hvad min egentlige opgave angik havde jeg fået for lidt ud af det, idet jeg ikke havde forstået prædikanterne, ikke kunnet samtale med nogen franskmænd.

Ét medbragte jeg dog fra de mange katolske gudstjenester jeg havde overværet: jeg var sikker på lykken i at være født i et luthersk land, sikker på jeg aldrig vilde være og aldrig kunde blive katolik. Det hele tog sig ud som udvorteshed, kirkegængerne havde i alt for stort tal gjort indtryk af at være ligegyldige, blot i de forstenede formers magt.

Dog med en eneste undtagelse. Jeg overværede en formiddag gudstjenesten i en eller anden mindre kirke, hvor der ved et sidealter holdtes altergang. Det blev så bedrøveligt at se alle nadvergæsterne kun få brødet, endnu mere bedrøveligt at lægge mærke til megen fnisen, småsnakken og uoptagethed hos de unge piger der udgjorde flertallet. Men imellem dem fik jeg øje på en der var høj, rank og smuk, men frem for alt med et forunderlig skønt og betaget udtryk, et udtryk som da hun gik tilbage fra alteret steg til noget næsten overjordisk forklaret. Jeg sagde i en præken efter hjemkomsten, at jeg aldrig vilde kunne glæmme det syn, og at de ofte vilde få at høre om denne kvinde. Det sidste kom ikke til at passe men det første slog til: jeg har aldrig glæmt hende, jeg ser hende endnu da hun syntes som at svæve hen til sin plads, jeg kan endnu føle det stik i hjertet som jeg modtog ved at se, at også hun blev narret for bægeret. Ved det syn har jeg holdt fast, når jeg under rejser i katolske lande og overværelse af katolske gudstjenester, kunde komme til at tvivle på, om der over hovedet var spor af kristendom i al denne knælen og røgelse, klingklang og fagter, den stadig gentagne gysen ved at se Kristus blive ofret og disse narreoptog med monstransen. Hvad der prægede hin kvinde var ikke af jordisk oprindelse. Jeg har hørt afdøde prof. *Poul la Cour* udtale den formodning, at italienernes så bekendte rå behandling af dyrene og andre lignende træk, han havde iagttaget under et længere ophold i Italien, måske skyldtes at de gennem så mange århundreder var blevet unddragne bægeret i nadveren. Jeg tør ikke nægte der måske kan være noget om dette, men jeg har i al fald set der kan blive et møde med Gud i nadveren, selv om den gives så forvansket.

Jeg kom ud i Normandiet. Når man nærmede sig landsbyerne — vi er nu omtrent en uge inde i april — så det i frastand ud som man kom til snebjerge: Æbletræerne stod i fuld blomst. Hvilke masser der må være, og hvor de må

bære frugt! I værtshusene var stillet uhyre karaffer med æblevin (cider) på småbordene, og man kunde drikke alt hvad man lystede. Det var hyggeligt at se de normanniske bønder og bønderkoner, men ak! jeg kunde ikke indlede en passiar.

Jeg overværede en stor gymnastikfest. Jeg måtte undre mig over den mangel på plan og orden som herskede, det hele syntes hvert øjeblik at måtte opløse sig i håbløs forvirring — man løb hid og did og der kom intet ud af det! Var dette ikke en illustration til 1870! Da verdenskrigen brød ud og tyskerne masede sig så langt frem i forbavsende kort tid, tænkte jeg på den gymnastikfest og kunde kun nære bange anelser. Men der må være sket store forandringer i de 30 år.

Domkirken i Rouen: jeg kom til at holde meget mere af dens indre end af Köllns. I den sidste følte jeg mig trykket af hvælvingerne. I den første får man slet ikke den følelse, og det skyldes vist at loftet hæver sig meget højere dær, hvor hovedskib og tværskib mødes. Måske er Köllns meget »stilrenere«, måske har jeg da en højst bedærvet smag, men sådan virkede det nu på mig.

Så tog jeg fra Dieppe til Newhaven i storm.

England.

Jeg havde fået et ikke lysteligt indtryk af kirkelivet i Luthers fædreland, jeg var blevet alt andet end tiltalt af katolicismen i Frankrig. Nu skulde jeg se reformert kristenliv i renkultur.

Ankomsten til England var ikke nogen lovende begyndelse, jeg blev næmlig temmelig ædderspændt. For toderen, som om bord undersøgte håndbagagen, udbredte jeg mit regeringspas. Han forstod det ikke — i almindelighed tager da også folk som er forsynede med sligt, kurerer o. lign. over Calais-Dover — han stak hånden i min taske og fandt en fl. kognak optrukket og halvtømt. Men det store papir virkede dog, så han ikke fandt den toldpligtig.

I toldboden i land skulde den indskrevne bagage undersøges. Passet kom frem med påstand om, at det, som der står i det, fordrer fri fart for både person og bagage. Men tolderen her forstod heller ikke et muk af passet. Jeg måtte åbne og betale forsvarlig told af både tobak og cigarer. Den første tolder indfandt sig, og da han så jeg blev fortoldet, meddelte han hvad han havde fundet, og jeg måtte betale også for kognaken.

Da jeg så var kommet i toget og vi strax skulde køre, kom en ung mand løbende med en stor pakke cigaretter, jeg havde købt i Frankrig og slet ikke husket, mens jeg skændtes med tolderen. Den var faldet ud af kufferten og fundet. Jeg modtog den med glæde som min. Den unge mands ansigt røbede tydelig: du er en ærkegavtyv, og du burde jo også have betalt told af dette, men nu får du slippe!

Da jeg gennem sammenstødet havde lært, at jeg nok kunde både forstå og tale noget engelsk, gød dette nogen olje på min arrigskab. Senere fik jeg at vide at toldvæsenet over alt i England havde streng ordre til at undersøge alt, fordi Fenierne indførte helvedesmaskiner og andet djævelskab.

Jeg kom til London og havde den samme følelse ved at komme fra Paris til London, som jeg har, når jeg fra Kolding kommer til København. Jeg fik bolig hos en ret hyggelig gammel dame der i sit pensionat gjerne havde danske. Skønt det var et meget billigt pensionat, var vandfadet mægtigt og håndklæderne store. Sengen meget længere end jeg og så bred, så jeg næsten kunde ligge på tvers. Hver morgen blev sengklæderne bredt ud og luftet godt før sengen redtes — mens vi her hjemme gjerne skynder os at pakke godt til om alt! Det går dog ikke an at sovekamrene (hvori ingen kommer) skal stå uordenlig hen med uredte senge! Selvfølgelig fandtes her som over alt w. c. Hvilken forskel mellem to lande skilt kun ved det smalle stræde!

I dette pensionat traf jeg frk. *Johanne Molbech* — datter af »Ambrosius« digter — med hvem jeg fulgtes en del om-

kring. Hun var velbegavet og frisk i syn og tanke, men blev siden gift med en fransk katolik og trådte over i den katolske kirke.

Trods stadens enorme forhold følte jeg mig fra første færd langt mere hjemligt og hyggeligt til mode end i Paris eller Berlin. Måske bidrog dertil at jeg havde så let ved at komme i arbejde, så jeg snart ingen dag var i tvivl om hvad jeg skulde. I april og maj holder næsten alle kirkelige retninger og partier — og de er jo utallige — deres årsmøder i London. Der udgives en fælles fortegnelse over møderne, og altså kan man dær vrage og vælge. Jeg deltog i så mange møder og hørte dær så mange taler, så jeg, da jeg gjorde tallet op, fandt det svarende til hvad jeg havde kunnet høre, om jeg havde boet 3 år i England og hver søndag været i kirke.

’Jeg tør derfor med nogen sikkerhed tegne nogle træk af engelsk kirkelighed.

Først og fremmest er den karakteriseret ved sin bibeldyrkelse. Den findes hos alle partier og retninger. Lad mig nævne enkelte træk.

Baptistpræsten *Spurgeon* som på den tid stod på sin berømmelses højde, indskærpede: »det gælder at læse i biblen og bede om forståelse«, »sig til Herren: som skriften er åbnet, så åbne mine øjne til forståelse.« Han bad: »velsign hver bog og hver traktat og det ny testamente«.

En metodistpræst talte om »de gudløse forældre, der ikke læser i biblen«, en skotsk fripræst om »den fuldkomne mand, der elsker biblen og læser i den«.

Man møder da en idelig citeren af skriften, indtil der ikke bliver sund sans i det. På en kirkegård tiltrak et meget stort slebet stenmonument sig min opmærksomhed. Jeg så det var rejst for »F. A. Winsor, opfinder af offentlig gasbelysning«. Og på foden bar det følgende indskrifter: »Ved aften-tid skal der blive lys« (Zacharias 14, 7) og: »Jeg er kommet som et lys til verden« (Joh. ev. 12, 46).

Denne citeringsgalskab er også gået over på verdslige felter. Den bekendte Pears sæbe har på sine reklameskilte

en grinende neger, der har vasket det halve ansigt hvidt med sæben, og dette bekræftes ved citater: »Vil gøre sort hvid, grim smuk« (»Timon af Athen« akt. 4 sc. 3) og: »Se, hvor den sorte slave smiler« (»Titus Andronicus« akt. 4 sc. 2). Og det forstår sig, *Shakespeare* kan lige så vel med disse udtalelser have forudset Pears sæbe som profeten Zacharias med sin profeti har varslet om gadebelysning ved gas!

Et andet karakteristisk træk er den strænge helligholdelse af søndagen. Det er mærkeligt at vandre ud i London en søndag og se gaderne, der om hverdagen synes at befolkes af jordens samtlige indbyggere, ligge ganske døde hen. Byen er dog så stor, og kirkegængernes antal så betydeligt, så en del af befordringsmidlerne — de underjordiske tog o. sl. — må sættes i gang i den anledning — men heller ikke i andre. Men kommer man til Liverpool eller endnu mere til Edingburg, er stilheden gennemført til det yderste.

Skumlere vil sige at inde i husene svarer livet ikke ganske til gadelivets »hellige« billede — der skal navnlig drikkes særdeles tappert. Men det kan blive umådelig pinligt for den fremmede. Selv i London har det en søndag været mig næsten umuligt at få noget at spise, og i Liverpool blev en bagerjomfru mer end forfærdet ved mit spørgsmål, om der ikke var brød at få til købs, medens en billettør tog det næsten som en personlig fornærmelse, at jeg kunde tro der gik tog til de engelske søer en søndag.

Hvilken forargelse det volder de kirkelige at se søndagen blive brugt til noget »verdsligt«, fik jeg flere eksempler på. Der var en *mrs. Macpherson* som drev mission på gaderne om søndagen. Jeg indfandt mig hos hende just som hun skulde rykke ud til værket. Frk. Molbech var også med, og vi blev strax taget i brug. Jeg fik en stol og fire pakker »levende vand« at bære på. Et stueorgel sattes på hjul og trilledes hen ad gaden.

Efter at have gjort ophold et sted, sunget og talt for dem som samlede sig, trillede vi videre. Vi kom da gennem »fuglemarkedet« der altså holdtes på en søndag. Damen

udbrød til mig: »det er skrækkeligt at se dette sabbatsbrud«. Jeg skulde her have uddelt af det »levende vand«, men jeg kunde dog ikke — som god »grundtvigianer« — få mig selv til det, så jeg gav den ene pakke efter den anden til frk. Molbech.

Kun denne ene gang hørte jeg i London søndag betegnes som »sabbat«, men i Skotland var det det helt almindelige, og sabbatstrældommen var da også større.

Jeg boede en tid hos en præst i den skotske frikirke *Mr. Masterton*. Han var i almindelighed meget rolig og sindig, men en dag da han havde erfaret, at en statskirkepræst havde taget ordet for, at badeanstalter og visse butikker skulde have ret til at holde åbent om søndagen, stampede han ligefrem i gulvet af harme og udbrød: »de drager religionen i støvet«!

Han havde en søn som var kommis i Glasgow og kom hjem om lørdagen. Da vi om søndagen havde været i kirke, satte jeg mig i verandaen for at kigge i nogle danske aviser, jeg havde modtaget dagen før. Han kom derud og jeg så den forfærdelse der greb ham ved at se det. Da han havde stået lidt, sagde han: skal jeg ikke skaffe Dem en bibel? Nej tak, svarede jeg, jeg er godt fornøjet med mine aviser, det er så længe siden jeg har set danske blade. Skal jeg dog ikke hente »Bunýans pilgrimsgang«, foreslog han, og jeg måtte atter afslå hans velmente tilbud. Så kom vi til at tale lidt om sagen, men det var ikke muligt at vække mindste forståelse af et andet syn på den ting. »Kom hviledagen i hu at du holder den hellig«, stod der i »Guds ord«, og dæri måtte vi intet rokke.

Til den strænge helligholdelse af søndagen knytter sig så de ligeledes af alle retninger drevne søndagsskoler. De skal hjælpe til at bevare børnene, få dem til at holde sabbat og vænne dem til at læse i biblen.

Men dette er igen et udslag af den store missionsiver.

To unge skotter udtalte ligefrem: »Det at blive kristen,

er at give sig til at omvende andre«. Metodister udtaler: »Det er metodismens ære, at den har den stærke missionsånd«. De peger med stolthed på Wesley som sagde: »hele verden er mit sogn«. Spurgeon taler til unge: »Gid I må blive en kilde i ørken, bringe omvendelse til jeres uomvendte venner«. »Er vi frelst, får vi et helligt instinkt til at frelse andre«. Som et led i denne omvendelsesvirksomhed indtræder iveren for at udbrede biblen — er kun et enkelt bibelsk skrift blevet oversat og udgivet på et nyt sprog, udbasunes det som en begivenhed og bedrift af første rang.

Dog kan udbredelse af bibler og læsning i biblen i nogen måde erstattes ved udbredelse af traktater og læsning i dem. Derfor beder Spurgeon: »velsign hver traktat«, derfor foreslår den unge Masterton mig Bunyans pilgrimsgang, derfor uddeles »levende vand«.

Jeg var til en frokost i selskabet for udbredelse af traktater — Londons lord mayor var præsident. Dær taltes med stor begejstring om missionen blandt menneskeæderne — en af disse havde i sit liv ædt 872 mennesker! Nu var der 1240 kirker og 51 indfødte missionærer, og en omvendt stor menneskeæder var blevet til megen velsignelse. — Måske var han omvendt ved at læse en traktat, siden det blev fremdraget i selskabet, men da han dog vist næppe har kunnet læse, er det en rimeligere antagelse, at omvendelsen er fremkaldt ved at han har ædt den, samtidig med at han åd en missionær. De havde fået både biblen og Bunyan. En udlænding rejste sig og takkede selskabet, fordi der i hans land var blevet mange omvendt ved traktater, selv en romersk katolik var blevet omvendt (!) ved læsningen af en.

Ved dette som ved alle disse årsmøder summer det en ligefrem om ørerne med tal. Så og så mange tusind pund er samlet ind af vedkommende parti i årets løb, så og så mange missionærer har derfor kunnet udsendes, så og så mange bibler og traktater er blevet uddelt, så og så mange omvendelser kan noteres. Og man glæmmer ikke under dette at

anføre, hvor meget mindre et andet parti har kunnet fremvise, og når sådant siges, klappes der stærkt og råbes bravo.

For al den ydre mission glæmmer man ikke den indre. Bestandig støder man på gader og i parker på lægprædikanter, nu af den og nu af den kirkelige retning, der taler til de forbigående som gider stanse et øjeblik og høre. Disse talere tager det meget praktisk: »jeg var en stodder og pjaltet, nu siden jeg blev omvendt er jeg gentleman og spiser hver dag fårekoteletter. Se mine stærke støvler, min uldne vest og gode overfrakke!« Eller: »hvis Jesus havde din forretning, dine penge, hvad vilde han så ikke gøre med det til sit riges udbredelse!«

Jeg var i flere af de missionshuse de har indrettet for at få folk fat på gaden: »Sømandens hjem«, »Den fremmedes hvile«, »Velkomsthjemmet« osv. Og jeg så træk der røbede at man ikke var bange for næsten med magt at få nogle ind, men så vidt gik iveren, at man også vilde prøve min omvendthed, skønt jeg var der under ledsagelse af en mand, der hørte til laget. Da jeg vilde forlade et af stederne, spurgte manden der viste om: Er De troende kristen præst? Og han greb mig i armen og spurgte om jeg vidste, at kun vores gærninger kunde frelse os? — dette var dog sokratiske ment. Et andet sted var min ledsager, foreviseren og jeg kommet ned i en forsamlingsaal i kælderen, og så forlangte foreviseren at jeg skulde bede, inden jeg gik. Jeg nægtede det. Så sagde han, jeg kunde godt gøre det på dansk, men da jeg atter vægrede mig, så holdt han selv bøn, og de knælede bægge ned og var vist dybt rystet over at jeg blev stående.

Vi har jo fået engelsk kirkeliv rigeligt importeret men vel aller nærmest ind paa livet gennem »Frelsens hær«. Den er ganske naturligt skudt op af engelsk kirkelig jordbund, den bærer alle de nævnte mærker. Særegent for den er egentlig kun den militære organisation og de mere voldsomme virke-

midler. Det vi ser her hjemme giver dog kun et svagt billede af dens fremtræden i London.

Til grundlag for en skildring deraf vælger jeg et møde der holdtes 15de maj. Længe før traf man over alt i London kæmpemæssige plakater, der bebudede at F. h. den dag vilde holde »stor demonstration af 500 omvendte drukkenbolte«.

Der er en uhyre sal i gaden Strand, her skulde mødet holdes. Salen var fuld, der var vist en 4000 mennesker. I den ene ende af den var en platform, hvorpå der var, vel ikke 500, men dog omtrent 400, der nok kunde se ud til alle hånde. Her var tillige anbragt alle slags instrumenter: violiner, horn, harpe, fløjte. Men frem for alt en uhyre tromme, som jeg aldrig har set mage til, så lidt som til den vældige kølle hvormed den blev trakteret af et godt hjerte. Når der blev slået på den, og det var ikke så ganske lidt, havde man en fornemmelse som ens bryst ved lufttrykket sattes i stærk svingning.

Der rådede et vældigt humør der oppe lige fra mødets begyndelse og til slutningen. Under musikstykker der var mere larmende end just musikalske, klappede de i takt til. Der blev også sunget og der blev bedet. Det første var ret tiltalende, det sidste alt andet. Den bedende råbte ofte så det skingrede, mens de andre var hensunkne, generalinde Booth umådelig hensunken. Af og til ledsagedes dog bønnen af et »amen« eller et »hallelujah« fra en af de hensunkne.

Så kom general *Booth*, op af en lem i platformens gulv. Han blev modtaget med et aldeles infernalsk spektakel, og han viftede med sit lommetørklæde af alle kræfter. Han var i øvrigt ikke ulig Marstrands tegning af Don Quixote.

Da stormen havde lagt sig, og en sang var sunget, holdt han bøn og så talte han, talte, ud fra sangen, især om Satan der skulde bekæmpes, og gjorde under dette nogle vældige kampbevægelser. Talen var i øvrigt også spækket med vittigheder som hilstes med stormende latter, eller den formede sig som et forsvar mod hærens angribere og kritikere. Hver gang han under dette nævnte noget af de resultater, »der

talte for sig selv«, lød hallelujah-råb. Men da disse afbrydelser tiltog i mængde og styrke, vendte han sig mod platformens folk og sagde: dette går ikke, lad os nu få et rigtigt, og så talte han: 1, 2, 3! og så brølede alle hallelujah!

Talen drejede sig dog mest om spiritus og drukkenskab. Der var mange midler derimod. I Amerika havde man et middel, som kostede 2 pund pr. flaske. Men kun »F. h.« skaffede en fuldkommen og varig frelse, og det ved Guds kraft, ved Jesu kostbare blod — drønende bifald — men de berusende drikke skulde helt afskaffes, for »der gives ingen moralsk brug af en slet ting«.

Slutningen af talen var et veltalende indlæg om nu i aften at yde penge til hærens gavn. Han skulde have 10000 £.

Og man havde unægtelig en over måde praktisk form for den indsamling som nu skulde foregå. Allerede fra mødets begyndelse havde mænd bevæget sig rundt i salen og tildelt alle en seddel, hvorpå man bare behøvede at skrive penge-sum og navn. Efter generalens tale gik de rundt og samlede dem ind, og så blev navn og sum læst op fra platformen. Ikke mindre end 4 tegnede sig for hver 1000 £, og inden jeg gik beløb de summer jeg havde tegnet op, sig til i alt 7600 £. Alle store summer blev hilst med øredøvende hallelujah-råb.

Mens dette foregik kom de omvendte drukkenbolte frem og »vidnede«. Generalen præsenterede dem gerne for forsamlingen med en eller anden vittighed, en benævnte han »Old whisky«, en neger »the black bishop«. »Vidnesbyrdene« var ret ensformige: Frelsens hær havde virket den store forandring med dem ved Guds nåde. En gentleman vidnede at hans kone havde bedt for ham i 25 år. En anden: »jeg er en frelst drukkenbolt, jeg var sort, sortere end den mand dær« — han peger på negeren. »Han er hvid indvendig«, brøler generalen. Manden fortsætter: »jeg er ikke mere drukkenbolt, jeg har ikke mere synd«.

Da mødet var sluttet ved midnat drog »hæren« med fuld musik ned ad Strand, og undertiden tog man sig en lille dans; politiet blandede sig ikke deri, færdselen var væsenlig

forbi. De forbigående lo, eller de spottede og vrængede eller — nogle nynnede med.

En advokat jeg traf et par dage efter påstod de store summer der skulde være kommet ind, var bluff. Om han havde ret tør jeg ingen mening have om.

Men det almindelige syn englændere uden kirkelighed har på hæren og lignende foreteelser er vel det, som en mr. Pound udtalte til mig: »Det er det smukke ved religionen, at der bliver gjort sådan noget«.

Må jeg nu til dette mere almindelige billede føje nogle enkelte træk, som ikke enhver rejsende vil møde.

Jeg var ude i østenden af London, stedet for de usle kvarterer den store fattigdom — der var dog allerede da sket store forbedringer fra forhen sagde man mig. Dær lå en kirke: »St. Peder«, der tilhørte den stærkt katoliserende højkirke. Det hele havde da også i denne kirke et næsten mere katolsk præg, end hvad man træffer i de rigtig katolske kirker. »Messen« fejredes på helt katolsk vis, der anvendtes endnu større mængder af røgelse. Man knælede under tiden længe. Og så skete mig hvad jeg dog aldrig har oplevet i en katolsk kirke: jeg som løb af den ene kirke og i den anden, kunde dog ikke godt i dag spille katolik, i morgen kalvinist osv. Jeg knælede altså ikke. En mand klædt i arbejdsdragt, som sad ved min side og gjorde al ting med, smed da en knælepude ned for mine fødder og, da det ikke hjalp, i øjensynlig stor arrigskab en til. Men så opgav han mig dog. Jeg var bagefter med anbefaling inde hos præsterne og spiste til aften med dem. De var stadig i præstedragten og gik til bords og fra bords under megen korstegning og mange kruseduller. Et krucifix hang i værelset, i et soverum jeg kom ind i et meget stort krucifix med bedeskammel under.

I den samtale vi førte røbede disse præster temmelig stor uvidenhed. Jeg spurgte dem om nogen af dem var gift? Nej, svarede de grinende, her var ingen bekvemmelighed for

kvinder. Hviler det da som en forpligtelse på Dem, spurgte jeg. Vi håber det, var svaret.

Helt anderledes var en gudstjeneste en torsdag kl. 12 hos en dr. *Parker* i The City temple. Parker tillyste, at der i denne kirke holdtes tjeneste om søndagen kl. 11 og om torsdagen kl. 12. Denne tjeneste sagde han slutter kl. 1. Jeg havde hørt at Parker særlig yndedes af købmændene i City, og kirken var også overvejende fyldt af mænd. Jeg tænkte da strax at som tjænesten var begyndt på slaget 12, så sluttede den også nok helt præcis kl. 1. Og sådan skete det. Skønt P. holdt bønner, læste af det ny testamente og i sin præken snart lod stæmmen rulle med fossedøn, snart sænkede den til sagte hvidsken, snart talte patetisk, snart jævnt fortællende, så stod uret over for prækestolen aldeles nøjagtigt på 1 i samme øjeblik, som hans amen lød efter velsignelsen, hvormed gudstjenesten sluttede. Sådan har det sikkert gået hver torsdag, og man forstår at dette passer engelske købmænd fortræffeligt. Det havde for resten den virkning på mig, som inden jeg rejste ud havde været utiladelig upræcis med at begynde gudstjenesten, at jeg efter hjemkomsten forbedrede mig en del. Men jeg kunde ønske mine landsmænd en tur til England med lignende resultat, for alle disse møder og generalforsamlinger jeg overværede, begyndte altid på slaget og man holdt sig forbavsede til sagen. Men her, i al fald på landet, kommer folk gerne daskende en god tid efter det fastsatte klokkeslet, og ved en generalforsamling forvilder talen sig som oftest ind på mange æmner der slet ikke kommer det ved, som skal behandles. Det er en temmelig samvittighedsløs omgang med næstens tid.

En aften gik jeg til et møde, hvis mening jeg ikke ret forstod af opslagene derom. Jeg fandt en talrig og i høj grad velklædt forsamling. Jeg lyttede efter talerne og troede en tid lang jeg var kommet ind mellem udbrudte dårekiste-

lemmer. Det svirrede mig om ørerne med »Manasse« og »Efraim«, og jeg begreb ikke hvad de to gamle herrer egentlig havde at bestille dær. Forkundskaberne manglede og de kan jo ofte, som H. C. Andersen siger, være nyttige. Efter hånden gik dog meningen op for mig, og den lå egentlig ikke så langt fra dårekisten. Jeg var dumpet ind i et selskab hvis formål var at få ført bevis for, at englænderne var efterkommere af Israels ti forsvundne stammer, det fremhævedes at nu havde man 77 grunde at støtte påstanden på. Det var dette som voldte den stadige nævnen af Manasse og Efraim, ti englænderne var Manasse og amerikanerne var Efraim — eller også var det omvendt. Men som Juda gennem Kristus var udset til og blevet jordens åndelige behersker, således skulde Israel — Manasse og Efraim — være dens verdslige behersker.

Om dette selskab består endnu og om der er fundet flere grunde, véd jeg des værre ikke. Men Manasse og Efraim synes unægteligt at nærme sig stærkt til det af selskabet fastsatte mål.

Der findes mærkelige modsætninger i dette land. På den ene side føler man sig stærkt bundet af formerne. En dansk mand i London, legationssekretær *Gosch*, til hvem jeg var anbefalet af Nutzhorn, Askov, rådede mig indtrængende til at anlægge hvidt halstørklæde, da enhver anden farve blev udlagt som tegn på en for en præst upassende »verdslighed«, og jeg vilde let støde engelske kolleger — jeg fulgte dog ikke rådet.

Det er umuligt for en engelsk præst at ryge tobak. Min fra Danmark medførte tobak kunde naturligvis ikke slå til, jeg måtte lægge mig efter shag. Hos præsten Mastertons kunde jeg ikke ryge inde men vel i veranda og have. Som Masterton og jeg nu en dag sad i haven og snakkede, sagde han, som jeg lige havde røget en pibe ud: lad mig prøve en gang. Jeg stoppede ham en pibe og han tændte. Lidt efter kom fru M. hen imod os, og øjeblikkelig fik han piben om på ryggen

som en dreng der bliver grebet på forbudne veje, og han holdt den dær, til hun igen var gået.

Denne bundethed af skik og vedtægt strækker sig til de mærkeligste ting. Jeg var med Mastertons til et præstekonvent hos en præst *Murrey*. Præstekonerne var med men deltog ikke i konventet, forhandlingerne førtes i præstens stue, damerne opholdt sig i de andre værelser. Men til middag var vi jo sammen, og som vi nu spiste jordbær henvendte en af fruene sig til mig: »ja, vi véd jo nok, at i Deres fædreland bruger de fløde til jordbær, og det er rigtig nok dejligt, en gang imellem lister vi os jo til at prøve det«. Men altså, bryde med den almindelige måde at spise jordbær på, åbenlyst servere dem med fløde for andre — det var utænkeligt!

På den anden side tumler man sig i mange retninger friere end vi gør her. Det er ikke blot general Booth der kan sige vittigheder og få sine tilhørere til at le. Spurgeon kunde være vittig på prækestolen og forsamlingen lo da ganske utvungent. Han talte f. ex. om mødet mellem Filip og den ætiopiske gilding (Ap. G. 8), og det hedder dær: »så åbnede Filip munden«, og idet Spurgeon nævnte dette tilføjede han: »hvilket jeg kunde ønske mangan taler vilde gøre«. Eller han sagde: »Mangen ungersvend kan ej stå alene, de har det som de ny huse i forstæderne: når ét falder, falder de alle«.

Denne frigjorthed i kirkefærden viser sig på en heldig måde i sangen. Så tarvelig prækenen ofte kan være, så underlig åndsforladt det hele syn på kristendom som oftest er, så farisæisk optaget man er af at holde sabbat og gøre de mange forskellige ting der skal gøres, og afholde sig fra en mængde ting der ikke må gøres — så friskt kan dog sangen lyde, ja ofte langt friskere og fyldigere, end man som regel hører det i vore kirker. Dærtill hjælper vel nu også englændernes praktiske sans, der har tilsagt dem oftest at synges stående. Trods de ganske anderledes dyrker biblen end vi her hjemme, kan de meget godt lade sig et stykke af den forelæse uden at rejse sig — hvad der jo også er det natur-

ligste og mest passende. Vi derimod rejser os når noget bibelsk forelæses, men når vi synger, sidder vi og kryber sammen, og sangen bliver tarvelig, idet bryst og lunger har mindst mulig frihed.

I det omtalte præstekonvent kom jeg for øvrigt til for første og sidste gang i mit liv at holde et slags foredrag på engelsk. Heldigt at det først skete mod slutningen af rejsen, da jeg havde fået dog nogen øvelse.

Det gik således til: Det havde ofte pint mig at lægge mærke til, hvor ringe sans der fandtes for dåb og nadver. Vel ingen steds havde jeg truffet dette forhold så grelt som hos Spurgeon, baptisten. Dær overværede jeg en aften efter gudstjenesten en dåb af flere voxne. Den foregik i et rum bag den egenlige kirke. Spurgeon som havde præket var ikke selv til stede — det lå sagtens langt under hvad han kunde give sig af med; der står jo et sted at »Jesus døbte ikke selv men hans disiple døbte«. Nej, det var en yngre mand, vel en disipel af Spurgeon, som foretog dåben. Det var den uhyggeligste dåb jeg har været med til, helt igennem selvlavet, der lød ikke så meget som et »Fadervor«.

Men ingen steder havde dåben nogen betydningsfuld plads i gudstjenesten. Og den gennemgående betragtning af den var efter hånden blevet mig klar: man ser på dåben som et løfte, og derfor bærer faderen gerne barnet — han menes bedst indtil videre at kunne stå inde for løftets holdelse. Fadderne lover at gøre alt for barnet. »Når der føjes skriftsteder til dåben, har vi lov«, hedder det, »at vente megen åndelig velsignelse af den«.

I statskirken spørges fadderne om forsagelse og tro, barnet spørges om det vil døbes, men også om det vil holde de ti bud!

Nu havde Masterton været en del i Danmark — under sit ophold lært bl. a. »gamle Feilberg« at kende, og denne havde anbefalet mig til ham. Som han var blevet venligt behandlet i Danmark, modtog han mig med ligefrem stor-

artet venlighed og gæstfrihed, jeg måtte endelig ikke rejse for snart. Han havde jo forstået at man i Danmark i kirkelige og navnlig grundtvigske krese lagde megen vægt på dåb og nadver. Og så som vi sad i præstens stue, bad han mig fortælle præsterne noget om Grundtvigs syn på kristendom. Jeg syntes ikke jeg kunde sige nej: jeg vidste jo nok, det egentlig var så ligegyldigt og fuldstændig betydningsløst, hvad jeg kunde sige derom på et fremmed sprog og til mig helt ukendte mennesker. Men jeg kunde dog få luft for noget som brændte i mig. Og så talte jeg da, talte efter omstændighederne tror jeg helt godt. Men resultatet! Ja, næsten lige som jeg havde sluttet, kaldtes vi til middagsbordet, og præsterne styrtede ind til damerne og råbte: »han er en fuldstændig sakramenterer!« — det næsten aller værste man kan være i en engelsk kirkemands øjne, når undtages højkirken. Og damerne så på mig med forfærdede og mildt bebrejdende blikke og lod interesserede, hvad jeg dog slet ikke tror de var. Ti når de går bra i kirke om søndagen og lader være at foretage sig noget som helst den dag, der kan kaldes nyttigt arbejde, og når de så for resten er medlemmer af en missionskomite eller to — så er vist dermed det åndelige de rummer, fuldstændig udtømt.

Gennem denne Masterton fik jeg på anden måde indtryk af, hvor aldeles penge behersker kirkelivet, er blevet ligefrem målestokken på menneskers kvalitet i retning af kristendom: Jeg var med ham inde hos medlemmer af hans menighed bl. a. hos en som hed *Robinson*, en større gårdmand. Intet steds fandt jeg noget der svarede til hvad der kan mødes hos grundtvigske bønder hos os, men da vi gik fra Robinson, sagde Masterton: R. er et meget alvorligt og godt medlem, han giver meget til alt, konen er også meget god, meget gavmild.

I London fik jeg tid nok til at komme også til ikke-kirkelige møder. Jeg var både til socialistiske møder, hvor jeg på agitationen kunde mærke, at man i England endnu var

lige i begyndelsen af en socialistisk bevægelse, og til fritænker-møder.

Lad mig omtale et af de sidste. Det holdtes af en *mr. Food* der havde udstået en længere fængselsstraf for »gudsbespottelige« artikler. Hans æmne var: »Biblens Gudsbespottelser«.

Han kaldte biblen den smudsigste bog som findes. Og den fremstiller Gud som mer uvidende end en skoledreng. Enhver dreng véd, at mennesket har været på jorden i mere end en kvart miljon år, men det véd Gud ikke. Han véd ikke hvordan mennesket er gjort, endda han selv skal have gjort det. Skal der dannes en figur af støv så må støvet gøres vådt — altså er mennesket oprundet i rendestenen. Gud lod Adam falde i søvn mens han tog et ribben fra ham — vi har altså her den første operation med kloroform. Kvinden fik ikke livets ånde, bevis at hun i det hele har en sjæl! Kirkens mænd påstår at Gud er totalafholdsmand, og så udvalgte han dog en drukkenbolt — Noah. Gud kendte ikke afstanden fra jorden til himlen, siden han frygtede at Babelstårnet vilde nå derop. Gå til *Max Müller* om sprogenes dannelse — der er ingen dannet mand som tror at det er gået således til, som biblen fortæller, og dog sender de folk i fængsel for ikke at tro det.

Når man lader Gud foretrække Jakob for Esav, bespottet man Guds karakter — hvis han da i det hele er til.

Biblens Gud forbandede alle, og når nu folk bander, gengælder de kun komplimenten. Han druknede dem alle — hvorfor forbedrede han dem ikke?

Dær oppe — i himlen — vil man finde Frelsens hærs folk, Abraham der vilde dræbe sin egen søn, Salomon der havde tusinde koner osv. Dær nede — i Helvede — vil man finde Platon, Aristofanes, Stuart Mill, Voltaire osv. Og hvis jeg kommer dær, vil jeg råbe til Abraham: »tak for byttet!« Den Gud som kan høre alle de brændendes skrig uden at lukke op, er jo en djævel vi må forbande.

Jeg følte egentlig stor deltagelse for denne »martyr«, der

som han sagde hellere vilde 12 måneder i fængsel igen, end han vilde tro det der forlangtes af ham. Selvfølgelig må en mand af forstand kunne fatte lede ved den afsindige bibeldyrkelse han bestandig møder, et naturligt menneske må kunne få den største afsmag for alt det vås, som med nødvendighed fremkommer, når man tillægger Gud hvert ord i GT og NT. Og så straffes han strængt, fordi han ikke kan lade være at give luft for det som bryder på i ham. Straffen er uretfærdig, vel ikke efter den engelske lov som hans dommer må følge, men efter den guddommelige lov. Som mr. Food sagde, det var kirkens gudsbespottelse på grundlag af biblen, der tvang ham til at udtale hvad han havde sagt.

Der fandtes den gang så vidt jeg da kunde se, i det engelske kirkesamfund ikke en eneste som kunde hjælpe et sådant menneske til en bedre forståelse af det hele. Om der er nogen nu, véd jeg ikke. Men der må en gang komme et åndens vejr og hvirvle hele det afguderiske forhold til biblen hen. Så længe det ikke er sket, må der fostres »spottere« som mr. Food. Men englænderne må skamme sig, at de med deres sans for personlig frihed kan have love, der byder at smide en sådan i fængsel. Jeg irriteredes måske end yderligere ved, at Food havde nogle smukke bløde øjne og i det hele var overordentlig vindende, der var så vist intet »slet« i ham.

Jeg vil også fremdrage nogle enkelte træk fra det almindelige verdslige liv i England.

Jeg sendte Goldschmidts anbefaling til mr. Bird og bad ham, om han vilde modtage mig og fastsætte en tid for besøget. Og han bad mig så til en aften. Det var ret hyggeligt at sidde og prate med en englænder i hans eget hjem ved kaminen hvori kullene glødede, skønt det var i juni, med fødderne på kaminristen. Men han kunde have været morsommere. Om Danmark var han meget uvidende, han spurgte om vi havde jernbaner i Jylland, om vi havde elektrisk telegraf. Hans unge kone var ikke sikker på, om vi

ikke havde midnatssol, og mente, der i al fald var forfærdelig koldt. Heller ikke var hun for resten ganske vis på at Irland hørte med til Storbritannien.

Mere og mere vandt jeg forståelse af, at der for en ukendt som mig ikke er stort ved anbefalinger til mænd af navn. De har, som rimeligt er, ingen interesse for en, det irriterer dem med ens dårlige sprog. Jeg nyttede da heller ikke adskillige anbefalinger jeg havde fået, f. ex. til Spurgeon.

Imidlertid, med mr. Rawlings den store købmand, som Tietgen havde anbefalet mig til, var det en anden sag. Han tog sig virkelig af mig og han var en ren troldmand. Jeg kom en dag til ham på hans kontor få minutter før han skulde ud på landet til sit hjem. Jeg kom til at nævne at jeg gerne vilde se Londons centralpostkontor og hovedtelegrafstationen. Han anede intet om at fremmede kunde få adgang. Men næste morgen bragte postbudet mig adgangskort til bægge steder. Og sådan var det helt igennem. Han skaffede mig indbydelsen til frokosten i Traktatselskabet og mange andre ting. Jeg spiste frokost med ham i hans klub og så den overdådige elegance og komfort englænderen omgiver sig med dær. Han indbød mig til en dag at tage med ham hjem. I en cab der selvfølgelig kørte på slaget, nåede vi i en fart stationen, kørte på 1ste kl. og blev ved ankomsten til landstationen modtaget af en elegant befordring, hvis umådelig hurtige hest i få minutter førte os til hans udmærkede bolig. Efter at have hilst på fruén blev jeg, som en selvfølge, af en tjæner ført til et soveværelse, hvor der bragtes mig så vel varmt som koldt vand — adskillige englændere forstår nemlig at anvende vand som renlighedsmiddel og også, at koldt vand i så henseende er ret utilstrækkelig. Så kom jeg ned til eftermiddagste i fruens kabinet. Hun gjorde ikke videre indtryk. Hun sagde mig en kompliment i mangel af bedre: »hvor nydeligt De dog taler vort sprog!« — jeg er vis på hun fandt det skrækkeligt. Efter teen gik Rawlings og jeg hen til en baptistpræst, hvis have stødte op til R.' — R. var vist selv baptist. I samtalen

kom jeg til at fortælle præsten, at jeg vel var præst i statskirken men ingen lunde opfattede mig som »sjælesørger« for alle mennesker i sognet. Det kunde han ikke forstå, det var dog den eneste mening der var i en statskirke, at dens præster havde den forpligtelse. Jeg måtte komme en dag og spise lunch med ham, for at han kunde høre noget nærmere derom. Jeg modtog indbydelsen med glæde men hørte ikke mere fra ham.

Så tilbage til Rawlings, hvor en lille fin middag ventede. Kort efter at vi havde spist den, holdt den elegante vogn for døren og førte mig til stationen.

Frk. Molbech var blevet lærerinde hos en oberst *Maud* som lå på landet i Bath. Og oberstens var virkelig så forekommende at indbyde mig til middag hos dem. Jeg blev også dær behandlet på det elskværdigste. Det var altså det tredje engelske hjem der lukkede sig op for mig, men jeg havde alle vegne fornemmelsen af, at om jeg så blev stadig gæst i disse hjem, vilde vi aldrig komme hinanden nærmere. Noget forunderlig tilknapet, køligt var der over både mænd og kvinder.

En anden forbindelse var også værdifuld. Hvordan jeg fik den kan jeg ikke mindes. Men det var en slægting af *H. P. Hanssen*, der også hed Hanssen, og som havde en god stilling i et købmandshus. Med ham var jeg også i hans klub, og det var for mærkelig små penge denne ydede sine medlemmer en næsten grevelig elegance og hjemlig hygge.

Gennem hans forbindelser i den store købmandsverden og med ham som ledsager gjorde jeg besøg i Victoria-dokkerne. Vi vandrede gennem de store rum i de vældige pak-huse og så kolossale rigdomme ligge ophobede i form af elefanttænder, ægte kanel, kinabark o. m. a. Men det mest tiltalende var turen ind i den vældige hal hvor det ene fad med »hede vine« lå ved siden af det andet. Den samlede længde af gangene mellem disse fade var ikke mindre end

stive tre danske mil. Ved de stadige uddunstninger fra fadene havde af skimmel dannet sig drypstensagtige formationer under rummets loft. Den kyper der modtog os og førte os rundt, skænkede da han nåede sin husbonds afdeling et mægtigt glas portvin og et do. madeira for hver af os 4 mand — hvem de to var skal strax nævnes. Skønt jeg jo i København i sin tid havde tømt mangt et godt glas vin, må jeg tilstå jeg ikke havde tænkt mig vin kunde smage så vidunderligt som jeg her erfarede.

Mens jeg er på ganens område skal jeg lige omtale to mærkelige middage jeg nød i London. Den ene var en »fiskemiddag« i en restaurant ude ved dokkerne. Dær fik man for 2 sh. en række retter alle bestående af fisk, fisk om hvis tilværelse og udseende og smag jeg ikke havde haft nogen anelse. — Der lå en restauration i Strand, hvor man ved indgangen betalte 3 sh. Så kom man ind i en sal, hvor kokke kørte rundt med kæmpemæssige fyrfade på hjul. Over ilden var en steg under låg, hver kok havde sin slags, et par andre kokke kørte rundt med grøntsager stillet an på samme måde. Nu kunde man kalde en kok til sig og lade ham skære af stegen så meget man ønskede, fra en anden få hvilke grøntsager man vilde. Når man var færdig kunde man hidkalde en anden kok og få af hans steg, og sådan kunde man blive ved så længe man orkede. Der serveredes absolut ikke andet spiseligt end dette — en restaurationsart som vist netop kun er tænkelig i det så stærkt kødspisende England.

De to som med mig smagte den gode vin, var Jens Daugård fra Fredsted og Konrad Jørgensen. Med dem havde jeg aftalt at de skulde komme og besøge mig, mens jeg var i London. Og de kom. Heldigvis først da jeg havde været der så længe, så jeg var blevet ret fortrolig med kæmpebyen, kunde forud fastlægge et program og hjælpe dem til i få dage at gøre så meget bekendtskab med den, som de fleste måtte bruge den dobbelte tid eller mere til at vinde.

Det blev for mig en behagelig afbrydelse af ensomheden og for os alle udmærket fornøjelige dage. Da Jens Daugård rejste blev K. Jørgensen tilbage, idet der just var åbnet en kæmpemæssig »Sundheds-udstilling«, som han havde lyst til at studere noget nærmere og mulig skildre i sit blad. Jeg har den aller største respekt for udstillinger, når jeg bare må være fri for at se dem, og jeg var da også på denne kun en gang eller to.

Men medens nu K. J. var der, fik jeg sat i scene, hvad jeg længe havde tænkt på.

Fru *Edgrén*, den svenske forfatterinde var i London da jeg kom dertil. En af de første dage besøgte jeg hende og hun var nydelig, livlig og åndelig interesseret. Ligeftrem forbitret over den bogstavtro hun mødte over alt i den engelske kirke, således også hos Spurgeon.

Men hun kom også til at fortælle mig følgende: En bekendt af hende havde fået indbydelse fra et tyvehul. Hun var før kommet i det kvarter for at gøre vel mod en og anden. Men nu havde tyvene spærret af og indlod kun mod indbydelse. Den havde så en kone fra kvarteret skaffet hende. Da hun kom til stedet stod der just en betjent, og han varede hende ad, i al fald skulde hun tage sine smykker af. Men da kom den kone der havde skaffet hende indbydelsen og sagde: »hun kan gå ganske sikkert, men De«, vendte hun sig til betjænten, »pas vel på ikke at komme ind!«

Til dette føjede sig så en samtale jeg havde med den før nævnte advokat en mr. *Archibald*. Han fortalte mig om Østenden og politiet. Dette, sagde han, var mere agtet for sin optræden end frygtet for sin styrke. Da jeg udtalte min lyst til en vandring i Østenden ved nattetid, sagde han: Det vilde ikke bekomme Dem vel. Hvis jeg over hovedet slap fra det, kunde jeg måske skrive en meget interessant bog, men jeg vilde i det mindste komme hjem uden frakke eller hat.

Så skrev jeg til hovedpolitikontoret og udbad mig politiledsagelse til en tur ved nat gennem Østenden.

Svaret lød på, at der indløb så mange anmodninger, så politiet så sig nødsaget til strængt at holde sig den gældende regel efterrettelig: tilladelsen kunde kun gives til personer, der kunde godtgøre et for staten gavnligt formål med deres ønskes opfyldelse.

Så svarede jeg, idet jeg vedlagde mit regeringspas, at politiet kunde se hs. Majestæt kongen af Danmark anbefalede mig til al mulig hjælp! Jeg var kommet med den største tillid til Englands institutioner og særdeles til det så berømte politi i London. Og jeg var da også fremdeles sikker på, det ikke vilde nægte sin bistand til, hvad der kunde tjæne et andet land om det end ikke ligefrem tjænte England.

Den skylle kunde de ikke stå for, tilladelsen blev givet, og den 16de juni kunde Konrad Jørgensen og jeg indfinde os kl. 11 aften ved et nærmere betegnet politikontor.

Vi kom og fik to politimænd med os. Jeg skal ikke give en skildring af vor tur — der foreligger jo så mange. Vi var naturligvis inde i frygtelige dansebuler, i herberger hvor de hjemløse kan finde nattely, vi så ind i gyselige smøger og gyder, hvor mænd og kvinder, voxne og børn lå på trapper eller på den bare jord med ryggen støttet mod en mur. Ubeskrivelige, forfærdelige ansigter!

Vi var i en opiumshule, hvor to kinesere smøgede deres piber og tilbød os at smage, hvad vi dog afslog — deres udseende afgav det bedste vidnesbyrd om hvor grueligt denne »nydelse« hærger et menneske.

Der lå i en øde og skummel gade et værtshus. Betjæntene gik op ad trappestenen og kigede ind ad dørens glastrude. De vinkede så, at vi skulde komme og se ind. Det var et frygteligt syn. Men vi havde knapt begyndt at se, før en kone der stod ved disken med ryggen til, vendte sig om og fik øje på vores ansigter mod ruden. Hun gik strax hen imod døren, og betjæntene trak sig skyndsomt tilbage. Så forsvandt Konrad Jørgensen, han havde vel, langsynet som han var, fået nok. Men jeg nærsynede kunde først rigtig se hende, da hun var lige ved døren, og da kom også jeg afsted

i en fart. I hende så jeg det mest livagtige billede af »Fandens oldemor«, som jeg nogen sinde har set, og som hendes udseende var hendes stæmme — for hun åbnede døren, og vi hørte længe hendes skælden og smælden efter os.

Hvad jeg så den nat og under besøg nede ved dokkerne gav mig den forestilling: Bliver her en gang revolution, da bliver »den store franskes« rædsler kun som børneværk i sammenligning. Den gang var vel faren derfor større end nu, men undgået er den vist kun ved englændernes praktiske sans og respekt for forskelligheder og for den personlige frihed.

Jeg så en dag en mand gå hen ad den højfornemme Oxford street med de af rigdomme bugnende butikker. Hans klæder bestod kun af frakke og buxer, og bægge dele hang i las på las om ham. Men han gik så selvbevidst og ugenert, som kunde han gå ind i juvelerbutikken og købe det hele. Ingen vendte sig om og så efter ham, end mindre tog man forargelse af at han gik her.

Jeg har set kl. 12 lørdag handlende lukke deres bod, medens naboer i samme branche holdt deres åben til senere hen på dagen.

Betjæntene havde i en og anden bule og hos kineserne trykket en mønt i hånden til far vel, og således så vi *skulde* se det. Det gjorde det jo mere end klart, at der ventedes drikkepenge. Vi aftalte jeg skulde give et halvt pund, men det var — som vi da for resten også selv forstod bagefter — tydeligt at mærke, der var ventet mere. De gav sig efter at have fået pengene, til at snakke ivrigt sammen men tog dog høfligt afsked med os.

Der var et øjeblik, mens deres passiar stod på, hvor jeg ængstedes noget. Her stod vi endnu i Østenden, gaderne lå fuldstændig øde hen. Hvis disse to blev vore fjender, de kunde jo skaffe os af vejen uden mindste besvær!

En anden aften kom jeg meget sent fra et eller andet. Da jeg havde passeret over London bridge, havde jeg en lang vandring for mig gennem City, og jeg så snart at på den

tid lå alt her øde hen — der er jo kun pakhuse og kontorer. Mine egne skridt gav uhyggelig genlyd, en betjænt så jeg kun med store mellemrum. Da blev jeg ængstelig, her var udmærket lejlighed til et overfald.

Endnu noget ængstede jeg mig for, men dær var det i al fald komplet latterligt. Da jeg trængte til at blive klippet så jeg mig om efter frisørstuer. Og jeg fandt den ene efter den anden med på skiltet skrevet: Her klippes på maskine. Det havde vi endnu ikke fået her hjemme. Jeg anede altså ikke hvad meningen var. Men jeg var jo i dampens og maskinernes land. Og jeg forestillede mig en sal, hvor der lå drivremme under loftet, og fra dem rakte sig ned mod kunderne uhyre saxe som besørgede håret bort. Jeg vovede ikke forsøget men gik på en stue hvor hin indskrift manglede!

Jeg var henne hos de berømte taskenspillere Cook & Maskelyne. Der blev lavet mange forbløffende kunster. Men det morsomste var at jeg kom til at agere med. Tæppet gik op, og bag ved et bord var anbragt en mekanisk figur. Der blev rettet anmodning, om tre af publikum vilde indfinde sig på scenen for at spille et parti whist med figuren. Da det ikke lod til nogen havde lyst at komme, mældte jeg mig skønt jeg sad i en lidt fjærn loge. Så kom der da også to andre, og vi spillede med fyren. Han ordnede sine kort, idet han satte dem i et apparat foran ham, hvori der var en falsk tii hvert kort. Han tog et kort ud når turen kom til ham, gjorde han stik tog han det hjem og spillede ud, alt over måde rigtigt og forstandigt. Han tændte sig en cigar som vi andre og røg, mens spillet varede. — Formodenlig har man ved hjælp af spejle uden for scenen kunnet se hans kort og følge spillets gang og sat mekanismen i gang.

Bagefter løste fyren nogle regneopgaver der stillede ham.

Langt mere interessant var dog det store »Derby-løb« som indtraf d. 28de maj. Tidligt om morgenen tog frk. Molbech og jeg fra Waterloo st. til Epsom, hvor der i en uge hver dag holdes hestevæddeløb. Men på Derbydagen løber kun

treårige heste, altså ikke tidligere kendte heste, og der er da stort spillerum for væddemålene. Så stor er denne dag, så ikke blot alle butikker og kontorer men selve parlamentet holder lukket.

Hele natten forud bevæger sig ad alle veje uafbrudte vognrækker, tre side om side ud til Epsom. Og da alle jernbanelinjer fra tidlig morgen lader så mange tog løbe, som i det hele kan befordres, bliver det en mægtig menneskemasse — man regnede en 300000 — forsamlet på sletten hvor banen findes. Jordbunden er kalk og forvandles ved den uhyre færdsel til et flere tommer tykt lag hvidt støv. Alle de kørende bærer derfor slør, i alle farver, heste og vogne er pynkede med blomster og klokker.

Banens indre fyldes med vogne og heste, der findes desuden et utal af telte, gynger og karusseller. Og uden om banen i dens hele udstrækning dannes efter hånden en 4—5 dobbelt vognborg, ti fra vognene, som oftest forsynede med et tag, hvorpå passagererne sidder eller står, følges løbene godt.

Det store publikum er dog kommet derud til fods, og det giver et billede som om al verdens sjovere er samlet sammen. Her er masser af mænd, som med utrolig tungefærdighed falbyder billetter med den vindende hests navn, her er falske spillere som under tiden overraskes af politiet, her er sangere, negerdansere, musikanter, skydebaner. En råben og skrigen som den sidste dag var kommet, en udstilling af alle jordens modbydeligste fjæs, kvindernes værst. Alt overpudret med et mægtigt lag støv.

Alle vædder, både »fine« og »simple«. Her væddes fra 2 pence og op til 10000 £ og mere. En vinder den dag en million, en anden taber en fyrstelig formue. Der er dem som skyder sig på stedet efter løbet.

Nu kundgøres at løbet begynder, larmen lægger sig som ved et trylleslag, alt er pludselig blevet åndeløs spænding og stilhed. Nu passeres banen for sidste gang, bølgen der står ved banens ydre, og den der står ved banens indre side slår

ind over selve banen — ingen menneskelig magt skulde kunne hindre det — og stormer efter hestene der passerede som et lyn. Der lyder nu en summen af hidsende tilråb, som stiger og stiger til den mægtigste storm, og så — på én gang — alt pludselig dødsstille!

Der drikkes umådeligt den dag, først derude, om aftenen i London. Bladene mælder næste dag at mere end 1000 er anholdt, ikke for drukkenskab, det vilde give et meget stort tal, men for udskejelser begået i drukkenskab.

På Epsom st., hvor man allerede den gang havde de modbydelige drejeapparater ved billetsalget, lagde jeg min halvkrone (en sølvmønt af $2\frac{1}{2}$ shillings værdi) som betaling for billetten. Den blev drejet ind, jeg hørte et smæld og apparatet drejedes igen, og der lå for mig to halve mønter, der viste sig tilsammen at have en halvkrones størrelse, men at være af bly, mens kassereren tilråbte mig at den modtagne mønt var falsk. Jeg er den dag i dag vis på, at en sådan mønt aldrig har været i mit eje. Den var alt for usselt gjort, var alt for tydelig af bly til at det var muligt at modtage den som ægte. Men det kan jo blive en udmærket forretning på en sådan dag at have en stabel af halvkroner af bly liggende — vel også af anden værdi — og når der kommer en fremmed, hvad billettøren strax hører når billetten forlanges, da at tage den ægte mønt, skære en blymønt over og give den ud for den modtagne. Belysningen var så slet så det var ganske umuligt at se, hvad der foregik bag apparatet, det hele gik lynsnart og der var intet at gøre.

Jeg havde største lyst til at overgive sagen til politiet, men det vilde vel give en del tidsspilde og ærgrelse og jeg lod det fare. Men jeg er egentlig ked af det endnu.

Ja nu faldt jeg så alligevel for fristelsen til at give rejsekildring, men min trøst er, at en Derbydag oplever jo ikke enhver London-rejsende.

Og nu er jeg desuden færdig med London. Jeg rejste til Oxford. Jeg har ikke set Neapel, men jeg tør sige: Se Oxford

og dø! Det er en stad hvor historie, vidunderlig arkitektur og herlig natur samvirker på den mest overvældende måde. Men jeg fik nu noget ganske særligt ud af besøget dær.

Jeg havde været i det danske gesandtskab, traf ikke gesandten men en ung fløset greve, formodenlig sekretær. Utrolig anmassende og overlegen var hans opførsel. Jeg spurgte ham f. ex. om der fandtes noget tilsvarende til, at man i Paris kunde blive hjulpet til et aftenselskab hos Frankrigs præsident. Dærtil svarede han: »Nej, vi er dog ikke sunkne så dybt her som i denne forbandede republik. Man véd jo ej hvor vidt vi kan komme her, men endnu dog ikke!«

Jeg havde dog siden ved hjælp af mit pas opnået anbefaling til vicekansleren i Oxford. Her skulde den fest holdes der stadig fejredes som afslutning af halvårets studier.

Vicekansleren, en venlig hvidhåret mand modtog mig, og jeg fik uden tøven en billet af ham til festen. Men ikke blot det, han beklagede han skulde deltage i den offentlige lunch men vilde meget gerne give mig lunch, om jeg vilde undskylde hans fraværelse.

I et teater der rummede 4000 mennesker, holdtes så kort efter festen. På gulvet opholdt sig den egenlig notable forsamling, dæriblandt en mængde højst elegante damer. På gallerierne holdt studenterne til. De lavede fra begyndelsen et helt grueligt spektakel. Da de fik øje på mig med kikkert i hånden, haglede det med tilråb til mig. Da jeg tog lommebog og blyant frem lød det: Dær er en reporter, smid ham ud! Orglet begyndte at prælude, og strax: ah, stans den organist!

Selv da festen indledtes med det højtideligste optog af en mængde professorer o. lign., med vicekansleren i spidsen, alle klædt i prægtige men ganske middelalderlige dragter, stansede støjen ikke et øjeblik. Der holdes en tale på latin — man hører ikke et ord af den — der holdes et æstetisk foredrag under idelige tilråb og vittigheder, en professor taler, bliver ustanselig afbrudt og må indlade sig i disput

med afbryderne. Og professoren ler og alle ler, mere og mere øredøvende, til sidst næsten vanvittig bliver larmen.

Altid går det sådan til, siger man mig, det er gammel tradition og dæri kan intet forandres. Det er da også ganske harmløst og for den fremmede sikkert adskilligt morsommere end den latinske tale eller det æstetiske foredrag havde været. Og man forstår, at englænderne fostrer de bedste klowner, at Falstaff-skikkelsen er engelsk og umuligt kunde være andet.

Efter forestillingen gik jeg til vicekansleren, blev modtaget af to sortklædte tjenerer og ført ind i den uhyre spisesal, hvor der ved den ene ende af det lange spisebord var dækket til mig alene. Og de to sorte vartede mig op med al mulig opmærksomhed, og efter endt måltid stak jeg af igen. Det var ganske pudsigt.

Selvfølgelig tog jeg til Stratford upon Avon for at gæste Shakespeares hus og grav. Men jeg mangler beklageligvis sans for den slags, Shakespeare kommer mig ganske anderledes nær gennem et af hans værker, end gennem hans grav eller synet af aldrig så mange af hans efterladenskaber.

Når jeg på mine rejser med toget tog min »rejsepibe« frem stoppede og tændte, kunde selv englænderne, der ellers er så tilbageholdne, ikke dy sig. De kender jo kun som røgtobak shag, og at ryge shag af sådan et uhyre! Synet formelig aftvang dem et: »Det var en stor en!« I Birmingham gik jeg i tanker ud på gaden med piben i munden, og jeg opdagede det ved at se avisdrene stirre på piben, så de glæmte at falbyde aviser.

I Skotland sejlede jeg kl. 7 morgen fra et hotel ved Loch Lomond over søen til foden af det 2000 m høje Ben Lomond. gik til tops i herligt vejr og nød min første bjærgbestigning.*)

*) C. Winslōw gjorde mig opmærksom på, at jeg i I. s. 122 har fortalt læserne, at han og jeg »besteg« Sommerspiret på Møens klint; han vidste sig i al fald fri. Ja, det var jo en slem brøler, jeg mente naturligvis den del af klinten, hvorpå spiret ligger, selve dette indlader vist ingen sig på at »bestige«.

Jeg fandt let op, da man hele tiden havde toppen for øje, men da jeg gik ned igen havde jeg intet at rette mig efter, og vejen er så dækket af sten, så den slet ikke bliver kændelig som »vej«.

Da klokken var to, befandt jeg mig i en mose, der til alle sider syntes helt indelukket af bjerge, jeg så intet hus, intet levende væsen uden nogle får. Solen bagte fra en skyfri himmel og jeg havde intet at spise, intet at læske mig på. Aldrig har jeg i den grad følt det som tungen hang fast ved ganen, der var ikke andet for: jeg lagde mig på maven og »labbede« af mosevandet. Jeg begyndte allerede at tænke på at samle noget sammen der kunde give mig et leje og skærme for nattens kulde, men jeg vilde dog først gøre et forsøg, og det lykkedes: jeg fandt ud og nåede et hotel før mørkets frembrud.

Efter besøget hos den skotske fripræst — til den øvrige gæstfrihed hørte også, at han og jeg hver aften fik en varm whiskytoddy der smagte fortrinligt — gjorde jeg et ophold hos danske i Newcastle. Det skulde have været et par dage men blev et par uger — et vidnesbyrd om begyndende træthed ved at rejse ene. Og så tog jeg da hjem med en springtur over Holland og Belgien.

Jeg havde naturligvis gæstet billedgallerierne i Berlin, Paris, Dresden osv. men var uden al kunstforstand. Dog havde det ikke været helt forgæves. Det mærkede jeg da jeg kom ind i kirken i Antwerpen og så Rubens' »Korsnedtagelsen« — jeg blev betaget som jeg indtil da aldrig var blevet det af noget kunstværk.

Selvfølgelig havde jeg begået dumheder på denne min første rejse — som sådan skal man næppe vælge netop sin længste. En kapitaldumhed var min alt for billige rejsevis. Hele denne store rejse kostede mig knapt 1500 kr. Men så havde jeg også for at spare en droske vandret lange veje hjem om aftenen, efter at have været på færde hele dagen.

Så kom jeg træt hjem og måtte til køjs. I stedet for at køre hjem, være vel til pas og kunne tage fat på at bearbejde det om dagen indsamlede stof. Mange optegnelser var da værdiløse ved hjemkomsten.

Men i det hele var jeg dog vel tilfreds med udbyttet. I England havde jeg naturligvis vundet mest. Jeg havde fået min overbevisning om biblens betydning og brug mægtigt styrket, for jeg havde jo set utallige eksempler på, hvor forkasteligt det er at regne den som grundlaget for kristendom, hvilken bogstavtrældom og hvilken lovtrældom det medfører.

I engelske kirkelige krese havde jeg vel fundet en vis »fromhed«. Der kunde jo være noget kønt ved deres daglige husandagt med knælende bøn, ved deres bordbønner osv.

Ligeledes kan jeg godt indrømme, at ungdommen i sådanne krese vist nok ofte fører et sædelig smukt liv. Men det aldeles gennemgående indtryk var dog dette: hvad man er, og hvad man gør i så henseende, det er man, og det sker i kraft af tvingende bånd. Det hele er »gudelige øvelser«, som jøder og hedninger jo også kan drive det. Men hvad man skulde mærke til, når det skulde kunne kaldes kristendom: et friskt væld i sjælen, et frit levende førstehåndsforhold til Gud — det var så at sige usporligt.

Gud er for engelske kristne en Gud der forlanger uendelig meget af mennesker, ikke en fader der giver sine børn gode gaver og først og fremmest sin faderlige kærlighed, som han giver uden nogen betingelse, andet end den at den modtages.

Grundtvig har ret når han siger om kalvinistisk kristendom: »Der dannes ved den et moralsk og gudeligt læseselskab«. Og et sådant kan måske have sin betydning, udrette meget godt, men med kristendom har det intet at skaffe.

Hvad jeg kom ind i, da jeg kom hjem, var af en sådan beskaffenhed, så jeg nok kunde trænge til at have ikke blot min egen forvisning at bygge på, men også den rige erfaring jeg havde høstet ude og særlig i England. Ti det var dog egenlig en kamp mellem luthersk (grundtvigsk) og kalvinsk kristendomsopfattelse, hvori jeg blev indviklet.

• Jeg stod på det lutherske (grundtvigske) stude, og jeg stod så meget trøstigere dær og førte kampen dærfra så meget frimodigere, som jeg gang på gang havde måttet sige mig selv ude i det fremmede: hvor er det godt at vi hjemme i Danmark, om vi vel har mere end nok af skriftdyrkelse og lovtrældom, dog også har noget andet og glædeligere, og hvor er det dog en stor lykke at have fået del i netop dette!

Jeg prækede første gang i slutningen af sptbr. og jeg udtalte da netop hvad jeg nys skrev: vi har fået noget stort og glædeligt, som de fattes derude, og som vi ret må lære at skønne på.

IV.

Alfred Povlsen var blevet forstander for Ryslinge højskole og ved et møde dær, hvorved flere af »foreningen«s medlemmer medvirkede, fortalte jeg om min rejse og da også om Frelsens hær. Birkedal var til stede, og det morede ham meget. Han indbød »min søns venner« til middag hos sig, og med sit sprudlende lune hilste han mig og udnævnte mig til general for Frelsens hær. Det var jo smukt af den gamle mand sådan at kunne slå en streg over alt, hvad der havde været os imellem.

Falkenstjerne og Morten Pontoppidan havde besluttet at udgive et blad sammen, og 3. oktbr. 84 — samme dag som Kristiansborg slot fortæredes af luerne — udkom det første nr. af »Tidens Strøm«, som i sin programartikel bebudede sig som en jolle, der vilde sejle mellem by og land.

I dette første nr. havde jeg en artikel: »Det teologiske fakultet og præsteuddannelsen«. Evangelisk alliance havde netop holdt et møde i København, der blev stærkt opreklameret, og jeg havde overværet det. Jeg tillod mig nu at drive løjer med denne historie og ligeledes med det foredrag, som prof. Henrik Scharling havde holdt ved mødet om »præsteuddannelsen ved de nordiske universiteter«. Særlig vendte jeg mig imod fgd. udtalelse: »Hvis der uddannedes præster uden den lærde uddannelse, fakultetet giver, da vilde man få to slags præster som ikke forstod hinanden, ti de vilde tale et forskelligt sprog, og tilmed vilde de lærde præster se ned på de ulærde.« Hermed havde jo hr. Scharling, sagde jeg, på det eftertrykkeligste dømt fakultetets virksomhed

som uddanner af præster, der skal arbejde i det danske folk. Ti hvis ikke en gang de »ulærde« men dog uddannede præster kan forstå de »lærde«, da er det en selvsagt ting, at hele det ulærde folk endnu mindre kan forstå dem. Ti her er der da for alvor tale om to forskellige sprog. Og ser de lærde præster ned på de ulærde, da må de endnu mere se ned på det langt ulærdere folk. Altså, Scharling har indrømmet, at præsteuddannelsen ved universitetet er i bund og grund ufolkelig, den stiller præsterne som fremmede og uden gensidig forståelse blandt det folk, de skulde tjæne.

Morten takkede mig for artiklen som han »syntes vældig godt om«, og skønt den er skrappere end han vilde have skrevet den, må den »gærne for ham stå i det første nummer af vort blad«. Han beder mig altid »tale lige så tydeligt«, »være, om jeg kan det mere blid«, men »hvis blidheden skulde blive mig til grød i munden og fordærve mit klare mæle, så må jeg endelig spytte den ud.«

Min følgende artikel til bladet blev dog af en meget »blid« karakter: en kort redegørelse for Rasmus Nielsens betydning. Den strakte sig gennem 3 numre¹⁾ og indbragte mig en varm tak fra Jens Nørregård, der sagde, den havde »været ham en bestyrkelse i sandheden af R. N.' filosofiske standpunkt«.

Nogen flittig medarbejder ved Tidens Strøm blev jeg dog ikke, jeg var nu en gang blevet knyttet så stærkt til Højskolebladet. Men jeg holdt det stadig, læste det med glæde, og jeg tror det fik en ikke ringe betydning. Takket være især dets to udgiveres klare hoveder, store frisind og åndelige vågenhed, og deres dygtige penne. Men det havde dog for megen lighed med Højskolebladet, der tillige havde så stort et forspring, til at kunne få fornøden tilslutning, og selv da det efter nogle år slugte Henning Jensens blad: »Enhver sit«, blev det ikke deraf stort federe og måtte gå ind.

Mens jeg havde været borte, havde imidlertid min vikar hr. Koed arbejdet. Han havde meget snart fundet et »fast

standpunkt« blandt mine modstandere i sognene og havde meget ophidset stæmningen.

Han var i kirke da jeg talte første gang efter min hjemkomst, og han skrev nu et stykke til »Den indre missions tidende«. ¹⁾ Heri »meddeler« han, at den præken var et foredrag om min rejse, og at jeg havde bebudet at ville give en række rejsebeskrivelser i kirken, i hvilken anledning han citerer hvad han jo nok vidste skulde gøre sig mellem missionsfolk:

Herrens bog var lagt på hylden,
æventyr i kirken lød,
for en krone, for en gylden
Himmerig til fals man bød,

hvilket altså jeg gjorde mig skyldig i.

Og endelig siger han, at jeg i sin tid har citeret 2. Tim. 3,16 således: Den ganske skrift er unyttig til

Jeg gad naturligvis ikke indlade mig med dette vås, men fandt dog jeg måtte gøre indsigelse mod det sidste, og jeg skrev da i missionstidenden: »Til hr. kand. Koeds morsomme meddelelse skal jeg kun gøre den rettelse: At jeg aldrig har anført 2. Tim. 3, 16 og derfor må lade hr. Koed selv beholde den mærkelige oversættelse: »Den ganske skrift er unyttig«. ²⁾

Vilh. Beck ledsagede imidlertid dette med en efterskrift: »Pastor Brücker har skrevet det som er værre om, hvad der står i den hellige skrift. Han har skrevet, at når han, Brücker har dannet sig selv en opfattelse af kristendommen, og han læser i den hellige skrift, at Jesus og apostlene har sagt noget som strider derimod, så — ja så siger han ikke, hvad ethvert troende menneske vilde sige: så er Brückers kristendom gal — men så siger han: så er det galt, hvad Jesus og apostlene har sagt. . . . Finder han også dette »morsomt«, så skal han vide at troende mennesker finder slet ikke ham morsom, men at det har fyldt sikkert alle alvorlig troende mennesker i Danmark også i den

grundtvigske lejr med bedrøvelse og harme, at en præsteviet mand, med den danske evangelisk-lutherske kirkes præsteløfte på sin samvittighed, har kunnet tillade sig så letfærdige udtalelser om den hellige skrift og om sin stilling til denne, og at dette kan tillades en præst i den danske folkekirke. Ti så behøver præstefrihedens venner da ikke mere at råbe på præstefrihed og præsteløftets afskaffelse. Det er alt sammen opnået. Pastor Brücker i Starup har skaffet det hele til veje. «

Jeg gav et kort svar på dette i Højskolebladet¹⁾ og henstillede til V. Beck at optage det i sit blad. Jeg gjorde blot opmærksom på, at hvad Beck tillagde mig at have sagt, havde jeg ikke tænkt, end sige sagt eller skrevet. Og når Beck påstod at have læst det i Højskolebladet, da lød dette mærkeligt, så som det ganske umuligt kunde findes der.

Beck anførte nu en del af mine udtalelser i Højskolebladet og sluttede:²⁾ »Alt hvad han skriver, vidner højt om at han er et ægte barn af fritænkeriets tid. Vil han alligevel gøre fordring på også at høre til Guds børn, må han finde sig i at blive regnet til de uartige børn«. Et par uger efter fortsatte han med citater af mig, og denne gang sluttede han: »hvad siger hans provst og biskop til denne præsteviede mands vilde og usømmelige behandling af den hellige skrift?«³⁾

Koed havde hurtigt gæmt sig bag V. Becks ryg, han var da også ganske umulig, hvad han yderligere dokumenterede ved »50 salmer og åndelige sange« han udgav — på Indre missions forlag! Det er det tommeste klingklang. I en salme der er særlig vendt mod mig, lyder det — melodi: Alt står i Guds faderhånd:

Hvor kan hjertet være fult,
under fromheds maske skjult!
Engel er man i sin tale,
Djæveln har man i sin hale,
alt er kun en kalket grav.

Eller en anden med endnu tydeligere adresse:

Vogt dig for de falske røster,
 som i løgnprofetens mund
 sig til andre ting fortrøster
 end til ordets faste grund,
 som vor bibel slænger hen
 eller og vil mestre den,
 som vil lade hjærnen råde
 og ej tror på korsets gåde.

Men han havde opnået hvad der åbenbart har været hans hensigt med at skrive hin første artikel: få V. Beck til at pudse myndighederne på mig til understøttelse for det fremstød, der efter samråd med Koed skulde foretages fra folk i Starup og Nebel.

En lærer *Knudsen* åbnede ilden med 12te oktbr. at indsende en klage til provsten over mig. Han tog strax den højeste tone, idet han begyndte: »Pastor Brücker forkynder efter min og mange fleres mening lærdomme, som hvis de bliver almindelige i kirken vilde føre til, at Helvedes porte vilde få overhånd over den«. »Han lærer offentlig, at Kristus ej er død for at forsonne Gud«. »Engang da han dadlede de strænge lovprædikanter, sagde han: »Hvad kan det nytte at jeg vilde stå og optrædle fordærvelsen for jer; jeg er ikke bedrøvet, I skal heller ikke være det«. Det er mig ubegribeligt, at en sådan mand kan vedblive at være præst i vor folkekirke. Hvad der er at gøre for at blive ham kvit overlader jeg til Deres indsigt.« Dog foreslår *Knudsen* provsten at bede biskoppen om at afæske mig en erklæring om min mening om forsoningslæren. En sådan erklæring kunde måske blive betydningsløs, idet »man jo altid kan sætte sin mening lidt på skruer, når det kommer an på at hytte pelsen; men jeg har den mening om manden at han er ærlig og en mand, der har mod til at være sin overbevisning bekendt.«

Skrivelsen slutter : »Læg nu bispem alvorligt på sinde, hvor stor menighedens nød er, og at han gør en god gerning og vil fortjene sig tak hos den aller største del af menigheden, hvis han kan skaffe os af med en slig kætter.«

Naturligvis indsendte provsten klagen til biskoppen, og han afæskede mig erklæring; det gik gennem sognepræsten, og pastor Blicher skrev samtidig privat til mig: »jeg vilde helst have tilbragt den tid jeg har tilbage i fred og ro, men det synes ikke at skulle blive tilfældet. Imidlertid har jeg det håb, at De uden vanskelighed vil kunne klare klagepunkterne, der ikke synes mig at være så farlige som Knudsen gjerne vil give det udseende af. Jeg har lidt mistanke om at kand. Koed står bagved det hele, han er i al fald ikke venlig sindet imod Dem.«

Da jeg havde læst klagen skrev jeg et muntert brev til Knudsen, hvoraf: »jeg bliver ved at komme både i Starup og Nebel kirker, og pelsen tager jeg med mig og alle kætteriernes«.

Knudsen svarede, at årsagen til hans klage var inderlig bedrøvelse over, at en mand med en så »eminent« begavelse således var kommet på afveje, så han fra sit stode ikke kunde andet end benævne mig med navnet kætter og ønske mig afskaffet som præst her i menigheden.

I mit svar til biskoppen skrev jeg bl. a., at jeg for to år siden i tre på hinanden følgende søndage havde behandlet spørgsmålet om forsoningen og besvaret det i alt væsentligt i overensstemmelse med den af Otto Møller nylig udgivne bog: »Genløsningen«. — Med dette skrift kom Otto Møller i en lignende situation som jeg var kommet i, takket være også ham: han blev forkættet fra alle sider og ikke mindst fra grundtvigsk. Så også ved hans bog blottedes det, i hvor høj grad mange grundtvigianere sad til halsen i skriftteologi og dogmer. Ja, den ellers i mange måder ypperlige *Andreas Leth*, en af førerne i Askovadressens tid, fór til, efter endda kun at have læst 1ste hæfte af bogen, og advarede mod det vildfarende i Otto Møllers »ny lære«, skrev at O. M. »ikke

delte menighedens *tro på Jesu forsoningsdød* (1). — Det øvrige i klagen var nonsens.

Den skikkelige gamle biskop som også helst vilde leve i fred og ro, søgte nu at anslå en bister tone. »Det kan vel undskyldes«, skrev han, »at De ikke har fået øjet op for Otto Møllers snævre syn og store ensidighed, men De burde have kunnet forstå, at det ikke er passende at bringe teologiske tvistepunkter på prækestolen Og hvorledes er under disse foredrag efter Otto Møllers bog søndagens evangelietekster kommet til deres ret? Det er uheldigt at De således har misforstået Deres opgave som prædikant. Jeg håber at De nu vil bestræbe Dem for at tale Guds ord til opbyggelse for menigheden«.

Jeg gjorde i et svar biskoppen opmærksom på, at de omtalte prækener var holdt længe før Otto Møllers bog udkom, så jeg kun havde peget på den for at antyde, i hvilken retning min besvarelse af spørgsmålet var gået.

Jeg nøjedes dog ikke med at skrive men tog ud til biskoppen for at tale med ham. Han erklærede at han vilde ikke tale med mig om »hvad jeg havde skrevet i bladene« og heller ikke om Koeds artikel, som han betegnede som »flov«.

28. jan. 85 blev der så sendt en klage til biskoppen, undertegnet med 151 navne fra sognene. Det siges at jeg har indført præstefrihed heri sognet, både dogmatisk og liturgisk. »Han læser den lovbefalede evangelietext op og præker så ellers om hvad han finder for godt. En søndag præker han om Asalæren og priser den i høje toner, en anden hører man ham tale om biblen men på en nedsættende måde, alt efter hans egen fri tanke. Guds ord forkyndt rent og purt er forsvundet af vor kirke. Juledag blev der gjort tumult i kirken over hans Asalære (gamle sagn). I øvrigt tillader vi os at henvise den kirkelige øvrighed til hvad hr. Brücker har skrevet i Højskolebladet gengivet i missionstidende nr. osv. Det er undertegnedes alvorlige mening, at hr. Brücker må blive fjærnet fra folkekirken.«

Og samtidig modtog den arme biskop en klage fra en mand i Starup Jes Pedersen, over at jeg havde nægtet at tage ham til alters, fordi han havde udtalt, at han troede det var en forbandet lærdom jeg førte.

Slutningen af hans klage vil jeg afskrive nøjagtigt: »Og hvad hans Personlighed angaar overfor Nadveren med at betjæne den saa synes jeg for mit vedkommende at han optræder meget forargelig for jeg har Overværet en Altergang hvor Knæfaldet var besat af Nadvergæster og saa viste han en af dem som knælede på Knæfaldet tilbage for at en Karl som stod bagved kunde komme til at side ved sin kjæreste.

Og jeg kan ikke Tro at vi er Forpligtet til at have saadan en Præst i vor Folkekirke og jeg vel ikke løse Sognebaand inden jeg nødes dertil og Nadveren kan jeg ikke unvære for mit Troensliv, og det er derfor jeg nødes til at læge Sagen frem for højere Vedkommende.«

Jeg tog den første søndag efter at jeg havde lært den store klage at kende, fat på den da jeg havde endt min præken og sagde bl. a.: Selv om en del af underskriverne er blevet lokket til det, må de hvis det kommer til sag, stå til ansvar for skrivelsens indhold.

En del sendte mig så brev om, at de vilde have deres underskrifter slettet. Et lyder således: »Underskriften er imod min vilje og vidende skrevet af min datter, på opfordring af ombærerne.«

Jeg begyndte i det hele så småt at tabe tålmodigheden. Det var ikke morsomt hvert øjeblik at skulle spille sin tid med at besvare den slags vrævl. Jeg skrev da ret skarpt til biskoppen og påviste, hvor dels løgnagtige dels løse klagerne var. »Tumulten« i kirken juledag er vist det eneste som det kan interessere læserne at få oplysning om: det var en halvt beruset mand, der sad og mumlede for sig selv — efter de nærmest siddendes forklaring: »ja, nu har vi fået nok af det, nu er jeg ked af at høre på de historier«, indtil han så rejste sig og gik ud.

Og så gik jeg tillige angrebsvis til værks: De 5 første un-

derskrivere tilhørte indre mission, og den stod aldeles afgjort bagved. Og jeg kunde med vidner godtgøre, hvor letfærdigt man havde båret sig ad med at samle underskrifter: klagen blev ofte fremlagt til underskrift, uden at underskriveren fik det mindste at vide om, hvad den indeholdt. Det hed blot: vil du af med Brücker, ja eller nej, og når der blev svaret ja, hed det: så skriv dette under, så sker det. Det blev af ombærere sagt, at der skulde svares på, om man vilde skrive under eller ikke, før man fik klagen at se. Og svarede der så nej, lød det: Du farer lige lukt til Helvede.

Det lagde jo, sagde jeg et sådant skær af lavhed og fanatisme over den hele færd, at man endog beråbte sig på hint i kirken juledag og ikke havde undset sig ved at få spektakelmagerens underskrift med.

Og jeg henstillede til biskoppen at betænke sig vel på at give en sådan adfærd et slags medhold, ved på det grundlag at skride ind mod en mand og stræbe at få ham afsat — hvad rygten havde begyndt at sige, at Balslev tænkte på.

Ti hvilke følger kunde det ikke drage efter sig: en lille ondsindet klike som den der agiterede her, kunde da på lignende måde over alt opnå at skaffe sig af med en præst den ikke kunde lide.

Det var mere end rygter. Ti allerede en måned før dette mit svar havde pastor Blicher fået skrivelse fra Balslev, hvori han stærkt dadles. Han bærer ansvaret for sin kapellans færd, men han kommer ikke til stede og hører hvorledes han taler, og han gør intet for ved vejledning, formaning og advarsel at bringe bedre forhold til veje. Om Blicher vil beråbe sig på, at sligt intet vilde nytte, har han måske ret deri, men det viser bare, at tilstanden er uholdbar og at han ikke kan bære ansvaret. Balslev skriver videre: »jeg er blevet opfordret til at få Brücker tiltalt for en provsteret. Jeg griber nødig til denne fremgangsmåde, der heller ikke vilde være ønskelig for Dem jeg må da anse det for min pligt at opfordre Dem til at ansøge om entledigelse

fra Deres æmbede. Jeg ser ikke at de sørgelige og forargelige tilstande kan på anden måde bringes til at ophøre.

Dette brev havde jeg og andre fået at se.

Jeg skrev da privat til biskoppen inden jeg sendte mit allerede omtalte tjenstlige svar. Jeg foreholdt ham, at klager dog måtte bedømmes efter deres vægt og ikke efter deres antal. Han havde indrømmet mig, at lærerens klage var intet sigende og Jes Pedersens klage var jo ganske uden for mig nedsættende indhold.

Fire missionsmænd havde været hos ham, og Koed havde sagt til dem, vidste jeg, at de sagtens kunde få mig afsat. Med glæde vilde jeg stilles for en provsteret. Og jeg bad biskoppen i det hele rette sagen imod mig og ikke imod Blicher, på hvem det lå som en tung byrde, på den måde at skulle blive drevet bort fra sin stilling.

Blicher sagde for øvrigt til mig i de dage, lidt sukkende, men med et kønt smil: ja, man vil jo over hvor gærdet er lavest!

Allerede 20de jan., inden Balslevs opfordring til Blicher, var tre mænd blandt mine venner her på egnen taget ud til ham for at fortælle ham deres syn på forholdene, idet vi havde hørt om forberedelsen af den store klage og mente, det kunde have betydning at biskoppen fik indtryk af, hvordan folk på min side så på sagerne.

De tre mænd var Henrik Henriksen, Jørgen Ravn og *Niels Andersen Sager*. Denne sidste mand var et udmærket menneske, han blev af alle i sognet, hvilken lejr de ellers tilhørte, regnet for sognets absolut klogeste mand. Han var lige så besindig som retsindig. Balslev sagde til dem: jeg holder min hånd over Brücker. Men de udrettede i virkeligheden intet. Biskoppen var blevet så bearbejdet fra anden side, så han var blevet stædig. Uffe Birkedal der nu var blevet præst i Ribe og fulgte begivenhedernes gang her med opmærksom deltagelse, skrev til mig: »jeg gik en dag sammen med *Morten Bredsdorff* der er præst tæt herved, til

Balslev for at bevæge ham til at se anderledes på sagen, men vi fandt ham ganske afvisende — Blicher skulde og måtte bort«.

Endnu stærkere trængte J. L. Knudsen ind på ham ved et besøg. Han bad ligefrem B. forlade den vej han havde betrukt, ti følgen vilde blive en almindelig opfattelse af, at indre mission betragtedes som rigtig og privilegeret, og dette kunde få også politiske virkninger. Knudsen tilføjede da han sendte mig dette, at han syntes det bedst, om Blicher vilde tage mod en provsteretssag.

Da det kom ud her i sognene, hvilket fremstød Balslev havde rettet mod Blicher blev der båret en adresse rundt, som samlede 400 underskrifter, hvoraf mange af mine meningsfællers, og hvori udtaltes ønske om, at Blicher måtte få lov at beholde sin stilling. Det blev stærkt kritiseret, at folk fra min side gav deres tilslutning, da de jo ikke brød sig om Blicher. Jeg synes dog det var fuldt berettiget. De havde intet personligt imod Blicher: at han beklædte æmbedet kunde jo da ikke gøre dem noget, og det var i sandhed for smed at rette bager, når man vilde berøve ham hans stilling på grund af mine forseelser. Heller ikke dette virkede på Balslev. Han skrev tvært imod atter til Blicher og bebrejdede ham, at han havde vist hans private brev til andre. Det var »taktløst handlet« af ham.

Der var vist ham den velvilje at have kapellan. Men når hans kapellan »voldte forstyrrelse og forargelse i menigheden« og han ikke kunde råde bod derpå, måtte han gå af. Balslev har tænkt på dette skridt i flere år men udsat det så længe som muligt. Kan Blicher vise ham en anden måde, der kan bringe de »uhyggelige forhold i Starup og Nebel sogne til at ophøre, så er det en anden sag; men det kan han næppe«.

Jeg læste Knudsens brev for Blicher, men han vilde ikke lade det komme til sag, han havde taget sin beslutning, sagde han, og vilde om et par dage indsende sin begæring om afsked.

Sagen vakte stigende opsigt rundt om. Og *Niels Lindberg* rykkede 18de febr. 1885 frem med en artikel i »Morgenbladet« mod Vilh. Beck.

Efter at have omtalt Becks angreb på mine udtalelser om skriften, spørger Lindberg hvad dette vedkommer offentligheden, at Koed og Beck ikke kan hitte rede i mine udtalelser om skriften? Jo, der er den grund at Beck ligefrem har påkaldt den udvortes magts indskriden. Og det har båret den frugt, at der er flere »artige Guds børn« som har klaget over Brücker til Ribe bisp og støttet sig på Becks udtalelser. Og biskoppen har så ikke kaldt Brücker til regnskab men givet sognepræsten tilhold om at søge sin afsked. Men L. håber, at Balslev som dog hører til de »meget besindige«, vil betænke sig to gange på at danse efter Vilh. Becks fløjte.

Men, siger L., det er ellers pudsigt nok, at netop Beck påkalder kirkemagten. Få har taget sig friheder som han med at føre usømmeligt frisprog på prækestolen. Hvis en kommission skulde granske Becks taler, vilde den vist nok »finde mange løjerlige Guds ord i den bunke«.

Men det pudsigste er, at Beck stiller sig over for skriften ligesom Brücker. Han lader sig absolut ikke »hovmesterere« af den, han går imod skriftens klare bud om at helligholde lørdagen, om ikke at sværge — ti han har aflagt præsteeden — om ikke at spise blod (Ap. Gg. 15), om retfærdiggørelse ved gerninger (Jak. 2,2) og m. m. Men det forstår sig, Vilh. Beck er et artigt Guds barn. Ja, siger han, jeg bøjer mig for hvert ord i skriften — men han gør det ikke alligevel. Brücker siger han vil stå frit over for skriften, men »det kan nok være den uartige dreng, når det kommer til stykket er lydigere end den artige«. L. anbefaler Beck at læse et foredrag af mig om »Kristi nedfart til dødsriget«,¹⁾ hvoraf han vil se, at min opfattelse ganske vist er meget forskellig fra Becks men — det tør Lindberg påstå — mere skriftmæssig.

Landstingsmand P. Jørgensen skrev 14de febr.: »Jeg har talt med C. Berg om vor sag. Og Berg sagde: det kan gå underskriverne af adressen forfærdelig galt, når de har fore-

bragt en falsk og løgnagtig klage mod en embedsmand. Han bad mig skrive til Dem og anmode om en afskrift af klagen, samt bede Dem vente nogle dage med at sende svar til biskoppen. Så snart Berg har modtaget afskriften vil han telegrafere til Dem. Rimeligvis vil Berg tilskrive hver af klagerne og forklare dem faren, de udsætter sig for.«

Jeg svarede at jeg ikke kunde gøre noget ved denne henvendelse, da jeg frygtede vor sag kunde blive inddraget i politik, som let kunde blive følgen i de da så stormfulde politiske tider. Det var jo da heller ikke min mening at ville drage klagerne til ansvar, så der kunde ikke ske dem nogen ulykke.

Der var imidlertid, da alt dette stormvejr kom, blevet ikke så lidt af en sammensluttet kres. Småmøder jeg havde indbudt til i mit hjem, havde i nogen måde rådet bod på den før nævnte mangel på sammenhold mellem »store« og »små« i Starup. Det førte til, at man i en og anden stor gård med bedre pladsforhold end kapellanboligens også indbød hvem der vilde komme, til møde, og det var gået helt utvungent og frit til.

Derefter enedes man i Starup og Nebel om at holde nogle fællesmøder i forsamlingshuset der lå godt centralt. Ved disse møder havde jeg søgt at klare op i de spørgsmål, jeg førte offentlig forhandling om. Jeg satte deltagerne ind i de klager der fremkom og mine brevvekslinger med myndighederne. Samtidig blev kirkegangen i bægge kirker mere stadig og jævn.

Jeg vil her indskyde lidt om prækevirksohmheden. Hvor faldt det mig dog især i de første år vanskeligt at få noget at tale om! Jeg løb ikke sjældent lørdag eftermiddag rundt på afsides marker og sligt og var ofte så fortvivlet, så jeg kom til at græde, fordi der ikke vilde komme en eneste tanke eller æmne til mig. Det er en stor uting og dog det helt almindelige, at en ung mand pludselig bliver sat over

for den opgave at skulle præke søndag efter søndag. Han har jo alt for lidt indhold endnu til blot så nogen lunde at kunne løse denne opgave. Og følgen bliver at prækenen består i en behandling af dagens text, der i virkeligheden ikke er andet end en gentagelse af den på en 3—4 måder. Det kan måske ikke være anderledes men mange kommer sådan ind på det, så de vedbliver hele livet dermed og tror det er at præke. Det er ødelæggende for både taler og tilhørere, og det bidrager mer end noget til at tømme kirkerne.

Jeg skal senere pege på en løsning af denne sag, som Ludvig Schrøder en tid var meget optaget af, og som sikkert peger i den rigtige retning.

Så meget er vist, at jeg, skønt jeg tror jeg besad nogle flere forudsætninger end mange andre, har holdt mange prækener i de første år som hellere ikke burde været holdt.

Da det nu trak sammen til at Blicher skulde have afsked, og kresen og jeg dærved blive skilt ad, samledes nogle stykker fra hver by i sognene, og der valgtes blandt dem et udvalg, som skulde rette henvendelse til alle dem, der var udvalget bekendt som deltagere i fællesmøderne i Ågård, om at give møde dær d. 19de marts.

Og en hel del mødte frem, og jeg holdt en længere tale, hvori jeg udviklede mit syn på, hvad der nu var blevet talt mere og mere om som vores naturlige udvej: vi skulde danne en valgmenighed og jeg være dens præst. Men da der jo var en mulighed for at man vilde nægte mig anerkendelse, måtte det spørgsmål også drøftes, hvad vi i så fald skulde gøre. Jeg sagde da: Alle må nøje betænke, hvad det vil sige at vi danner valgmenighed. Det vil medføre for mange længere kirkevej, udgifter som ikke blot er for i dag, men som kommer igen år efter år. Der forelå også den mulighed, at jeg om nogle år kunde føle trang til at komme under andre forhold, eller kresen kunde få brug for at høre en anden røst. Fremdeles, jeg går kun ind på at være kresens præst, hvis den med mig gør alt for at vi kan få anerkendelse som valg-

menighed. Kun hvis alt i så henseende bliver forsøgt, og man dog nægter os anerkendelse, er jeg rede til at gå ud i frimenighed. Det gør for mig en stor forskel, om denne stilling bliver os påtvunget, eller vi vælger den selv. Og jeg bad folk betænke, at muligheden synes nærliggende for ikke at blive anerkendt, og de som frygtede dette udfald, måtte da hellere i tide træde tilbage. Men også dem, der i grunden mente de kunde finde sig til rette i sognekirkerne, om der kom en dygtig mand som Blichers efterfølger, anbefalede jeg at holde sig tilbage.

Hvad enten det nu blev så eller så, vilde jeg på forhånd indskærpe: for at holde mig frisk længst mulig, måtte jeg sikre mig frihed til at rejse så ofte og så længe, som jeg fandt det nødvendigt. Ligeledes, de måtte ikke i mig vente en præst, der gik meget rundt og snakkede med folk, hvad der slet ikke lå for mig. Og endelig erklærede jeg, at konfirmationen var mig i den grad imod, så hvis jeg kom til at føle afgjort, at jeg ikke kunde have dermed at gøre, måtte jeg have fuld frihed til at høre op.

Men alle disse forbehold gjorde intet: vi var åbenbart blevet føjet således sammen, så vi ikke kunde skilles. Så lidt som jeg egenlig kunde tænke mig at skulle drage herfra og begynde et andet sted, så lidt vilde kresen her slippe mig.

Der blev så af forsamlingen valgt et udvalg, som skulde se at finde en passende byggeplads og danne sig et skøn over udgifterne, og når det var sket sammenkalde til et nyt møde, hvor det fremlagde resultaterne. Og derefter skulde den endelige afgørelse træffes. Det møde holdtes 2den påskedag 6te april, og 69 familjefædre tegnede sig for bidrag til at sætte foretagendet i gang.

Et par mil fra Starup ligger Bredsten sogn. De kirkelige forhold dær havde også udviklet sig i retning af valgmenighed. Man havde henvendt sig til min gamle ven fra København Vilhelm Hansen, om han vilde være valgmenighedens

præst, og han havde sagt ja. Kirken var blevet bygget i byen Balle i Bredsten sogn, og en tre uger efter det nys omtalte møde, blev kirken indviet og Hansen indsat som præst.

Det var mig en stor glæde at få ham så tæt ved.

Og jeg tog for resten strax brug af ham. Jeg vilde godt høre noget om, hvad andre præster mente om sagen, og jeg indbød Hansen samt J. L. Knudsen, Hey, Teilmann fra Bering, Karl Povlsen og endelig L. Schrøder fra Askov til at mødes med mig i Kolding 7de maj. Det spørgsmål jeg vilde høre denne forsamlings mening om, var dette: hvad skal vi gøre hvis myndighederne nægter os anerkendelse? Skal vi da danne en frimenighed eller hvad skal vi? Knudsen og Hey frarådede under alle omstændigheder at danne frimenighed, men alle de andre sagde: Gør alt hvad I kan for at opnå anerkendelse, men hvis den da alligevel nægtes, gå så dristig ud i frimenighed og læg alle akterne i sagen frem, så offentligheden kan få lejlighed til at dømme.

Et par uger efter var jeg i København og vilde nok have at vide, hvordan ministeriet stillede sig til spørgsmålet om anerkendelse. Kontorchef *Ammundsen* fortalte mig efter departementschef *Jonquières*: Biskop Balslev har sagt til fru Scavenius at han ikke vilde indstille Br. til anerkendelse. Jeg søgte så *Jonquières*, og han sagde: officielt véd jeg intet om Balslevs stilling til sagen, han vil muligt indstille til ikke-ankendelse af dogmatiske grunde; ministeriet retter sig i ethvert fald efter hans erklæring.

Og atter en månedstid efter fik jeg brev fra Karl Povlsen som meddelte: Gamle Birkedal var forleden i Ribe for at besøge sin søn Uffe — som var blevet sognepræst dær — og hos ham havde han truffet Balslev. Birkedal havde trængt ind på biskoppen for at bevæge ham til at indstille til anerkendelse, men havde fundet ham helt afvisende.

Jeg gav på givnen foranledning i et blad en redegørelse for vores grunde til at danne valgmenighed. Den gik kortelig fortalt ud på: »Vi har været enige med hverandre om, så

længe jeg har været her, kun at ville danne valgmenighed, hvis forholdene skulde tvinge os dertil. Vi har nemlig betragtet valgmenigheder ikke som noget i og for sig udmærket men kun som et middel: hvis en kres ønskede kirkeligt at holde sammen og at betjenes af en vis præst, og dette ikke lod sig gøre på anden måde, da kunde ønsket opfyldes ved at bruge valgmenighedsloven. Og således havde forholdene netop udviklet sig her. Når myndighederne tvang sognepræsten til at gå og jeg derved mistede min stilling som hans kapellan, mens her dog var en kres som ønskede at beholde mig som dens præst, ligesom jeg ønskede at blive ved at betjene den, da var der intet andet at vælge mellem end: enten at søge at blive sognepræst her på stedet eller også at danne en valgmenighed. Men sognepræsteembedet mente jeg ikke med rette at kunne søge, da jeg måtte gå ud fra, at en stor del af beboerne ikke ønskede mig til præst, og jeg også følte mig uskikket til at være præst for så forskellige mennesker, som der rummes inden for et sogn.

I juni blev Blichers afskedsbegæring bevilget og embedet opslået vakant. Vi besluttede da for at ansøgerne til embedet kunde have klarhed over forholdene, at alle der vilde være med at danne valgmenighed, skulde løse sognebånd til V. Hansen i Balle, om han vilde gå ind på denne ordning. Og det var han meget villig til. Da dette skridt var kundgjort modtog vi 1ste avgust i Kolding avis følgende smukke hilsen: »Det kan og må glæde enhver af de tilbageblevne beboere, at denne adskillelse er sket, og at det grundtvigianske parti endelig har fundet et sted, om end langt borte, hvor det kan finde ro og hvile, og vi som bliver i vores egen sognekirke kan gå i Guds hus, uden at blive overset eller hånlig omtalt«.

Jeg vedblev at holde gudstjenester i bægge sognekirker, indtil en pastor *Thygesen* var kaldet til embedet og indsat af provsten 18. oktbr. Jeg var bortrejst, men Jens Daugård overværede indsættelsen og skrev om den til mig: provsten talte om hvordan den første menighed holdt sig til »apostle-

nes lærdom«. Denne lærdom var vidunderlig bevaret til os gennem den hellige skrift, og vi måtte som hine holde os nøje til den og ikke ved verdslig visdom og selvklogskab ville højne os over den. Men den første menighed holdt sig også til »samfundet«. Og nu mindede provsten om, hvorledes han havde været præst her, og »jeg har altid set tilbage på jer og på den glæde, jeg havde ved at være kristelig lærer for jer og samle jer i kirken som i dag. Men sådan som tilstanden nu er blevet volder mig megen sorg. Det har gjort mit hjerte meget ondt at se så mange af jer skilt ud fra samfundet. Tænk dog på det gamle kære hus, tænk på de gamle kære derude på kirkegården! Den ny præst som jeg i dag fremstiller for jer har et godt lov på sig, hør ham med velvilje, og I skal se lidenskaberne vil blive dæmpet og I vil atter komme til den ene hjord. Ja, dette er mit hjertes mening!«

Disse smukke ord blev dog ganske virkningsløse, ikke én vendte tilbage til »hjorden«. Men de bidrog vel nok til at fremkalde og hos nogle uddybe den forestilling, at hvad vi havde gjort var noget i højeste grad uforsvarligt, ja ligefrem ukristeligt.

Jeg holdt så gudstjeneste om søndagene i forsamlingshuset i Ågård og lånte af og til sognekirkerne. Hverken mod min regelmæssige brug af disse under vakancen eller mod disse lån af dem nu, der endog, som det skal ses, strakte sig langt ud over mit »nådensår« som kapellan, blev der rejst nogen som helst indsigelse fra de kirkelige myndigheder. Jeg foretog endog, på Hansens ansvar, ægtevielser.

Da jeg nu som regel altså kun havde én gudstjeneste om søndagen, blev jeg opfordret til at tale hveranden søndag i Kolding. En mindre kres under førerskab af redaktør Konrad Jørgensen havde sluttet sig til og ønskede at gå med i valgmenigheden.

I sptbr. gjorde jeg med A. og K. Povlsen en tur til Sønderjylland. Vi havde til fører på Dybbøl *H. P. Hanssen*, som den gang var en ganske ung mand, men som gjorde det mest tiltalende indtryk på os alle — et symbol på Sønderjyllands håb kaldte Karl Povlsen ham. Og det var jo udmærket sagt. Han har aldrig gjort dette til skamme, og få ting har været mig så modbydelige som de angreb og den æreskænden han har været udsat for, og aller mest af mennesker, for hvem gennem de mange arbejdets og kampens år Sønderjylland og dets danske befolknings skæbne var den ligegyldigste sag af verden, mens *H. P. Hanssen* med aldrig svigtende troskab og udholdenhed røgtede sin ansvarsfulde forpoststilling. Jeg har ikke få gange gennem årene havt den glæde at være sammen med ham og har altid beundret hans klare hovede, hans enestående indsigt og de udmærkede taler han kunde holde.

V.

I dcbr. gjorde jeg en foredragstur på Lolland og Falster. Den var ualmindelig rig på morsomme hændelser. I Horbelev på Falster spiste jeg til aften hos en gårdmand. Derefter førtes jeg gennem den mørke landsbygade til et hus, og kom ind i et rum, der var ganske fyldt af tobakståge. Da jeg omsider kunde se igennem denne, opdagede jeg et hesteskoformet bord, bag hvilket der sad en række mænd, vel i alt en halvhundred stykker, hver med en pipe eller cigar og med — en flaske bayersk øl foran sig.

Formanden kom og spurgte om den ærede foredragsholder ønskede man skulde lade være at ryge tobak, mens jeg talte. Jo, det bliver jeg min sandten nødt til at bede om. Og således gik det. Men hvert øjeblik under foredraget, der drejede sig om Luther og Grundtvig, stødtes flaskehalsene mod hinanden, hvorpå en slurk indtoges. En gang — for første og sidste gang i mit liv — gav to sig til at tale ugenert helt højt med hinanden, så jeg måtte bryde af og foreslå: skal vi ikke være enige om: en ad gangen!

I Landet ved Nakskov holdtes mødet i en skolestue. Også dær var kun mænd, dog uden tobak og øl. Men her udmærkede de sig ved at komme til henimod foredragets midte, og de kom med støj og snak og betalte nede ved døren. Da det havde gentaget sig nogle gange, spurgte jeg ærgerlig: kan det ikke vente til bagefter? »Jo, for min skyld er der så mænd ikke noget i vejen«, svarede en, hvorpå han ganske rolig fortsatte med at få betalingen i orden.

Under min tale lagde jeg mærke til et ungt menneske, der syntes mig i modsætning til alle de andre at følge helt godt med. Han var med inde at spise til aften hos skolelærerens

efter foredraget. I en bemærkning jeg gjorde, forekom ordet højskole. »Højskole, siger De«, lød det fra den unge mand, »er det ikke noget til at gøre folk vigtige med?« Dær brast det håb! Siden spurgte jeg ham: Kommer der aldrig kvinder til de møder? »Det véd jeg så mænd ikke«, svarede han, »for jeg har aldrig været med til sådan noget før. Men man skulde ellers synes det kunde være lige så godt for damer som for herrer!«

Jeg spurgte de til stede værende om hvilken præst de havde, og hvordan de syntes om ham. Jeg kunde nok mærke det var ikke just ros de trængte til at give ham. Men så tog skolelærerens kone mod til sig og sagde disse fortræffelige ord: »Ja, jeg synes dog, at når man lægger mærke til hvad han siger, så er det ikke så galt«.

Sagen var at bedømmelsen af en præst skete den gang på Lolland så godt som udelukkende efter hans stæmmes kraft. Der var på Lolland en provst *Tobiesen*, som havde en vældig stæmme der ret kunde rulle under de flotte lollandske kirkers hvælvinger. Med ham blev de andre præster sammenlignet, og det kunde hedde: han har lige godt ikke provstens brøl.

Det var en skovrider Schrøder, en broder til Ludvig S., som havde fået sat foredragsvirksomheden i gang, han skrev efter talere og ordnede det hele.

I den første præken jeg holdt efter min hjemkomst, sagde jeg at jeg havde været en lille tur i de dødes rige. Nogle år efter kom en pige her fra egnen op til mig for at forestille mig sin kæreste. Som vi så sad og snakkede sagde han pludselig: Ja, jeg kommer fra de dødes rige! Han var bosiddende på Lolland og hed *Bernhard Kaa*. Jeg mente jo, efter at have sundet mig lidt, han havde lært min udtalelse at kende gennem pigen. Men nej, »det vidste vi ganske kort efter De havde været her!« — Ja, Danmark er et lille land!

Jeg fik en gang anmodning fra en dyrlæge om at komme til Stevns. Da jeg ved stationen var kommet ud på perronen, trillede en lille kuglerund, sortsmudset person hen til mig.

Det var dyrlægen. Er det pastor B.? Jo! Ønsker De noget varmt? Så gik vi over i en nærliggende kro hvor mødet skulde holdes. Da jeg havde holdt mit foredrag for en lignende lydhør forsamling som i Horbelev — dog var her kvinder med og ingen bayere — og atter var kommet ind i krostuen, sad dyrlægen nogle minutter med de tydeligste tegn på lyst til at slippe, så gentagne gange på uret, sprang så op og fortalte at hans moder havde fremmede, så han måtte gå, og glad var jeg. Jeg blev af kroværten ført op på et kammer, hvor jeg strax så, at der ved sengestokken i et seglgarn hang et mægtigt ben. »Hvad er det?« »Det er et hesteben — ja det er mit private værelse, men der er ikke plads andet steds«. Nå, det var jo ikke synderligt beroligende, at værten følte trang til at have ved sin seng et sådant forsvarsvåben — ti det måtte det dog vel være, en pryd var det absolut ikke. Jeg krøb i en skrækkelig snavset seng.

Da jeg næste morgen kom ned, gik min ven dyrlægen og spillede billard. Go' mo'ren! sagde han og flere ord vexlede vi ikke.

Som regel har jeg fra mine mange foredragsrejser ellers kun de bedste indtryk af elskværdighed og udmærket behandling. Men én ting er skrækkelig her i landet: Gæstekamrene. Man får mad og drikke i overflod, har det godt så længe man er oppe. Men natten! Kamret er lille og uhyggeligt, om vinteren isnende koldt. Og sengene alt for små. Jeg traf en gang en præst som var jævnhøj med vor nuværende konge, en 3—4 tommer længere end jeg. Han fortalte mig, at da han en aften af sin vært blev ført ind i gæstekamret, sagde værten: »Ja nu må præsten sandelig undskylde, jeg vidste ikke De var så høj, vi har kun en barneseng«. Så galt har jeg dog aldrig oplevet det, men hyppigt tæt henimod. Og dynerne er jo næsten aldrig til mere end et barn, helt korte og smalle og på grund af deres overflod på fyld så stive som et bræt. Et ellers hyggeligt samvær med folk kunde blive spoleret for mig, når jeg kom til at tænke på, hvad for en nat der forestod, og det skete især let, når jeg i

forvejen havde været inde og set torturkammeret og marterredskaberne. En værtshusholder hjemme i Nakskov gav en gang moder følgende træffende beskrivelse af dynerne: »Når man til eksempel vil dække sig dær« — han slog sig på den højre side af sin kødfulde bag — »så bliver man til eksempel kold dær« — et slag på venstre side — »og vil man til eksempel dække sig dær« — nu begyndelse med venstre og afslutning med højre. Lad mig have lov til at give et praktisk råd, om jeg end ikke tror det vil blive meget efterfulgt. En dyne til et nogen lunde vel voxent mandfolk skal være mindst 220 × 156 cm. Der behøves ikke stort mere fyld end der sædvanlig anvendes i de korte smalle dyner, men den bliver meget varmere.

Hvad der i en række år morede mig meget på mine foredragsrejser var dette:

Når jeg stod ud på perronen fik jeg gjerne hurtigt øje på den mand som skulde hente mig. Men jeg lod som ingen ting og altid først når alle andre var forsvundne, kom så manden hen til mig og sagde: Det er vel ikke pastor B.? De vidste jo åbenbart det skulde være noget forfærdeligt, ham de var ude efter, og jeg svarede ikke helt til den forestilling de havde dannet sig.

Det trak længe ud med at få begyndt på opførelsen af en kirkebygning, dels fordi der gik nogen tid med at blive enige om dens beliggenhed, dels fordi da dette spørgsmål var afgjort, og vi havde bestæmt os for en plads i den sydligste del af Ågård by — et smukt sted, højt og frit beliggende og let tilgængeligt fra alle sider — ejeren af jorden havde adskillige vanskeligheder med at få ret til at sælge den. Da vi så var kommet noget ind i 1886, antog rygterne om at man vilde nægte os anerkendelse, en bestandig fastere form. Vi kom derfor til at ønske en klar afgørelse af dette spørgsmål, og jeg tog ind til København og fik den tidligere omtalte avdiens hos Scavenius.*)

*) I. s. 24.

Han svarede mig som hans departementschef året før havde svaret, at han ganske vilde rette sig efter biskoppens indstilling. Jeg tog da til Ribe og trængte stærkt ind på Balslev for at få at vide, hvordan hans stilling var, da jeg nu måtte tro, den blev afgørende, jeg sagde ham at jeg fra højststående og meget pålidelig kilde havde hørt, han ikke vilde indstille mig til anerkendelse. Det nægtede han, »spørgsmålet lå jo ikke for, så han havde ikke overvejet det nærmere«. Ja men, sagde jeg, vi tager, så snart nogle praktiske spørgsmål er løst, fat på at bygge. Dette byggeri er overflødigt, hvis vi ikke får anerkendelse, da vi så kan indrette os som vi vil. Vi har dog et billigt krav på at få svar på vort spørgsmål. Så sagde Balslev da omsider: ja, det er jo rimeligt at en mand som De har bedst af at få anerkendelse, men ministeriet tager sikkert intet hensyn til min indstilling, og det vil måske nægte Dem anerkendelsen af politiske grunde.

Nu havde jeg imidlertid aldrig fået noget tilhold fra ministeriet i anledning af noget politisk, og da jeg på den ene side havde Scavenius' udsagn om at ville rette sig efter Balslev, og på den anden side Balslevs om at netop jeg kunde have bedst af at få anerkendelse, så rejste jeg hjem og samlede kresen og blev med den enig om, at vi efter dette nok vilde få anerkendelse.

Mygind der var kateket på Kristianshavn skrev en gang i 1880 til mig: »I det hele er det småt med grundtvigianerne i Kbhvn., det er kun få, der ret har taget ved Grundtvigs oplysning, selv af dem der søger Vartov, men pietisterne vinder stærk indgang«.

Og dette viste sig at være rigtig set. Flere og flere grundtvigianere blev taget af iver for en tilnærmelse, ja sammenmæltning med indre mission.

I 1886 afholdtes det første »Bethesda-møde« som var et led i dette værk. Jeg var tilfældigvis i Kbhvn., da mødet holdtes (27de maj) og deltog i det.

Præsten *Elmqvist*, en åndsfrænde af Th. Rørdam havde i en artikel ophøjet mødet til »et almindeligt kirkemøde« og fremhævet dets store betydning som sådant. Og i et angreb på valgmenighederne havde han spurgt: hvorfor var der ikke en eneste valgmenighedspræst med til mødet?¹⁾

Jeg angreb dette.²⁾ Jeg gjorde opmærksom på, at Vilh. Beck havde leveret et meget morsomt eksempel på, hvordan man fra indre missions side opfattede dette med sammen slutningen: der hørte dertil, udviklede Beck på mødet, at lærdommene gjordes til det uvæsenlige, mens troen fik lov at være det ene væsenlige. Men, fortsatte han, »nu har indre mission ingen særlige lærdomme, hvorimod grundtvigianerne har en hel mængde.« Han tilføjede så ganske vist: »indre mission har i al fald ingen ny lærdomme«.

Altså V. Becks mening var simpelt hen den: vi slutter forlig på den betingelse, at vi bevarer alt vort, mens I slipper alt hvad der skiller jer fra os. Pastor Krag fra Jakobskirken fik i sin »opbyggelige« slutningstale endnu mere træffende end V. Beck vist, hvad meningen var med sammenslutningen fra missionens side. Han sagde: »vi har været sammen som én flok af brødre og søstre«. »Vil vi ikke alle være med til at udrive drankerne af Satans kløer. Har vi ordet om den rige mand og Lazarus, så skal vi præke om Helvede, så alle ser afgrunden åbne sig for deres fødder. Lad den hellige ild brænde i dit hjerte, så du ikke kan lade være at stanse den utugtige på hans mørke vej eller drankeren på hans fordærlige sti«. Og når vi ikke vilde gøre som han sagde, kom det af, at vi slog ind på »de kolde selvkloge tankers« vej, fordi vi ikke vilde enheden, ikke vilde »blive i de helliges lejr«. Altså, vi skulde alle tænke og gøre som missionen gør.

Der kom svar fra *Elmqvist*,³⁾ men da var jeg langt borte.

VI.

I 83 var blevet afholdt et nordisk højskolemøde på Testrup højskole, som jeg deltog i. Ved den lejlighed så jeg Jens Nørregård i al hans glans, kom til forståelse af, at hans venner i ungdomsårene havde givet ham kælenavnet Jens Tusindfryd. Han var aldeles bedårende elskværdig i de dage. — Som jeg den første dag gik ude i gården, kom en yngre mand med blond hår og skæg hen til mig og sagde: »jeg er ganske enig med Dem i hvad De har skrevet om de kristnes stilling til skriften«. Det var højskoleforstander *Ullmann* fra Norge. Så snart han havde afleveret sin udtalelse, trak han sig ligesom ind i en skal. Han var på en talerstol som en fisk i vandet, kunde svinge sig op til en aldeles henrivende veltalenhed og sige aldeles fortræffelige ting. Han var også yderst slagfærdig i en forhandling. Men i almindelig selskabeligt samvær kunde han blive aldeles tavs og virke overordenlig trykkende. Jeg har hørt folk sige, at han kunde blive hyggelig, men jeg har ikke selv oplevet det.

Betegnende for ham er denne historie: Han var på Ry højskole og sad i *Helge Hostrups* studerestue alene. Da kommer tilfældigvis *Vilhelm Malling* derind og farer øjeblikkelig hen og smækker vinduerne op. Værelset var kvælende fuldt af acetylgas. En hane stod åben man begyndte at lave gas, og den strømede altså vældigt ud i værelset. Mærkværdig nok havde *Ullmann* som næsten altid røg, just da ikke røget. Havde der været ild i hans pibe eller havde han revet en tændstik af, var han gået i luften. Da han kom op fra den tankeverden han havde sænket sig i, og fik rede på tingene, sagde han blot: ja, jeg syntes nok der blev en lidt

underlig lugt. Når man nu tænker sig, hvor acetylengas stinker og så i disse masser!

Følgen af Ullmanns enighed med mig i skriftsagen blev:

I juni 86 fik jeg brev fra fru *Mix Anker* på Sagatun i Norge med indbydelse til at komme til stede som taler ved et møde dér. Det skulde være et forhandlingsmøde mellem kristne og ikke-kristne om tidens brændende spørgsmål. Ullmann og andre stod bagved denne indbydelse. Man ventede, skrev fru, at Bjørnson vilde møde op, ligeledes professor *Sars*, og fra Danmark vilde man indbyde *Pingel*, *Høffding* og flere. Men der vilde intet videre blive foretaget, før de havde hørt fra mig, for hvis jeg ikke kom, blev der næppe noget af det hele.

En sådan indbydelse kunde jeg naturligvis ikke modstå. Senere fik jeg høre at de betydeligste fra ikke-kristen lejr ikke vilde give møde. Bjørnson med den motivering, at han frygtede for at blive for voldsom, hvad han ikke gerne vilde i Ankers hus. I begyndelsen af august tog jeg afsted, kom for første gang til kæmpers fødeland, klappede oprigtigt den første klippevæg jeg kom nær nok, sejlede på Mjøsen, det svigefulde vand, og kom til Sagatun.

Jeg skulde holde det første foredrag, og dets æmne havde jeg lagt således:

En påvisning af at skrifteologi og kristendom er noget højst forskelligt, men de er blevet blandet sådan sammen, så mange mennesker tror det er hip som hap. Men hvem der nærer denne opfattelse kan alene derved lade sig afholde fra at indlade sig med kristendommen. Det er dem umuligt at anse biblen for et ufejlbart skrift, det er dem umuligt på grund af biblens udsagn at forkaste sådanne kændsgøringer, som de i kraft af videnskab eller selvtænkning må anse som uomstødelige sandheder.

Jeg vilde da søge at vise: biblen er ikke og skal ikke være en sådan højeste avtoritet som den er blevet gjort til alene ved menneskelig dårskab. Og der kræves for at blive kristen slet ikke nogen sådan avtoritetstro på den. Nej, kristendom-

men er et liv sat ind i verden ved Jesus Kristus og forplantet ned gennem slægterne til vore dage. At blive kristen er at komme til at dele dette liv, og det kan man, om man end ikke kender en tøddel af biblen eller nogen af de læresætninger, man har opbygget på den — hvad der jo er klart alene af den omstændighed, at der var kristendom til, blev levet et kristenliv og det så rigt som aldrig siden, inden et ord af NT var skrevet.

I forhandlingen hvor Ullmann, i fuld tilslutning til mit standpunkt, naturligvis gjorde meget bedre fyldest end jeg, viste det sig dog, at talsmændene for det ikke-kristne standpunkt ikke kunde forstå det mindste af hvad vi gjorde gældende. Navnlig en stadsfysikus Sparre blev ved at hævde skriftheologien med alle dens dogmer som det eneste standpunkt for kristne. Og når så samtidigt teologien blev stæmplet som uvederhæftig humbug, var der jo ingen fremgang mulig til forståelse. En undtagelse dannede dog fru Vullum, tidligere fru Rode, som jeg her så for første gang efter hint besøg på Skovgård.*) Ak! hvor de ti år havde hærget hende!

»En brusten violin«, kaldte en københavner som deltog i mødet, hende. Men hun talte smukt og klart og med nogen forståelse, idet hun jo havde haft så megen berøring med »grundtvigske« krese.

Hvad der ikke lidt bidrog til at forkludre sagen, var indlæg af et par teologer som kom med patetiske udbrud om, hvordan Ullmann og jeg havde »forarget ved at sparke til biblen og blæse ad de gamle papirer«. Meningen var jo at kristne skulde forhandle med ikke-kristne og derimod ikke, at kristne skulde skændes indbyrdes. Men disse to voldte, at det fra modsat side forskellige gange lød: Vi har ikke stor interesse af at overvære de kristnes familjetvist.

Den sidste dag kom forhandlingerne ind på forsoningslæren, og jeg måtte efter opfordring fra flere sider frem for at udvikle min opfattelse. Jeg søgte at påvise, hvordan denne

*) I. s. 213.

lære der først fastsloges i 11te århundrede, var noget som teologer havde hittet på og som intet havde med kristendommen at skaffe, så lidt som noget af de andre kirke-dogmer. Det er alt sammen menneskers mere eller mindre vellykkede forsøg på at forklare det uforklarlige. Det er det, som man har villet forklare, der tilbydes menneskehjærter som genstand for tro, og hvis sandhed kan bekræfte sig gennem hjærtets oplevelse og erfaring. Men forklaringerne er netop forklaring og kan som sådan ikke være genstand for hjærtets tro og umulig opleves af det som sandhed. Og ingen eftertid kan være forpligtet til at anerkænde som sandt, hvad man i fortiden har stræbt at give som forklaring, men må have lov at forsøge andre forklaringer eller muligt indse, at det kan ikke nytte at ville forklare, hvad der i sig er uforklarligt. Dogmerne kan da have en vis historisk værdi og ikke mere.

Om mødet fik nogen videre betydning, skal jeg lade være usagt. Men for mig var det over måde fornøjeligt. Jeg fik øget tillid til rigtigheden og værdien af mit standpunkt og end stærkere lyst til at kæmpe for det, og jeg så en del prægtige mennesker.

Fru Edgrén var til stede. Vort møde i London*) havde været ganske flygtigt, men nu var jeg sammen med hende i flere dage. Og der var noget overordenlig vindende ved hende. Hun havde været en del sammen med Bjørnson, og jeg kunde nok forstå, da jeg kom til Aulestad, at Bj. var blevet ikke så lidt tiltrukket af hende.

Men den som alligevel gjorde stærkest indtryk på mig var *Herman Anker*. Han havde sammen med *Arvesen* havt Sagatun højskole, men det var nok revet ud imellem dem, og Sagatun dreves ikke længer som højskole. Anker var blevet postmester i det tæt ved liggende Hamar men boede fremdeles på Sagatun. Både Anker og hans hustru, en datter af den danske præst *Boisen* (→ Gamle Boisen ←) var de elskværdigste værtsfolk. Der var over Anker et sådant præg af

*) Se s. 65.

ægte finhed, og han var så mageløs hyggelig. En gang da jeg på en tur med ham udtalte min forundring over så stille det altid var, sagde han: »ja, I danske skal være glade over jeres blæst, den sætter jeres tanker i bevægelse. Her er så stille, men det gør at også vore tanker står stille, og vi bliver så dumme«.

Det blev sagt så skælmsk, i en blanding af alvor og spøg som gjorde det aldeles henrivende.

Fru Anker havde skrevet til mig, at om Bjørnson ikke kom til mødet så måtte jeg dog endelig besøge ham. Og det lod jeg mig naturligvis ikke sige to gange. Og så blev det bestemt at jeg skulde følges med Anker til Aulestad. Bj. og Anker havde været meget gode venner, men Bjørnsons brud med kristendommen havde fjærnet dem fra hinanden. Og en dag var de kommet så alvorligt op at skændes om Grundtvig, som Bj. før havde sat så højt men nu gentagne gange kaldte »den tosken«, så de ikke havde været sammen siden. Anker led imidlertid under det, og nu havde han bestemt at gøre forsøg på at komme til forsoning med Bj. Der var en meget rig bekendt af ham en fru *Møller*, der deltog i mødet og vilde til Bjørnson, hun havde sin egen »trille« med to heste. Og i den skulde vi da køre til Aulestad. Anker satte sig op på kuskesædet og dær sad han og fløjtede og sang næsten den hele vej.

I mørkningen holdt vi uden for lågen, der lukkede for den ret stejle vej, som fra landevejen førte op til gården. Og vi mandfolk stod af for at spare hestene. Men Anker løb i forvejen. Lidt efter hørte vi et farligt spektakel der oppe: »nej! er det Anker! Herman Anker!« og sådan blev det ved. Jeg som kændte Bjørnsons røst fra Paris, troede det var ham, men det viste sig dog at det var *Bjørn*. Da vi andre nu kom derop, havde imidlertid også Bjørnson og Anker hilst på hinanden, så det møde så jeg des værre ikke. Men noget ud på aftenen kom jeg ud på verandaen, hvor Bj. og A. stod og talte med hinanden, og jeg hørte da i mørket Bj. sige:

Grundtvig, den tosken! Anker sagde intet, nu skulde det bæres, for om forholdet mulig kunde blive om ikke godt så dog tåleligt.

Det var i det hele et skældsord Bj. yndede. En dag stod vi sammen, og han kom til at tale om *Christopher Bruun*, og pegede så over mod hans bolig og sagde: den tosken dær borte! Det som var i vejen med ham var efter Bjørnsons mening: hans intelligens holdt ikke mål med hans personligheds styrke. Og »han tror ikke, men han vil tro«.

Da jeg dagen efter ankomsten fik lov at gå ind til Bjørnson på hans værelse med de store isbjørneskind på gulvet, sad han og læste i en avis. »De er jo filosof«, sagde han. Jeg har rimeligvis set mindre begavet ud, for han fortsatte: »jo De er et stykke af en filosof, jeg sidder just og læser referat (i Dagbladet) af hvad De har sagt på Sagatun«. Nå, det var jo godt, at jeg i al fald nu blev kun et stykke. Så snakkede vi for resten meget hyggeligt sammen. Han fremhævede at i Norge stod åndsfrighed og kristendom som modsætninger, sådan var det ikke i Danmark. Det er jeres lykke sagde han, blot Norge havde mange præster som Dem!

Men som han i Paris havde talt uafladeligt om dyrenes forstand og samvittighed, så havde han nu en anden kæphest han atter og atter kom op på: Suggestionens magt, som han fortalte hårrejsende eksempler på fra Paris. Han havde f. ex. en dag siddet sammen med en læge og nogle flere på en restauration. Da trådte nogle ind og satte sig ved et bord noget fra. Lægen udpegede en dame af dette selskab og sagde: hende skal jeg få til at se et afhugget hovede på sin tallerken. Og, fortalte Bjørnson, efter nogle øjeblikke begyndte damen at blive urolig, vise tegn på skræk, og tilsidst skubbede hun med et skrig tallerkenen fra sig.

Dog, jeg fik noget mere. Jeg skulde følge Bjørnson til bad ved hans »sturt«. Bjørnson gik først hen og lod sig overskylle af den mægtige stråle. Og så kom turen til mig. Strålen virkede omtrent som jeg blev slået med et kosteskaft, men det var for resten dejligt. Men da jeg så kom hen til

afklædningsbænken, var Bj. færdig med at tørre sig, og nu skulde jeg hjælpe ham med at få hans »Neptunsbælte« på. Han havde et langt stykke linned, vel en alen bredt. Han gik hen til fossen lod en god alen af stykket bløde godt igennem, vred det og lagde det om sit liv. Og nu skulde jeg holde stramt i den anden ende af tøjet, mens han drejende sig om, fik det hele stykke viklet om sig. Det blev en hel tyk rulle. Det er for min kardialgi, forklarede Bjørnson.

Det var meget festligt, og i hele badetiden snakkede vi slet ikke suggestion.

Jakob Knudsens far som en gang var sammen med Bj. på Askov, havde, da han kom hjem, sagt: »Det er et rigtig fuldbåret drengbarn!« Det var ikke så lidt træffende en betegnelse!

Fra Aulestad tog jeg til Tjerne, der beboedes af stortingsmand *Konow*, som var gift med Mix Ankers søster. Dær fik jeg mange gode råd for min påfølgende rejse i Norge, som jeg skulde foretage på egen hånd. Jeg kom ind i Gudbrandsdalen, besøgte stortingsmand *Sigurd Blekastad*, som Konow havde anbefalet mig til, og blev fulgt på vej op til hans sæter på Formokampen. Jeg ankom en fortryllende aften hen mod solnedgang til sæteren, som røgtes af en ældre mand og kone. Dær lå Rondarne og skinnede af evig sne, der glødede i den nedgående sol. Jeg syntes jeg måtte hen til dem og dyppe mine hænder for første gang i evig sne, inden vi spiste til aften.

Ja, der skal en dygtig karl til at gå derhen på 6 timer, sagde min vært. Så måtte jeg jo opgive den idé. Jeg vidste ikke den gang, hvordan man kan narres i afstandsbedømmelser imellem bjerge — de i Skotland var ikke så høje.

Siden mente jeg jo at være fortrolig dermed. Og så skulde jeg dog komme så galt afsted en gang.

Jeg spadserede med tre andre fra Göschenen op til Rhonegletscheren. Vi overnattede under vejs. Da vi den anden morgen kom op ved sextiden, lå alt i strålende sol. Vi samledes

og så ud af et vindue, hvorfra vi kunde se vejen vi var kommet ad, fortsætte sig snorlige. Den steg jævnt op og *lidt borte* nåede den sit højdepunkt. Jeg foreslog: lad os gå derop inden vi drikker kaffe, der må være en aldeles herlig udsigt, og vejret kan jo skifte. De andre syntes dog det var rart at få kaffen først.

Så snart den var drukket gav vi os på vej, og ved *totiden* nåede vi det punkt, hvortil jeg vilde have været på en lille morgentur! Og jeg havde talt om, hvor let de der ikke havde rejst i bjærge før, tog fejl i afstandsbedømmelse! Jeg fik ikke lov at dø i synden!

Kort efter at min vært havde givet besked om afstanden til Rondarne, kom en ung karl og pige på besøg fra en nabosæter. Hvor var dog den unge pige nydelig! Det var Synnøve lyslevende! Og karlen! Ja hvor var det dog en fornøjelse at tale med ham om mangfoldige ting! Så forbavsende var det, så jeg måtte have at vide, hvor han havde fået sin uddannelse fra. Han havde ikke haft anden end den, som nogle ugers skolegang om vinteren af en omvankende lærer havde kunnet give!

Jeg fik en umanerlig lyst til, og jeg har da også i årenes løb slået mangt et slag mod almueskolen men havt alt for svage kræfter. Det er trist at se på al den fortræd den har voldt og volder så rigeligt endnu. Dog, det synes som det begynder at lysne. Fra flere og flere sider løfter sig røster mod den fordærvelse, som den lange skoletid förvolder børnene, ved at hæmme og stanse deres videlyst og selv-tænkning m. m.

Således holdt forf. *Gunnar Gunnarsson* for nylig et ypperligt foredrag med dette sigte i Pædagogisk samfund. Et udtog blev trykt i Politiken for 14de april.

Næste morgen skulde turen ned fra Formokampen gøres ad en anden vej end den der var nyttet til opstigningen. Det tog ni timers næsten uafbrudte marsch, og de tre sidste færdedes man paa løse sten. Trætheden var stor, da Gudbrands-

dalen atter nåedes, det syntes næsten umuligt at nå den skydsstation der var bestæmt til nattekvarter, skønt den ikke lå så meget langt borte. Da kom en vogn med en mand og kvinde på bukken. De stansede og spurgte venligt, hvorhen? Og da de havde fået besked tilbød de at sidde op, de skulde samme steds hen. Der var noget bag i vognen som kunde slås op, så der blev siddeplads.

Da vi så havde snakket helt fornøjeligt en stund, kom tiden til at forestille os for hverandre. Han var foged, kvinden hans kone. Jeg hed Brücker. »Brücker? Pastor Brücker?« Ja! »Var det mig der havde talt på Sagatun?« Jo, det var det da.

Det var som lynet havde slået ned. Fogden måtte åbenbart kæmpe med sig selv for ikke at stanse og smide mig af. At tænke sig, at han havde tilbudt den gruelige kætter plads på sin vogn! Han sejrede i denne kamp; men der blev ikke sagt ét ord mere, og da vi nåede til vejs ende, var det det køligste farvel, og tak for køreturen blev egenlig ikke modtaget.

Da jeg siden fik referater fra mødet at se i blade, som fogden kan have læst før vi mødtes, forstod jeg det nok.

Referenterne til Morgenbladet, Hamar Stiftstid., Oplandenes Avis, Aftenposten stod alle på det mest forbenede skriftteologiske stude, og de formelig overbød hinanden i ævne til at misforstå, fordreje og male Ullmann og mig af så sort som mulig, for at læserne ret skulde skræmmes og forarges.

Det hedder: »Hvis man ikke tror på biblens inspiration, hvordan kan man så vide, »at hvad der fortælles om opstandelsen og himmelfarten er sandt?« Hvis man, som Ullmann, siger at man tror på dåbspagten men ingen besked giver om, hvorfor — da kan man jo lige så godt tro på Alkoranen.« — Referenten kan ikke tænke sig, at han må give besked om hvorfor han tror på biblens inspiration, og at det ligger endnu nærmere at mene, at når han ikke gør det men tror helt hen i vejret, da må han akkurat lige så godt kunne bestemme sig for at tro på en anden bogs inspiration.

Videre: »den kristne anser biblen for inspireret af Gud selv og stoler derfor på, at alt hvad der står i den er usvigelig sandt«. »Kristi opstandelse må tros, fordi den står i biblen«. — De stakkels apostle og mange med dem, der troede uden at have biblen at læse det i!

At dette var det rette kristne stude, var som nævnt stiftsfysikus Sparre så indlevet i, så han flere gange betonedede, at han kunde meget bedre forstå skrifteologerne end Ullmann og mig. Han havde altid hørt, sagde han, at man skulde tage fornuften fangen under troens lydighed, og det syntes han ikke vi vilde. Dette greb referenterne med begærlighed: Der kan man se, også de erklærede fritænkere kan begribe, at Ullmanns og mit ikke er kristendom. Selv Sparre kunde forstå at man skulde tro fordi det stod i skriften.

Og lige så ihærdig var Sparre jo til at hævde, at vilde man være kristen da måtte man tro dogmerne, f. ex. forsoningsdogmet, og han henviste til stud. teol. Hammer, som havde citeret en mængde skriftsteder til bevis for, at biblen lærte forsoningslæren. Kan I se, sagde referenterne, fritænkerne giver os skrifteologer attest for den rette kristelighed, så Ullmanns og Brückers er alt andet.

Den politiske strid var meget skarp i Norge på den tid. De nævnte blade var højreblade, Ullmann var formand for Norges venstreforening. Så blev der da også slået mest mulig politisk mønt af mødet. Når Ullmann kunde gøres mistænkelig som i grunden fritænkere, da kunde en del af det kirkelige lægfolk, som var begyndt at marschere mod venstre, vel kaldes tilbage til den rette sti. Så lød det i Mgbl.: »Det er ikke alene statskirken men også den hellige skrift dette *parti* har erklæret krig«. Hvad der forlanges er »at have lov at spotte og udskælde den religion, der i fg. grundloven er statens offentlige religion. Man forhåner åbent, hvad kirken anser for helligt og uantasteligt!«

Og Hamar stiftst. satte triumferende Ullmann og mig ved siden af fritænkerne Lars Holst (redaktør af Dagbladet, venstres hovedorgan) Sparre og fru Vullum. Ullmann og jeg

var »nygrundtvigianere«, »som ikke kunde forlene partiet noget kristeligt skin, ti vi havde ganske brudt med de gamle grundtvigske, virkelig kristelige traditioner.«

Tillige udspyrede bladene al mulig hån over vores hoveder. Mødet »havde mindet om forhandlingerne blandt en skoles ældre elever, der ugenert af viden og avtoritet holder taler om enhver ting mellem himmel og jord«. »Hvis åndsfrihed er frihed til at vrævla, er der på mødet på Sagatun præsteret al den åndsfrihed som kan forlanges. Til det danske Dagbl. blev skrevet: U. og B. præsterede hvad der kan præsteres af nonsens.

Det blev tillagt mig at have sagt: »Mennesker kunde få udødelighed eller tilintetgørelse efter behag«. Det forlanges altså, siges det, som man forlanger på en restauration, bægge dele bliver prompte leveret efter bestilling!

At have læst sådan noget, kunde nok ryste en mand som fogden. Han var vel af dem der frem for alt holder på det bestående, ivrig højremand, bibeltroende. Og så skulde han få op på sin vogn den der var skildret ham som en spotter af bibel og religion, en samfundsoprører af aller værste slags!

Lige så lidt som jeg den gang havde set bladenes udtalelser, lige så lidt vidste jeg, at kraftige ekstrakter var blevet sendt til danske blade som Dagbladet. Og her var mange som fogden.

Men jeg gjorde i ro en dejlig tur i Norge, besøgte Kristoffer Hjeltnæs, som jeg har fortalt om i »Et Livssyn«^{*)}, og efter et par dages ophold hos Ullmann på hans højskole i Telemarken vendte jeg næsen hjem.

*) S. 244.

VII.

Jeg skulde nu have fat på Elmquists svar.*) Det væsenlige for mig var hans — og Th. Rørdams — forsøg på at slette skellet mellem grundtvigianerne og missionen. Og jeg fremhævede da,¹⁾ hvorfor jeg umuligt kunde gå med til sligt: »indre missions bestyrelse vil forbyde kristne at have med politik at gøre; Vilh. Beck siger, at grundtvigianerne har studeret ved Djævlens universitet, at det de kalder »det menneskelige« er en surdej, som fordærver hele troen; hele missionen siger at der er ingen frelse mulig efter døden, hvorfor en masse mennesker farer til et evigt brændende Helvede, siger at biblen er Guds ord fra den ene ende til den anden. Alt dette er hindring for ethvert åndeligt fremskridt, og derfor vil jeg kæmpe imod det af alle livsens kræfter. Når Elmquist siger det er lifligt at »bo mellem (sådanne) brødre«, så svarer jeg: ja, for mig vær s'go', men jeg vil have lov at betakke mig!«

Hvor meget klarere stod i dette stykke ikke en mand som gamle Birkedal! Han var blevet opfordret til at være medindbyder til mødet i Bethesda men havde afslået det, idet han erklærede ikke at ville stå sammen med Vilh. Beck, som havde skrevet: »de der lærer omvendelse efter døden, har studeret ved Satans universitet og har deres fuldmagt fra løgnens fader.«

Jeg kom i en skarp forhandling med Elmquist og Th. Rørdam. Dagbladets referat af mødet på Sagatun indeholdt, som nævnt, en masse fordrejelser og misforståelser af hvad der var sagt. Og om end Højskolebladet hen på efteråret gav et langt bedre referat ved Morten Eskesen, der havde

*) Se s. 124.

deltaget i mødet, så betød dette intet for mine to modstandere, som ivrigt greb efter våben imod mig.

Og navnlig Rørdam var ikke kræsen i valget. Han vidste, sagde han,¹⁾ at nogle af Kristen Kolds elever, der havde en lignende opfattelse af skriften som jeg, *dærved* var blevet bragt til at gøre sig skyldige i sørgelige sædelige forvildelser. Til min påtale af dette,²⁾ svarede han: »At påvise, at en falsk lære andet steds har båret giftige frugter, er i fuldeste overensstemmelse med både sandhedens og kærlighedens krav.«³⁾ (I)

Langt smukkere var et angreb fra C. J. Brandt.⁴⁾ Han påstod, at hvad Ullmann og jeg havde sagt, ikke blot var Grundtvig fremmed men hårdt imod, og han vilde have opløftet sit kraftige genmæle imod det. Derfor betegnede han os da også som »ny-grundtvigianere«, »pseudogrundtvigianere«. Hele indlægget viste, hvor lidt, hvad han havde læst derom, eller hvad han havde forhandlet med Rønning offentlig og privat,⁵⁾ havde hjulpet ham til endog blot den fjærneste forståelse af spørgsmålets egenlige kerne. Men om end på sine steder skarpt, var angrebet i det hele elskværdigt og fuldt ud nobelt, ja Brandt greb endog en lejlighed til at udtale, at han holdt af mig.

Derefter kom så Birkedal. Han kaldte mig den »dygtige og elskværdige, om end i høj grad forvirrede mand«. Ullmann og jeg havde »ved vore udtalelser om skriften hejst den fane der førte ud af det grundtvigske samfund. De havde været ham forargelige og i den grad såret hans inderste, så han *mdtte* afgive denne erklæring. Ja, han stod lænere fra os end fra ærlige troende skrifteologer.«⁶⁾

På dette Birkedals indlæg svarede Rønning⁷⁾ med et smukt og dygtigt indlæg, hvori han påviste, hvorledes B. »på væsenlige punkter havde misforstået mig.

Hvis en notits i Slagelseposten (for 13de juni 1887) står til troende, da har Brandt og Skat Rørdam stadig i deres kirker

¹⁾ Se s. 49.

talt advarende »mod den fornægtelse, flere af Grundtvigs disiple gør sig til apostle for.«

Men disse mænd tænkte dog kun på at kæmpe med åndelige våben. Dette gælder derimod ikke om et angreb som fremkom i Dagbladet for 28de oktbr. undertegnet x. Heri forlangtes det uden omsvøb, at biskop, kirkeråd og minister skulde skride ind imod mig og sætte mig ud af folkekirken. D. 9de novbr. afslørede x sig som præsten *Johannes Clausen*. Han meddelte, at han i Nationaltid. var blevet angrebet for fejhed og angiveri. Hans hensigt havde været at spørge, om udtalelser som mine skulde tåles inden for folkekirken, ti de gør stor skade og leder mange i vildfarelse. Nylig havde jeg ved et møde i Ryslinge sagt at der ikke fandtes ét Guds ord i skriften; han havde ganske vist ikke selv hørt det men vidste det med sikkerhed. På dette burde dog øvrighedens opmærksomhed henledes, og da det ikke spillede nogen rolle ved hvem det skete, havde han ikke navngivet sig. Sikkert var det, at min færd havde voldt »bedrøvelse og forargelse i vide krese, og hvis jeg fik lov at fortsætte inden for folkekirken vilde det virke absolut vildledende, forstyrrende og nedbrydende. Men Clausen ønskede folkekirken bevaret, og han ønskede mennesker bevaret for mine vildfarelser.«

Nu havde altså Vilh. Beck officielt fået en meningsfælle og tilmed en, der ikke så afgjort som han stod i indre missions lejr. Clausens opråb kom sikkert myndighederne vel til pas, da de ikke gerne vilde tage sig ud som de ligefrem gik missionens ærinde. Endnu satte de sig dog ikke i bevægelse, endnu et årstid fik jeg frit lov at fremture i forargelsen, bedrøvelsen og alt det.

Dagbladet var i det hele uhyre rettroende. Jeg prækede på pastor Niensens opfordring i Nakskov kirke, just 3 dage efter at x's angreb havde stået i bladet. En indsender udtalte sig nogle dage efter om den utilbørlighed der var begået, ved at låne kirken ud til en kætter som mig — lykkelig uvidende om, at jeg stadig havde den frieste adgang til Starup og Nebel kirker.

Foruden Rønnings blev der i denne strid offentlig kun rakt mig én hjælpende hånd, og det var endda kun en teologisk students, nemlig *Axel Plenges*, der i »Tidens strøm«¹⁾ kraftigt forsvarede Ullmanns og mine udtalelser på Sagatun, hvor han selv havde været til stede.

Derimod fik jeg under hånden små udtryk for forståelse og tilslutning. Således fra den senere så kendte præst *Otto Rosenstand*, der tilskrev mig varmt og indbød mig til et konvent i Silkeborg, hvor den ivrige Santalmissionsmand *Ludvig Hertel* vilde indlede en forhandling om: »Går den kristne menigheds vej til Sagatun eller Bethesda«? Æmnet var jo fristende men jeg var hindret i at kunne møde. Men Rosenstand gav mig besked om, hvordan det var forløbet. Efter en tale af Hertel, som var temmelig »flad«, kom forhandlingen ikke til at dreje sig så meget om det betegnede æmne som om skriftspørgsmålet. Teilmann fejede Bethesda til side med et kraftigt: »jeg holder ikke af vælling«. Og med stor varme over for mig hævdede han, at mit stade var egentlig det man altid havde indtaget fra grundtvigsk side, men det var min fortjeneste for første gang at have hævdet det fuldt ud. Senere havde *Vilhelm Malling* der var blevet valgmenighedspræst i Odder, givet et meget dygtigt indlæg til fordel for mig. Og det samme gjaldt om V. Hansen fra Balle.

Rosenstand forsikrede mig sluttelig: »Sympatien i forsamlingen — særligt hos bønderne — var overvejende på Deres side, Befolkningen her på egnen er i det hele meget frisindet.«

Og nu bragte Højskolebladet da endelig et par småindlæg der forsvarede mig. Et var af den nævnte O. Rosenstands bror, og han skrev helt forstandig og godt.²⁾ Et andet var af min svoger Mygind, som dog led lovlig meget af »på den ene og på den anden side«.³⁾

Dermed hørte diskussionen i bladene op. Men Otto Møller udgav et lille skrift: »Lyst syn og bibelstorm«, hvori han drog så voldsomt til felts mod Ullmann og mig, uden at nævne vores navne, så F. Rønning rykkede frem i »Dsk.

Ktd.«¹⁾ med en mandig og alvorlig påtale af O. M.' ærekrænkende og ubeviste beskyldninger, på hvilke han gav prøver. Dette måtte O. M. bide i sig.

Endelig var det kommet i orden med salget af jorden, min svoger arkitekt *Sofus Marstrand* havde leveret en tegning til kirken, og så kunde der da tages fat på byggeriet. D. 26de april 1887 blev grundstenen til kirken lagt. I en beholder under grundstenen findes et pergament med en redegørelse for årsagen til kirkens opførelse og navnene på de mænd og kvinder, som havde givet bidrag til den. Derefter fulgte en af mig forfattet udtalelse om, hvilket håb vi nærrede for vort foretagende, dæriblandt også håbet om, at vore efterkommere, som en gang skulde bryde kirken ned, måtte gøre det i en lyksalig stund der så sønderjyderne udløst af fremmedåget.²⁾

I en tale jeg holdt til slut advarede jeg indtrængende mod at komme til at se ned på dem i sognekirkerne som folk, der var mindre gode og fremmelige end vi.

Kirken havde god siddeplads til ca. 270 mennesker, skibet var 24 alen langt og 18 al. bredt, i den vestre ende var opført et tårn med spir og mod øst et halvrundt kor (apsis).

Snart efter påbegyndtes opførelsen af en præstebolig. Jeg havde endnu nogle penge til overs fra arven efter tante Marie og bad om lov til at anvende dem til forbedring af boligen på et og andet punkt, ud over hvad kresen syntes den kunde anvende. Og jeg opnåede bl. a. dærvæd at få tre store stuer i bekvem forbindelse med hverandre — de to ved en firfløjet dør — uden at jeg endnu forbandt nogen klar tanke med hvad de skulde bruges til.

Og så indsendte vi 20de juni 87 vor ansøgning om at måtte blive stadfæstet som en valgmenighed med kirke i Ågård med mig som valgmenighedens præst,

I avgust blev C. J. Brandt 70 år, og jeg skrev en hilsen til ham i Højskolebladet.¹⁾ Han sendte mig en varm tak. Han sagde: Særlig glædede mig Deres udsagn: »han hader vrævl«. Og så tilføjede han: »Jeg vil bede Dem om at være vis på, at selv om jeg somme tider ryster på hovedet ad Deres »viltre ideer«, har jeg havt Dem kær så længe jeg har kendt Dem«. Hvilket ægte frisind lyser ikke frem gennem dette i modsætning til O. Møller, Elmquist, Th. Rørdam m. v.

Samtidig lod jeg mit foredrag på Sagatun trykke²⁾ og derefter en række artikler til yderligere forklaring af meningen af enkelte punkter. Således i den første artikel³⁾ en forklaring af min meget omtalte udtalelse i foredraget: jeg går til biblen som til en af Bjørnsons bøger.

Men denne artikel kaldte en helt ny angriber frem, daværende provst ved Holmens kirke *Skat Rørdam*.⁴⁾ Han fandt at min artikel viste, jeg manglede ærbødighed for biblen og ikke »læste den med våde øjne« — hvad far for øvrigt træffende bemærkede ikke vilde være heldigt hverken for læsningen eller for bogen.

Jeg skrev et »Foreløbigt svar«,⁵⁾ hvori jeg — måske nok på en lidt uærbødig måde — gjorde løjer med Rørdams artikel. Men hovedsagen for mig var sætninger, som jeg med fuld ret kunde notere som vedgåede af R.: 1) det er den kristne tro der må afgøre, hvad der i de hellige skrifter er form, og hvad der er uforgængeligt indhold. — I god overensstemmelse hermed havde Rørdam allerede i marts skrevet til O. Møller:⁶⁾ »hvor hæsle resultater end den Brückerske tale om skriften er løbet ud i, så er der alligevel en vis sandhed i hvad han siger, at den kristelige bevidsthed må afgøre, om en skriftudtalelse har gyldighed for os.« Og han giver O. Møller et eksempel derpå. 2) Ens kristne trosbevidsthed er dommer over, hvad man skal bøje sig for i skriften og hvad ikke. 3) Morten Luther giver denne tankegang sit medhold.

Jeg havde altså tænkt senere at give Rørdam et mere udførligt svar, men nu kom pludselig et indlæg fra præsten *Dalsgård*,¹⁾ som endda havde den fordel at være 7 år ældre end Rørdam, et indlæg så udmærket så jeg kunde nøjes med »En randbemærkning«. ²⁾ Dalsgård påviste navnlig, hvorledes Rørdam ganske misforstod min udtalelse om at gå til biblen som til en af Bjørnsons bøger, lod den betyde hvad den ikke betød og ikke kunde betyde.

Det havde gjort mig særlig ondt at se Rørdam optræde på dømmende og uforstående måde. For jeg havde fået et helt andet indtryk af ham, da han ved det grundtvigske »vennemøde« i 1879 havde talt djærvt mod dem, der med trosbekændelsen i hånd på rent udvendig måde stræbte at sætte Bjørnson og andre uden for. Rørdam hævdede klart og dygtigt, at den kristne trosbekændelse ikke var et udvortes bogstav men et åndeligt grænseskel, givet menigheden ikke til at dømme med men til at leve ved. Og nu var han lige ved at sætte mig uden for, på grund af en anden opfattelse af biblen end hans. Jeg forstod det dog, da jeg fik læst brevvekslingen mellem ham og Otto Møller. Ti her viser han sig næsten helt igennem som meget snæver, det meste er pinegalt, når det ikke er som hans eget. Således udtaler han i et brev fra 1886:³⁾ »det er vemodigt, at der blandt de yngre grundtvigianere næppe vil findes en eneste (!), som ikke går til den radikale side, hvilket sikkerlig — et yndlingsudtryk hos Rørdam, når han netop ikke har noget egenlig at støtte sin påstand på, således ofte i forklaringerne i hans oversættelse af NT — er enstydigt med, at Grundtvigs kirkelige betydning taber sig i sandet.« Otto Møller siger⁴⁾ ja og amen til denne sorte udtalelse, ja gør den end værre ved at udtale: »jeg venter ikke mere vår i mine dage, vinteren er kommet bag på os«. — Hvordan skal der vel blive nogen frugtbar vevselvirkning mellem de ældre og de yngre, når de første i den grad trækker sig ind i deres sneglehus og i de sidstes anskuelser og færd ikke kan eller vil se andet end ødelæggelseslyst og hærværk!

Allerede 2. juli havde provst *Assens*, der havde afløst provst *Mørch*, medgivet vort andragende sin erklæring der gik ud på, at han ikke var »uden betænkelighed«, da der »efter *Brückers* udtalelser ikke syntes at kunne være tvivl om at han ikke stod på folkekirkens grund«; det må da også, udtaler provsten, være »udvortes hensyn der har bevæget ham til at søge ansættelse i folkekirken«. Det kan tænkes, at *Hans Majestæt* dog vil give *Br.* anerkendelse af »opportunitetshensyn«, men »da turde det vel ikke være urigtigt forinden at affordre ham en erklæring om, at han herefter i sin præstegæmning vil rette sig efter folkekirkens lære og ritus«.

Denne provstens erklæring fik vi naturligvis intet at vide om. Men i august fortalte *Hey* mig, at provsten anså anerkendelsen for meget tvivlsom, da man ved at give den helt vilde opgive ævret i folkekirken.

Jeg rejste så atter til biskoppen for at få at vide, om dette virkelig var muligt. Denne gang havde han da noget bestemt at svare mig: han vilde bringe spørgsmålet for det kirkelige råd, når det i sptbr. samledes i København.

Altså, nu drejede det sig ikke længere om politik,*) nu var det en helt »kirkelig« sag. *Balslev* vilde dog på ingen måde »forhandle sagen med mig, men jeg kunde da forstå, at når den ene og den anden kom og sagde til ham, hvilke forfærdelige og fordærvelige anskuelser jeg udtalte, så måtte der gøres noget. Nu havde han da også sat sig nøje ind i sagen og overvejet den nøje«, og således var han altså kommet til det resultat.

»Det kirkelige råd« var en opfindelse kultusminister *Scavenius* havde gjort. Det var en rent provisorisk foranstaltning, kommet til verden 8de oktbr. 1883. Rådet skulde bestå af rigets 7 biskopper, en teologisk og en juridisk professor. Både dets fødsel som »provisorisk« og dets sammensætning fremviste det med usvigelig sikkerhed som et redskab i reaktionens tjeneste.

*) Se s. 123.

Folketinget havde 17de novbr. med 65 mod 17 stemmer vedtaget en af Høgsbro stillet resolution, der udtalte at »oprettelsen af det kirkelige råd ikke kan forenes med grundloven«. Selvfølgelig var der ikke én biskop, som nægtede at lade sig bruge på denne måde, skønt de ved at indtræde i rådet tydeligt gav deres hele bispelige — og skal jeg sige kristelige? — velsignelse til ministeriets grundlovsbrud.

Lige så selvfølgelig skyndte en del præstekonventer sig at indsende taksigelse til kultusministeren for oprettelsen af dette råd. Men så var der dog nogle grundtvigske præster, der samledes til et møde i Roskilde og vedtog en protest — om den ret spagfærdige udtalelse kan betegnes med så stærkt et ord — mod rådets oprettelse, idet man udtalte frygt for at det vilde, i følge sin sammensætning, stille sig »på et ensidigt konservativt stade«. Og idet denne protest offentliggjordes i Dsk. Ktd. udbad man sig de præsters tiltrædelse, som måtte samstemme med dem i Roskilde forsamlede. Blandt disse var C. J. Brandt, V. J. Hoff, Henning Jensen og J. H. Monrad. I næste nr. mældte sig f. ex. N. Lindberg, A. Leth, J. L. Knudsen og jeg. I alt kom der henved 50 »protestanter«.

Under forhandlinger der bag efter førtes i bladet erklærede både Brandt og Hoff, at udtalelsen ikke skulde opfattes som en protest mod hverken minister eller bisperåd, man angreb heller ikke rådets lovlighed; nej hovedsagen var denne: man tog afstand fra dem der havde udtalt deres tak, idet man ikke kunde dele deres tro på dette råds absolut heldbringende virksomhed. — Det var jo en noget tam afslutning!

Da jeg nu hørte, at Balslev — ti som jeg senere fik at vide, var det ham som havde foreslået ministeriet denne vej — vilde forebringe min sag for denne højærværdige forsamling, anmodede jeg ham strax om at blive indkaldt for rådet, så jeg personlig kunde gøre rede for mig. Balslev svarede at dette var slet ikke faldet ham ind, men han syntes sær-

deles godt om tanken og skulde foreslå de andre biskopper det.

Jeg var naiv nok til at tro, det vilde blive sådan, og jeg var meget glad ved udsigten til at komme til at føre min sag mundtlig over for de høje herrer. Jeg havde jo forskellige ting at gøre dem bekendt med: Balslev sagde til mig ved min ordination: Starup er et af de steder, hvor jeg aller først skal visitere. Nu var der gået 7 år, og han havde ikke været der. Der var indgået klager over mig, men han havde ikke indfundet sig for at tale med klagerne og mig.

Han havde ikke kaldt mig til Ribe men jeg var af egen drift taget til ham flere gange, men han havde aldrig villet »forhandle sagerne« med mig. Når jeg skriftlig havde besvaret de indgivne klager, hørte jeg ikke mere fra ham.

Vi havde gjort myndighederne opmærksom på, at vi havde købt byggegrund og påbegyndt opførelse af præstebolig og kirke, og det sidste kunde vi lade være med hvis vi ikke fik anerkendelse. Vi havde derfor atter og atter bedt om besked men ikke kunnet få noget svar. Ministeriet vilde rette sig efter biskoppen, biskoppen sagde at det troede han ikke på, men det kunde være jeg havde bedst af at få anerkendelse. Vi kunde da umuligt tro, en sådan hensynsløshed vilde blive anvendt over for os, som det vilde være at holde os hen med snak og lade sagesløse folk påtage sig en stor udgift, som de helt kunde have sparet, hvis afgørelsen gik dem imod.

Forkætreleseråbene over mig havde lydt i henvend 4 år, men myndighederne havde ikke rørt på sig men ladet mig sidde uanfægtet som kapellan og siden endog tilladt mig som tjenstledig kapellan at udføre alt kirkeligt — hvad de jo kunde have hindret, hvilket øjeblik de vilde. Dette måtte dog bibringe os den sikreste tillid til, at myndighederne ikke regnede nævnte råb for noget. Og så skulde man nu pludselig ville, på grundlag af flere år gamle udtalelser af mig, nægte mig adgang til at være præst i folkekirken!

Så kunde jeg have holdt en tale for dem om selve strids-

spørgsmålene, f. ex. en der var lig med en afhandling: »Om forholdet mellem det historiske og det personlige i kristendommen«, som jeg nylig havde ladet trykke i Tid. Str.,¹⁾ og jeg tror de havde undset sig ved at nægte mig anerkendelse.

Men de foretrak at lade være at indkalde mig for rådet. Ti disse bisper var ganske som Otto Møller og Skat Rørdam tegner dem.

O. M. skriver:²⁾ »Det er dog besynderligt som det går med alle vore biskopper, at de ved at komme i den stilling også dermed er gjort unyttige, så de kun er i stand til at være en hindring for det der skulde frem«. . . . »De sidder i deres stuer og sætter en mængde i værk«. »Man kunde fristes til at ønske dem derhen hvor peberet gror«. Og S. R. svarer:³⁾ »Hvad du udtaler om bisperne træder aller stærkest frem hos Fog. Han er i sig selv en god mand og en from mand, derhos i mange måder en åndens mand; men alt hvad han siger ender i klager over præsternes umedgørlighed og selvrådighed; hvad bisperne og bisperådet foreslår, vrager de; hvad de selv finder på skal kændes for udmærket — al respekt for avtoriteterne er borte, tiden er en ussel og jammerlig tid, hvor intet godt kan udrettes (er ikke også Rørdam selv og O. Møller enige om det sammel!)*) Og så skulde du høre, hvordan der tales ved en bisperåds-middag . . . så frydes man ved at lovtale sig selv indbyrdes som kirkens støtter«.

Ja, her havde bisperne jo en herlig lejlighed til at optræde som »kirkens støtter« og være missionen følgagtig. Men også højkirken krævede mit hoved på et fad. I anledning af at jeg på Sagatun havde udtalt: »Treenighedsdogmet, forsoningsdogmet, dogmet om Kristi to naturer — jeg giver det hele en god dag«, havde en H. Lützhöft, senere stiftsprovst i Odense, udtalt sig, og naturligvis uden fjærneste hensyn til den begrundelse jeg havde givet min udtalelse, forsikret: »disse gamle kristelige forestillinger og tanker plejer at være såre naturlige for dem der elsker Jesus«.⁴⁾

¹⁾ Se s. 142.

Havde jeg den gang kendt hvad O. Møller og S. Rørdam mente om bisperne — hvordan gik det for resten Skat Rørdam selv da han blev biskop! — så havde jeg jo forud været ganske klar over, hvordan det vilde gå. Nu gik jeg dog en tid og troede afgørelsen vilde blive som rimelighed og billighed fordrede.

Efter at det kirkelige råd havde været samlet, afgav Balslev 10de oktbr. 87 sin erklæring til ministeriet.

Han meddelte at han havde ladet numre af Højskolebladet med udtalelser af mig, der især kunde komme i betragtning, cirkulere mellem biskopperne — de fleste numre var fra 82 og 83 kun ét fra 87. »Derefter«, skriver B., »overvejede vi sagen i forening, og vi var *alle* enige i, at Brückers udtalelser ikke kunde forenes med stillingen som præst i vor evangelisk-lutherske folkekirke. Han frakænder skriften al myndighed med hensyn til kristnes erkendelse og liv. Dertil kommer at han udtaler sig på den hånlige måde om kirkens hoveddogmer. Og det er da ganske klart, at han ikke egner sig til at være præst i vor folkekirke«.

Biskoppen vedføjede sin erklæring nogle citater af mine artikler, som han særlig vilde henlede ministeriets opmærksomhed på. Måtte ikke de vise ministeren, at det ligefrem måtte forundre, at jeg »søgte ansættelse som præst i den kirke, hvis grundsætninger jeg fornægtede!«

Den 12. novbr. modtog vi ministeriets resolution, der i henhold til biskoppens forestilling var et afslag på vor ansøgning.

Kirkebygning og præstebolig var imidlertid omtrent færdige, den sidste så vidt, så vi få dage efter kunde flytte over og tage den rummelige, smukke og gode bolig i besiddelse. — Denne flytning på en 3—4 km blev den eneste jeg i al min præstetid kom til at foretage.

Vi fik travlt med at få alt i orden til den meget snart forestående indvielse af kirken, hvortil vi ventede mange gæster.

VIII.

Men idet jeg nu forlader Starup, vil jeg dog kaste et blik tilbage til et og andet, der var foregået i den tid jeg boede dær.

Det kunde måske således interessere at få lidt at vide om, hvordan mine forældre havde taget al den strid jeg var kommet ind i. De havde jo set mig blive slået løs på af modstandere, hvis navne de vel for største delen slet ikke kændte, men som de dog snart måtte forstå var af den grundtvigske bevægelses betydeligste. Og naturligvis kunde de ikke heller undgå at høre en del om, hvordan man dømte om mig i de krese, som de nærmest selv havde tilhørt og endnu tilhørte: konservative, højkirkelige.

Ja, når jeg tænker tilbage på det, så må jeg sige: de tog det egenlig aldeles ubegribelig godt.

Der gik en tid af 1880 nogle stærke efterdønninger efter det bitre sammenstød, der havde fundet sted i eftersommeren 79.*)

En lille rest af den gamle uvilje over for mine »ny forbindelser« kom frem, da jeg havde begyndt at tale om snart at ville holde bryllup. Blicher gav mig kun en meget lille løn, og mine forældre syntes jo det vilde være ganske umuligt at leve af den. Så skriver far da en gang: »Jeg begriber ikke hvad I vil leve af, men du har vel en del til gode hos dine gode venner, der vel gjerne deler med dig«.

I avg. 80 gjorde mine forældre mig et besøg i Starup, idet de med stor gæstfrihed var blevet indbudt til at bo på Skovgård. De så således kapellanboligen der nærmede sig sin fuldendelse. De hørte Henriksens og andre, de fik lejlighed

*) I s. 230.

til at komme sammen med, tale godt om mig. De var i kirke og så den hjærtelighed, hvormed folk kom mig i møde, og den opmærksomhed hvormed de fulgte min tale. Alt dette gav dem indtryk af, at jeg var kommet imellem venlige mennesker, der allerede nærrede hengivenhed for mig og vilde gøre mig alt mulig godt, og det glædede dem naturligvis meget og styrkede den gamle tillid til mig.

Det var nu, de for første gang i deres liv kom sammen i selskabeligt samvær med bønder, og de så således at de i al fald *kunde* være helt anderledes, end de havde forestillet sig på afstand. Nu kunde selvfølgelig en meget stor gård som Skovgård byde dem adskilligt af det ydre, de var vant til og dårligt kunde undvære, og i det hele blev det jo med den gård som udgangspunkt de mest »proprietæragtige« af de bønder, som havde budt mig velkommen, de gæstede. De kom til Egeland og til Peter Jørgensens. Men de så dog også andre, der i enhver henseende var og levede som bønder. Vel havde mor en forskrækkelig fin næse, og hun kunde jo stundom tale om, at den eller hin kone, der havde været i besøg, havde duftet af mælkestue eller kostald, men det var ganske umiskendeligt at hun syntes svært godt om samme koner, og at de helt omkalfatrede hendes forestillinger om bønder. Og fars tidligere anskuelser om venstremænd som en flok får der lod sig trække efter næsen af førerne, eller som lutter af misundelse syge mennesker, fik deres banesår.*) Han kom sikkert til at se, at mange højremænd i Nakskov var ganske anderledes uden selvstændigt begreb eller tanke.

I novbr. 1882 måtte far på embeds vegne overvære Anders Nielsen Sjællænders uhyggelige henrettelse, hvor bøddelen huggede to gange fejl og først med tredje hug skilte hovedet fra kroppen. Jeg véd ikke hvilket indtryk dette gjorde på far, dog mener jeg at erindre et udsagn af ham, at han hverken lukkede øjnene eller vendte sig om, og det svarer i al fald godt til, hvad jeg efter mit kændskab til ham vilde antage.

*) I s. 224.

Da min offentlige kamp begyndte, fulgte bægge mine forældre meget optaget og interesseret med deri. De læste alle indlæggene, og far fremsætter i sine breve mange udtalelser om hvad der er skrevet fra bægge sider.

Han sammenholder angribernes udviklinger fra spalte til spalte og slår ned, hvor han synes de indvikler sig i selvmodsigelser. I en af Birkedals artikler finder han, at denne »kører fast«. Han synes, at Otto Møller lider af stor uklarhed, og begrundet det.

Når jeg sendte dem sådan noget som Hostrups breve, glædede de sig over måde, men de harmedes stærkt over Koeds, Vilh. Becks og klagernes færd.

Da så udsigterne blev truende og det trak op mod ikke-ankendelse, følte de — mærkelig nok! — ingen særlig ængstelse derved. Far skriver endog 17de febr. 1885: »Man kommer dog egenlig tilbage til frimenigheden som det eneste holdbare«. Ganske vist føjer han til: »under tilstande som de nuværende«, hvad jeg senere skal forklare.

Deres religiøse indhold var dog ikke blevet et andet, de var ikke blevet overbeviste »grundtvigianere« der ud fra en åndelig selvstændig vurdering måtte give mig ret.

Nej, bægge de stridende parters standpunkt var dem lige fremmed, men en logisk prøve — far var noget af en logiker — faldt ud til min fordel, og resten besørgedes så af tilliden til mig.

Kuriøst nok havde provst Petersen i Nakskov en gang til jul foræret dem V. Birkedal: »Daglig husandagt«. Af den læste far nu hver aften et stykke for mor, og således også, når jeg var hjemme i ferierne. Birkedals betragtninger er ret pietistiske og tunge i tonen, ikke videre åndfulde. Når far læste den slags, blev hans stemme ensformig og vældig dystert, og det blev forfærdelig trættende at høre på. Når min søster var hjemme fik hun det jo med, og det hele skulde ikke give hende mindste begreb om, hvad jeg priste mig lykkelig ved at eje, især da hun næsten kun kunde opfatte det på baggrund af min askese i sin tid.

Men jeg nænnede ikke at sige noget derom. Mine forældre troede jo fuldt og fast, at en sådan »andagt« var et meget priseligt foretagende over for Gud.

En 3 ugers tid efter at jeg havde begyndt i Starup skrev far: »Gid den Helligånd må være over dig og fylde dig således, at du kan styrke de troende og omvende de vantro og ligegyldige til at blive troende«. Den gode far savner ethvert begreb om, hvilke vældige fordringer et sådant ønske udtrykker.

Hvis man mindes de stærke udtryk far havde givet for sin religiøsitet nogle år tilbage*), er det unægtelig oplysende om værdien deraf, når han 22de maj 81 skriver, idet han nævner hvordan han nu hver dag glæder sig ved om søndagen at kunne gå i kirke hos pastor Nielsen: »Jeg takker Vorherre, fordi han har ladet mig leve længe nok til, at jeg ej behøver at dø som en hedning. Ti nu ser jeg først, hvor lidt kristen jeg i virkeligheden har været«.

En månedstid efter blev der født os en søn med ganespaltning, og mor skriver: »vi svage mennesker kan kun takke Gud for al hans nåde og bøje os med ydmyghed, når han på en eller anden måde straffer os«. Hun sidder altså fremdeles helt i den gamle betragtning af Gud som den farlige magt.

Og det samme skinner frem af følgende, som samtidig viser hvor meget de to holder af hinanden. Det er far som skriver til min fødselsdag 83: »Ja, nu fløjtede din mor, og da jeg må danse efter hendes pibe, så nødes jeg til et lille ophold«. »Men«, fortsætter han så, »jeg danser gerne efter hendes pibe, når det er hende der fløjter, det søde skind. Når jeg bare kunde få hende rask. Jeg beder daglig Vorherre derom, men formodenlig beder jeg ej varmt nok, eller det er ej hans vilje at det skal være således«.

En uges tid efter skriver han: »Vorherre har altid skænket os en god, knuget, skuddet og overflødig måde. Men vi beder også altid til Vorherre og har bedet altid, om end mindre inderligt før end efter at du, Valdemar, bestæmte dig til at

*) I s. 159—64.

tjæne Vorherre helt og holdent (!). Ti når jeg ser tilbage på mit liv, så synes jeg altid at letsindighed og verdslighed har havt alt for stærkt et overtag, ligesom jeg også ofte brugte Vorherres navn forfængeligt og en gang imellem også Fandens — far ser i sit tilbageblik det sidste meget formindsket!

Man husker måske, hvordan mor en gang blev stærkt grebet af Vilh. Becks præken.*) Følgende giver forestilling om, hvordan hun på sin måde følger med i mine stridigheder: »I denne time holder V. Beck missionsmøde her i kirken, men jeg følte en så stor ulyst til at høre ham, at jeg foretrak at blive hjemme. Ligeledes er vi bedt til Wibolts sammen med ham, men jeg går ikke derhen, jeg har ingen lyst til at være sammen med en mand, som jeg er gal på, fordi han har skældt min søn ud, og som jeg for et par dage siden har læst om i Tidens Strøm**) og skoggerlet over og så ganske bifaldet, som der bliver gjort nar af ham jeg kan ikke fordrage at være sammen med ham i en stue, for man ser i ham hele tiden en underofficer der er inderlig henrykt over sig selv«.

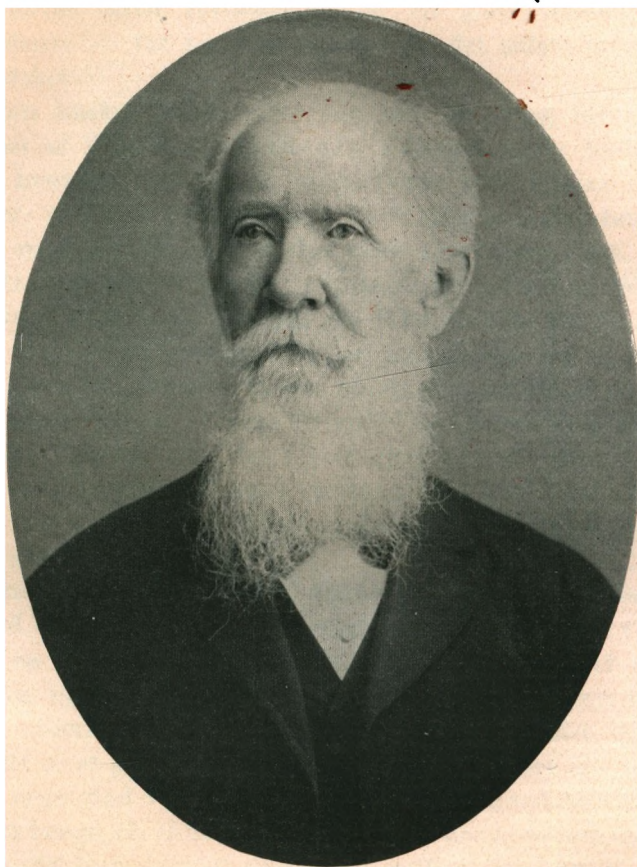
Mor aner intet om hvor denne moderlige uvilje mod en mand, der har bekæmpet hendes søn, er langt mere virkelig end en udgydelse, hun kommer med i et brev et par år senere, og som slutter med: »Gud læser nok i mit hjerte, hvor inderlig og oprigtig min bøn er, og da føler jeg hvor let det er at give slip på verden og alt hvad der er i døen, og kun være glad ved at have fundet den himmelske ven, som jeg så længe, oh så længe kun så flygtig har henvendt mig til«.

Havde hun kunnet overvinde uviljen og hørt V. Beck, kunde hun sikkert atter være blevet fanget ind under ham. For åndeligt var hun jo fremdeles langt mere i slægt med ham end med sin søn.

Døden var imidlertid rykket dem bægge nærmere, om de end ikke tænkte stort derpå, og dette i forbindelse med at

*) I s. 182.

**) Morten Pontoppidans morsomme artikel om V. Beck som trompeteren i det danske præsteskab (2. årg. nr. 4).

Peter Beck.

være kommet i forhold til en livskres, hvor det, som for dem væsenlig havde været overfladerørelser, dog forholdsvis var adskillig mere virkelighed, udrettede også i dem noget i retning af mere virkelighed. Det kan jeg naturligvis ikke dokumentere, men jeg er vis nok derpå.

I de år vi boede i Starup, besøgte de os som regel en tid hver sommer, men det blev dog ikke så meget som det gerne skulde have været, fordi mor årlig for sit helbred måtte tage nogle uger til Schlangenbad i Tyskland, og far der oftest fulgte hende kunde jo ikke være alt for meget borte fra sit embede.

I 1885 skete følgende for mine forældre meget glædelige begivenhed.

D. 2den juli modtog de brev fra en dem ganske ubekendt mand en Clausen der var ansat i krigsministeriet. Han fortæller dem, at han tilfældig har truffet en mand, der lige er kommet fra New York, hvis navn er Peter Beck. Denne har bedt ham skrive, da en dårlig arm forhindrede ham i selv at gøre det. Beck, skriver han, er født i Danmark, er 72 år gammel og har i 52 år ikke set sit fødeland, som dog aldrig er gået ham af minde, hvad der også viser sig i at han taler korrekt dansk. Han kom i sin tid meget i brygger Møllers hus og vil gerne vide alt om denne familjes senere skæbne. Han er kommet for at gense sit fædreland men frem for alt for om muligt at se Emilie Brücker at se. Han havde så ved Clausens hjælp fået at vide, hvor hun boede. Og Clausen skulde nu spørge om hun vilde modtage et besøg af ham.

De fik dog samtidig brev fra Beck — skriften vidner om den dårlige arm — på engelsk, hvori han ganske kort beder »min kære Emilie« om han må komme, skønt han formoder han for længst har glæmt ham.

Det var altså den Peter Beck, der i 1838, 25 år gl. var blevet mors formynder, da hendes mor døde.*) Han var mors — »uægte« — halvbroder.

*) I s. 27.

Og Beck var i Nakskov, og glæden på bægge sider var stor, og da Beck er vendt tilbage til København, får han brev at far og mor kommer dertil for at se ham endnu en gang.

Han rejste så til Amerika, og jeg fik ham aldrig at se. Men han førte nu en stadig brevveksling med mine forældre indtil hans død, som indtraf allerede i sommeren 87.

I 86 begyndte far at tale en del om at tage afsked fra sit embede, når han næste år blev 70 og kunde få fuld pension. Forholdene i Nakskov pinte ham mere og mere — vi skal siden se hvorfor. Men jeg var bange han vilde fortryde det, da han nød et udmærket helbred og var fuldt arbejdsdygtig. Jeg kunde da ikke lade være at råde fra, og navnlig gjorde jeg opmærksom på, de næppe vilde få anden og bedre omgang i København end den i Nakskov — deres gamle forbindelser var væsenlig borte, og det er ikke let i den ældre alder at knytte ny.

Og så nogle træk fra Starup-tiden.

Det hændes vel altid, at en mand der Offenlig stæmples som indehaver af sære og forskruede meninger, modtager henvendelser fra ærede samtidige, der virkelig har en skrue løs. Både skriftlige og mundtlige henvendelser. Jeg fik i al fald adskillige sådanne, ja til en tid så rigeligt, så jeg sagde: jeg kommer vist til at indrykke i Højskolebladet, at kapellanboligen i Starup er ikke noget galehus.

Enkelte ting var så morsomme, så jeg synes de må bevares.

Jeg fik gennem længere tid en masse breve fra en mand der kaldte sig *Anton Ravn*. Men blandt dem som kendte noget til ham, gik han gerne under navnet »Lykke-Ravn«. Det havde han fået fordi han »digtede«
fgd.:

Lykke, lykke, lykke på jord,
lykke, lykke, lykke i nord.

Lykke, lykke, lykke i nord,
lykke, lykke, lykke på jord.

Også hans breve til mig bestod jævnligt i vers, og så var næsten hvert ord understreget, de fleste med 2, 4, ja op til 6 streger. Så vigtigt forekom ham selv hvert ord han nedskrev, mens det var umuligt for en anden at opdage mindste fornuftige mening.

Det fortæltes, men det kan jeg ikke indestå for: Ravn hørte om hvordan Bertel Henriksen sad oppe i Vendsyssel og ventede »kongen«, som skulde gøre alt godt. Så rejste han derop og fremstillede sig som denne konge. Men det blev dog nok Henriksen for galt, og han smed kongen på døren.

Så var der en *Jensen Nyboe*, forhenværende højskolelærer senere marskandiser i Esbjerg. Fra ham fik jeg første gang brev i anledning af min artikel: »Om skriftens betydning og brug«. Han priste mig i de højeste toner, uden at det dog gjorde noget indtryk, da det var tydeligt manden ikke var helt vel forvaret. Nogle år efter fik jeg atter brev fra ham, og nu havde piben fået en anden lyd. Jeg skulde tale i Esbjerg, han skrev at han havde set kundgørelsen derom, og han fortsætter: »Nu træffer det sig sådan, at da jeg har butik at passe, kan ikke baade min kone og jeg bægge to komme en søgnedagsaften. Og da min hustru er religiøs i lighed med de fleste kvinder af den grundtvigske retning, og jeg en modstander af den almindelige tankeløse religion, som de fleste præster gør dem en levevej af at docere, deriblandt Dem, hr. Brücker. . . . Han vil derfor spørge mig om det bliver et religiøst foredrag, ti så skal hans kone afsted, og bliver det noget andet, da skal han afsted. »Jeg for min del vil ikke risikere at give en snes øre i entré for at komme hen og sluge en portion ærgrelse, som da ikke forlader mig de to første dage derefter«. Jeg har for en del år siden forvoldt ham en sådan ærgrelse, »og De vil da forstå at jeg som realist søger at sikre mig«.

Så kom den tid da han vilde skilles fra sin religiøse kvinde, og han sendte mig afskrift af en ansøgning, han stilede til justitsministeriet, som han som realist havde skrevet bag på noget avispapir, på hvis anden side man så hans kundgørelse

om, hvad der kunde bekommes i hans forretning. Jeg mindes af denne ansøgning: »min kone er kold, som en uopfyret kakkelovn, ja som en ganske almindelig milepæl«.

Mer og mer omtågedes hans forstand. Han søgte en samtale med mig i Kolding en søndag jeg talte derude. Og da gik han op og ned ad gulvet i en lille timestid og sagde — ja det er kedeligt jeg ikke tegnede det op bagefter, for meget var, midt i al den sørgelige forvirring, ligefrem kosteligt. Nu husker jeg ikke med sikkerhed andet end: »Den gamle der oppe, han skulde tage sig en tur til Rusland, det glæmmer han nok«.

Det pudsigste brev jeg har modtaget, var dog måske dette:

»Vil De tillade en mand, hvem De næppe kender af andet end deraf, at jeg i disse dage har erholdt patent på et kogeapparat, at spørge Dem om noget meget intimt. Dersom De ikke har noget derimod, behag da at læse videre.

Den sande og virkelige kristendom forkaster begrebet præst, begrebet gejstlighed = skriftkloge leviter. I Jesu Kristi kirke er der ingen præster, ingen gejstlighed.

Samme kristendom forkaster barnedåben.

Den forkaster en særlig stand som forvalter af sakramenterne.

Den forkaster ægteskabet således som det bygges over den gamle Adams ord, da Gud Herren tilførte ham kvinden.

Lad os blive stående herved og lad os konstruere begrebet kirke og menighed over det her fremsatte.«

Så følger en længere »udvikling«, og så sluttes med:

»Det intime spørgsmål jeg vilde tillade mig at rette til Dem hr. pastor er da dette: vilde De påtage Dem at gøre Deres menighed til en sådan menighed?« Brevet var undertegnet Løvenskjold-Løvenborg, lensbaron.

Så oplevede jeg noget ikke just med gale, men noget som i sjældnen grad viste, hvor forkludrede mennesker kan blive.

Vi havde fået i huset en sjællandsk gårdmandsdatter, Henriette vil jeg kalde hende. En dag fik jeg brev fra en friskolelærer på Sjælland. Han fortalte at han for et par år

siden havde friet til Henriette men fået et nej »som jeg for mit vedkommende måtte betragte som endelig afgørelse af denne sag«. Men nu havde han i sommer lært hendes søster Emma at kende. »Jeg fattede godhed for hende, jeg kan ikke elske hende med den varme som jeg elskede Henriette, men hun stod for mig som håbløs«. Han friede så til Emma og »jeg fik hendes glade ja, og jeg håber at vi skal kunne leve et lykkelig kristeligt samliv med hinanden.« Det skulde have været hemmeligt, men da han nogle dage efter skrev til Henriette, hvor han omtalte hendes søster og »måske med for stor varme«, fik han brev fra Henriette hvor hun erklærede hun vilde føle sig højst ulykkelig, hvis han kom til at tilhøre en anden. Hun bad om svar, »og sandheden måtte jo frem«. Og nu har »mit svar smærtet hende så dybt. Ak! den stakkels gode pige at jeg imod min vilje skulde gøre hende denne sorg. Jeg er selv bedrøvet for jeg vidste jo ikke hun elskede mig, og min gamle kærlighed til hende bliver jo mere levende ved at se hendes.« Han beder mig så tale med hende og trøste hende så godt jeg kan. »Kan De få Henriette på ret køl igen er jeg Dem meget tak skyldig.«

Et par dage efter fik jeg brev igen fra ham, med indlagt et brev til Henriette, som jeg skulde læse og give hende, hvis jeg mente hun kunde tåle at læse det. Det gjorde jeg dog ikke, jeg sendte ham det tilbage ledsaget af nogle for ham just ikke smigrende ord.

Men jeg tog afskrift af det, og det er da især det, som jeg finder så kosteligt og samtidig belærende i sin gyselige sammenrodning af forloren gudelighed og løs erotik, så jeg vil afskrive det omtrent helt og holdent — efter 40 år og med ændrede navne er det vist tilladeligt.

»Kære Henriette!

Når jeg i dag skriver til dig, så er det fordi jeg ikke kan glæmme dit ulykkelige, fortvivlede brev, det kommer atter og atter igen og med det samme billedet af dig med al din sorg, og dels også fordi jeg under indflydelse heraf omgås med tanker, som jeg mener atter kan gøre dig glad.

Jeg har skrevet til Emma og fortalt det du bad mig at fortælle hende; men det lod sig jo ikke gøre uden at jeg måtte fortælle hende hele historien om din sorg og dens grund, hvilket jeg gjorde så jævnt som muligt. — Jeg har tænkt mig det således, gode Henriette, at Emma og jeg vi gifter os ikke, når vi derved forvolder din ulykke; nej dertil holder vi bægge for meget ad dig. Så vil du måske bebrøje dig selv og sige, at du har forstyrret vor lykke ved at kaste den brander imellem os, men det må du ikke hverken tænke eller tro. Det er måske godt for noget. Hvem véd om det nu egentlig også er for silde, jeg har fået at vide at du holder ad mig, for silde til at vi kan få hinanden, det tør jeg nu ikke bestemt sige, og det var måske fejl jeg skrev det forrige gang. Jeg beder dig derfor ikke at skynde dig så meget med at få dig selv bildt ind at du er ulykkelig, det synes jeg, man ikke skal gøre, før man er hårdt nødt dertil. Vor herre lever endnu, og du kan da nok vide, at han vil ikke du skal være ulykkelig. Det bliver kun de som med forsæt går bort fra Guds åsyn. Jeg har også før troet jeg var ulykkelig, det var jeg nu aldeles ikke, men sagen var at nærvessystemet kan ikke tåle uafsladelig nat og dag at arbejde i en og samme ufremkommelige lidenskab. Det er i høj grad farligt for sjæleværnerne, ja, også for hjertet og det øvrige legeme. Det gjorde mig derfor inderlig ondt, da jeg læste, at du vilde pleje sorgen og leve for den og med den. Det må du på ingen måde gøre, gode Henriette, hvad man gør sådan i harme er aldrig godt. Husk på din slægt, dine bedste venner, hav medynk med os, og gør os ikke den sorg med forsæt at styrte dig i fortvivlelsens vanvid og storme løs mod dit ikke stærke helbred; men lyt dog lidt til fornuftens og samvittighedens røster, som byder os at pleje og vederkvæge vort legeme. Du må og skal gøre vold på sorgen og tvinge dig til at arbejde med ting, som kræver tankens opmærksomhed. I begyndelsen kniber det, men med en god vilje, Guds og gode menneskers hjælp skal det nok komme. Bede kan du måske ikke endnu; men når du kan det, så gør det; du skal se, det

hjælper meget. Nøde dig til at spise skal du ikke, det gælder ikke, og appetiten kommer nok, når tankerne bliver sunde, og du da ikke har fået en nærvesygdom på halsen.

Når jeg oven for skrev, at det muligt endnu ikke er for silde for dig, så vil du måske spørge, om det blot er noget, jeg skriver til din trøst og så ellers intet videre. Nej, jeg mener det virkelig som jeg skriver det; jeg har aldrig leget med den slags ting, måske jeg endogså har taget dem for alvorlige. Spørger du mig så om måden, hvorpå dit håb kan blive opfyldt, så kan jeg slet ikke svare hverken dig eller mig selv. Jeg vil hverken gøre dig eller Emma ulykkelige, ej heller jer bægge, og jeg kan jo heller ikke, som Jakob, tage både Lea og Rachel; men uden alt dette mener jeg endda, det skal få en god og glædelig ende. Vi må afvente tiden, ikke forhaste os. Mit hjerte er nu delt mellem jer bægge, og jeg tør næsten ikke vælge, men håber at Guds vilje må ske. Vær du også rolig, Henriette, og lad os ikke selv gribe for stærkt ind i begivenhederne, at vi går til at forgribe os. Jeg har endnu ikke hørt, hvad Emma siger dertil. Jeg vilde ønske, vi kunde få en mundtlig samtale alle 3 om nogen tid, når gemytterne er komne lidt i ro.

Jeg tror de fleste, om de traf et sådant brev i en roman, vilde mene forfatteren havde overdrevet frygteligt, ingen virkelig person vilde skrive således.

Kort efter min hjemkomst fra Sagatun, havde jeg nær gjort mig skyldig i et drab.

Jeg har altid, lige fra jeg som dreng skød med flitsbue, holdt meget af at skyde, og i forhold til øvelsen ret godt kunnet ramme et fast mål. Men hvordan vilde jeg klare mig på jagt?

Under et ophold på Rødkilde højskole i 1885 kom jeg en formiddag nogle timer på harejagt med et par skolelærere, men vi traf des værre ikke på en eneste hare. Men så gik hønsejagten ind i 1886, og da jeg ofte havde talt om min lyst til en gang at forsøge den ædle idræt, indbød den før

nævnte N. Andersen Sager og en gårdmand i Starup *Ivar Berg* mig til at ledsage dem på hønsejagt. Vi gik i Egelands roemark. Og da vi havde vandret en stund, stødte vi en flok høns op. Idet jeg hastigt skulde have mit gevær til kinden, fik kolben fat i min urkæde. Det sinkede, hønsene var borte men jeg så, at hvis jeg havde skudt, var det tvivlsomt, om jeg havde fået en høne, hvorimod jeg aldeles utvivlsomt havde nedlagt Andersen Sager, der var lige i min skudlinje, uden at jeg i min iver havde lagt det mindste mærke til ham. Så stødte vi atter en flok op, og denne gang fik jeg bøssen til kinden og fyrede. Akl det gav ingen høns, hvorimod Andersen Sager sagde: De gik ellers noget tæt forbi — han havde hørt haglene hvisle lige forbi sit øre. Og atter havde jeg aldeles ikke sanset andet end hønsene.

Andersen Sager var blevet valgt til formand for det »byggeudvalg«, der skulde finde byggeplads og lede byggeriet, han var altså en slags formand for valgmenigheden. Det havde jo været nydeligt om jeg inden jeg var blevet præst for valgmenigheden, havde nedlagt formanden. Jeg indså jeg var for ivrig til at blive jæger og har aldrig siden indladt mig med kunsten.

Vi havde i vort hus en datter af *Niels Møller*, Letbæk mølle ved Varde. Han var en lang række år landstingsmand og for øvrigt en udmærket mand og yderst dygtig. Ved sin mølle havde han fået en planteskole i gang og havde ikke blot stort udbytte af den men havde også i den bare egn skabt et rent Eden. Det blev for vardenserne en yndet søndagstur til Letbæk mølle. Ofte vilde de have middagsmad, og *Stine Møller* var en meget djærv, dygtig og frisk kone, som gjerne påtog sig dette. Da hun en gang blev spurgt, hvordan hun dog kunde klare denne bespisning, uden i forvejen at have anelse om, hvor mange der kunde komme, svarede hun: Å, jeg beder Vor herre lægge sin velsignelse i kødet, suppen kan jeg selv spæ'.

Vi blev indbudt til en gang at gæste møllen, en hel flok.

En 7—8 stykker, hvoriblandt jeg, besluttede at vi vilde gå tvers over heden dertil. En tidlig morgen i avg. 87 drog vi af. Ved middagstid var vi kommet de nogle og tyve km til Vorbasse. Pludselig får vi øje på en mand nogle hundrede m foran os. Det er nok præsten, siger en. Du må hen til ham, siger en anden, så bliver vi nok budt ind i præstegården og får middagsmad. Jeg indhentede manden og — det var stedets præst. Jeg spurgte ham om vej eller hvad det nu var, forestillede mig og vi snakkede så lidt. Da jeg tog afsked, sagde han: når De næste gang kommer her forbi, så se inden for! Præstegården ligger lige der hennel

Det gav ingen middagsmad, men jeg havde jo dog indbydelsen til »næste gang«.

Vi nåede hen på eftermiddagen Donslund kro, unægtelig noget tarvelig. Den havde ikke synderlig spiseligt at byde på, og der fandtes kun to senge. Men de havde dog vel hø på stænget? Jo. Dær vilde vi være meget tilfredse med at ligge. Det fik vi lov til. Inden vi gik til køjs, bad de dog om vi ikke nok først vilde betale. Det gjorde vi og sov udmærket, og nåede tidligt på formiddagen den snes km, der endnu var til Letbæk, og havde det dær brillant hos de udmærkede mennesker.

IX.

Balslev havde, som nævnt,*) i en af vore samtaler opstillet den mulighed, at ministeriet ikke vilde give anerkendelse af politiske grunde. Jeg mindes, det lød mig som næsten afsindigt da han sagde det. For hvad havde jeg, der var så såre upolitisk vel gjort, som skulde kunne begrunde noget sådant?

I grunden først langt senere gik det op for mig, der dog kunde være en slags mening i det. Skønt jeg aldrig deltog direkte i hvad man mest almindelig forstår ved politik, var det ganske simpelt umuligt i hine så politisk bevægede tider at undgå inddragelse i de politiske hvirvler. Og så meget mindre, som jeg jo var afgjort »venstre« i sind og retning.

Dette havde ført mig til Askov i 1881, sat mit navn under den store adresse og tilskyndet mig til kraftig protest mod Scavenius' »næse«.

I de derefter følgende år havde jeg været så stærkt optaget af min ny stilling og af kirkelige stridigheder, så jeg vist i de år absolut ikke var med i noget politisk.

Kampen mellem Estrup og venstre var imidlertid stadig tiltaget i voldsomhed. Og så kom 1885 — kom med den store afgørelse 1. april: Venstre forlod folketingsalen, og Estrup og hans lille fuldtro skare højremænd blev tilbage, og Estrup oplæste det åbne brev fra kongen om rigsdagens hjemsendelse, hvormed den langvarige provisorietid begyndte.

Henning Jensen, min gamle fasteven**) var nu blevet alt andet end asket, han nægtede sig absolut intet i retning af voldsomme udtalelser mod Estrups regimente. Han havde

*) Se s. 123. — **) Se s. 32.

knyttet sig nær til det i afvigte sptbr. stiftede blad Politiken, og i det fandt han afløb for sin harme.

Og således havde han i marts skrevet to artikler, hvori han bl. a. fremsatte følgende udtalelser: »øvrigheden er kun øvrighed i kraft af loven; en øvrighed der bryder loven, er ikke lovlig øvrighed længere; der tilkommer den derfor ikke den underdanighed som den lovlige øvrighed har krav på; et folk har da ret til at gøre sig til lovens væрге over for en sådan lovbrydende øvrighed.«

D. 30te marts umiddelbart efter den sidste artikel blev han afskediget fra sit æmbede. — Otto Møller skriver i den anledning til Skat Rørdam: Henning Jensen fik ikke andet, end hvad han længe havde godt fortjent.¹⁾

Det hed sig, at Scavenius gjerne vilde havt ham dømt fra kjole og krave — hvorfor dette ikke lykkedes, véd jeg ikke. Men var det sket, var O. M. vel blevet endnu gladere.

Anderledes virkede dette i forbindelse med provisoriet på mig. Skulde Scavenius virkelig nu få held med sit forsøg på at få præsterne til at »lystre«; det vilde dog være for galt, om præsternes mund skulde bindes. Der måtte protesteres, syntes mig, og den 9de april udsendte jeg en trykt skrivelse til godt og vel hundrede præster, vedføjet en trykt erklæring som jeg bad dem underskrive.

Erklæringens indhold var dette: Hvis det er H. J.'s offentlig fremsatte anskuelse — hovedindholdet gengav jeg således som oven for er sket — der er grunden til hans afskedigelse, da udtaler vi undertegnede præster, at vi i det væsenlige billiger denne anskuelse, og at vi holder os forvisset om hans grundlovsmæssige ret til at have og offentlig udtale den. Ministeren har foretaget et meget beklageligt skridt, der kan have de aller betænkeligste følger, og vi kan kun opfatte det som en krænkelse af den ved grundloven hjemlede frihed for enhver, til at have og offentlig hævde sin egen politiske anskuelse, en frihed der kun til stor fortræd for både stat og kirke kan søges unddraget folkekirkenes præster.

Og i min skrivelse til præsterne lød det: »Pastor Henning Jensens afskedigelse forekommer mig i den grad at være et slag i ansigtet på os præster, at vi ikke kan lade det gå af uden protest, men har den kraftigste opfordring til at vise, at vi vil stå last og brast med ham«. Vort folks frihed er truet, og selv om en fælles optræden af en del præster ikke vil drive regeringen til at tage det skete tilbage, kunde den dog mulig sætte en stopper for yderligere fremturen på samme bane.

Præsterne havde jeg valgt dels fra mit personlige bekendtskab, dels ud fra hvad jeg mer eller mindre løst havde erfaret om denne og hin. Jeg nævner eksempelvis: C. J. Brandt, Monrad, Otto Møller, A. Leth, Jungersen, J. L. Knudsen, Sveistrup, Feilberg, Hey, Nielsen (Nakskov), Vilh. Mallings. Når der ikke fandtes navne som N. Lindberg eller Hoff, kom det af at jeg ikke medtog valgmenighedspræster, da de jo ikke vovede noget økonomisk ved at tiltræde. Af »banden«s præstemedlemmer medtog jeg derfor heller ikke V. Hansen eller Karl Povlsen. Mallings var endnu ikke blevet valgmenighedspræst. Om jeg selv blev valgmenighedspræst var endnu på overvejelsernes stadi,*¹⁾ og mulig kunde en indskriden fra ministeriets side jage skræk i en del, så der ikke blev noget af det påtænkte. Men for øvrigt, lige meget, der skulde gøres noget og måske ingen andre tænkte derpå.

Den eneste hvis underskrift jeg strax fik rent og purt, var Mallings. Den næst modigste var *Lassen* i Asperup, som sad i et meget stort embede. Han vilde gå med, hvis der blev 50 og deriblandt nogle af de ældre. Skulde der mangle nogle få i 50, kunde han vel endda gå med, når han blev underrettet om sagens gang. Langt de fleste svarede naturligvis slet ikke. Nogle få ønskede først et møde sammenkaldt, *Bruun* i Levring f. ex., der tillige vilde have adressen affattet således, så selv højrepræster kunde underskrive den. (1)

L. Nyegård vilde underskrive, hvis hans underskrift fik

¹⁾ Se s. 115.

denne tilføjelse: »at en øvrighed først efter grundloven (§ 12) ophører at være *lovlig* øvrighed, når *domstolene* har dømt den for lovløshed. Kristne må desuden aldrig værges loven med *håndgribelige* magtmidler.« I alt blev det kun 7 der vilde gå med og altså på visse betingelser. Men for at i møde komme opfordringerne til et præstemøde, sammenkaldte jeg til et sådant i Kolding. Her bad jeg også Hoff og Lindberg da jeg dog indbød dem til det omtalte*) møde om vor fremtidige stilling. Dette skulde være d. 7de maj, og så satte jeg mødet ang. Henning Jensen til d. 8de. Men de var bægge forhindrede. Og N. Lindberg skrev: »Jeg synes ikke om en udtalelse fra *sognepræster* dette romerske ministerium måtte ligge som svin, der har glæmt deres latin, om de ikke skulde hitte på at *decimere* flokken, d. e. straffe dem som det kunde ramme føleligt, ældre mænd i store embeder . . giv ikke dette ministerium en kær lejlighed til at udfinde et par fede slagtefår. Alle embedsmænd kan afsættes uden dom, men ingen lettere end præsterne, da pensionen udredes af embedet.«

I Kolding mødte d. 8de maj kun 6 præster, og det var så umuligt at foretage videre. Men Horsens avis havde allerede 17de april fået fat på sagen og meddelte, at jeg havde udsendt en opfordring, »som dog hidtil ikke havde fremkaldt anden protest end præsternes protest mod at underskrive.« Dette optog Dagbladet.

I 83 havde man begyndt at danne riffelforeninger, og jo mere det Estrupske regimente udfoldede sig, des mere voxede naturligvis denne bevægelse. *Jens Busk* sagde ved et møde: I skal købe jer rifler! I et jysk blad læstes: »Hele folket må rejse sig som én mand med våben i hånd og skyde så mange af oprørerne, så vi kan beherske resten ved lovens almindelige midler.« Senere taltes der om »at friske frihedsbrevet op med lidt rødt«.

Og denne bevægelse nåede da også Ryslinge. Vilhelm

*) Se s. 115.

Birkedal havde på det bestæmteste taget afstand fra grundtvigianeres tilslutning til »det forenede venstre«. Da nu en del af valgmenigheden tilhørte dette samme venstre, drev Birkedals stilling en kile ind i den. Alfred Povlsen, højskolens forstander begyndte at deltage i riffelbevægelsen, og hans broder Karl, som i 83 blev Birkedals kapellan, biligede broderens færd.

Regeringen gav Alfred Povlsen tilhold om, enten at afholde sig fra riffelforeningerne eller miste statsunderstøttelsen til sin skole, hvori indbefattet at statsunderstøttede elever ikke kunde bruge deres understøttelse dær.

Også jeg havde så småt deltaget i bevægelsen. Jeg havde sammenkaldt til et møde i Starup, og vi fik dannet en riffelforening, hvis formand blev Jens Daugård, kasserer Severin Jørgensen. Vi fik lavet love for foreningen og sendte dem, som et påbud krævede, ind til øvrigheden. Så var det for resten ikke blevet til mere.

Jeg var i København i april 85, og modtog d. 16de et telegram fra Povlsen om ufortøvet at komme til Ryslinge. Højre udgjorde kun en lille klat af valgmenigheden men var kry, fordi det havde Birkedal med sig. Da regeringen havde givet A. Povlsen tilhold, kaldte højre ham oprører og omtalte riffelsagen som en sag der lyssky sneg sig om i mørket. Og nu vilde det d. 20de april holde et møde, hvor sagen skulde angribes, og hvor naturligvis Birkedal vilde møde og støtte det. Men også Povlsen måtte jo føle sig tvunget til at møde. Og så skulde han blive ordenlig dukket.

Karl Povlsens stilling var højst pinlig, ti på den ene side holdt han umådelig af broderen, var venstremand og enig med broderen om riffelsagen. Og på den anden side satte han Birkedal højt og var nu en gang hans kapellan.

Alfred Povlsen skyede i og for sig ikke et offentlig møde om sagen men havde dog holdt sig tilbage, for netop ikke at bidrage til splittelsen i menigheden, og for ikke at gøre forholdet til Birkedal navnlig for broderens vedkommende for vanskeligt.

Men da nu brødrene hørte om højres plan, tog de øjeblikkelig en vogn og kørte til Ringe og fik breve afsted med kundgørelser om, at der d. 18de vilde blive offentlig møde om riffelsagen på højskolen. Og det var til det møde telegrammet tilkaldte mig.

Jeg rejste strax og blev i Nyborg mødt af Karl Povlsen som satte mig ind i sagernes stilling og førte mig til Ryslinge.

Hovedindholdet af Alfred Povlsens tale var dette: »Vi vil bringe god forståelse til veje mellem folket og hæren. Hver mand skal eje sit våben og have sin plads i hæren, hele den våbenføre del af folket tage del i forsvaret. Allerede drengen skal begynde uddannelsen, og manden vedblive så længe han er i stand til at føre våben. Således er riffelsagen en forsvarssag.« — Man huske, at forsvarssagen var det egentlig store tvistepunkt mellem højre og venstre i de dage, på grundlag af det var provisoriet kommet.

»Men riffelsagen har også politisk betydning: den kændsgæring at folket væbner sig, har vægt. Det danske folk elsker freden og vil sikre den men ruster sig i tide, for at afværge at det skal komme til det yderste. Riffelforeningerne tilsigter ikke en opstand mod provisorierne, men folkets væbning betyder, at det gør hvad det kan for at sikre borgerfreden.

Riffelsagen er da en forsvarssag og en frihedssag.« Og P. sluttede med at erklære at »den sag forlod han ikke, fordi en minister truede med at tage penge fra ham!«

Gamle Birkedal var fremme og advarede stærkt.

Jeg talte også og gav riffelsagen min udelte tilslutning som et led i bevægelsen for at realisere folkevæbningstanken. Jeg tilrådede alle at gå med. Det var rigtigt som Povlsen havde sagt: vi tilsigter ikke oprør — det er i det hele latterligt at drøfte spørgsmålet om, når et folk skal gribe til våben. Det sker aldrig i kraft af drøftelser. Men vort folk begynder at vågne op, det ser sin frihed truet og får derigennem mere bevidst kærlighed til den. Og da er det en god og naturlig ting at det ruster sig, for det betyder væxt

i forståelse af, at det må stole på sig selv. — Falkenstjerne var mødets dirigent og viste sig fortrinlig skikket til den bestilling.

Havde man overset den lille smule jeg havde lavet her hjemme, så havde jeg nu åbenbart mig som afgjort tilhænger af den sag, som regeringen vel afskyede mest af alt.

Følgen blev for A. Povlsen at understøttelsen nu virkelig blev frataget ham — flere andre skoler mistede den for resten på denne tid af samme grund. Men en forening dannedes landet over til at råde bod på de værste tab derved.

Men i øvrigt vandt han ved mødet en afgørende sejr, højres forsøg på at snigløbe ham var mislykket, og det blev egenlig maset, netop ved at udtalelserne var så åbne og ligefremme, så enhver kunde se, sagen ikke af sine tilhængere betragtedes som noget der hørte mørket til. Ja, selv Birke-dal blev i det mindste vaklende.

I den lige foregående og den nærmest efterfølgende tid tog riffelbevægelsen stor fart. Dagbladet meddelte 26de april at riffelforeningen for Sorø amt havde 1200 medlemmer og bortloddede 65 rifler. Dagen efter foreslog lærer, folketingsmand *Ravn* ved et møde vælgerne at klæde sig i hvidt vadmel og røde huer. D. 28de meddelte Dagbl., at riffelforeningen for Falster havde 1500 medlemmer.

Fra mødet på Ryslinge rejste A. Povlsen og jeg for at deltage i Bergs politiske møde d. 19de april i Kolding i anledning af provisoriet. Der var samlet en 5000 mennesker. Berg, den gang folketingets formand, anbefalede i sin tale riffelforeningerne men kunde ikke tilråde skatteenægtelse — med den mærkelige begrundelse, at vi dog ikke kunde gennemføre en sådan, da vi så også måtte undlade at køre på jernbane, bruge frimærker, kort afholde os fra alt, hvad staten havde indtægt af.

D. 5te maj udstedte så regeringen riffelprovisoriet: våben må ikke indføres eller anskaffes uden særlig tilladelse.

Forholdene udviklede sig i Ryslinge således: Birkedal tog kort efter riffelmødet sin afsked som valgmenighedens præst, og menigheden valgte Karl Povlsen til hans eftermand. Han skrev få dage efter til mig: Biskoppen har nævnt til mig som en mulighed, at ministeriet vil gøre min anerkendelse afhængig af hvorledes jeg stiller mig til riffelsagen, jeg lader mig selvfølgelig ikke give mundkurv på. Og han fortalte, hvorledes han i begyndelsen af maj havde holdt foredrag i Vejle i overværelse af en politifuldmægtig og en betjent. »Det begynder at ligne forholdene i Sønderjylland. Jeg er altså læstig«.

Han led i det hele meget under de gruelige forhold. I novbr. skriver han: »Vi er jo nu givne den vildeste vilkårlighed i vold. De kan lukke højskolerne hvad dag de vil. De kan forbyde valgmenighederne når de behager. Alle deres aviser skriver jo om at få højskolerne lukkede. — Vi går og gør os fortrolige med tanken om dette, så vel som med tanken om at sidde i fængsel. Er vi ved Danmarks undergang? Skal vi se dem overgive os til Prøjsen eller Rusland? Jeg kan ikke tro på noget sådant. Men hvornår får dette djævlekarneval en ende?«

Imidlertid havde bestæmmelsen om, at politi skulde overvåge alle politiske møder, ført til Bergs optræden i Holstebro 16de juni, der bragte ham en domfældelse.

Inden hans sag var afgjort kom d. 21de oktbr. attentatet på Estrup. Dette, udført af en halvforrykt person, Julius Rasmussen, kom meget belejligt for regeringen, som 27de oktbr. gav provisoriet om gensdarmer, d. 2den novbr. om indskrænkning af pressens frihed.

D. 30te oktbr. havde jeg en artikel i Tidens Strøm.¹⁾ Anledningen til den var følgende: Højesteretssagfører *Bagger*, der havde ført sagen mod os i Askovsagen tiltalte — jeg havde overværet proceduren i højesteret, og dommen faldt som nævnt 26de oktbr. — havde i sine indlæg beskyldt grundtvigianerne for at være årsagen i, at man nu her i landet tog sig selv til rette.

Jeg pegede i min artikel på, hvor meningsløst det var at tale om »at tage sig selv til rette fra den side, hvor man dag for dag går bestandig mere uden for loven og med magt tager sig en ret, man aldeles ikke har.« I den opposition der findes i folket mod den behandling, der bydes det, må der være »et kraftigt element af støt besindighed og forstandig indsigt, når misfornøjelsen ikke bryder voldeligt frem både her og dær«. Men dette besindige element udgøres især af grundtvigianerne, »der stadig maner til at vogte sig for alle løse stæmningsudbrud og tilfældige indskydelser. De høres, fordi de er i forståelse med det øvrige folk om politik, og fordi folket forstår, de har virkelig kærlighed til frihedens og folkets sag«. Når Grundtvig og hans disiple har rejst kravet om præstefrihed, har det altid været i lovlighedens navn: »den faktisk bestående ulovlighed skulde gøres lovlig«, krævede de. De har »ikke pukket på deres kristelige frihed, så de trådte ud af folkets kirke, men har ment at båndene skulde tåles længst muligt og kun efter hånden læmpeligt løses.«

Og har de ikke arbejdet for »en folkeoplysning, der skulde hjælpe de danske bønder til kændskab og kærlighed til deres fædre og minder og til vækkelse af den dybe følelse for, hvad der er ædelt og stort, smukt og sømmeligt«.

Nej, på de bønder som er udgåede af den danske folkehøjskole »kan der bygges et fast håb for Danmarks fremtid, som ingen Estrup skal kunne omstøde eller hindre opfyldelsen af«.

Men årsagen til at de omtales således er den simple: »de som lægger politi ud blandt danske bønder, føler uvilkarligt at her står de over for deres dybeste modsætning«. »De ønsker det må lykkes Estrup at give bønderne et knæk de aldrig forvinder, de ønsker frihed og ret kun for sig selv, deres dybeste attrå og længsel er en bid fra junkernes bord«. Derfor kan de ikke tåle, at vi grundtvigske præster »ikke kan være med til at istømme råbet: Estrup er stor, Estrup er stor, han er den ene store — og så Scavenius! men finder

Estrup mildest talt noget lille og ønsker, han sad på Bloksbjerg med samt sin fætter!«

D. 15de jan. 1886 meddelte Tidens Strøm højesteretsdommen over Berg. Han skulde tilbringe 6 måneder i fængsel og hengive sig til den daglige nydelse af 500 gr. tørt brød med 30 gr. oxekød, 1 liter tevand og 1 liter gule ærter. — Denne dom virkede stærkt rystende på mange, de tabte tilliden til højesterets upartiskhed.

I samme nr. stod en artikel af den mig da ganske ukendte stud. teol. Axel Plenge, der på det stærkeste angreb regeringen, fordi den havde brudt sin ed på grundloven. Han tog det fra kristelig side og kaldte regeringens forhold til sin aflagte ed i højeste grad ukristelig.

3 uger efter kom så Morten Pontoppidans »Et kirkens genmæle.«¹⁾ Den blev efter P.' eget udsagn foranlediget af Plenges artikel. Men den var langt vægtigere og fik meget mere betydning. Han anklagede regeringen, fordi den holdt sin ed på grundloven med kneb, »endeløse kneb«, og fordi den dærvæd bidrog til at lade »skamløshedens syndflod strømme ind over samfundet.« Pontoppidan har opfrisket mindet om den i sine »Minder og oplevelser«, og jeg skal derfor ikke omtale den nøjere. Kun dette: Min følelse over for denne handling er nu kun beundring — ja måske i svage øjeblikke iblandet et lille stænk af misundelse over, at det ikke var mig der begik den. Der blev sagt det som skulde siges, og det blev sagt således som det skulde siges. Og der skulde mod til at sige det. Pontoppidan var forberedt på følgen: fængselsstraf. Og det er ikke hyggelige udsigter — han kunde ikke vide forud, at han vilde få så mild en behandling som han fik, og at han snarere styrkede end nedbrød sin sundhed. Jeg finder årsagen til den hensynsfulde behandling dæri: Der var adelsmænd mellem dem han havde angrebet, og der var så meget adeligt hos dem, så de kunde skønne på Pontoppidans i sandhed

adelige færd under hele sagen lige til hans forsvarstale for højesteret.

Men den gang så jeg des værre ikke sådan derpå. Jeg skrev en artikel i Højskbl.,¹⁾ hvori jeg tog afstand fra, at Pontoppidan havde underskrevet sig »præst«. Han skulde have gjort det netop som menneske, som dansk mand. Man skulde ikke, lige så lidt som højrepræsterne skulde præke politik og foretage en præsteindsamling til fæstningen, kræve noget særligt af præsterne som præster i denne sag; jeg glædede mig over enhver kraftig indsigelse mod Estrup enten den så stammede fra præst eller læg, men den skulde ske på eget ansvar og ikke knyttes til en særegen stilling:

Skønt jeg på en måde nok godkænder dette endnu, så var det forkert af mig at skrive det, det bragte noget af en forstyrrelse ind. En fare for en svækkelse af Pontoppidans mandige og klare tale.

Han selv tog det dog så kønt, skrev et brev til mig og indrømmede at præsterne ikke var særlig kaldede til her at sige noget. Han havde da heller ikke nævnt præsterne men »kirkens mænd« og skrevet på kirkens vegne. Plenge blev derimod vred og sendte mig et brev, hvori han hævdede at præsterne i deres dobbeltstilling havde en side, der vendte mod menigheden, og en anden der vendte mod staten, og set fra den sidste side dannede de en grænsevagt for kirkens ære i forhold til staten.

Han fortalte mig så med det samme, at Birkedal og Jungersen havde lavet en adresse fra præster til kongen, og at Skat Rørdam havde tiltrådt den, og nu skulde den behandles på et konvent.

Jeg skrev atter en artikel,²⁾ hvori jeg hævdede at det var forkert, når man som præst vilde blande sig i andres samvittighed, også ministres. Synes vi ikke om en minister eller et ministerium, lad os så se at få ham eller det pillet væk snarest muligt, men lad dem selv om hvordan de holder deres eder. Jeg troede ikke kirkens anseelse vandt ved at nogle præster gik løs på denne sag: edsbruddet. Jeg fra-

rådede da med det samme også en adresse af præster. Den vilde bare foranledige en modadresse med endnu flere navne, og hvor forfærdelig kunde ikke en sådan adresse blive! Og virkede en adresse intet, da havde kirkens »autoritet« så lidt vundet derved, så den snarere havde tabt. Jeg roste dog i forbigående Morten Pontoppidan for hans handling. Han havde begået den helt på egen kappe og havt mod til at sige hvad han mente, enten det nu var vist eller galt.

Jeg fik brev fra Uffe Birkedal, der tog Pontoppidans parti mod mig, og for øvrigt fortalte mig, at — som hin meddelelse om adressen alt havde sagt mig — hans far nu var helt færdig med ministeriet og betragtede det som men-svorent. — Det var jo ingen ringe forandring.

Nogle dage efter havde jeg brev fra Jakob Marstrand, som tog megen del i det pblitiske liv. Han udtaler sin for-tvivlelse: »vi har ikke én mand der vil og tør noget. De ha-ler hinanden i frakkeskøderne af al magt, det er som sejlede vi på et skib, beluret af mægtige fjender, med en blind kap-tajn og en styrmand som var blevet apoplektisk i venstre side, uden at ville være ved det, og et mandskab der sloges, så den sunde fornuft og stillingens alvor ikke kunde trænge igennem. Ladningens værdi og menneskenes liv var dog vig-tigere end alle doktrinære regler for myndighed«.

Dette brev synes mig bliver noget illustreret ved fgd.: D. 10de oktbr. gjorde Berg middag for sine »medskyldige« *Noes* og *Nielsen*, som næste morgen skulde afrejse fra Kø-benhavn. Til stede var *Frede Boisen*, *N. J. Larsen*, alle juri-ster, der havde med sagen at gøre m. fl. Og dær holdt Lar-sen tale for mig — jeg var ikke til stede — idet han kaldte mig »den fjerde forbryder«, i hvis sag der snart skulde fæl-des dom. Jeg var »Danmarks bedste og kækkeste præst« — mindre kunde ikke gøre det! Berg udtalte at hvad han havde sagt ved brylluppet i Starup,*) stod han fuldt ud ved endnu — han må vel have hørt, at jeg ikke syntes om det. Og endelig holdt også Boisen tale for mig — jeg »havde erobret hele Møen« ved efterårsmødet på Rødkilde.**)

*) Se s. 17. — **) Se s. 159.

Jeg synes jo nok der ved en slig lejlighed, og hvor landets førende politikere var samlet, havde været andet at vente end sådanne nogle flove skåltaler.

N. J. Larsen var folketingets Loke' i de dage, han forstod mesterligt at snærte flere på én gang. Berg var jo dygtig flot anlagt, Høgsbro derimod overordenlig sparsommelig. Fr. Bayer var ivrig fredsvæn og førte som sådan en mægtig brev-vexling med ligesindede rundt om i Evropa. Berg gik af som folketingets formand, og Høgsbro blev hans efterfølger.

En tid efter fortalte N. J. Larsen: Høgsbro gav sig strax til grundig at snuse i alt, for at gøre ende på de mange floheder der skyldtes Bergs styre. Så kom han da også efter, at der brugtes alt for meget w. c. papir i rigsdagen. En tid stod han uforstående — det kunde dog næppe direkte skyldes Bergs anordninger. Men så opdagede han omsider, at det var F. Bayer som brugte uhyre mængder af papiret til sine udenlandske korrespondancer!

D. 22de maj 86 indtraf Bergs sølvbryllup, og han sad nu i fængsel. Henriksens på Skovgård vilde til København i den anledning, og jeg bestæmte mig til at tage med dem.

Den nat vi kørte til Kolding er, tror jeg, den luneste jeg har oplevet her i landet. Jeg var til en bryllupsfest og jeg havde danset omtrent lige til jeg ved midnatstid krøb op på kuskesædet, hvor jeg sad uden overtøj og følte ikke den mindste kulde, ja blot kølighed.

Vi stillede en 40 mand ved fængslet og begærede adgang til Berg, men den blev os nægtet. Og jeg havde endda taget præstekjole på! Vi gik så ud til fru Berg og så de 3 store forseglede glas med de 45000 i guld, der var indsamlet over hele landet, spiste en udmærket frokost og hørte mange taler.

Senere på dagen slap jeg dog sammen med Henriksens ind til Berg. Jeg havde atter taget kjolen på, ikke fordi jeg ynder den, men fordi jeg mente det burde være tydeligt, at der også mellem præsterne var dem, der vilde protestere mod den Berg overgæede uret.

Det var ikke til at se på ham, at de 3 måneders ophold dær havde taget på ham, han snakkede livligt og muntert med os.

Om aftenen var familien indbudt til fest. Men det var rigtig nok dagens svage punkt. Vi var kommet til bords, og så kommer min sandten *Herman Trier*, som jeg havde kendt lidt til i studentertiden, hen til mig og spørger mig, om jeg vilde holde festtalen. Der var ikke sørget for noget sådant forud! Jeg sagde naturligvis afgjort nej — jeg taler dårlig uforberedt, og jeg syntes jeg var aldeles uden adgang til at være festtaler ved den lejlighed. Jeg så at Trier henvendte sig til et par andre med samme resultat. Så talte han selv, og han var jo mand for at tale uden forberedelse.

Men det var dog lidt vel dansk slaphed at vise ved en sådan lejlighed.

Berg slap ud den 24de juli, og da han noget efter kom til Jylland, var der fest for ham med fakkeltog på Skovgård og stor fest i Kolding. Men da var jeg på Sagatun.

Da Niels Lindberg var død — jan. 86 — henvendte red. *Borchsenius* sig til mig og spurgte, om jeg vilde afløse L. som teologisk anmelder ved Morgenbladet. Jeg tog imod det, fordi jeg nok kunde have lyst til at læse noget af den teologiske literatur, som udkom, og som jeg dog ikke så gerne vilde købe. Men jeg gjorde ikke for meget ved den ting, da det jo betød tit uønskede afbrydelser i mit arbejde.

Noget fik jeg dog af og til læst og omtalt i bladet. Det var ikke politik, men anmeldelserne gik ofte ud over nogle af højres hæderværdige spidser, ikke fordi de i politik var højre, men fordi selvfølgelig forfatterne til de teologisk forbenede produkter hørte til højre side, var selvskrevne støtter som for Gud, så for konge og fædreland, forsvarssag m. m.

Blandt dem jeg stillede i komisk belysning var Henrik Scharling, Peder Madsen, Stein, Kok, Paulli. Jeg skånede dog heller ikke »grundtvigianere« som Otto Møller (»Lyst

syn og bibelstorm«) eller V. Birkedal (»Brændende spørgsmål«). Men de hørte også nærmest »højre« til.

Borchsenius skrev hyppigt til mig, dels for at holde mig til ilden og levere noget, men dels også for at advare mig mod »tonen«. Navnlig da Mgbl. var blevet organ for »det danske venstre« i modsætning til »evropæerne«, der fylkede sig om Politiken, kneb det, for Mgbl. måtte jo, som Borchsenius forklarede, tage afstand fra Politikens skrivemåde og kunde derfor ikke så godt optage ting, som ikke passede til dets »daglige tone«.

I løbet af efteråret 86 lod jeg trykke i Højskolebladet en oversættelse af den tyske dr. Schöffles »Socialismens kvintessens«, der bagefter udsendtes som særtryk. Den forekom mig at give en ganske udmærket oversigt over hvad socialisme vilde sige, og den kunde være nyttig for folk der i de stærkeste udtryk fordømte socialismen, uden at have anelse om hvad det egentlig var. Men en sådan gærning tog sig ikke godt ud i reaktionens øjne; den vilde tro jeg var i færd med at blive socialist, og det var da noget nær det værste man kunde blive.

Endelig kom også far — meget imod sin vilje — til at sætte mig i ugunstigt lys over for myndighederne.

Han var gradvis svunget over til venstre, og provisoriet fuldbyrdede omslaget. Han skrev ofte ligefrem glødende breve til mig om regeringens færd — disse folk der spiser grundloven af bare kærlighed til den — og hele højrepartiets ynkelighed. Han har heller næppe kunnet dy sig for både den ene og anden gang at sige noget, som smærtede en loyal Nakskovborgers øre.

Der var nu også nok i de dage der kunde virke irriterende på et hidsigt gemyt som fars. Således kunde man læse i et højreblad: »der er en forbindelse mellem højresagen og agtelsen for religionen« — Dagbladets store rettroenhed og omhed over kirken har jeg nævnt.*) Far vidste jo ikke så

*) Se s. 138.

Christian Brücke.
1. april 1887.

Emilie Brücke.
1. april 1887.

lidt om, hvad »religionen« betød for mange af dem som støttede Estrup og kongen og fædrelandet.

I jan. 87 skulde der være valg til folketinget. Neergård var venstres kandidat i Nakskov, og et par aftener før valgdagen holdtes et vælgermøde, hvor far var tilstede som politimester. Professor Matzen, »den store lille Matzen« som far kalder ham i et brev, talte meget udæskende, men, skriver far, »jeg holdt mig tappert rolig nede ved udgangen, indtil efter Matzens sidste tale højre begyndte at strømme ud. Da kom lige forbi mig en, der altid har været til fals for dem som har magten, og jeg lod mig da af en djævel der fór op i mig, forlede til at hviske i øret på ham: »Slave!«, hvilket jeg gentog højere til et par andre N. N. og R. R., der bække er nogle rigtige øjentjænere. Jeg mærkede nok at der blev røre uden for, og lidt efter kom konsul B. ind og spurgte mig højtrøstet, om det var sandt at jeg havde kaldt byens borgere for slaver, hvortil jeg svarede: ja, fordi de viste sig som slaver af deres lidenskab, hvorefter han skal have sagt, at jeg så var en flab, hvad jeg dog ej selv hørte«.

I den første ophidselse, som vel øgedes ved Neergårds sejr, besluttede byens højre at ville indgive en storartet adresse til ministeriet om fars entledigelse, men det blev dog opgivet. Og far havde da også forekommet denne idé, da han — lige efter at have givet Neergård sin stæmme to dage efter hint møde — gik hjem og skrev sin afskedsbegæring. Han vilde ikke vedblive at tjæne under disse »magthavere der kaldes konservative men skulde kaldes omvæltningspartiet, der har så lidt agtelse for lovene, medens de selv fordrer ubetinget underkastelse under de love, de påtvinger folket«.

Iste febr. skrev højrebladet Nakskov avis, idet det meddelte at far havde indgivet begæring om afsked: »Han har havt ondt ved at lægge bånd på sine sympatier og antipatier. Hans antipati mod højre lagde sig således for dagen, at enhver retsindig mand måtte harmes derved. Men da han nu vil gå af, vil vi ikke videre røre ved den sidste forløbelse — han er vel selv kommet til erkendelse af, at nu gik det ikke længer«.

Da far så til 1ste april fik sin afsked og forlod byen, blev han dog ledsaget til dørs med meget venlige og hædrende ord både i bladene og i byrådet, hvor hans eftermand *Karberg*, der havde været hans fuldmægtig siden Krankers dage, talte virkelig smukt og følt til hans pris.

Mine forældre flyttede naturligvis til København.

En del år efter var her grundlovsfest i en skov. Jeg kunde af en eller anden grund ikke være med fra først af. Men da jeg kom, stod *Peter Sabroe* på talerstolen, og så snart han så mig komme hen over pladsen, brød han sin tale af og slog ind på at oversavle far med ros, på grund af hans optræden hin aften i Nakskov, og bad folk her på egnen skønne på mig fordi jeg var søn af en sådan mand! Da Sabroe så efter endt tale kom til mig åbenbart ventende på skønnelse for sin tale, hilste jeg ham koldest muligt og vendte ham ryg. Jeg havde jo mærket hensigten alt for tydeligt og var blevet forstæmt.

Naturligvis havde man fået fat på den historie alle vegne; selv hans Majestæt skal have givet sin misfornøjelse til kænde med fars lidet underdanige omtale af hans mest tro undersætter. Og uden tvivl har jeg fået en stor del af skylden. Hvem havde gjort far til grundtvigianer? Naturligvis jeg. Og hvem havde forvandlet den før så højresindede mand til en så radikal venstremand? Naturligvis også jeg. Men når han kunde optræde sådan, hvor frygtelig måtte så ikke jeg, hans læremester være!

Jo, jeg havde sandelig politiske synder nok på mit regnebræt!

X.

Vi var altså flyttet over til Ågård. Byggeriet havde fyldt mine modstandere dels med forfærdelse, dels med spot. Den første gav sig udtryk i udbrud som det af en gammel kone: Gud tillader det ikke, han lader lynet slå ned i kirken! Den sidste udtryktes bl. a. med en variant af det da så gængse refræn:

„Ned med Brücker, Anders smed og Jon,
Vi vil ingen grundtvigianere ha i Starup-Nebel so'n!“

Angående kirkens indvielse henvendte jeg mig først til Hostrup. Men han turde ikke foretage rejsen i den ublide årstid, han var jo tilårs og helbredet svigtende.

Så skrev jeg til Hoff. Jeg vilde gerne vise ham, at jeg trods vore så stærkt afvigende anskuelser dog stadig anså ham for en fuldgod repræsentant for valgmenighederne. Men han bad sig også undskyldt. Vi var, mente han, så forskellige i meget af stor kirkelig betydning, så der ingen ret sandhed vilde være i, om netop han foretog indvielsen. Muligt vilde myndighederne fratage ham hans anerkendelse, om han gjorde det, men dette hensyn vidste jeg vel nok, ingen rolle vilde spille for ham, hvis han så et passende forhold mellem gærningens betydning og dens følger. Altså, hvis alle havde taget samme parti som Hoff, vilde ingen af folkekirkens præster hjælpe os det mindste på vej men helt overlade os til os selv. Men derimod kunde de sikkert alle, ligesom Hoff, slutte et sådant afslag med »at tilønske mig og min kres glæde, lykke, nåde osv., osv.« Den slags ønsker er nemlig så umådelig billige.

Heldigvis stillede ikke alle sig som Hoff. Teilmann fra Bering valgmenighed sagde med glæde ja. Desuden blev bedt alle »grundtvigske« præster fra omegnen — J. L. Knudsen var død i 86, jeg prækede for ham i den tid han lå syg, Jakob som skriver til mig om at gøre det, siger endnu »De«. Desuden Povlsen i Bovlund, gamle Appels eftermand, L. Schröder o. fl., deriblandt selvfølgelig de fleste af den gamle »bandes« medlemmer.

Næsten alle sagde ja og kom også. Men jeg fik nej fra to af forskellige grunde. Den ene var M. Pontoppidan, der svarede: »selv om jeg ikke sidder til den tid, vil det være umuligt at foretage rejse« — han var af højesteret dømt til 3 mdr. fængsel for sine artikler i Tidens Strøm og skulde med det første begynde afsoningen. 8de decbr. kom han ind — indvielsen var sat til d. 4de.

Den anden var F. Helveg, som jeg gjerne vilde have med, da han vilde betyde en tilknytning til »den første grundtvigske tid her på egnen.« Men han svarede nej af anden grund. Både til frk. Henriksen på Skovgård, som også meget bad ham komme, og til mig skrev han breve, hvori han i henhold til en artikelrække af mig i Tid. Str., som havde stået i bladet i septbr.,¹⁾ udtalte sin frygt for kresens fremtid, da jeg havde fremsat tanker i den afhandling, som »i grunden var fornægtelse eller dog måtte føre ud deri«. Heldigvis fik han siden, som vi skal se, et andet syn på mig, men det var kedeligt at måtte savne ham, og især af så tosset en grund.

Endelig havde jeg den frækhed at indbyde provst Assens der som ventet svarede nej, fordi »hans nærværelse vilde sætte et falsk stempel på begivenheden«.

Teilmann holdt en meget passende og smuk tale — udover det fandt ingen særegen »indvielse« sted. Desuden holdt jeg en præken, og dels nu, dels ved et møde senere talte L. Schröder, Povlsen, Karl Povlsen og Sveistrup. Biskoppen over Århus stift Joh. Clausen gav både Teilmann og Vilh. Malling

en røffel, dels fordi de havde forladt stiftet uden tilladelse, dels og især fordi de måtte vide, at når staten havde nægtet mig anerkendelse, måtte en præst i folkekirken efter al kirkelig orden være udelukket fra en hvilken som helst forbindelse med Brücker og hans menighed i kirkelig henseende.

Det glædede mig meget at så mange præster gav møde, også fordi deres deltagelse betød en underkendelse af myndighedernes afgørelse.

Glædeligt overraskede mig dernæst en udtalelse i MgbL et par dage efter indvielsen af L. Schröder. Han gennemgik egnens historie og viste myndighederne til rette, fordi de aldeles ikke agtede på den historiske grund, hvorpå menigheden i Ågård stod. Burde de ikke have stillet det spørgsmål og søgt svar på, om denne menighed svigtede den grundvold hvorpå den stod. Var svaret blevet benægtende, da vilde den slutning ligge nær: »en sådan menighed bør man have tillid til, og dens præstevalg skal man være over måde varsom med at underkænde.»

Den følgende søndag skulde kirken i Almind indvies af biskop Balslev efter en ombygning. Hey havde indbudt mig, og »biskoppen tog ham det ikke unådig op«. Jeg søgte længe forgæves lejlighed til at få en samtale med Balslev, men han så hele tiden til en anden side. Ved at anbringe mig tæt ved ham og kaste et par ord ind i den samtale han førte med andre, tvang jeg ham dog til et par gange at svare mig. Og omsider fangede jeg ham inde i Heys værelse. Han var blevet anbragt mellem et par borde, så han ikke kunde slippe løs uden at bede mig rejse mig, og de andre som var derinde gik deres vej. Han vilde som sædvanlig ikke tale med mig om selve spørgsmålet (skriften), og da han havde sagt det nogle gange, kunde jeg ikke dy mig for at sige: ja, det er jo også det nemmeste! Han påstod at der var forskel på at afsætte en mand fra hans stilling og ikke at give manden en

vis stilling. Jeg svarede jeg kunde ikke se den forskel. Jo, der *var* forskel. Jeg bad ham oplyse mig om hvori den bestod, og da han ikke vilde, sagde jeg: når biskoppen kænder den må De også kunne udtrykke den i ord; jeg så den stadig ikke men vilde gerne belæres. Jeg fik dog intet at vide.

I en fremstilling i Højskolebladet¹⁾ af den hele anerkendelsessag, gengav jeg denne samtale i slutningen af artiklen, uden dog, da den jo var ført helt privat, at udgive den for referat men kun som en tænkt samtale.

I henhold til denne fremstilling angreb først C. J. Brandt og dernæst V. Birkedal i Dsk. Ktd. den trufne afgørelse.

Brandt udtalte:²⁾ Provst og biskop har ved deres erklæringer anklaget sig selv for embedsforsømmelse, idet de har ladet Brücker sidde uantastet og ikke krævet ham til regnskab for de for flere år siden fremkomne udtalelser, som de nu har domfældt ham på. Og han påtaler, at jeg er *blevet dømt uhørt*, hvad dog *selv ypperstepræsterne i Jerusalem og Rom ikke gjorde*.

Men dernæst vendte Brandt sig også skarpt mod biskop Clausen. Hvor kan han dog udstede en sådan *banbulle* mod en gammel rodfæstet evangelisk-luthersk menighed som om det var en kætterflok og en ugudelig skare, som vi andre kristne vilde blive besmittede af, og derfor måtte *udelukkes fra en hvilken som helst forbindelse med i kirkelig henseende*.

Og Brandt morer sig over at Clausen oven i købet har indmeldt sagen til ministeriet og spurgt, om det fandt anledning til at foretage videre, hvad dog ministeriet blidt og dæmpet afslog.

Til slut erklærer Br., at *et biskoppeligt magtsprog* ikke kan bryde det bånd der binder os sammen med vore trosbrødre, det er stærkere og af dybere betydning end som så.

Birkedal³⁾ gav mig et meget varmt vidnesbyrd som præst — *til trods for at han var modstander af mine flotte påstande* — og han veg ikke tilbage for at sammenholde dette

at udstøde mig og min kres — »et samfund af levende kristne« — og samtidig forlange, at vi skulde have »samfund med åbenbare fornægtere og moralsk udskud«.

Og lige så kraftigt skrev han mod biskop Clausen.

Dette var så meget smukkere handlet af Birkedal, som det kun var en måned siden jeg, som nævnt, havde drevet artige løjer med hans »Brændende spørgsmål«, som rigtig nok også i sjælden grad havde indbudt dertil.

Ja, selv Skat Rørdam var ikke tilfreds med afgørelsen. Han skriver til O. Møller: »hvor ringe, hvor åndsforladt har bisperådets hele færde ikke været«.

O. M. mener dog det kan forsvares »hvad det har gjort ved mig«. Man kan dog ikke forlange, at »Balslev den gamle mand skulde kunne læse alt det sludder i Højskolebl.« — Men han er ikke for gammel til at være kirkens »tilsynsmand«!

Et halvt års tid efter skriver O. M. rigtig nok helt anderledes om dette: da er »Balslev for gammel og kan ikke overkomme det han skulde passe, og har derfor ikke talt rent nok ud til ham (mig) i rette tid«. »Han burde dog kunne holde nogenlunde øje med hvad der siges og skrives i hans stift«. (!)

Hvorledes har dog O. M. kunnet foretage dette mærkelige krumspring? Ja, han giver selv forklaringen: Balslev »finder jo anledning til at sparke værre til mig end til Brücker«. I løbet af det halve år var kommet en bog af O. Møller som Balslev havde angrebet — jeg véd dog ikke hvor.

Men S. Rørdam bliver ved sit. »Jeg kan ikke andet end være enig med Brandt i, at han (jeg) er dømt uhørt«. Og »avtoriteterne har båret sig meget letsindig ad ved at lade den kres, som vilde have Brücker til valgmenighedspræst, bygge kirke og præstegård i den tanke at han vilde blive anerkendt«¹⁾

6te febr. blev sagen genstand for forespørgsel i folketinget ved Henning Jensen.

Scavenius nævnte i sit svar hvad provst og biskop havde

anført imod anerkendelsen, og hvorledes alle bisper havde været enige. Dernæst læste han op af de uddrag biskoppen havde medgivet sin erklæring, og fandt at de gjorde biskoppens udtalelser fuldt berettigede. Scavenius havde ikke tænkt på at bestride min værdighed til at kunne være præst i den kristne kirke, han var ikke gået letsindig til værks, og det havde været ham i højeste grad ubehageligt at skulle være nødsaget til at tage en beslutning.

Henning Jensen viste så at *H. N. Clausen* i sin tid havde stået meget yderligere end jeg, og han havde været præstelærer, så hvis Scavenius havde levet for 40 år siden, vilde han næsten ikke kunne have bestilt andet end afskedige præster.

Denne begivenhed fik et helt morsomt efterspil.

I foråret 1924 fik jeg tilfældig at vide, at Henning Jensen i en række kroniker i bladet »København« havde meddelt livserindringer. Jeg havde nok lyst til at se, hvorledes min gamle modstander vilde fremstille sin strid med mig om biblen, og jeg gik da på biblioteket for at undersøge dette. Jeg så jo snart at det kun var politiske erindringer, det drejede sig om. Men som jeg nu bladede i disse, traf jeg på følgende, idet H. J. omtalte sin afskedigelse: »alle bisper, provster og præster betragtede min afskedigelse som en vilkårlighed, men kun én havde mod til at sige det offentlig, nemlig pastor Brücker, som sendte en rundskrivelse til mer end 100 præster idet han vilde have dem til at underskrive: »vi billiger i alt væsentligt H. J.'s anskuelse«.

Dette havde jeg fuldstændig glæmt og anså det for en fejlhuskning af manden. Jeg ringede ham så op, og han sagde: »jo, sandelig gjorde De det, og jeg har sikkert endnu beviser liggende som jeg gjerne skal sende Dem«.

Nu vilde jeg nytte lejligheden til at spørge ham om den ommældte forespørgsel i tinget, da jeg antog han havde skrevet derom i »København« — det var jo dog noget »politisk« — og kunde sige mig i hvilket nr., så jeg kunde læse

det på biblioteket. Men til min forbavselse svarede han: »jeg skulde have stillet en forespørgsel i tinget om Deres anerkendelse, det har jeg aldrig gjort!« Jo, De har, svarede jeg, både husker jeg det, og jeg har nylig set, at Brandt omtalte det i Dsk. Ktd. »Nej, det er aldeles umuligt, dertil skal man jo have tingets samtykke, og det vilde i al fald være den eneste gang, jeg havde gjort noget sådant, og så måtte jeg kunne huske det. Der foreligger en misforståelse!«

Næste dag fik jeg fat i rigsdagstidende, skrev et kort til ham, hvori jeg sagde ham i hvilket nr. det fandtes, og da jeg kom hjem, fandt jeg brev fra H. J. med indlagt min trykte rundskrivelse til præsterne og erklæringen.*)

Inden jeg går videre må jeg nævne: Blandt de få præster som havde svaret mig, var *P. Rønne* i Sønderup. Hans svar gik ud på, at han skulde til et konvent, hvor de vilde behandle sagen d. v. s. »den alvorlige politiske situation« (!)

Henning Jensens brev til mig lød således: »her har De beviset for, at De en gang — i en for mig kritisk tid — gjorde en god gerning imod mig. Og beviset for, at mine personlige venner blandt de grundtvigske præster svigtede mig, da jeg trængte mest til dem, har De i vedlagte brev« (fra præsten *Jens Schjørring* som var formand for det af Rønne omtalte konvent, der fandt sted i Roskilde 21de april 1885): »Kære Jensen! At stå last og brast med dig, som Brücker vilde vi skulde, var der ingen af konventets medlemmer som vilde — og du vilde vel ikke en gang forlange det eller ønske det Din skål blev drukket med akklamation og det ønske, at du ikke vilde blive tabt for konventet, og det blev pålagt mig at bringe dig denne hilsen, hvis du, der nu vugger dig på martyriets gyngende, kan få tid til at tage imod den din hengivne J. Schjørring«. Så fortsætter H. Jensen: »Ja — de udbragte min skål! Sandsynligvis med samme følelse, som ligfølget ved Adam Hosmos begravelse så ned i hans grav:

Hver med den tanke ned i graven kigger:
O, Gudskelov! det er ej mig dær ligger“.

*) Se s. 103.

Brandts udtalelser om myndighedernes optræden fik biskop Balslev frem med en lille artikel: »Mit forhold i den Brückerske sag«. ¹⁾ Men den var så tynd og så fuld af urigtigheder — sikkert ikke bevidste — så jeg havde let ved at gendrive den. ²⁾ Det ændrede da heller ikke det mindste i Brandts hovedpåstand om, at jeg var dømt uhørt.

D. 15de marts mistede vi vores ældste der som nævnt var født med hareskår. Jeg ansøgte om tilladelse til at begrave ham ved vores kirke. På den tid rådede nok en stærk anti-pati mod oprettelse af extra gravsteder, men vi fik dog tilladelse — Scavenius skal have sagt: »jeg vilde nødig det skulde have udseende af, at jeg personlig forfulgte den mand«.

Hen på sommeren skulde provst Assens syne gravstedet. Et par af bestyrelsen indfandt sig hos mig i den anledning. Men jeg som ikke havde set provsten, siden han havde afgivet sin erklæring, hvoraf jeg havde skaffet mig afskrift og fundet den stridende mod, hvad han havde sagt til mig i samtaler, vilde nok holde ham til ilden desangående, og jeg fik ham afsides en stund. Han forstod dog godt den kunst at smutte uden om. Så spurgte jeg ham til sidst om, hvad han havde ment med i sin erklæring at ville påstå jeg havde søgt anerkendelse af »udvortes hensyn«. ^{*}) Ja, jeg frygtede vel, at folk ikke vilde følge mig, hvis jeg ikke opnåede anerkendelse. Da jeg så noget irriteret svarede: »hvis jeg ikke selv havde ønsket anerkendelse, havde et sådant hensyn aldrig bevæget mig dertil, men jeg vilde anse det som ganske uværdig færd«, styrtede han pludselig ind i den stue, hvor de to mænd sad, og sagde disse mindeværdige ord: »Jeg mener jo ikke, at De ganske skulde have sat samvittighedens krav til side. Men man kan jo i sådanne forhold være noget elastisk, uden at komme samvittighedens krav for nær!«

Så snart han var taget bort, skrev jeg disse ord ned og lod de to bevidne, at således var hans ord faldne.

^{*)} Se s. 143.

Jeg har fremstillet den hele sag så udførligt, fordi jeg synes den giver et levende billede af, hvordan kirkestyrelsen den gang var. Og mon man egentlig har nogen stærk følelse af at den er anderledes nu? Mon det ikke fremdeles i det hele står ved magt, hvad jeg har anført af O. Møllers og Skat Rørdams udtalelser om bisper og navnlig om bisper, der rotter sig sammen og anser sig som kirkens støtter?*) Lægger ikke bisperne sig fremdeles på tværs af fremskridt og frigørelse? Jeg kan des værre ikke se andet.

Mellem de to fester: vor egen kirkes indvielse og den i Almind, var jeg med til en fest af en helt anden art.

I 87 rejste Bjørnstjerne Bjørnson med sit foredrag: »En-gifte og mangegifte«. D. 8de decbr., på hans fødselsdag skulde han holde det i Kolding. Der var stævnet op mod en tusind mennesker sammen for at høre det. Idet B. B. trådte ind i salen, istæmtes hans sang: »Takt, takt, pas på takten«, som Nutzhorn på Askov havde sat tone til. Og da han så tog ordet begyndte han med den meddelelse, at han vilde give hele den sum der var indkommet i aften — henvend tusind kr. — til S. S., den bekendte forening til støtte af sønderjydernes kamp.

Jeg brød mig ikke stort om foredraget, så lidt som jeg bryder mig om at læse det nu. Men det var første gang jeg hørte B. B. som taler og det var jo noget af en oplevelse.

Bagefter var vi en skare der samledes med ham til et fællesmåltid, og dær skulde jeg efter opfordring holde festtalen til ham. I hu kommende at B. B. en gang havde været en begejstret tilhænger af Grundtvig og nu sagde: »Grundtvig, den tosken!« lagde jeg min tale således:**) jeg mindede ham om hans forhold til Grundtvig og gjorde ham opmærksom på, at når han rundt om i landet som nu her i aften, kunde samle store skarer af landboere, og for det meste mennesker

*) Se s. 146.

**) Den blev trykt i Hskbl. for 1889 nr. 5 i anledning af Vilh. Becks angreb på Bjørnsons da i trykken udgivne foredrag.

der regnede sig som kristne, og som altså gjerne vilde høre Bj., skønt de vidste han stod på et andet stade, så skyldtes dette Grundtvig. Han havde øvet en sådan indflydelse på dem, så de godt kunde tage imod, hvad mennesker af helt anden åndsretning end deres egen havde at byde. De holdt af Bjørnsons fortællinger, skuespil og sange og vilde gjerne takke ham for, hvad han dæri havde givet dem. I denne opladthed til forskellige sider, som forrådte at der var noget midtpunktligt, stærkt nok til at de turde åbne øjnene for hvad der fandtes hos andre, mente jeg Bj. kunde finde noget af det virkelig store, som han så gjerne ser og så let begejstres for. Og så vilde jeg naturligvis ikke bede ham atter at blive »grundtvigianer«, men jeg vilde bede ham følge den grundtvigske bevægelse noget nøjere. — Bjørnson rejste sig og takkede synlig bevæget, men jeg kunde des værre ikke blive vis på, at det var mere end netop synlig. Og da vi stod fra bordet, sagde han til mig: »De er en betydelig taler!« Jeg så vist lige så begavet ud som da han på Sagatun kaldte mig filosof, for han sagde: »Jo, De skal se, når De får udviklet Dem noget mere, så bliver De en meget betydelig taler«.

Det lettede jo ikke så lidt, at jeg dog først skulde udvikle mig noget mere. Ak! Bjørnson som kunde gentage over alt i landet på samme sted i foredraget: »jeg får en tanke« og på samme måde føre fingrene op til panden, var åbenbart blevet snurret sådan rundt, så han ikke selv vidste hvor han sagde noget, han for alvor mente, eller noget som bare skulde siges.

Der kom i denne tid så mange »sager« og ideer frem: Fredssag, afholdssag, diverse sociale sager, og det blev mer og mer skik, at de ivrigste agitatorer for disse sager anklagede kirken, fordi den ikke tog sig af dem. Mellem disse var Bjørnson en af de aller ivrigste, og da han, indbudt af nogle fredsföreninger, 19de juni 1892 talte for fredssagen på Him-

melbjærget — man anslog deltagerne til mellem 20 og 25000 — sammenlignede han præsterne i deres sorte kjoler med kanoner, fordi kirken, i stedet for at gå i spidsen for denne sag, velsignede krigen. Dette om kanonerne blev almindelig sagt men findes ikke i Silkeborg-bladenes referater. Men efter disse sagde han i al fald således: »Mangen en sag som synes lille for en, kan være stor for en anden; men intet bliver stort for en, uden det først bliver en del af ens religion.

Kirken må skamme sig over ikke at være den første i fredsarbejdet, men grunden hertil er først og fremmest, at kirken er afhængig af staten. Amerika er det eneste land, hvor kirken er uafhængig af staten, og det viser sig også dér, at de fleste præster er for fredssagen. De studerer den og lægger den ud for tilhørerne med samme alvor, som de studerer og udlægger evangelierne.«

Jeg holdt så nogen tid efter en præken som jeg lod trykke¹⁾ under titel »Kirken og ideerne«. Jeg angreb her alle disse travle idémænd, der hver skreg op om sin »sag« så det fik lighed med gamle dages markskrigeres råb med universalmidler. Og jeg hævdede det var en uretmæssig fordring at stille til kirkens mænd, at de skulde give sig af med enhver sådan sag, man kunde falde på at opstille som den vigtigste af alle. Historien viste, at kirken i virkeligheden havde øvet sin indflydelse til fremkaldelse af meget af det, som havde bragt menneskeheden betydningsfulde fremskridt og goder, men ikke ved en direkte agitation for dem men ved sin stille virkning på menneskehjærter. Og kirkens, det vilde her sige kristendommens magt og indflydelse skulde slet ikke måles på dens tilhængeres og beklænderes deltagelse i disse sager; hvis de havde den kristne tro som en levende magt i deres hjærter, skulde det nok kendes i samfundet.

Jeg nævnte slet ikke Bjørnsons navn, men han må have følt sig truffet, for han skrev en meget harmfuld artikel²⁾ imod mig: »En fed mundfuld«. Jeg havde efter hans me-

ning tillagt kirken alt for megen betydning i historien. Og jeg havde omtalt ham i en hånlig tone. Jeg svarede ganske kort¹⁾ på hans historiske påstande og sagde ham, jeg havde så vist ikke tænkt at »håne« ham, dertil havde han skænket mig alt for mange glade timer.

Dermed var så også den strid forbi.

Men til nytår lavede jeg en spøg. Jeg skrev en artikel²⁾ med titel: »Ny sag — den største vi véd«. Det var cycle-sagen. Den måtte kirken tage op, ellers blev den tilbage i udviklingen. Præsterne har båret vinger på kjolen og ikke kunnet flyve, havt et hjul om halsen men det kunde ikke rulle. Bliver det sådan at slægten ruller bortover, men præsterne bliver tilbage, da kan præstekraven blive undergangens tegn for kirken.

»Der er liden udsigt til at kirken her forstår. En enkelt præst ruller med. Det er det hele. Men om nu kirken forstod! Om det kom dertil, at ingen præst fik embede uden bevis for at være god cyclist. Om ingen kaldtes til biskop, der ej havde gået foran i væddeløb. Da skulde der blive syn: bisperne i spidsen, provsterne efter, præsterne i sluttet flok. Lærerne nødes at slå følge. Får vi det at se, dette umådelige tog: lange og korte, tykke og tynde, gamle og unge hen ad vore veje og stier i stormende fart, da kan det atter blive dag for kirken. Og de bliver udviklede gennem dette, gør de. Den stund kan komme da bisper gør rulleridt, som forbavser verden. Det bliver kirkens store time. Den får et tag i folkene som aldrig før. For da skønner de jo, at kirken ejer de stærkeste kræfter til at nå frem i den største sag, der har været og vil komme . . .«

Jeg undertegnede A. A., den første anonyme artikel, jeg har skrevet. Om Bjørnson, der jo så Hskbl., har læst og forstået, véd jeg ikke men tror det ikke.

Siden har jeg truffet Bj. nogle få gange, mest på rejser. Aldrig har han kendt mig, når jeg kom og hilste på ham, men når jeg havde sagt mit navn, lød det altid: »oh! Brücker!

Kom lad os snakke lidt sammen!« Den sidste gang traf jeg ham på Fredericia banegård. Jeg så ham og fru Karoline sidde og spise og vilde ikke forstyrre dem, men da de gik ud og satte sig i en 1ste klasses kupé i et tog, som først om nogen tid skulde gå, gik jeg hen og hilste, og da Bj. havde fået navnet, måtte jeg sætte mig ind i kupéen, og vi snakkede sammen. Det vil sige Bj. talte, også denne gang om en kæphest. Den var nu: »vi mennesker skal være snille mod hverandre«. Det var jo udmærket rigtigt. Men det var mig ganske umuligt at få indført: ja, når bare han vilde sige os, *hvordan* vi skulde blive det; hvis en virkelig praktikabel måde ikke blev fundet, var det jo egentlig lidet værdifuldt at erkænde, at det skulde være så. Bj. talte ustanselig væk, til toget gik.

En højtbegavet ånd, et vidunderlig herligt udrustet menneske, et »rigtig fuldbåret drengbarn«, det var Bjørnson! Men der var, synes det da mig, noget som manglede ham, og jeg tror det må betegnes som noget for alvor midtpunktsamlende. Havde han ejet det, da tror jeg vist han var blevet, ikke blot en meget stor mand, men et meget stort menneske.

Bragte vor stilling som frimenighed os nu ulæmper? Jeg synes de i al fald var meget små. Jeg kunde ikke foretage nogen ægtevielse, men de som ønskede at giftes måtte ulejlig sig til Kolding efter borgerlig vielse. Men den gang sad i Kolding borgmester *Schjørring*, som var en i mange måder udmærket mand og navnlig et udpræget festmenneske. Han forstod at ordne det festligt og tiltalende, og da til borgerlig vielse »sognebåndet var løst« — man behøvede ikke at bruge den herredsfoged, som man egentlig sorterede under — tog alle par til ham og fandt ikke noget ubehageligt deri. Ved begravelser måtte sognekirkens klokker ikke ringe, liget måtte ikke komme ind i kirken, og der måtte end ikke kastes jord på på kirkegården.

En »vejledning« af det indhold havde biskop Lind i Ålborg givet, da valgmenigheden på Mors et par år før mistede sin anerkendelse. Vilde man nu lade dette gælde også for os? Spørgsmålet kom første gang til at ligge for, da landstingsmand Peter Jørgensen døde i april 1888. Hans efterladte ønskede meget at begravelsen kunde foregå som sædvanlig fra Starup kirke. Sognepræst Thygesen havde intet imod det men erklærede at føle sig bundet ved nævnte »vejledning«. Han stillede forespørgsel til ministeriet, og det resolverede at vejledningen måtte følges.

Ludvig Schrøder som var med til begravelsen skrev da en artikel i Morgenbladet for 1ste maj. Han viste, at hvad der nægtedes mig, vilde være blevet tilladt enhver norsk, svensk eller tysk luthersk præst. Der var ikke overgået Brücker nogen dom, efter hvilken han er gjort uværdig til den ham en gang meddelte ordination .

Også jeg nedlagde lidt senere¹⁾ indsigelse, fordi afgørelsen viste, man vilde praktisere til den yderste grad den nægtelse af min anerkendelse, som var sket uden lov og dom.

Imidlertid hjalp vi os således, så længe det tåbelige forbud bestod: Kisten førtes til vor egen kirke og jeg kastede jord på i den, og vores egen klokke lød så kraftigt, at dens klang fulgte ligtoget langt på vej, når det efter endt jordefærd her kørte til sognekirkegården for at sænke kisten i graven. Egenlig måtte vi heller ikke synge på kirkegården og ikke bede. Men det overholdt vi vist aldrig. Jeg tror ikke jeg i de dage begravede nogen uden ved graven at bede Fader vor, hvorefter vi sang. — 1893 fik vi tilladelse til selv at anlægge kirkegård.

Så gjorde dette heller ikke stor fortræd. Der er vist ikke andet at pege på, end at vi vel nok med anerkendelse havde fået noget mere tilslutning end vi nu fik — folk så naturligvis en tid med en vis ængstelse på vor særstilling. Men til gengæld hjalp denne måske til fastere sammenslutning af vor kres.

En mærkelig stilling var det for resten. Når mine forældre kom over til os, gik de gjerne til nadverbordet, og dermed faldt de ud af folkekirken. Når de så kom tilbage til København og søgte nadverbordet dær, dumpede de atter ind i folkekirken. Og denne falden ud og kommen ind skete dem ikke så få gange. Og så lidt som de mærkede noget til det, så lidt havde myndighederne med det at gøre. Eller, med andre ord, myndighederne kan i grunden slet ikke drive mennesker ud af folkekirken, som selv har lyst til at være i den. For »dissenters« kan man let ordne tingene, for de afskyer selv folkekirken og vil ikke have med den at gøre. Og vi havde derfor også en udviklet lovgivning om dissenters forhold. Men lovgivningen havde slet intet om dette: folk som i alle måder følte sig hjemme i den danske folkekirke og åndelig forbundne med mange af dens præster og lægfolk — som det da også havde fået sin besegling ved de mange præsters deltagelse i vor kirkes indvielse og indsigelse mod myndighedernes afgørelse — sådanne folk vilde man jage ud af folkekirken; det *kunde* man ganske simpelt ikke, man havde ingen love eller regler at holde sig til, og det vilde vist også være helt umuligt at finde på nogen, som duede til hensigten.

Den senere lovgivning viser det. Ti den har bestandig gået ud på at hjælpe dem, man egenlig fra kirkens side vilde lukke ud, til at nyde mere og mere ret inden for: loven om kirkernes brug, fri kirkelig forbindelse mellem frimenighederne og sognemenighederne osv.

Først nu lige til sidst — naturligvis på foranledning af og med støtte hos tåbelige biskopper — har man forsøgt en virkelig udelukkelse af *Rørdam* i Ryslinge og hans kres. Men ligesom det mislykkedes for biskop Joh. Clausen*) at hindre kirkelig forbindelse mellem frimenigheden i Ågård og folkekirkens menigheder — hans forsøg blev køligt afvist — således vil det dog vist også gå nu. Det vilde være et brud med hele den foregående udvikling. Man bliver

*) Se s. 180—81.

nok nødt til at indrømme, at alle som selv ønsker at høre folkekirken til, også har ret til at være i den.

Vi har da heller aldrig følt os isolerede men fuldt ud sam-hørende med vore grundtvigske åndsfrænder inden for folkekirken, hvad enten det var valgmenigheder eller sogne-menigheder de tilhørte. Og så lidt som vi har lukket vor kirke for nogen som vilde deltage i hvad der foregik dær, så lidt har vi nogen sinde, ikke en gang jeg, været udeluk-kede fra folkekirkens huse.

Hen på sommeren 88 fik vi en opfordring til atter at søge anerkendelse. Jeg husker slet ikke det nærmere og har ingen aktstykker. Men det var nu sådan, og det bekræftes yderligere ved at en pastor *Sdbye* d. 14. avg. skrev en artikel i *Dagbl.*, hvori han stærkt udtalte sin rystelse over at have hørt et forlydende om, at jeg søgte og vilde få anerkændelse. »Intet vilde fremkalde en dybere misstømning blandt kristne end om dette skete«. Han udviklede desuden, hvor-lunde både den radikale politiske agitation og den romersk-katolske dito vilde få vind i sejlene ved noget så skrækkeligt!

Læserne forstår sikkert, at når vi havde det godt, så var vi egenlig ikke oplagte til at begynde for fra. Som myndig-hedernes optræden havde været, var det ikke just fristende at skulle i lag med dem igen. Skulle til atter at slås med den skikkelige men alt for gamle biskop, som følte sig nød-saget til at rette sig efter »den ene og den anden der kom og sagde noget til ham om min forvorpenehed«, og uden at kunne få lejlighed til at hugge løs på disse der søgte skjul bag biskoppens ryg. Men jeg så det som nægtelsen af min anerkendelse var en uret, ti jeg følte mig som et fuldgodt medlem af den evangelisk-lutherske kirke. Dernæst mente jeg det var en betingelse for åndslivet i det hele og kristen-livet i særdeleshed, at folkekirken blev så rummelig som mulig. Fik jeg adgang til den igen, uden at slå det mindste af på, hvad jeg havde sagt, da vilde det betyde et fremskridt i så henseende.

Så var jeg da rede, og ved et møde på Skovgård i slutningen af august blev vi enige om at søge, og vi indsendte vort andragende.

Der vilde ingen grund være til at dvæle ved dets skæbne, — resultatet blev just som sidste gang — hvis der ikke var blevet lejlighed til at se de kirkelige myndigheder som fra en ny side.

D. 26de sptbr. 1888 tilskrev ministeriet biskoppen og anmodede ham om at give mig lejlighed til at afgive en erklæring eller tilbagekaldelse af mine tidligere påklagede udtalelser.

Dette anede jeg dog intet om før langt senere. Jeg hørte absolut intet fra myndighederne året ud. Så skrev jeg til ministeriet og spurgte hvad det blev til, hvorpå jeg da omsider fra biskoppen modtog en skrivelse af 30. jan. 89, der meddelte mig, at ministeriet ønskede sagen behandlet, når det kirkelige råd trådte sammen i sptbr. Men heller ikke da hørte jeg noget til, hvad ministeriet havde tilskrevet biskoppen i sptbr.

Men så fik jeg en skrivelse fra biskoppen af 1ste april, hvori han meddelte mig — men rigtig nok som det var noget ganske nyt og ikke noget fra et halvt år tilbage — at han efter ministeriets ønske skulde træde i forhandling med mig, og hvis jeg vilde give en forklaring eller tilbagekaldelse af mine ytringer, da vilde biskoppen under kirkerådets samling forhandle derom med de andre biskopper.

Jeg kunde nok ønske at vide, hvad der var foregået bag kulisserne og har voldt, at ministeriets skrivelse i sptbr. således aldrig blev mig meddelt. Men klart er det jo, og ministeriet udtaler det da også selv senere, at det har taget denne sin beslutning om, at der skulde afæskes mig en erklæring, fordi man har følt sig besværet over de klager — frem for alt fra C. J. Brandt*) — der var ført over at man havde dømt mig uhørt.

*) Se s. 182.

I slutningen af juni fik jeg sendt biskoppen en længere redegørelse for mine udtalelser — den blev senere trykt i Højskolebladet.¹⁾ Den havde ikke mindste virkning.

Balslevs erklæring af 19de oktbr. udtalte, at samtlige biskopper efter at have gjort sig bekendt med min afhandling havde erklæret, den i ingen henseende havde ændret deres opfattelse. Og Balslev måtte med de andre biskopper finde, jeg var uskikket til at være præst og lærer i den evang.-luth. kirke.

Ministeriets resolution af 17de novbr. stæmte naturligvis med det biskoppelige — Scavenius forstod sig jo ikke på de indre kirkelige anliggender men havde dertil skaffet sig sit kirkeråd. Og dette blev altså i virkeligheden enevældig styrer af folkekirken.

D. 14de dcbr. udbad jeg mig af ministeriet afskrift af de afgivne erklæringer. Jeg fik biskop Balslevs men ikke de andre biskoppers. Endnu 16de avg. næste år erklærede Jonquières på henvendelse fra min far: jeg har endnu ikke fået lejlighed til at referere sagen. (1)

I anledning af bispernes og kirkerådets hele færd tog jeg mig på at behandle spørgsmålet om bispedømmet i vor folkekirke i to artikler i Hskbl.²⁾

Man halter mellem romerkirkens og vor egen kirkes bispebegreb. Men man kan ikke med mindste ret sammenligne vort bispedømme med det romerske. Ti dette hviler helt på den »apostoliske succession« — læren om en ubrutt bisperække fra apostlenes dage — mens vi ganske opgav dette ved reformationen. Hos os er da »biskop« i virkeligheden kun en titel, som kan gives ved kongelig udnævnelse. Således fik f. ex. Grundtvig titel af biskop på den måde. Titlen er som regel forbundet med et embede, men det behøver altså ikke at være tilfældet. Og det embede, man giver en med titel af biskop, er et led i folkekirkenes verdslige administration.

Vore biskopper er kongelig udnævnte embedsmænd og ikke en smule andet. Og de står da ikke som katolikerne mener om deres, uden videre sammen med menigheden.

Og dette har vi gode eksempler på: I 1868 gjorde 6 af folkekirkeens 7 biskopper alt for at hindre loven om valgmenigheder. Men de formåede det ikke — altså er de ikke bisper i romersk forstand. Disse 6 bisper var visse på, valgmenigheders dannelse inden for kirken vilde være en ødelæggelse for den. Og dog! Ikke én af dem nedlagde i den anledning sit embede, alle 6 rettede sig ydmygt efter statens vilje, var den følgagtig i at anerkende valgmenighederne, skønt de altså så på dem med de uvilligste øjne, og de besad kort sagt den af provst Assens omtalte elasticitet.*) Ved denne færd viste de på det tydeligste, at de var først og fremmest statens lydige tjænere, kongelige embedsmænd og ingen lunde først og fremmest menighedens førere.

Men når deres stilling og væsen er så klart angivet, da er det en eneste stor meningsløshed, at disse embedsmænd skal dømme om præsternes åndelige virksomhed og være afgørende i åndelige spørgsmål.

Scavenius' kirkeråd var ikke blot et grundlovsbrud men et ganske ureformatorisk forsøg på at lave vore bisper til bisper i katolsk forstand.

Grundtvig skriver: »en såkaldt kristelig biskop i en statskirke er en verdslig hyrde og en åndelig uting for det åndelige folk«. »Egenkærligheden vil altid friste bisperne . . . til at enes med hinanden om visse grundsætninger i lærdommen og skriftbetragtningen, som de ikke vil tåle rokede eller åbent modsagte noget steds, og da har vi statskirkevæsenet i sin farligste skikkelse, fordi det har åndeligheds skin men fornægter dens kraft.«¹⁾

Vore bisper søger naturligvis at hævde en anden — katolsk — betragtning af deres stilling. Da Skat Rørdam blev Sjællands biskop, udsendte han et »hyrdebrev« 16de april 1895, hvori han skrev: »jeg tør tro, at om jeg end er kaldet

*) Se s. 186.

ved mennesker, er det dog menighedens herre, som har sat mig på denne plads«, og det er »min bøn og mit frimodige håb til vor Gud og herre i himlen at han vil styrke mig til, at jeg må som en tro og lydige tjener røgte min gærning iblandt eder (stiftets præster) ham til ære og hans menighed til gavn.«¹⁾

Men når, som nylig er sket, tre af vore bisper finder sig i at blive gjort til »kommandører« i anledning af en reformationsfest, kan ingen gudelige talemåder tilsløre: Bisperne er og bliver *statens* tjenere. Gør de fordring på *som biskopper* at betyde noget, end sige noget særligt for *menigheden*, da må dette stemples som åndeligt røveri.

Nu var jeg vel altså uigenkaldelig udstødt. Det betød dog intet for mig eller kresen, vi levede roligt og trygt videre, i bevidstheden om at have gjort, hvad vi kunde. Vilde man ikke give os anerkendelse, så kunde vi også være den foruden. Men det var slemt at folkekirken var blevet en utål-som bispekirke.

I begyndelsen af 1890 fortalte min plejesøsters mand Holmblad i Nakskov, at han vidste der var nogle præster på Lolland som vilde indgive adresse om, at der måtte blive givet mig anerkendelse, da de syntes de ellers også burde udelukkes. Dette hørte jeg — skal jeg sige »naturligvis« — dog ikke mere om. Men for mig var da også langt betydningsfuldere dette:

Jeg har meddelt, hvorledes Fr. Helveg ikke vilde deltage i vor kirkeindvielse.*) Men i begyndelsen af 90 fremførte han i et konvent min »redegørelse« og sagde bagefter til pastor Nielsen: »den har helt ændret min opfattelse af hvad Brücker har sagt. Jeg ser nu, det er rent formelle ting der har stødt mig og indvirket på min forståelse, mens jeg nu helt kan slutte mig til ham«. — Og jeg vilde jo også på

*) Se s. 180.

forhånd have ment, Helveg vilde være i stand til at forstå mere end »de 7 vise«.

Jeg har endnu ikke fået lejlighed til at omtale en ting, som optog mig en del de første år i Ågård. Der var købt så meget jord, efter mit ønske, så der kunde blive en stor have. Ti, som jeg sagde, det eneste jeg i grunden nødigt sagde farvel til, når jeg skulde gå ind i en stilling som valgmenighedspræst, var de store gamle dejlige haver der ofte hørte til præstegårdene. I Skamstrup hos Borups, i Købelev hos Helvegs og andet steds havde jeg set sådanne haver og forelsket mig i dem. En gammel have kunde man jo ikke skaffe mig men så da i al fald en stor.

Men havde jeg nu fået en sådan, så indså jeg strax: et af to: enten må du lægge den ud i vildnis, eller også må du drive den selv, for at skulle have gartnerhjælp til den bliver alt for dyrt. Og så valgte jeg da at sætte mig ind i havebrug, så meget så jeg kunde nøjes med en arbejdsmands hjælp. Og jeg studerede havebøger, snakkede med folk der havde nogen haveforstand, korresponderede med alle mulige gartnere. Og det lykkedes mig at vinde så megen indsigt, så jeg selv ledede havens drift og nåede til at drive den med overskud. Dertil bidrog at jeg kogte en del grøntsager hen og afsatte dem til slægt og venner.

Mine henkøgte grøntsager blev navnlig berømte og havde endog den ære at blive spist med behag af Estrup, som jævnligen var min svoger Holmblads gæst.

I slutningen af 1888 udsatte »Vort havebrug« en præmieopgave om havedyrkning, som jeg besvarede. Jeg fik en skrivelse, der udtalte at man vel ikke kunde tildele min besvarelse præmien, men redaktionen udbad sig min indledning til brug, da »den måde hvorpå den fremdrager havebrugets betydning, har væsenlig interesse«. — Jeg var meget stolt!

I slutningen af juli 89 fik jeg brev fra Johan Borup, hvori han betroede mig — tavshed indtil videre! — sin forlovelse med Eline Schousboe, datter af provsten i Højethostrup, søster til biskoppen i Ålborg. Brevet viste han var jublende glad, og de år der er rundne siden, har godtgjort at han havde al grund til at være det. Men også os hans venner glædede det meget, for det havde begyndt at se ud til Borup skulde være blevet pebersvend, hvad der kun lidt vilde have lignet ham, jeg kendte fra vi var fjorten år og frem efter.

Det er vist gruelig galt, at jeg fortæller så meget om dette, for, som nævnt,*) er Borup meget sart over for enhver berøring af hans mere indvendige dele. Men han blev kort efter at forlovelsen var blevet »officiel«, behandlet således, så det må have hærdet ham meget. Han stod en morgenstund i II. kl. ventesal på Københavns banegård. Ind triner Uffe Birkedal, og strax han får øje på Borup, skrider han over gulvet og råber — som han den meget tunghøre plejede —: »goddag Borup! til lykke! friede du skriftlig eller mundtlig?«

Om efteråret kastede Borup alle broer af bag sig og styrtede sig ud i det æventyr at give København en højskole, hvad der efter mange års ihærdige kampe og mange skuffelser lykkedes ham, mens det var glippet for Jungersen, Falkenstjerne og Pontoppidan. Og under disse kampe viste det sig ret, at han havde fået den rigtige ved sin side, for på fru Eline passede det i ikke ringe grad:

hun lo, når hans båd blev krænget
og blev ej bleg under uvejrhænet.

Efterretningen om Borups forlovelse traf mig, just som jeg med Karl Povlsen skulde afsted til Fanø, hvor vi vilde bo nogle dage i Sønderho kro. Den gang lå Fanø endnu i jomfruelig uberørthed uden badehoteller og andet djævelskab. I kroen boede ikke andre end vi to, men til måltiderne indfandt sig en ældre herre der forestillede sig som cand. teol. *Swane*, broder til biskoppen i Viborg. Han gjorde

*) I s. 181.

ikke broderen skam men var et udmærket exemplar af en rigtig teolog, værdig og salvelsesfuld.

Jeg havde just den foregående vinter efter lægeråd begyndt en egen levevis: jeg spiste kun to gange om dagen, gærne 10 og 4. Og så spiste jeg naturligvis tappert. I kroen faldt middagene kl. 12, og for ikke at bryde kuren, fastede jeg indtil den tid, levede af luft, bad, tobak og Karl Povlsens historier. Men så kunde jeg da også til middag! En dag fik vi først en udmærket kødret. Derefter kom en prinsessebudding, der, som altid i kroen, var rigelig til 6, og vi var kun 3. Swane og Povlsen spiste hver en lille portion, men jeg tog så hele resten. Jeg gik ind i mit værelse og stoppede en pibe. Imens henvendte Swane i højtidelig præketone til Povlsen: Jeg kan dog ikke forstå, således sulte sig i lang tid og så overfylde maven, jeg tør sige indtil det utilbørlige!

Nær havde K. P. og jeg indviet Fanø ny arresthus, som endnu ikke havde huset en eneste forbryder. Der lå en halv mils vej fra Sønderho nogle »fuglekøjer«, til fangst af vildænder. Vi anede intet om hvorledes det gik til, og henvendte os en morgen hos kaptajn *Svendsen* der var formand for selskabet, som drev fangsten. Han var ikke hjemme men mentes at være derude, og vi gik så til stedet. Her var jngen *Svendsen*, men der lå et hus, hvis beboere sagde vi kunde så mænd godt gå ind. Vi krøb over de lave volde, da gitterporten var låset, og så os om.

På hjemvejen gik vi langs en bred grøft eller kanal, da der på den anden siden af den kommer os en mand i møde, der stanser, hilser, forestiller sig som kaptajn *Svendsen* og spurgte, om det var os der havde søgt ham. Og på vort ja sagde han, at nu var han til tjeneste, hvis vi vilde vende om. »Tak, vi har været der«. »Hvorledes mine herrer, har De været inde i anlægget?« »Ja!« »Hvordan da?« »Jo, vi krøb over, da man sagde os, vi godt kunde gå ind«. »Mine herrer, vi er virkelig her kommet ind på et område« blev så kaptajns indledning til en længere tale, hvis me-

ning var, at vi måske havde ødelagt det hele, da der var nogle »tæmmede« ænder på hvilke det hele beroede, og de måtte aldrig se andre end den mand som passede dem. Kap-tajnen var meget vred, han havde i sin hånd en forsvarlig stok, han var bred og stærk, jeg tror nok vi hemmeligt glædede os over det held, at vi var kommet på hver sin side af kanalen. Men da han så vor store angergivenhed og blev ganske sikker på, vi var stakkels fristede og forførte, mildnedes han dog efter hånden, gav os endog forklaring på hvad vi havde set, uden at forstå, og tog helt elskværdigt afsked med os.

Kort tid efter kom det sørgelige budskab: C. J. Brandt er død! Jeg skrev efter opfordring strax en lille artikel om ham i Morgenbl. og senere en større i Højskolebl.¹⁾ Så vidt jeg har forstået har ingen senere Vartovpræst kunnet fylde pladsen som han — men det må vel gå sådan.

XI.

Morten Pontoppidan havde begyndt en højskole i Nord-sjælland, og efter nogle få års forløb ønskede man dær på egnen at danne en valgmenighed om ham som præst. Så længe sagen stod på angående hans »Kirkens genmæle« mod Estrup,*) kunde han ikke få anerkendelse, men han og kresen valgte da indtil videre at indrette sig som frimenighed.

Pontoppidan havde allerede da gennem nogle år stødt sig på den snæverhed og forbenethed, der var over mange af den grundtvigske retnings ledende mænd. Just som jeg havde gjort det. Men medens jeg havde mødt udslagene af dette, idet jeg vilde drage de slutninger, som jeg mente måtte drages ud fra Grundtvigs kirkelige stæde, og trods modstanden jeg mødte bevarede visheden om det overordenlig frugtbare udgangspunkt, der var givet dæri, dreves Pontoppidan til et brud med selve stædet.

Et lille årstid efter frimenighedskirkens indvielse, en månedstid før fængslets døre lukkedes efter ham, holdt han på Falkenstjernes højskole et foredrag, som han strax efter lod trykke i Tidens Strøm, og gjorde heri rede for sine grunde til at bryde afgørende med Grundtvigs opfattelse af troens ord ved den kristne dåb. Begrundelsen kan kortelig gengives således: Hvis Grundtvig havde ret i sin påstand om den apostolske trosbekændelses oprindelse fra Herren selv, så den tro var og måtte være alle kristnes, da måtte der blive det stærkeste sammenhold mellem alle dem, der delte netop denne tro. Men dette resultat er udeblevet. Da nu biskop Monrad i sin bog om trosbekændelsen har påvist,

*) Se s. 171.

den ikke har den af Grundtvig påståede oprindelse, må Pontoppidan slippe den anskuelse, som han, hvis livsbeviset — det inderlige sammenhold — forelå, turde fastholde på trods af de lærdes udsagn.

Hvis man derimod, som det er tilfældet i den grundtvigske kres, fastholder anskuelsen imod de lærdes oplysninger om den virkelige sammenhæng og uden livsbeviset for dens rigtighed, da forvandles trosbekændelsen til en slags Cerberus. Da hedder det: dette skal du tro, her er den kristelige grundlov, hvorfra ingen afvigelse kan tilstedes. Da er der oprettet et nyt pævedom, der vil hindre al fri åndelig udvikling. Men derfor må Grundtvigs lære forkastes.¹⁾

Jeg havde kendt Pontoppidan personligt gennem flere år — vi var ved giftermål blevet lidt beslægtede. I hans højskoletid havde jeg nu og da fået kraftige opfordringer fra ham til at komme og hjælpe ham, hvad jeg da også havde gjort. I 1886 havde jeg som nævnt i nogen måde bekæmpet hans »genmæle«, men uden at han havde taget mig det ilde op.

Da han kundgjorde bruddet med Grundtvigs anskuelse, var jeg, som man har set,*) så stærkt optaget af andet. Og da jeg fortrød jeg havde blandet mig i den nys nævnte sag, og Pontoppidan nu tilmed sad i fængsel, vilde jeg ikke på ny gå imod ham. Men han blev hårdt angrebet fra anden side.

I 1888 tog jeg mig for, ud fra det kendskab jeg ved min anmeldervirksomhed ved Morgenbladet havde vundet, at skrive også for Højskolebladets læsere noget i almindelighed om den »opbyggelige literatur« der udsendtes, og vise hvad det som regel var for noget indholdsløst klingklang.²⁾ Og lidt efter, til nærmere belysning omtalte jeg prækener, som var udsendt af Stein, Fog og Paulli.³⁾ Og nu udsendte Pontoppidan en lille bog: »Tolv prækener« som han havde udarbejdet i fængslet. Da denne bog havde foreligget en tid »pirrede« han til mig, at jeg skulde omtale den. Og jeg

*) Se s. 147.

gjorde det og fremhævede hvor velgørende det var at læse disse prækener i modsætning til de nys nævnte.³⁾ De var selvstændige, ejendommelige, fuldstændig fri for »præk«. De var født ud af forfatterens særegne gemyt: en forunderlig blanding af moderne tilbøjeligheder og gammeldags anskuelser, af lyst til strid og en stille inderlighed, af samfundsfølelse og stolt uafhængighed.

Jeg bad da om man vilde læse disse prækener, uden at møde med et færdigt alenmål og frem for alt uden at tænke på deres forfatters brud med »den kirkelige anskuelse«. »Vi kan godt bryde en lanse med ham om dette, men lad os læse hans prækener og se, hvad han har at bringe, og måle dem med den målestok de selv leverer.«

Pontoppidan takkede mig. Det »syntes som bogen skulde ties ihjel, eller rettere den syntes at være uden ærinde til folk.« Men da jeg havde skrevet om den, »viste det sig at mange var glade for den og havde brug for den«.

Med det samme omtaler han, at hans skole ikke havde kunnet gå forrige vinter, idet tilgangen fra de grundtvigske krese pludselig totalt stansede, og han gør derfor, hvad han aldrig før har gjort: »beder gode venner om at gøre hvad de kan, for at få nogen til at tage til ham«.

Dette fik ikke held med sig. Desuden var ministeriet lumpent nok til at tage understøttelsen fra skolen og nægte elever at bruge deres amtsunderstøttelse på den. Endnu i oktbr. 89 fik jeg dog brev fra Pontoppidan, hvori han er fuld af mod, skønt det ser ud til at han skal begynde vinterskolen med mindre end 7 elever. Men i foråret 91 måtte han holde op.

Det var unægteligt, som han skrev til mig, et tegn på snæverhed i de grundtvigske krese, når der ikke i dem fandtes sans for hvad en mand som Pontoppidan betød, selv om han ikke var »grundtvigianer«. Og det øgede vægten i hans anklage mod »den kirkelige anskuelse«.

Imidlertid, jeg var vis nok på, han ikke havde ret i selve sagen. Og ved et grundtvigsk møde i Odense i sptbr. 89, hvortil jeg var indbudt som taler, søgte jeg at gøre rede for mit syn på Grundtvigs »opdagelse«, hævdede dens rigtighed og påviste de vældige følger den havde havt for Grundtvigs liv og gerning, og som den kunde få for alle, når den blev levende opfattet og tilegnet.

Denne min tale vandt megen tilslutning, præsten Andreas Leth rakte mig, da jeg forlod talerstolen, hånd og takkede mig hjærteligt. Senere hørte jeg han havde kaldt mig en af de dygtigste talsmænd for den grundtvigske anskuelse. Og jeg fik andre stærke tilkændegivelser af tilfredshed. — Pudsigt nok sad samtidig bisperne sammen*) og fastslog min uværdighed til at være præst i den kirke, som skyldte Grundtvig mere end nogen anden sin opblomstring.

Samme efterår skrev jeg så en artikelrække¹⁾ med nærmere udførelse af hvad jeg havde sagt i Odense. I den kunde jeg ikke komme uden om Pontoppidans angreb. Jeg nævnte dog kun lige i forbigående hans navn og sluttede med en varm anbefaling for hans skole. Ti, som alt bemærket, en mand som han måtte have en gerning at gøre over for dansk ungdom, og jeg vilde uhyre nødigt, at mit angreb på hans kirkelige standpunkt skulde formere utilbøjeligheden til at bruge den.

Men jeg har aldrig kunnet fortryde, at jeg både den gang og senere har sagt ham imod på dette punkt. Mange af Grundtvigs disiple var ufordragelige, snæversindede, dogmatiske. Det er sandt! Men på grundlag heraf at slutte: Mesterens grundtanke var falsk og årsag i alt hint, var dog lidet forsvarligt. Blev han da selv snæver og dogmatisk, da han havde gjort sin »opdagelse«? Jeg måtte da, og jeg må nu sige: tvert imod! Der strømmer netop fra da af et væld af friske tanker i ham. Han bliver salmedigter i den store stil, han bliver en sjældent levende forkynder, både kristeligt og folkeligt. Han får øjnene op til alle sider, bliver

*) Se s. 196.

nidkær for folkets borgerlige dygtiggørelse — bl. a. den ivrigste talsmand for en stor folkehøjskole, af hvis lærere der ikke skal kræves den mindste religiøse bekændelse — han griber ind i politiske og samfundsspørgsmål af enhver art.

Mon da ikke fejlen snarere måtte søges hos hans tilhængere? I deres opfattelse og tilegnelse af hvad han gav, og ikke i at han selv havde grebet afgørende fejl?

Lå det ikke nær gennem hans efterladte skrifter, gennem den klarhed der efter hånden kunde vindes over hans hele liv og virke, at søge en indgående forståelse af hans kirkelige grundtanke og da forsøge at gennemleve den, ud fra en sådan førstehånds forståelse af den? Det har ikke været mig muligt at opdage noget sådant hos Pontoppidan. Allerede 15 år efter mesterens død mener han at kunne erklære: forfejlet! Og med forunderlig stædighed har han siden lukket øjne og ører fast til over for alt, hvad der kunde gøre ham blot det aller mindste usikker på sin en gang afsagte doms rigtighed. Mens han så at sige har grebet enhver lejlighed ved hårene til at få sagt, uden stor variation, sin uforgribelige mening om »den kirkelige anskuelse«.

Dette har unægtelig irriteret mig, og jeg er derfor gennem årene blevet mer og mer fjærnet fra Pontoppidan, end det var mig kært at blive. Men jeg ser den dag i dag op til hans ridderlige mandighed, store selvstændighed og frygtløshed.

Jeg kom også til at stå ham imod ved en lejlighed, hvor jeg snart lige så nødig gjorde det, som da jeg angreb hans genmæle mod Estrup men uden dog bagefter at fortryde det. Jeg var og er så vis på det skulde gøres, og ikke mindst for Pontoppidans egen skyld.

I 1891, da både hans valgmenighed havde sluppet ham — på grund af bruddet med den kirkelige anskuelse — og hans højskole var gået i stå, stod han altså ledig på torvet. Men så opfordrede nogle ham indtrængende til at begynde en højskole i København — Falkenstjernes forsøg var mis-

lykkedes. Jeg var indbudt til det møde i København, hvor dette skulde sættes i gang. Jeg rejste ind til det men for at gå imod planen. Jeg var nemlig helt vis på, Pontoppidan manglede de gaver som her var fornødne, og jeg mente at hvert forgæves forsøg på at rejse højskolens banner i København, blot vilde forsinke denne vigtige sags gennemførelse. Og det vilde da også være i højeste grad pinligt for Pontoppidan selv, om han atter tog fat på en gærning, i hvilken han måtte og skulde lide nederlag. Grundtvigianerne havde jo vist, de tog afstand fra ham, københavnernes var endnu ganske ukendte med højskolen, og Pontoppidan var ikke manden der kunde bryde deres fordomme og uvilje mod den ting.

Jeg blev på mødet stærkt imødegået, f. ex. af Falkenstjerne. Og det blev vedtaget at rejse skolen. Endnu samme dag samledes vi en del hos bager Marstrand. Jeg gik atter her imod planen men foreslog vi skulde samle en sum, for hvilken Pontoppidan kunde blive sat i stand til frit at virke med sin mund og pen. Men dette forslag blev slået ned, og Pontoppidan begyndte på højskole i København. Men allerede halvtredje år efter hint møde havde jeg et brev fra ham, hvori han siger mig, han ikke kan fortsætte. Og atter blev jeg indbudt til et møde — novbr. 93 — hvor skolens nedlæggelse skulde vedtages. Jeg afslog at komme men ledsagede mit afslag med et par ord om, at jeg ønskede jeg havde fået uret i min mistro til foretagendet.

I jan. samme år havde Pontoppidan i øvrigt begyndt sit blad »Frit Vidnesbyrd« og dermed fundet en opgave, der lå lige for hans evner. Om dette blads betydning for ham selv, og hvorledes det hjalp ham til sognepræstestilling i folkekirken, kan man læse i hans »Minder og oplevelser« s. 169—78. Jeg vil kun gøre opmærksom på, at de grunde han dær anfører for sin indtræden i en stilling, der tidligere havde forekommet ham en umulighed at beklæde, svarer ret nøje til, hvad der fik mig til at kræve anerkendelse som valgmenighedspræst den ene gang efter den anden.

Til trods for uenighed i mangt og meget, og til trods for vi efter hånden blev helt skilt fra hinanden, står Pontoppidan for mig som en skikkelse, der lyser stærkt frem mellem det danske præsteskab.

Vi af den gamle »forening«, der kom ud rundt om i landet som præster, stødte jo alle på missionen. Og vi gav hverandre udtalelser om, hvad vi oplevede i den sammenhæng. Når jeg nu gennemser, hvad de andre meddelte mig, finder jeg meget som er rent ud hårrejsende.

Sofus Balslev blev præst på Vestkysten. Han fik besøg af Karl Povlsen, og denne holdt da en aften foredrag i sognet om Henrik Wergeland. Balslev skriver derom: »Folk korsede sig og mente det var en ugudelig krop, de dær havde fået til at tale, ja en gammel kone bad i de følgende nætter om den sølle præsts omvendelse«. Og Balslev spørger: »Er det sandt at Danmarks gejstlighed intet har udrettet? Har den da ikke stoppet ørerne til på et folk, der af naturen er poetisk og har lyst til at betragte ædle personligheder? Og der udrettes meget endnu, bl. a. af den hærskeare gejstlige kolportører, der som det hedder, vækker så mange, men som øjeblikkelig har voxet ved hånden, hvormed de kliner ørerne til så tæt, at folk bliver døve for alt andet end pietistiske kanonskud«.

Munkebo kom til Herning-egnen. Han skriver: »I går kom en lille mand hen og fortalte mig, at det just var hans omvendelsesdag, han havde »i 48 år røgtet svin for Satan og tre gange været i Djævelens kløer«. I et andet brev skriver han: »Det er skrækkelige taler disse kolportører opvarter med. En af dem sagde f. ex.: »Hvis du ikke føler dig som den største forbryder, større end dem som sidder på Vridsløselille, vores værste straffeanstalt, så tager Satan dig«. Og så vrimler det af væmmelige rå udtryk, f. ex.: »der er ikke mere liv i dig end der er i det døde ådsel hvor ormene kryber«. Folk her er frygtelig stædige, og de lurer idelig på kætterier«.

Karl Povlsen skriver uden at nævne enkelte træk, at han kun en eneste gang har mødt en såkaldt missionsmand, som han kunde føle fællesskabet med. »Når jeg møder et menneske der kalder sig indre missionsmand, så er det så langt fra en given sag for mig, at vedkommende er kristen, at jeg endog i mange tilfælde er tilbøjelig til at vente mig mere udbytte af en samtale med et menneske, der måske er fritænker, end af en sådan. Jeg tror det er betimeligt just nu at lukke munden op om den sag og protestere mod, at alt hvad der fra folkekirken tales og skrives i kristendommens navn også er kristeligt«. Og han minder om Bjørnstjerne Bjørnson, der kom til Lavrvik og tog ind hos en mand Sommerfeldt, en af hans gamle venner. Byen og dens aviser blev rasende over at Sommerfeldt der var skolebestyrer og skulde opdrage ungdommen, vilde huse fritænkeren. Da kom byens præst, mild, stille, alvorlig, gejstlig værdig og talte til de oprørte gemytter: »Beroliger eder! Har Kristus ikke sagt: Elsker eders fjender! Vel er Bjørnson en folkeforfører af aller værste slags der søger at vildlede folket til de værste afskyeligheder, men vi bør dog elske vore fjender — — vise kæ-æ-æ-rlighed, som ikke vil være uden hvelsi-i-i-ignelse!« Og Bjørnson tog til orde mod denne præst, der i kristendommens navn, så aldeles uden bevis, havde slynget en så voldsom beskyldning imod ham. Og dog, skriver Povlsen. »...kan ingen læse Bjørnsons svar uden at indrømme at det er på hans side fordragelighed, højsindethed og sandhedskærlighed står, og på præstens side det modsatte. Men det går ikke an, uimodsagt at lade præstens adfærd udgives for den kristelige betragtning af Bjørnson, og det må vedgås af os, at fordi sådanne folk bor i folkekirken, er det ikke givet at vi ikke kan føle os langt mere i fællesskab — både menneskelig og kristelig talt — med mennesker uden for folkekirken«.

Ja, sådanne erfaringer gjorde altså de, og mine svarede som jeg har nævnt godt nok dertil.

Men hvorledes skulde det vel også i grunden være anderledes?

Da Bjørnsøns foredrag »Engifte og mængengifte« var udkommet i trykken, skrev V. Beck om denne bog i en artikel: »Men skammer man sig dog ikke.«¹⁾ Heri meddeler han, at han ikke vilde høre Bj.'s tale, fordi »jeg på forhånd vidste, at en fritænker ikke kan tale noget som har nogen grund at hvile på, og jeg har for megen ærbødighed for min herre Kristus til at ville lære moral af en Kristusfornægter. Det ærgrede mig at være vidne til, at højskoleforstanderen på Askov modtog denne Kristusfjende på Lunderskov station med en varme, som det var hans bedste ven, og så se ham køre afsted med ham til sin højskole, for at han kunde opbygge de unge mennesker med sin gudløse tale«.

Allerede den gang, skriver Beck, »sagde jeg ofte ved mig selv: men skammer man sig dog ikke?« Men nu da foredraget foreligger og B. har læst det, vil han sige det højt. »Bjørnsøn har præket moral uden Gud, uden Kristus. Og han vil spørge alle troende mennesker, som har flokket sig med jubel om en sådan moralpræken: men skammer man sig dog ikke? Det kan dog måske undskyldes med mangel på klar tænkeævn. Men så den uanstændige tale, ja for talen som foreligger er fuld af uanstændig tale. Bj. har gået sådan ind i utugtens hemmeligheder blandt unge mennesker og i ægteskabets hemmeligheder . . . det er så skammeligt at jeg må sige med Paulus: »det er endog skammeligt at nævne« og jeg vilde betragte det som en tilsøling af den indre missionstidendes blade blot at nævne hvad det er. Men skammer man sig dog ikke!«

Jeg havde hørt V. Beck præke i Vejle kirke, og dær sagde han således: »Kærligheden i det naturlige menneske kan dø. Så længe far og mor vil kæle for de søde unger, så er den der. Men vil de at børnene skal lyde, så bliver de til de sure unger. Kærligheden mellem søskende plejer at dø i skiftrerten. Men nu mellem mand og kvinde? Ja, der er vel sådan noget: når de vælger hinanden på Djævelens mød-

ding, i utugtens pøl. Men den dør under det daglige livs ensformighed og kedsommelighed, under strid og splid. Denne kærlighed lovsynger vi ikke. Men derimod den som forstyrrede Jesus i hans salighed, da han så Satan løbe til Helvede med mennesker. Jeg blev troende fordi jeg hørte en røst: hvorfor vil du til Helvede, når du kan komme til Himlen.

Jeg havde hørt *C. Moe*, der blev indre missions formand efter Beck, i Starup kirke. Og det var det uhyggeligste jeg nogen sinde har hørt i en kirke. Hans æmne var »Satans fine og grove tjænere«. Det var slemt at høre om de »fine«, men da han kom til de »grove«, talte han således, så jeg undrede mig over at ikke kvinderne alle som én forlod kirken. Jeg fik des værre ikke som ved Becks præken optegnet enkeltheder, så jeg tør ikke give udtryk for ordene der faldt, men de var forfærdelige. Blot husker jeg dette: Han udtalte at det vilde høre med til de saliges fryd i Himmerig at se de fordømtes kvaler i Helvede!

Da jeg i 1881 besøgte Munkebo i Gjødstrup i Herning-egnen, traf jeg dær en præst *Nyeborg*. Han sad og snakkede meget hyggeligt med os, akkurat som han kunde være et rigtigt menneske. Men Munkebo fortalte mig, at blot *Nyeborg* skulde give et indlæg i forhandlingen ved et præstekonvent, forvandlede han strax. Og på en prækestol var det helt forfærdeligt som han stillede an.

Så i febr. 85 skulde han tale i Starup kirke, en anden missionspræst — for resten en af mine klassekammerater fra latinskolen — skulde præke.

Jeg gik derhen. Da jeg kom ind, var kirken propfuld, så jeg måtte stå op i midtergangen. *Nyeborg* var i gråt tøj, og da tiden kom han skulde tale, tren han frem i kordøren med en stor bibel under armen. Og han begyndte ganske dæmpet: Når jeg er kommet herhen, hvor ingen kender mig, og skal tale her i denne kirke, så kan det jo synes underligt. Og han snakkede så lidt mere om det, stadig dæmpet. Men, fortsatte han så, og han begyndte at fingerere ved

bibelen, selv om jeg er ukendt — stæmmen begyndte at blive stærkere — så er der her — biblen toges frem i hænderne — en bog som jeg ikke tror er ukendt — stæmmen har nu fået stor styrke — i Starup kirke og jeg vil håbe — nu brøler han — at den aldrig bliver ukendt i Starup kirke. Under disse sidste ord slår han biblen vældigt med hånden, til det lyder som en trommehvirvel.

Og så begyndte manden at tale. Det var grueligt, det vil sige, det var så aldeles blottet for ethvert spor af mening, en strøm af ord uden sans eller forstand. Men hele legemet var i bevægelse, stærkere og stærkere gik armene, til de svingede som møllehjul i luften — pastor Blicher som havde fået plads ved en af kordørens piller måtte stadig vogte sig vel for ikke at blive ramt. Samtidig begyndte tårerne at flyde rigeligt, hans begejstring tillod ham ikke at pudse næse: dennes indhold udgød sig da ugenert i det lange skæg. Og da han endelig sluttede, greb han sig med bægge hænder om det gyseligt udseende ansigt og skæg og bøjede sig ned og ned, til man syntes nu måtte han falde på næsen.

Heldigvis havde jeg min gode spadserestok hos mig, ti i dens håndtag måtte jeg bide kraftigt, for ikke at briste i latter, hvad jeg nødigt vilde i alle missionsfolkenes påsyn.

Men da forestillingen var til ende, måtte jeg ud og have luft. Da jeg vender mig om, ser jeg — en i tårer opløst forsamling! Jeg styrtede afsted, men da vinkede en karl som sad inderst i en bænk ad mig, jeg måtte give mig tid til at høre hvad han vilde, skønt det var en næsten overmenneskelig fordring. Han bøjede sig hen imod mig: »Jesus elsker Dem«, sagde han. »Ja tak skal De have«, svarede jeg og fortsatte min vej.

Men da jeg var nået ud på kirkegården, fik jeg luft, sjældent har jeg måttet le så ubehersket.

Og det var nu ikke blot mig der var »slem«. Næste dag havde jeg et ærinde hos pastor Blicher. Så snart jeg nævnte Nyeborg, gav den gamle mand sig til formelig at danse rundt på gulvet i latter. Sådan havde det også virket på

ham, og han var dog det skikkeligste og fredeligste menneske, man kunde tænke sig.

Nå, Vilh. Beck skal have kaldt Nyeborg indre missions bajads, men noget må han dog være regnet da han sad i bestyrelsen.

Et alt andet end morsomt men uhyggeligt og rystende udtryk for den ånd der rådede i indre mission, blev i stor stil givet i 1893.

Natten mellem 20de og 21de novbr. rejste Vesterhavet sig uformodet og med ualmindelig vælde. Inde på land anede man end ikke at der var storm på havet. Fra Harboøre var 6 bådelaag med i alt 32 mand gået til havs. Kun 6 mand kom levende i land. Begivenheden vakte stor deltagelse. Og da d. 27de 14 af de forulykkede skulde begraves fra Harboøre kirke, mødte mange frem, dæriblandt referenter fra de københavnske blade.

På Harboøre havde C. Moe længe virket, og den nuværende præst *Madsen* var hans åndsfrænde. Bæge disse præster talte, og da man i bladene læste referaterne, forfærdedes og oprørtes man stærkt. Ti talerne var så hårde, så dømmende og fordømmende, så man ikke begreb, hvor de to mænd havde kunnet tage sligt i deres mund ved en sådan lejlighed.

Der rejste sig en storm af uvilje og forbitrelse mod missionen, og da der også kom skarpe angreb fra ansete mænd som stiftsprovst F. Helveg og den ivrige højrepolitiker pastor *Mørk-Hansen* — den sidste havde endda året før stået sammen med missionen for at skaffe den politisk magt, og for at gøre »hellig« til valgtribunens program — lod præsterne deres taler trykke, idet de påstod at referenterne havde forvansket dem.

I Moes tale hed det: »Kan I nu også tro, at alt det som er sket i disse dage, kommer fra Guds kærlighed? Jesus kalder også ad de vantro, han elsker jer og vilde så inderlig

gærne, at det som er sket i disse dage, skulde blive til vel-signelse for jer. Lad Herren ikke kalde forgæves på jer — særlig vender jeg mine ord til jer, som da I var i havsnød, gjorde Herren det løfte, at I vilde omvende jer, dersom han førte jer i land. Dersom I nu bliver i den gamle vantro og synd, efter at Gud har friet jer fra dødsfaren, da I bad ham, da går I til Helvede. Ti Gud lader sig ikke spotte.« Dagbladets referent erklærede at Moes tale ikke var den samme som den han havde holdt. Og Moe måtte frem med en berigtigelse.¹⁾ Han erklærede, at han i meddelelsen af sin tale havde glæmt to sætninger, og sagde i øvrigt: »Efter at have sat mig i forbindelse med nogle af mine hellige venner på Harboøreegnen har jeg modtaget disses bekræftelse på, at jeg, om ikke helt efter ordlyden, dog væsenligt har udtrykt mig som angivet i Holstebro Dagblad.«

Dette referat kan jeg altså her holde mig til. Det lyder dæri: »Her står I mange, der har stået evangeliet imod, fordi I ikke vil slippe eders synder. Alle I vantro som ikke kan se, at et vantro menneske er som en muldvarp, der skyr lyset, han kænder ikke noget til sandhed, han er en træl af hovmod, forfængelighed, gærrighed og kødets lyst, en fortabt sjæl — til eder har Herren brugt denne stærke tale! Husk nu det løfte I gav om omvendelse, da I råbte om hjælp i havsnøden. Nu afgøres eders sjæles frelse, *bryder I dette løfte kan I aldrig frelses*, men er i Satans vold, ti Gud lader sig ikke spotte Jeg roser ikke de døde for at trøste de efterladte, det nytter ikke, den der ikke har sit liv i Kristus, hans sjæl tager Djævelen til Helvede. *Og hvad nyttede det at nægte, at en del af dem, der ligger her i disse kister, ikke havde noget liv i Jesus?* Mange gange har Herren kaldet, men I har stået imod, I vilde ikke slippe eders liv i synd og løgn.«

Hvad her er understreget, var de to sætninger som Moe havde »glæmt« i gengivelsen af sin tale.

I Hsklbl. var fremsat et forslag om at der skulde sendes en grundtvigsk lægprædikant til Harboøre, og V. Beck skrev:

»En grundtvigianer på Harboøre — det bliver morsomt«. Og i øvrigt erklærede han, at de taler som Moe og Madsen havde holdt var grundkristelige og havde sagt netop det som skulde siges.

Den grundtvigske lægprædikant Søren Olesen drog virkelig til Harboøre. Da han havde været der en tid, gav missionens bestyrelse ham lov til at tale en aften i missionshuset. Og Madsen bekendtgjorde mødet. Huset blev fuldt af folk. Men så stod Madsen op og meddelte, at bestyrelsen alligevel havde besluttet, at S. O. ikke måtte tale, da man skulde vogte sig vel for blinde vejledere.

Jeg har givet nogle prøver på hvordan nogle af dem som regnedes for »spidserne« i indre mission, i hine dage kunde skrive og tale. Men dertil kom: Man satte sig altid dær imod al frihedsudvikling.

Hele tankegangen var den stiveste statskirkelige. Således hævdedes: Som Jesus Kristus vilde have »magt og herredømme«, skulde også hans menighed have det, kun dærved kunde den »tjæne folket«. Men sin magt og herredømme skal menigheden vinde ved at staten nøje hævder de for folkekirken givne love — eller, med andre ord, menigheden gør sin »frelsende« gærning i ly af og ved hjælp af statens politistok!

Og at dette ikke var tomme talemåder viste missionen jo tydeligt nok, ved både offenkjærlig og hemmelig at pudse folkekirkens myndigheder på mig som på andre.

Med al plads for hæderlige undtagelser, således var indre mission efter sit præg og væsen. Og derfor var det jeg spurgte: hvordan skulde vel de udtryk for der som mødte os, strax vi kom ud og traf på dens virke, vel være anderledes?

Og derfor må det slet ikke undre, undrede da heller ikke mig i videre grad, at missionsfolkene her kunde bære sig ad som de gjorde. De var ganske afhængige af deres ledere, lærte af dem deres hele færd.

Jeg har*) nævnt en gårdmand Jes Pedersen som skrev et klageskrift imod mig til biskoppen. Han havde altså sagt, at det var »en forbandet lærdom« jeg førte. En lørdag kort efter at jeg havde fået dette at vide, så jeg at han havde tegnet sig til at gå til alters hos mig om søndagen, og jeg besluttede da at tage fat på ham. Jeg kaldte ham ud i våbenhuset og spurgte ham om han havde sagt således, for hvis han havde vilde jeg ikke tage ham til alters. Han nægtede det bestæmt, og så tog jeg ham til alters. Men en dag hen i ugen kom han til mig og sagde, at han »havde nok været noget svag i søndags« d. e. han havde løjet mig lige op i ansigtet. Jeg sagde ham da, at det kunde ikke nytte ham at tegne sig til alters hos mig, jeg betjente ham ikke. På det grundlag klagede han over at jeg havde nægtet at tage ham til alters! Han gik nu til alters hos pastor Blicher og var således ikke som han skrev i klagen, i nogen nød og behøvede ikke at løse sognebånd. Og dog skrev han denne klage, og samtidig underskrev han den store klage, hvori jeg beskyldes for at forvanske nadveren!

Han er nr. 3 af underskriverne. Han var ikke så lidt brutal, han pryglede sin tjenestedreng, så det kunde høres langt bort, og når man bebrejdede ham det, svarede han: jeg kan jo sagtens bede det af inden aften!

Nr. 2 på listen var den tidligere omtalte noget anløbne brøndgraver med de 7 profeter. Nr. 4 var vist en god og hæderlig mand. Men han havde begyndt at præke inden han var 20 år og var selvfølgelig gået helt i stå, fuldstændig forbenet i missionens lærdomme, uden ævne til at begribe noget, som ikke stæmte dermed.

Jeg lod jo imidlertid missionsfolkene bære sig ad som de vilde og slog kun fra mig, når de blev for nærgående.

Privat kunde grundtvigske præster udtale sig meget skarpt om missionen. J. L. Knudsen sagde til mig i en af vore før-

*) Se s. 107.

ste samtaler: »For hver ti år jeg har fulgt missionen, er den blevet mere og mere hedensk.«

A. Leth skrev en gang til mig: »Indre mission har som en landfarsot bredt sig over hele Danmark og havt en ødelæggende virkning på dansk folke- og kristenliv. Den lider af sygelig metodistisk uvæsen.«

Offenlig sagde dog ingen noget. Men da så oven i købet, som nævnt, disiple af Grundtvig begyndte ligefrem at fri til missionen og fremhæve dens mange dyder, vilde jeg for mit vedkommende ikke længer indskrænke mig til defensiven. Jo mere missionen fik af den attråede magt og herredømme, des mere vilde dumhed og uvidenhed blive sejrende magter, til stor skade for både folkeliv og kristenliv. Derfor angreb jeg Bethesdamødet i 1886*) og da V. Beck havde angrebet Bjørnsons foredrag, angreb jeg ham i en artikel: »Om Vilh. Beck, blufærdigheden og Bjørnstjerne Bjørnson«.¹)

Jeg gengav de her foran givne meddelelser fra V. Becks præken i Vejle og fra Moes i Starup**) og sagde, at jeg meget tryggere vilde sende unge piger hen at høre på Bjørnson end på Beck og Moe. Og så meddelte jeg den tale jeg havde holdt til Bj. hin aften i Koling efter hans foredrag.***) Hvad jeg deri siger om at kunne forbinde kristen tro med en fri og modtagelig sans for alt menneskeligt ægte og godt, forstår V. B. ikke og lærer han aldrig at forstå.

Jeg sluttede min tale med en tak til Bjørnson bl. a., fordi han har kærlighed til hjemmets sag, til renhed og alt godt, og dette var vel den stærkeste indsigelse mod Becks råd.

Vilh. Beck svarede på dette ikke et ord, endda han en fjorten dags tid efter i sit blad, i anledning af et par indlæg dær, skrev igen og gentog sine beskyldninger mod Bj.'s foredrag.

Derefter vendte jeg mig imod missionen i almindelighed og angreb meget skarpt dens ånd, hele væsen og færd.²)

Trods uviljen som Harboøresagen vakte, vandt dog missionen i de følgende år mere og mere frem, og i 1898 viste

• Se s. 124. — **) Se s. 211—12. — ***) Se s. 187—88.

det sig på forførdende måde, hvorledes den havde formået at smitte grundtvigske folks tankegang. Det gav sig udslag i dannelsen af »Kirkeligt samfund af 1898«, hvorefter senere. Men idet jeg slog af al min magt til denne bastard af mission og grundtvigianisme, angreb jeg da også missionen så voldsomt som aldrig før. Jeg kaldte den »dette hedenskab i kristeligt skrud, denne ugudelige og menneskefjendske bevægelse«¹⁾ og i en næste artikel²⁾ forklarede og begrundede jeg nærmere disse betegnelser — for retningen, ikke for dens enkelte medlemmer. Det er hedenskab den præsenterer som kristendom, ti dens Kristus er ikke den som lever i menigheden men et afgudsbillede, skabt af skriftlæsning og derfor flikket sammen af skriftsteder, flere eller færre, mer eller mindre ret forståede. Den er menneskefjendsk, ti den ringeagter historie, kultur og natur, er ligegyldig for, ja har behag i at en masse mennesker går til et evigt brændende Helvede. Hvis den fik magt som den har agt, da vilde al udvikling gå i stå, den siger selv, at »det menneskelige er et missionen fremmed, uvedkommende ord«. Den vil da hæmme menneskelivet i at udfolde sig sundt og naturligt, den kuer og holder nede det, som netop skulde genrejses og leve. Den er ugudelig, for den forvansker billedet af Gud, gør ham til den grummeste af alle tyranner, det hjærteløseste af alle væsener, da han sender mennesker i evig pine, når de ikke har villet høre på den måske tåbelige snak, der har lydt til dem fra en eller anden tilhænger af missionen. Den misbruger Guds navn i utallige taler og bønner, lige blottede for indhold og tanke; den forlanger alt i biblen kaldt Guds ord, ja al gudelig snak af en tilhænger skal også være Guds ord. Det er på groveste måde at tage Guds navn forfængeligt, og den som gør det må kaldes ugudelig.

Offenlig har måske ingen taget så hårdt på missionen som jeg. Men Skat Rørdam fortæller Otto Møller, at han adskillige gange både mundtlig og skriftlig har taget hårdt på dem — skriftlig må vist her forstås: i breve. Og han skriver: »Det er som de (indremissionske) skulde hente deres egenlige

kraft og næring af at skælde og true »de andre, de vantro, verdens børn«. Der er for mig ingen tvivl om, at de virker mere til skade end til gavn for kristendommen i *vort folk*, idet de støder mange bort som dog sikkerlig var skikkede til Guds rige.«¹⁾

Og O. M. tager samme tone: »Jeg synes det er nogle slemme mennesker jeg må indrømme at de er nidkære men det er ikke for Guds rige. Ja, det mener de vel nok selv, men det er for deres parti eller sekt de under ikke andre frelse end deres egne, og aller styggest er det, når unge, friskfyragtige præster kommer ud og strax stømmer denne tone op. Det er en let måde at blive alvorsmand på, og det må ende i forstening. Jeg vilde ønske at den fanatiske del skilte sig ud som en sekt, og at vi var fri for dem.«²⁾ — Dette synes mig i øvrigt talt ud af samme ånd som indre missions: Herut med dem, for de er ikke som jeg!

Men jeg har aldrig glæmt at hvor ondartet end missionen er, skal den dog udelukkende bekæmpes med åndelige våben.

Det store røre i anledning af ligtalerne på Harboøre var naturligvis en meget sammensat ting: Døgnets deltagelse for nærværende begivenheder, referenternes iver for at vække størst mulig sensation, også nogen medlidenhed med de stakels enker og børn, der foruden den naturlige sorg måtte døje de frygtelige trusler af præsterne mod deres bortgangne kære. Røret gav sig hurtigt udslag i krav om nedsettelse af en provsteret til at undersøge og mulig domfælde Moe og Madsen. Da det nu forlød at ministeriet virkelig havde sat sig i bevægelse, skrev jeg en artikel,³⁾ hvori jeg på det stærkeste tog afstand fra de to prædikanter men lige så stærkt søgte at påvirke den offentlige mening i retning af at modsætte sig al sagsanlæggelse imod dem og dom over dem, fordi det vilde være en krænkelse af den åndelige frihed og gøre langt større fortræd end hine taler. Gennemgående var meningen ved denne lejlighed vist nok den: Der burde være talt mildt og trøstende, det var skammelig at øge smerten

i de sviende sår. Men man måtte ikke glæmme, skrev jeg, at der var andre af de sørgende, for hvem dette vilde været en gru, og som modtog de taler der blev holdt som kvægende balsam på deres hjertes vunder. Fordømmelse af deres uomvendte lidelsesfæller, deres retfærdige straf i et evigt brændende Helvede forvandlede for dem sorgens dag til en glædesfest. For os en utrolig forvildelse. Men sligt må have lov at gå sin gang, til det fortærer sig selv. Vi kan jo bare omvendt tænke os en tid, hvor sligt havde besat det store flertal af folket, så man på det skarpeste fordømte taler af mildt og kærligt indhold ved en sådan lejlighed — mon det da vilde være ret, om myndighederne drog dem der havde talt sådan, til ansvar og dømte dem, fordi den offentlige mening krævede det? Nej, men derfor må man aldrig stille fordring om at krænke menneskers åndelige frihed.

Lad Helvedesprædikanterne være ene om utålsomheden og fordømmelsen af anderledes tænkende, lad dem virke med forsøgene på at holde deres tilhængere nede i den tykkeste uvidenhed og fordummelse og opbygge dem med den barnagtigste og åndløseste skriftfortolkning. Og lad os arbejde på at give den opvoxende slægt videre synskres, mere menneskelige følelser, lad os arbejde på at fremelske en sundere kristendom. Da afsløres efter hånden tomheden og unaturen i det første, da udmarves de mere og mere indtil det hele falder sammen.

Den stedfundne udvikling synes mig at bekræfte dette. Missionen kunde dog vist vanskeligt nu om dage levere mage til uhyggen på Harboøre. Og heller ikke stille så tåbeligt an som C. Moe gjorde i 1900. Der holdtes i dette år i august et studentermøde på Askov højskole. I forbindelse med mødet fejredes søndag d. 19de en gymnastikfest i Skibelund krat.

I den anledning skrev Moe:¹⁾ »Denne fest — det var søndagens mål«. »Løjerne varede to timer«

»Lad gymnastikken nu være hvad den er — i vor sports-

gale tid findes vanskeligt øre for ap. Pauli ord: »den legemlige øvelse er nyttig til lidet« (1. Tim. 4, 8) — så er det til visse noget såre sørgeligt, at der her i vort søndagsvanhelligende land føres an fra grundtvigsk side til et sådant misbrug af dagen«. »Højskolen går i spidsen med at lære ungdommen at vanhellige søndagen, hvoraf den vitterlige følge er, at de unge bliver ganske fremmede for Guds hus og lige-gyldige, for ikke at sige fjendske mod hans ord«. »Af de 150 studenter som var med, bliver vel siden en hel del præster. Det mest sandsynlige er, at vi ad den vej får opklækket flere og flere af disse gymnastikpræster, der i stedet for at leve for sjælenes frelse har travlt med at lave gymnastikforeninger og fodboldklubber, og under alt dette springer sandheden forbi og sparker lige så meget til levende kristendom som til fodbolden.

Det var kristelig set en sørgelig søndag i Skibelund krat.«

Således tror jeg ikke let/nogen falder på at skrive nu. Så vidt jeg véd, gymnastiseres der i missionens ungdomsforeninger. Vel véd jeg, der hist og her sidder præster som forsøger at tage de gamle toner, men i det hele og store er falditen tydelig. Der er ingen almindelig tilslutning til det fra missionens side, mens alt hvad Beck og Moe m. fl. sagde og lavede i sin tid, kunde være vis på udelt bifald.

I 1899 blev *Anton Jensen* præst på Harboøre. Han havde været løjtnant, var endnu en helt ung mand og måtte vist betegnes som et religiøst menneske, der med sorg og harme så den forkvakling, som missionens færd havde ført over befolkningen på Harboøre.

Han begyndte snart nogle hæftige angreb på de evige Helvedes-straffe. Foredragene blev offentliggjort i et Lemvig-blad, og da biskop *Gøtzsche* havde læst dette, affordrede han A. J. erklæring derom, og han svarede at han fastholdt hvad han havde sagt. Biskoppen sendte ham da en skrivelse: »Helvedesstraffenes evighed læres ganske utvivlsomt i den hellige skrift og i den Augsburgske bekændelse«. A. J. har

altså fremsat en lære som er i strid med disse skrifter, hvad der bestæmt må misbilliges, og da han har gjort det offentlig, pålægger biskoppen ham »at oplæse skrivelsen fra prækestolen«.

A. J. sendte skrivelsen tilbage til biskoppen uden at oplæse den. Så kom sagen for ministeriet. Det resolverede, at der har været god grund for biskoppen til at vise A. J. til rette. Men af hensyn til de vanskelige forhold, hvorunder A. J. var stillet, vilde ministeriet ikke foretage videre i sagen, om det end måtte bede biskoppen tilkændegive ham alvorlig misbilligelse af den form, hvori han har afgivet sin vægning ved at oplæse biskoppens skrivelse.

Efter dette vedblev A. J. med sine angreb på nævnte lære. Men så kom Vilh. Beck. »Man har«, skriver han,¹⁾ »sat den løjtnant, som . . . er en fortrinlig gymnast, som jeg selv var vidne til, da han under en forsamling i missionshuset sprang ud af vinduet, til præst for Harboørefolkene, iblandt hvilke der er et mægtigt trosliv, og han håner de hellige . . . og har offentlig udtalt sig bestæmt imod, hvad den danske folkekirke som luthersk kirke lærer og kræver af sine præster at lære«.

Og V. Beck påkalder biskopperne: »hvorfor lukker de ikke munden op og sætter deres embede i pant på, at sligt ikke kan tåles?«

Ministeriet bragte sagen for kirkerådet, og dets erklæring lød på: »den lære A. J. har bestridt findes i den hellige skrift, men der er dog andre, også gode lutherske mænd som har fået en modsat lære ud af skriften. Derimod måtte kirkerådet forlange Anton Jensen revset for den anstødelige form, hvori han havde fremsat sine angreb. Og navnlig havde han forsyndet sig ved, efter den ham af biskoppen meddelte tilrettevisning, i bladet »København« at have spurgt, om vi ikke skulde gøre en rask ende på »denne modbydelige lære« (Om de evige Helvedesstraffe). Og rådet erklærer at der kun var sket A. J. hans ret, når han strax efter denne artikels offentliggørelse havde fået sin afsked. (!)

I henhold hertil pålagde ministeriet biskoppen over Ribe stift at give A. J. en alvorlig irettesættelse, fordi han havde fortsat sin agitation mod kirkens lære i en form, som var aldeles uforsvarlig for en præst i folkekirken. Og hvis han optrådte således fremdeles, vilde han gøre sin forbliven som præst i folkekirken umulig.

Desuagtet holdt A. J. et foredrag, der blev refereret i et blad — og han vedkændte sig referatets rigtighed — hvori han sagde: »vi trænger til en kæmpe der kan sparke alle de dogmer hen i »den muldne studerekrog, hvorfra de kom«, og desuden fremsatte »en hel række anskuelser, som må siges at være vor folkekirke og dens lære absolut fremmede«. Da han så endelig i Holstebro i et foredrag bekæmpede det evige Helvede og altså viste, at han ikke var til sinds at rette sig efter de ham givne gentagne påmindelser, indstillede ministeriet ham til afskedigelse.

Og den fik han så i jan. 1901 uden lov og dom. Og dette sidste begrundede ministeren med, at han var vis på, A. J. vilde blive dømt, og da vilde han miste den lille pension, han dog nu kunde oppebære. (1)

Men det mærkeligste ved denne historie er dog dette: A. Jensens forkyndelse må vist siges at have været stærkt rationaliserende. Og med den vandt han i den grad befolkningen i Harboøre i løbet af de knapt to år, han virkede dær, så 400 mænd og kvinder, mest ganske jævne folk gav ham en tillidsadresse, der var kemisk fri for ethvert udtryk, som mindede om den ortodoxe kirkelære, og de bad om at måtte beholde ham som præst.

Er det ikke det stærkeste bevis for, at der er intet som sådan arbejder rationalismen i hænderne som stram pietistisk forkyndelse!*)

Hvad der gjorde afskedigelsen endnu uhyggeligere var denne omstændighed: Mellem bisperne sad der nu to »grundtvigske«: Fr. Nielsen og Skat Rørdam. I ministeriets skrivelse om afskedigelsen var det udtrykkelig fremhævet at

*) Jvfr. s. 46.

biskop Gøtzsche var blevet »kraftig støttet« af Rørdam, og heller ikke Fr. Nielsen havde i kirkerådet indtaget nogen særstilling. Disse to mænd gik altså med til, over for Anton Jensen at fare frem på samme måde, som de for grundtvigianere ganske blottede kirkeråd havde handlet over for mig i 1887 og 1889: man talte ikke med ham, hørte ham ikke præke, gav ham ingen lejlighed til at forsvare sig.

Jeg skrev da en harmfuld artikel,¹⁾ viste hvorledes man havde behandlet A. J. brutalt men tillige begået en meget dum handling. Ti i virkeligheden var det Vilh. Beck og missionen man havde lystret og derved givet den øget magt og myndighed. Men på den måde befordrede man i længden den rationalisme, man i A. J. vilde fælde, og man kunde langt fra vente, at andre rationalister vilde være lige så ærlige som A. J., der altid havde talt åbent og ligefrem.

Og i særdeleshed angreb jeg de to grundtvigske biskopper. Skulde ikke kændskab, end sige da forstående kændskab, som dog måtte forudsættes om disse to, til samtlige bispers færd mod Grundtvig i 1826, afgørende hindre en sådan kortsynet fremfærd? Fr. Nielsen havde oven i købet skrevet om dette²⁾ og stillet sig på Grundtvigs side og fordømt bisperne. Og nu handlede han selv som disse, ja værre, da hine dog ikke havde indstillet Grundtvig til afskedigelse.

Ak! havde jeg dog bare den gang kendt, hvad Skat Rørdam havde skrevet til Otto Møller, om hvordan det går mennesker, når de bliver biskopper, og kunnet lægge det frem for ham og for Fr. Nielsen!*)

Også hvad der kaldes ydre mission har jeg måttet tage afstand fra og lejlighedsvis bekæmpet. Jeg har ingen tro kunnet få til dette organiserede »omvendelsesarbejde«. Hvad jeg hørte derom ved møderne i London gjorde et så stærkt indtryk af løshed og praleri, så det blev ganske uappetitligt. Missionærerne der udsendtes var ikke trykkede hverken af kristelig klarhed eller ånd, de medbragte den store overtro

*) Se s. 146.

på biblen og de kirkelige læresætninger. De havde ingen respekt for de folkeslags særegne folkelighed de gik ud iblandt, de havde kun det tarveligste kændskab til deres tungemål. Men hvordan skulde der under disse forudsætninger blive tale om en virkelig mission!

Og beviset førtes af selve gærningen. Ti stadig måtte de stiftede »menigheder« have støtte både åndeligt og økonomisk fra den gamle kristenhed, de kunde aldeles ikke hjælpe sig selv.

Og hvad nu den så lovpriste »Santalmission« angik, da havde jeg dær personlig fået indtryk af dens første mænd. *Børresen* var vist, hvad man kalder »et inderlig rart menneske« men alt for uvidende og udannet til at være det kirkelys, som hans beundrere vilde gøre ham til. Og han stod sikkert helt under *Skrefsruds* kommando. Ti denne var unægtelig en kraft. Men rigtig nok af uhyggelig art! Han optrådte på Askov ved mødet 81, og han begyndte sin tale med at sende os alle en lille tur ned i Helvedes luer. Og så talte han løs ganske som en missionsmand af reneste vand. Frygteligt at høre på og ulidelig langt. Da en af tilhørerne, som rimeligt kunde være, trak sit ur op af lommen og *Skrefsrud* så det, for han løs på synderen på brutaleste måde — det var da også rasende ugudeligt at nogen kunde tænke på tidens gang, når en sådan mand stod og flammede i sin hele nidkærhed. Da man sagde ham at en sådan tale var forfejlet i en grundtvigsk kres, var han jo klog nok til senere at lade være. Men at en del grundtvigianere lod sig fange ind af ham, baptisten, frimureren der desuden altså dog havde afsløret sig som Helvedesprædikant — ja det var og er mig ubegribeligt!

Han gjorde på mig dette indtryk: en mand som *vil* tro fordi han ligefrem ikke *tør* andet, en mand som går med en lønlig anklager i sit eget bryst, hvis røst han søger at døve ved sine egne stærke ord. Hård som sten og tidligt åndelig forkvaklet, har han ikke hjærtelag til at tro på Guds kærlighed, kan derfor ikke kaste sig i hans arme men frygter hans

vrede, og nidkærheden for at frelse andre tændes stadig ved denne angst, der gløder i ham selv — får jeg omvendt en hel del, så slipper jeg dog måske fra fordømmelsen der hænger over mig!

Med sin stærke vilje, med sin herskernatur tænker jeg mig, han formåede at gøre et vist indtryk på de stakkels santaler, så de bøjede sig ind under ham, og så taltes der om santalernes blomstrende kristenliv — det som viser sig ved at de nu så mange år efter ikke kan klare sig selv!

Nej, så var *Løventhal* af en helt anden støbning. Da han efter en del års virksomhed i Indien i 1888 var hjemme, indbød jeg ham til at holde et møde her. Han svarede: »jeg kan sige med sandhed, at jeg allerede ovre i Indien har ønsket at lære Dem nærmere at kende, end det lader sig gøre gennem det som er skrevet og trykt.« Og med den samme tillid som dette brev vidner om, kom han mig da også i møde både den gang og ved et besøg hos mig under et senere ophold i Danmark. Vi fik talt en del sammen, og jeg kom til at føle stor beundring for denne beskedne, kloge, fint dannede mand med varm kristentro og dyb forståelse af kristendom. Han som ikke et øjeblik lod sig bilde ind, at han kunde samle hinduer ind til Kristus, men ikke kunde slippe håbet om, at hvad han ærlig gjorde, ud af det kald fra oven han havde følt, kunde blive en forberedelse til hvad der en gang måtte ske.

Hans gærning var det mig en glæde at yde lidt støtte, og med interesse modtog jeg hans beretninger der altid var fuldt ædruelige og gjorde indtryk af at sige sandheden, den fulde sandhed om forholdene derude i Indien.

Hans Poulsen hed en ung mand, der alt i en alder af 16—17 år havde hørt et foredrag om rødkarenerne i Bagindien og følt et kald til at gå ud til dem som missionær. Han oplevede så i en skov noget han tog som tegn fra Gud; venner sagde til ham: »kan du blot tro det«, så skal det også

lykkes. Han søgte så på Askov uddannelse til gærningen. Mens han var der, traf det sig han hørte et foredrag af mig som tog ham stærkt, og han blev mig meget hengiven. Jeg kom også til at synes så godt om ham, han var så ægte barnlig og fuldt ud ærlig. Det var ikke til at tage fejl ad, at han følte sig afgjort forvisset om sit kald. Jeg tilskyndede ham ikke men vovede heller ikke at holde igen.

Men vi fik jo dyrekøbt erfaring for, hvor farligt det er for unge varmhjertede og ærlige men uudviklede mennesker at komme ind på denne forestilling om et kald. Det kan være og det var her sværmeri, selvbedrag. I efteråret 84 kom han afsted og gav sig helt hen i tjenesten for dette umådelig lavt stående folk.

Der var naturligvis ikke spor af modtagelighed, og da H. P. på trods af al erfaring om troperne og på trods af en engelsk embedsmands udsagn til ham: »dette land er fuldt af feberluft«, vilde være rødkarenerne en rødkarener og derfor søgte at dele deres levevis og udføre legemligt arbejde, bukkede han hastigt under. Han havde fået en anden ung mand med sig *Hans Jørgen Jensen*, og han fulgte kort efter Hans Povlsen i døden, tillige med en søster og et lille barn. Inden H. J. Jensen døde, var en *Jens Kristian Knudsen* trådt til, han prøvede at fortsætte men holdt dog inde i tide.

Jeg slutter min omtale af »mission«, både indre og ydre med den bemærkning: Så længe vi som kristne i det hele står på et begyndertrin — og det tror jeg vi gør — da skal vi også erkende dette. Og det vil sige at alt — netop alt — eftertrykket lægges på at udvikle os selv. Enhver kan ikke gøre noget bedre end at vogte nøje på sin egen sjæl og lade andre skytte sig selv. Der er nok af det i »verden«, at man blander sig i næstens sager, og der kommer sjældent andet ud af det end tomhed og fortræd. Den kristne alvor skulde først og fremmest kendes derpå, at vi kan lade de narrestreger fare, og i stedet for at have så travlt med andre

blive til gavns optaget af at få nogen skik på os selv. Kan vi så efter hånden voxe op til på sund og naturlig måde at »blive noget for andre«, da er det jo godt. Men det sker aldrig, hvis vi i hæseblæsende jag tror om os selv, at vi er allerede nogle pokkers karle, der er i stand til at udrette en hel del for og på andre. Det er ikke andet end narreri, når man giver sig til at danne missionsforeninger af forskellig slags med pengeindsamlinger og udsendelse af missionærer til indre eller ydre brug. Selve organisationen giver medlemmerne en forestilling om styrke, men det er indbildning og fusk — ved den slags midler udføres ingen »kristelig« mission.

XII.

Jeg omtalte*) indretningen af min bolig i Ågård. Nu fik jeg brug for den. En ung pige fra Ferup i Lejrskov sogn *Mi Thulesen*, opdraget under J. L. Knudsens prækestol og af højskolen i Askov, fuld af trang til oplysning og udvikling bad mig ofte og meget indtrængende om at fortælle noget literaturhistorie. Jeg stod længe imod, for jeg anså det som en for mig uløselig opgave. Men omsider gav jeg efter, jeg kunde dog forsøge.

Så indbød jeg hvem der vilde til at komme til mig torsdag aften. Og 16de jan. 1890 mødte 33 mennesker, af bægge køn, unge og gamle. Jeg havde valgt at begynde min fortælling ved 1750. F. Rønnings store bog »Rationalismens tidsalder« forelå, jeg havde læst den med fornøjelse og udbytte. Af den kunde meget fortælles, og det var min plan at give et løserer omrids af tidsrummet med nogen dvælen ved Ewald, Wessel, Rahbek og P. A. Heiberg, Bastholm og Balle, og så at gå over til det 19de århundrede for udførligt at skildre dets store skikkelser — hvis det da i det hele vilde lykkes nogen lunde, og nogle vilde deltage.

Og det lykkedes. Tallet på deltagerne steg allerede første vinter til 85. Jeg begyndte så igen i novbr. og tallet blev over 100. Og nu voxede det fremdeles gennem årene, så der en enkelt vinter samledes over 220, men gennemsnittet var vel ca. 180. Indtil denne dag er jeg vedblevet med disse »torsdagsmøder«. Jeg har fået gennemgået alle vore betydeligste forfattere fra det 19de årh., Georg Brandes og Drachmann indbefattet, idet jeg hver vinter har behandlet en eller højst

*) Se s. 140.

to. Uden for Danmark har jeg behandlet de største norske digtere, samt Shakespeare og Goethe. Kun ganske enkelte vintre er jeg gået uden for denne ramme, idet jeg f. ex. en vinter talte om Muhammed, en anden om Paulus.

Efter foredraget har jeg gjerne læst noget af den forfatter jeg i øjeblikket behandlede. Derefter er der blevet drukket kaffe, og jeg har spillet noget på flygelet for hvem der gad høre derpå, mens de andre snakkede i de andre stuer.

Dette har jo kun kunnet lade sig gøre ved at jeg fik indrettet de tre store stuer med bekvem forbindelse. Det har lykkedes at få selv de 220 anbragt, så de alle kunde sidde ned og let høre. Men ved kaffedrikningen har man rigtig nok, når tallet var så stort, havt vel megen fornemmelse af at være i en myretue.

En kone her fra egnen kom en gang under et besøg i en præstegård til at omtale disse møder. Præsten hørte som de andre meget interesseret efter. Næste morgen sagde han: »Jeg har tænkt meget på disse møder, De fortalte om i aftes. Sig mig, hvad fik dog alle de mennesker at sidde på?« Og da han havde fået det besvaret, sagde han: »Der må jo være blevet ganske overordenlig beskidt!«

Det har for mig været ganske særdeles fornøjeligt. Jeg lærte alle disse stormænd at kende, langt ud over hvad der vel ellers vilde være lykkedes mig. Den store deltagelse har indgydt mig tro til, at det for andre også har været til nogen glæde og gavn.

Det har havt megen betydning til at få vækket og styrket min danske følelse og sindelag og sansen for mit modersmål. Og frem for alt, da jeg i 1899 begyndte en højskole, havde jeg noget at tage til. Jeg begriber ligefrem ikke, hvor de mange der begynder at holde højskole i temmelig ung alder, kan få noget virkelig at tale om.

Hen på sommeren 1890 foreslog Karl og Alfred Povlsen mig at følge dem på en rejse i Tyskland, under hvilken vi også skulde overvære passionsspillet i Ober Ammergau. Al-

fred foreslog mig tillige, efter endt tur, sammen med ham og Henrik Jespersen at tage en 14 dages ophold på en sæter i tyrolerdalen Oetzthal. H. J. havde hyppigt gæstet denne dal og var vel kendt med sæteren og hyrderne dær.

Jeg gik med glæde ind på forslaget. Vi rejste over Sach-sisk Sveits til Prag og Wien, sejlede på Donau, var i Berch-tesgaten, hvor vi foretog den morsomme tur ned i det ned-lagte saltværk. Over Nürnberg og München tog vi så til Ober Ammergau.

Passionsspillet er så over måde berømt, men vi var alle tre fuldt enige om, at det ikke var værd at rejse efter. Ja, det var ligefrem ulideligt: alle disse optrin fra det mest op-højede der er sket på jorden, nedsat til skuespil. Det er mu-ligt, som det siges, at der over mange af de rollehavende var både ynde og værdighed, at optrinene var fortrinligt sat i scene, at korene sang rent og smukt osv. osv. Det hjælper alt sammen intet. Hvor skulde det vel kunne undgås, at Kri-stus-skikkelsen bliver draget i støvet. Fremstilleren havde lagt særlig vægt på at vise ham som den blide, som lammet. Men det blev rigtig nok i aldeles overvejende grad til — fåret. Hvordan skulde vel de mægtige ord gengives, uden at de mistede deres højhed og magt!

Der appelleres gennem det hele til det overfladiske føleri, den forlorne fromhed, den godtkøbs gudelighed. Mangfol-dige mennesker, der ellers intet har med kristendom at skaffe, lidet af alvor, er dem, som bevæges af dette og bliver indtagne i deres egen rørelse.

Jo længere forestillingen varede, des ulideligere blev det i enhver henseende, indtil det nåede højdepunktet med kors-fæstelse — hvor der for at gøre scenen blodig, stikkes hul på en blodfyldt svineblære — opstandelse og himmelfart. Man jubler uvilkårligt, når man endelig bliver fri, det er med en følelse som man fór op fra en pinebænk, man rejser sig for at gå.

Hvilken lise at komme fra dette ind i Oetzthal, vandre i en dal, hvis bjergsider trænger sig mere og mere sammen, jo højere man kommer, mens en elv fråder og tordner den hele vej, under tiden så ubændigt, så man knapt kan forstå et ord, om man så råber hinanden af al magt lige ind i øret!

Og vi nåede Längenfeld i dalens inderste og tilbragte et par dage i det hyggelige gæstgiversted, hvor de katolske præster sad og drak den tarvelige røde tyrolerlandvin med bønderne. Der holdtes mens vi var der, netop en kirkefest, ved hvilken helgenbillederne bares ud af kirken og i procession førtes om til alle de farlige steder for at besværgе uheld og ulykker. Dær så man ret tyrolerne udfolde sig barnligt og troskyldigt, så det blev et levende stykke middelalder, og man kunde endnu dårligere tilgive gøglerne i Ob. Ammergau, som forvandlede den hellige historie til en vammel usund forretning.

Og så en eftermiddag i øsende regnvejr førtes vi af en stovt gemsejæger ad den tunge og vanskelige bjærgsti op til sæteren, hvor to hyrder og deres køer nu i 14 dage skulde være vort selskab, en bjælkestue uden vinduer eller bohøve af nogen slags. Men vi skulde drikke fjeldluft fra morgen til aften og kvæge vort øje ved synet af de mægtige toppe, som omgav sæteren til alle sider. Vi redte os et leje på »stænget« af madrasser, som vi først selv lavede af sækkelærred stoppet med lyng o. sl.

Et par dejlige dage! En vidunderlig aften hvor hele dalen under os syntes fyldt af den hvideste uld — tåge der beskinnes af månen — mens der var ganske tågefrit her oppe, og over os en strålende himmel med måne og stjærner. En dag besøg af valgmenighedspræst *Poul Boisen* og frue, der medbragte et glimrende stykke kød, som Jespersen med stor kunst forvandlede til den prægtigste bøf — en udmærket afvevling fra mælk og omeletter, som ellers var den noget ensformige kost.

Men ak! Så var det også med det samme forbi. Vi vågnede en morgen og følte sne på vore ansigter, sne på vore

tæpper. Vi kom op og — hyrderne var i færd med at berede sig til opbrud! Der var faldet så meget sne, så kvæget ikke kunde klare sig men måtte ned, og da måtte selvfølgelig også vi ned. Det var et stort uheld, for man mindedes ikke så stærkt et snefald på så tidlig et tidspunkt.

Afskeden faldt lige så tung som den fra Ob. Ammergau havde været let. A. Povlsen og jeg nyttede de dage vi havde igen, til et svip ned over Gardasøen til Verona, og det var jo for resten også dejligt.

Samme år blev tilværelsen her i Ågård ikke lidt beriget: malerinden *Elise Konstantin Hansen* slog sig ned i Dons mølle for at male. Og det blev anledning til at hun tog ophold her for bestandig, først nogle år i Dons, siden i selve Ågård by. Hendes kunst og hendes kunstsans, hendes iver for at åbne menneskers øjne for hvad der var virkelig kønt, og dertil hendes store opladthed for alt af åndelig værdi, som hendes ualmindelige forstandighed gav mig, og jeg tror for resten ikke så helt få andre, en værdifuld tilførsel af stærke indtryk fra en verden, der hidtil havde været temmelig lukket for os, og et tilskud af stor betydning for det åndelige liv i det hele. Ti hun var et menneske, som i sjælden grad forstod at høre og læse og udtale sig levende og indtrængende om mangfoldige spørgsmål.

Gennem hende fik jeg desuden nogen forbindelse med brødrene *Skovgård* og deres søster, som af og til gæstede deres barndoms veninde.

Omtrent samtidig med at hun tonede frem, kom jeg i forhold til en verden af en helt anden art. Vi fik en bestyrer af det store andelsmejeri her i Ågård, der viste sig uskikket til at føre det temmelig udviklede regnskab. Mejeriets bestyrelse henvendte sig da til mig og foreslog mig at være regnskabsfører. Det gik jeg ind på, og nu sad jeg i et årstid 2—3 dage hveranden uge og rodede med mælkeleverancer, fedtprocenter, smør og ost. Det var et stort men for mig, der altid har yndet at tumle med tal, dog morsomt arbejde.

I 1891 kom jeg påny ind i en ret stor og langvarig strid.

Året forud havde en højskoleforstander *Østergård* i Højskolebladet udtalt sig imod den så almindelige betragtning: Det er Gud som »tilskikker« menneskene deres sygdomme. Hans udtalelser derom havde givet anledning til en strid, der førtes både i Højskolebladet og Tidens Strøm, og for øvrigt fulgtes med stor opmærksomhed rundt om.

Kort efter at denne fejde var endt, skrev jeg en afhandling: »Guds forhold til hvad der gør ondt«,¹⁾ et resultat af nogle prækener jeg havde holdt i foråret 1888.

Østergård havde kun behandlet sygdom. Jeg vilde udvide spørgsmålet til at omfatte alt hvad der gør ondt, hvorom jo den almindelige tankegang er: alt sådant sendes fra Gud.

Denne tankegang hviler især på tre grundforestillinger:

1) Gud har sendt døden over mennesker som straf (støttet til 1. Mos. 3). 2) Gud sendte sin enbårne søn i døden for at fyldestgøre Guds retfærdighed, der kræver straf taget over menneskets synd. Ved sin død forsoner Jesus Guds vrede.

— Denne forestilling har vel sjældent fået et mere frygteligt udtryk end hos nordmanden *Asperheim*, der i en bog »Brændende spørgsmål« skriver: Straffen betegner en tilfredsstillelse for Gud selv. Gud finder behag i sin vrede og behag i sin straf. Dog giver straffen udløb for vreden og virker således dæmpende på selve vreden, vreden kommer mere i ro ved ligesom at udtømme sig i straffen«. Men den ortodoxe lære er, om end mere dæmpet i form, i virkeligheden af samme indhold. 3) Gud straffer dem, der ikke tilegner sig denne tro på Jesu forsonende død, med et evigt brændende Helvede.

Da jeg anså — og anser — alle disse tre forestillinger som falske og fordærlige, måtte den tankegang som hviler på dem, også være falsk. Guds forhold til det som gør mennesker ondt, må være et andet: det kan ikke være fra ham det kommer.

Jeg gjorde da gældende: Gud er livets kilde, og døden som er livets modsætning og fjende, kan ikke have samme kilde.

Guds enbårne søns død kan ikke få nogen virkelig betyd-

ning, når han i døden bliver i sit eget, hvad han jo vilde om døden var hans faders værk.

Jesus kom for at åbenbare Gud. Men han ramte aldrig mennesker med noget ondt men borttog alle plager, ja frelste endog fra døden. Han måtte da med dette modarbejde Gud, hvis alt det onde han friede fra, stammede fra Gud. Nej, han åbenbarede tvert imod Gud som den der elsker mennesker, har inderlig medynk med dem i alt det onde de må lide, og vil hjælpe dem ud af det. Hans lyst er ikke at straffe dem, end sige at sende dem i et evigt Helvede, men at frelse dem.

Den almindelige tankegang medfører: Alt hvormed døden arbejder for at fuldkomme sin gærning: sygdomme, ulykker, alderdom må ses som Guds værk. Dermed vil han tugte, opdrage, prøve mennesker. Men dette er falsk og uværdig tanke og tale om Gud, der ikke bliver bedre, fordi man siger Gud gør det af kærlighed. Og det fører ind i de skrækeligste meningsløsheder. I egne hvor der er floder, tugter Gud med oversvømmelser, andre steder bruger han jordskælv eller vulkaner. I Danmark har han ikke disse midler men må finde på andre tugtende ting. Under tiden sender han kolera eller spansk syge over store dele af jorden.

Når Titanic støder på et isbjærg og mange hundrede mennesker omkommer på én gang, sker det efter Guds vilje: de efterladte skal se det som en nådig førelse af Gud og spørge sig selv, hvad Gud nu har ment dærm, og hvad de skal have ud deraf.

Når et menneske bliver sindssygt er det Guds værk. Det kan ganske vist ikke selv få noget ud af »prøvelsen«, altså må Gud ville ramme nogle andre dermed, og den sindssyge selv bliver altså blindt mishandlet for dette skønne formåls skyld.

Men Gud bliver åbenbart gennem alt dette i grunden en ond og forfærdelig magt der indgyder frygt. Der bliver ingen forskel mellem de kristnes Gud og de hedningguder, som man dyrker, fordi man frygter den fortræd de kunde gøre en med de mange magtmidler, de har forud for mennesker.

Men dernæst — hvor meget man end søger at sno sig fra det — tvinges man jo ved denne betragtning til at se alt, hvad der gøres for at forebygge sygdomme og ulykker af enhver art som trods mod Gud, forsøg på at slå ham hans våben ud af hænderne. Karantæne, hygiejne, dæmninger og diger, lynafledere, sejsmografer, stormsignaler osv. er dog egenlig forkasteligt.

Derfor har der jo også — og det er meget følgeret — været kristne, som ikke vilde assurere men så det som trods mod Gud. Jeg har truffet en mor, der ikke vilde lade sit barn operere for ganespaltning, fordi man skulde finde sig i, hvad Gud havde »beskikket« barnet.

På den anden side vil en tankegang, der skildrer Gud som opfinder af så mange djævelske midler til at pine og plage mennesker med, drive adskillige mennesker bort fra Gud. De vil sige ved sig selv: hellere ingen Gud end en der er sådan.

Den hele forestillingskreds er født ud af snævre forhold. Hvem der lever i sådanne forhold, kan næsten ikke undgå at se sig selv og den nærmeste egn som verdens midtpunkt. Derfor den så almindelige tro, at som vejret er på ens egen plet er det alle vegne, og de urimeligste antagelser om hvorledes vejret bestæmmes. Og ud fra det enkelte sygeværrelse, hvor nogle få mennesker går kønt med hinanden, optagne blot af dette ene sygdomstilfælde, kommer både den syge og de sunde ind på at skulle skikke sig i Guds uransagelige vilje, bede Gud om helbredelse og, om den indtræffer, tillægge ham at have virket den på overordenlig vis. Det er en vist især i velhavenhed opklækket og af egenkærlighed gennemsyret gudsforestilling. I sin grund er den umenneskelig, ja egenlig gudsbespottelig.

Det var derfor jeg angreb den og forsøgte at fremsætte en anden tankegang, som var rummeligere, mere stømmende med slægtens store erfaringer og mere præget af den opfattelse af Guds væsen, som er åbenbaret ved Jesus Kristus. Og hovedsagen var da for mig denne: Gud tilskikker aldrig noget som er ondt eller gør ondt. Og heller ikke »tillader«

han det. Det er ikke Gud som slynger Titanic mod isbjærg, det er ikke Gud som rammer Messina med et jordskælv. Og det er heller ikke således: Gud kunde have hindret Titans eller Messinas ødelæggelse men gjorde det ikke — for så vilde disse ulykker alligevel være at tilskrive ham.

Nej, vi får bøje os for forholdene som de er i den verden, vi er sat ind i, for den lovbundne sammenhæng mellem årsag og virkning. Vi får bøje os for dødens nærværelse i verden som for alle de årsager, hvormed dødens gærning forberedes og afsluttes. Men ved Jesu hjælp kan for et menneske Guds faderansigt lyse frem gennem alt dette, evigheden stråle gennem tiden. Og hvem der i tro griber dette, bliver forvisset om at være i Guds hånd, og at denne har magt til at føre ham uskadt gennem alt og give ham sejr over døden.

Den som tror på en levende almægtig Gud bag tilværelsen, vil også tro, den Gud kan gøre underfulde ting. Men alt hvad der sker i verden, alt det umådelig meget som er ondt og gør ondt, viser at Gud som regel ikke på underfuld måde griber ind i tingenes gang. Alderdom og død præker især dette med vælde. De som blev på underfuld måde helbredt for en sygdom, skal dog siden dø. Ingen som blev gammel friedes på underfuld måde fra alderdommens mærker og skrøbeligheder. At påkalde Guds overordenlige hjælp, er da ikke udtryk for »fromhed« og tro men ganske simpelt angstskrig, et forsøg på at blive hjulpet af en ganske privat husgud.

Skal der bedes om sådan usædvanlig hjælp, da må bønnen komme som inde fra den guddommelige friheds egen verden, ud fra en indre samviden med Gud om at her vil han selv det som der bedes om. Dette vil give den høje ro, der prægede Jesus når han gjorde sine undergerninger. Der er over dem ikke spor af forsøget, af angstråbet, han véd faderen bønner ham. At tro på Gud og hans hjælp vil sige: Hvile i at Gud, trods verden ter sig som den gør, har magt til at frelse alle der er frelse værd, frelse dem som fra døden så fra alt ondt; han skal stråle igennem som Overherren der sejrer til sidst, og da skal i ham rådes alle de for

os mørke, uløselige gåder. Og til at hjemføre sejren, nedlod Gud sig aldrig til at bruge noget ondt middel.

Mit indlæg gav anledning til en strid, der førtes i Højskolebladet og Dansk Kirketidende, med ti præster og nogle lægmænd som deltagere.

Monrad der havde efterfulgt Brandt som redaktør af sidst nævnte blad, og Otto Møller leverede vel hovedindlæggene imod mig.

Monrad skrev i sit første indlæg:¹⁾ »Brücker er drejet ind i en gade, der ender blindt«, og han advarede mig mod at løbe panden mod en mur.

O. Møller skrev derimod:²⁾ »Gaden, Brücker er drejet ind i er dog vist ikke helt blind, og meget af hvad han har sagt, lader sig dog vel nok forsvare, når det holdes inden for sine forsvarlige grænser«.

Men idet nu O. M. gennem sine indlæg skulde drage disse »forsvarlige« grænser, kom han, synes mig, til at modsige sig selv sådan, så jeg tror jeg med fuldeste ret kunde skrive: »hvis O. M. ikke så nødig vilde være enig med mig, så behøvede vi næppe at kriges stort om den ting«.

Jeg gjorde ikke sagen klar, hvad der vel også i det hele går over menneskelig ævne. Ja, jeg vil tilføje: Jeg har ikke over for min deltagelse i denne strid så tryk en følelse af at have handlet ret, som jeg — med rette eller urette — har over for mine andre kampe.

Dog mener jeg — og derfor har jeg her givet forholdsvis så meget som jeg har — jeg opnåede hvad jeg egentlig vilde: gennemhulle den gamle tankegang, som man så trygt fastholdt, skønt den dog indeholdt så mange højst angribelige og dårlige bestanddele. — Hvad den *kan* føre til, vil man have fået et rystende indtryk af i skildringen fra Harboøre.

Striden fulgtes med levende deltagelse. Jeg fik ikke ganske få breve som viste dette. Ligeledes blev jeg stærkt opfordret til at tale om sagen ved møder, således ved et skolemøde i Århus i april 91, hvor mit indlæg gav anledning til en livlig forhandling.

XIII.

Jeg har fortalt om mit besøg på Askov i 1876 ⁵ og det lille kændskab jeg fik til Ludvig Schrøder da.*) Han havde siden vel hørt noget om mig, der havde givet ham tillid til mig, for den gang der var blevet tale om, at jeg skulde være Blichers kapellan, havde han truffet Jens Daugård og til ham udtalt sin glæde, hvis det kunde blive således.

I 1880 var jeg deltager i et lærermøde på Askov, og jeg blev imponeret af den dygtighed der mødte mig gennem alt. Karl Povlsen skrev i »Sagamanden«, at folk oppe fra hans egn havde deltaget og fundet det hele »for lærd og kedeligt«, men det forekom mig, at denne anke var uberettiget.

Der blev holdt et møde i Kolding Mortensdag 82, hvor jeg efter opfordring talte om mit standpunkt over for skriften. I den forhandling som fandt sted, erklærede Schrøder, at vi »var enige«, men, skrev jeg i Sagamanden, jeg tror det ikke. Så fik jeg mere tro til en udtalelse af den 61årige pastor Nansen i Taps, som erklærede at han var blevet »frigørende påvirket« af mine artikler.

En gang fik jeg en samtale med Schrøder i dennes studereværelse. Til stede var Cornelius Appel. Schrøder angreb mig og min kres (»banden«), fordi vi af Jungersen havde ladet os føre til Rasmus Nielsen, der betød en omvej til Grundtvig. Han gjorde så nogle bemærkninger om R. Nielsens filosofi, som jeg modsagde stærkt, da jeg fandt de indeholdt store misforståelser, og til min glæde gav Appel mig fuldstændig medhold. Schrøder foreslog mig efter dette sammenstød, at vi skulde være »dus«, men jeg kunde ikke

*) I s. 214.

strax tage imod det. Vi blev det dog snart efter, og han skrev nu altid »kære ven« og »din hengivne ven«.

Mens som nævnt præsterne i Kolding-egnen tog afstand fra mig,*) alt som striden om skriften førtes videre, mærkede jeg aldrig sådant fra S.'s side. Jeg blev indbudt som taler på Askov, og S. opgav mig under tiden æmner, som han ønskede jeg skulde behandle.

Ved et »efterårsmøde« på skolen i 86 bad han mig tale om grundtvigianisme og skriftteologi, og denne opfordring var mig så velkommen, så jeg gik ind derpå, skønt jeg af en eller anden grund først fik indbydelsen dagen før mødet. Det var altså kort efter jeg havde været på Sagatun, og de fleste var blevet oprørte over min optræden.

I samme år henvendte et svensk tidsskrift »Framåt« sig til Askov og bad om anvisning på en kristelig medarbejder her i Danmark, og det blev henvist til mig, som dog ikke modtog tilbudet. Det var også efter Sagatun.

Når Sch. omgikkes med planer om et eller andet her på egnen, blev jeg altid indbudt sammen med andre til drøftelsesmøde på Askov. Sådanne planer kunde være meget vidtgående. Sch. tænkte således på at få en præsteskoie i gang, og så skulde jeg være lærer ved den og præke i Kolding. Han mente nemlig der burde dannes store valgmenigheder med kirke i knudepunkterne, og ved den skulde ansættes en ældre ærværdig præst til at gå for borde, og flere yngre præster som skulde være prædikanter men tillige have anden gerning.***) Og desuden en slags diakoner til at udføre nøddåb, tage syge til nadverbordet i hjemmene og i det hele tage sig af de syge og fattige rundt om i de mindre krese. Når udtrædelsen en gang kom, burde vi være rustede til at modtage de vanskeligheder som da vilde mælde sig, med samlede kræfter. En gang vilde Sch. have bygget en forsamlingsaal i Kolding, der kunde rumme mindst 6000 mennesker — han havde næppe rigtig forståelse af, hvad dette vilde sige, og så vidt jeg husker var alle vi, han havde sam-

*) Se s. 42. — **) Jvf. s. 113.

menkaldt, da også fuldt enige om at modsætte os denne tanke.

Han mødte altid villigt, når jeg kaldte ad ham, f. ex. til at præke for mig når jeg var udrejst. Og således mødte han da også som nævnt til vor kirkes indvielse.

Endnu i 1889 sendte han mig en venlig tak for en anmeldelse jeg havde givet i Morgenbladet af en bog af Fr. Nielsen.

Jeg beundrede på min side Schrøder stærkt. Han kunde tale aldeles udmærket. Jeg var ikke så heldig nogen sinde at høre foredrag af ham over myterne, som vist alle hans elever er enige om at betragte som hans bedste ydelser, men hvad jeg tid efter anden hørte af ham bevirkede dog, at jeg — vist da han blev 70 år — kunde skrive til ham: »du var dog altid den bedste, den største, den mægtigste til at føre ordet«. Denne udtalelse er min mening den dag i dag, skønt jeg efter hånden opdagede fejl hos ham, der ikke var helt små. Jeg mærkede da også under mine rejser rundt i landet, hvor langt større virkninger der syntes at være udgået fra Askov end fra f. ex. Vallekilde eller Testrup, hvor betydelige mænd der endog virkede dær.

Men så kom der efter omtrent 10 års venskabelige forhold et sammenstød.

Det havde egenlig sin rod langt tilbage i tiden. Morten Pontoppidan havde i slutningen af 1880 skrevet en artikel »Om fritænkernes bøger«, hvori han nævnte: »Jeg talte for nogen tid siden med en af de ansete mænd i den grundtvigske vennekres, der erklærede, at han ikke havde læst Bjørnsons bøger, siden B. sluttede sig til fritænkerne. Han vilde ikke læse dem, og han mente at vi i det hele taget skulde efter ævne holde fritænkernes bøger borte fra den ungdom, vi havde indflydelse på.«

At denne »ansete mand« var Schrøder, blev jeg temmelig vis på, da jeg ved et selskab på Askov hørte ham udtale sig helt i overensstemmelse med hvad M. P. anfører.

Nu skete det i 89, at Ullmann, under sit sædvanlige ophold i Danmark om efteråret, blev opfordret af elever på Askov til at komme og holde foredrag for dem. Men Schrøder vilde ikke tillade det — U. blev den gang i almindelighed stæmplet som »fritænker«.

Elise Steen, datter af den norske statsminister var den gang elev på Askov. Og da hun erfor at Ullmann, som hun var godt bekendt med og gjerne vilde træffe, skulde tale i Dons, tog hun dertil. Efter foredraget tog hun med Ullmann, der skulde overnatte hos os, også gjerne med hertil, og grunden blev lagt til et nært bekendtskab mellem hende og mig — hun kom i de følgende år flere gange i besøg og blev ikke få dage. Hun var kritisk og højt begavet. Til Askov, hvis ry jo også gik over Norge, var hun kommet med meget store forventninger og havde følt sig noget skuffet. Og hun kunde da tale om Askov med megen kritik, men i højest godmodig tone.

Men hun var jo ganske ude af stand til at forstå udelukkelsen af Ullmann. Og jeg vil tro, at hun derfor også på Askov har udtalt sig kritisk om skolen og dens lærere. Men skolen havde ved den tid også andre elever som kunde forholde sig kritiske nok, efter antydninger *Jac. Appel* har givet¹⁾ f. ex. *Jeppe Aakjær*.

Og så udsendte Askov en »undervisningsplan« for 1890—91, der indeholdt følgende: »Skolen vil sætte pris på, at de, som uden at dele det grundsyn på menneskelivet og kristenlivet, der bliver gjort gældende i foredragene, ønsker at opholde sig her i længere eller kortere tid, samtidig med at de mælder sig, gør en meddelelse om deres standpunkt.

Og belært af erfaring må vi anmode sådanne om at forholde sig som skønsomme og hensynsfulde gæster og ikke gøre noget forsøg på at gribe ind i de egenlige lærlinges rolige benyttelse af undervisningen og syn på skolens arbejde.«

Der kom noget frem om dette i et eller andet blad, og jeg skrev da strax til Schrøder og spurgte om referatet var rigtigt, og bebudede, at jeg i så fald måtte angribe det offentligt.

Jeg fik svar, Sch. sendte mig planen og bemærkede at de ord, jeg oven for har aftrykt, var formulerede af *Begtrup* — den gang lærer på skolen — og vedtagne i et lærermøde uden indsigelse fra nogen.

Så sendte jeg en artikel til Højskolebladet.¹⁾ Jeg begærede en nærmere redegørelse fra skolen for skolens egen skyld, ti den udtalelse den havde fremsat kunde tyde på »at Askov skole var blevet et sted for åndelig ufrisindethed. Jeg fandt det frygteligt, at man vilde forpligte unge mennesker til at meddele, hvor vidt de delte »det grundsyn som gøres gældende i foredragene«, de foredrag man endnu ikke har hørt. Og de som intet meddelte om deres standpunkt fik dærved det stempel på sig, at de havde grundsynet og udgjorde »de egentlige lærlinge«. Jeg mente at udtalelsen var noget af »en falliterklæring«.

Det blev overdraget Begtrup at svare mig. Hans mening var²⁾ »at en skole ikke skulde være en tumleplads for alle retningers ideer og kampe, unge folk må ikke på én gang udsættes for alle mulige påvirkninger. Enkelte fremragende fritænkere hvoriblandt Bjørnson har gæstet skolen. Og sådanne besøg er os naturligvis en ære og fornøjelse, så længe vedkommende kun optræder som skønsomme gæster. Men begavede og fuldt bevidste agitatorer for fremmede åndsretninger må ikke drive deres forstyrrende spil iblandt os. Men nu kan der mellem vore elever være f. ex. en halv snes stykker på henved 30 år, der har prøvet sig som folketalere og skribenter i det offentlige liv. Over for slige folk må vi tage noget forbehold, på forhånd må vi antyde for dem hvad vi venter af dem«.

Idet Appel i nys nævnte bog omtaler denne sag, siger han: »der er ingen tvivl om, at det var til gavn, at Brücker kom med sin kritik, for den korte udtalelse kunde misforstås«. »Jeg véd at der f. ex. var unge studenter, som havde til hensigt at tage på Askov en vinter, men som opfattede udtalelsen som en afvisning fra skolens side«. »Men«, siger Appel, »den første betingelse for at skolens gærning kan lykkes, er

dog at der er arbejdsro både for lærere og elever. Og den måtte blive forstyrret af den slags elever som Begtrup skildrer, og hvoraf der må have været nogle i slutningen af firserne.«¹)

Det var altså en indrømmelse fra Askov af ikke at kunne magte en opgave, som dog utvivlsomt skulde magtes. En folkehøjskole efter Grundtvigs tanker skulde være en skole for folkelig oplysning, skulde kunne betjenes af lærere og søges af elever med højst forskellig livsanskuelse. G. må da også have tænkt sig at dette kunde gøres således, at der blev fornøden »arbejdsro«. Jeg forlangte ikke, at Askov skulde kunne magte denne opgave. Men jeg mente det måtte indrømmes som en mangel at det forholdt sig så, og at man derfor skulde åbent vedkænde sig, at højskolens vej gik frem ad mod Sorø — hvor Grundtvig vilde den folkehøjskole, han tidlig og sent arbejdede for, skulde have sin plads. Det var da også blevet sagt flere gange: »over alle højskolars dør og da især over Askovs dør burde stå: her går vejen til Sorø«.

Hvis man svigtede Grundtvig på dette punkt, var det, forekom det mig, en svigen på folkeligt område lige så godt som Pontoppidans stilling var det på kirkeligt område. Altså, jeg havde gerne set, at svaret til mig havde lydt: hvad du fordrer, er rigtigt nok men kan ikke gøres på Askov, men Askov er på vejen mod Sorø hvor opgaven skal løses. Men det var så langt fra tilfældet, så Begtrup tvert imod skrev: »Askov højskole skal være en overgangsform til højskolen i Sorø, siger Brücker. Jeg ser ikke så langt, det er jo meget muligt«.

Man kan ikke gøre Begtrup alene ansvarlig for denne udtalelse. Således som hele sagen havde ligget, kan der ikke være tvivl om, at hans indlæg ikke er indrykket, uden at de andre lærere på Askov har bifaldet det.

I årene 1909—12 blev tanken om den store folkehøjskole i Sorø på min foranledning taget op. Fra Askov blev der

intet givet til støtte, og ved et møde i Odense 2den jan. 1912 blev sagen slået ned med 21 højskolemænds stemmer mod 16.

Det var et lyst håb hos mig, som samtidig blev slået ned, og jeg kan ikke andet end give Askov en stor del af skylden.

Som Appel har forstået og indrømmer, vilde jeg slet ikke angribe Askov, fordi jeg slog til lyd for Sorø. Der er gjort et dygtigt arbejde på Askov gennem årene. Så vel Schrøder som Appel har forstået at finde udmærkede lærere, og de har bægge ævnet at give dem de antog fuldeste handlefrihed i deres gærning. Men en privat skole under en enkelt forstanders ledelse må blive ensidig, og den her omtalte sag viser det klarlig. Den kan ikke blive det store lysende brændpunkt for den folkeoplysning, Grundtvig ønskede at fremkalde. Og at der er sket skade ved at slippe arbejdet for virkeliggørelsen af Sorøtanken, synes mig utvivlsomt: der er sket en nedgang i den dygtighed, hvormed den almindelige folkehøjskole ledes, og det synes som om befolkningens sans for en højskolemænds værdi er blevet noget forvirret, utvivlsomme dygtigheder vrages, fordi der anlægges en forkert målestok. Det må vist altid gå således, når den første varme idealitet er fordampet fra en sag. Men så gælder det også ved forenede kræfter at løfte sagen så højt som muligt, op over partistridigheder, snæverhed og smålighed. Et brændpunkt for højskolen, hvor folkeungdommens lyseste hoveder kan samles uden hensyn til politiske, religiøse eller andre standpunkter, og modtage den frugtbareste folkeoplysning, der ved de for hånden værende kræfter i det hele kan meddeles — et sådant brændpunkt er da en bydende nødvendighed. Idet eleverne dærfra spredes ud over landet, højnes uvilkårligt fordringen om, hvad den almindelige højskole må give, øjnene åbnes til at skelne mellem ægte og uægte varer, og de blotte stræbere slås ned. Et ex.: En højskolefrue i nutiden træffer moralske foranstaltninger og holder moraliserende foredrag for eleverne — bægge dele af en sådan beskaffenhed, så alle naturlige, gode moralske begreber må blive fuldstændig forkvælede

hos dem, der ikke er så kraftigt anlagt, så de kan befri sig i forhold til disse tåbeligheder ved en sund latter.

Sådan noget skyder op og trives, hvor forholdene bliver for små og indelukkede, og volder desto mere fortræd, som det bydes i højskolens navn, har ly af dens avtoritet. Det vil tage overhånd med sådanne særheder, vildskud og tåbeligheder, om der ikke rejses noget i den ret store stil, noget som er folkets eget værk og under dets opsyn. Så, men også kun så kan der blive højt nok til loftet, vidt nok til væggene og tilstrækkelig adgang for den friske luft.

At man ikke kan eller ikke vil se dette inden for højskoleverdenen, er i mine øjne allerede et svaghedstegn. Appel er enig med mig i, hvad jeg sagde: »vi kan ikke nøjes med Askov, Askov har ingen forudsætninger for at blive en Sorøskole, som Brücker efter sin opfattelse af Grundtvig — og denne opfattelse er sikkert forsvarlig — mener den skulde være«. ¹⁾ Men Appel svækker betydningen af denne sin tilslutning ved at henlægge tanken om et brændpunkt for højskolen til den fælles nordiske *videnskabelige* højskole, som Grundtvig tænkte sig rejst i Gøteborg. Jeg er bange for dette kommer ind under: »Mens græsset gror, dør horsemor«.

Skønt jeg havde angrebet Askov så stærkt ang. undervisningsplanen, gjorde det intet egenligt skår i mit forhold dertil. Lige til ind i 96 talte jeg nogle gange på skolen efter Schrøders opfordring. Men i slutningen af det år skete der noget som senere skal berøres, og hvorved mit forhold til Askov var forbi i Schrøders tid og en stund derefter.

Hverken Schrøder eller hans kone var i det hele at kalde snæversynede eller ufrisindede. Som S. havde indbudt Bjørnson til trods for han var stemplet som »fritænger«, således skrev fru *Charlotte Schrøder*, da Mix Anker på Sagatun var død i 1892, en artikel om hende i Højskolebladet, ¹⁾ hvori hun gav en fin og varm skildring af hende, uden at det i mindste måde bar vidnesbyrd om nogen tagen afstand fra

hende i anledning af mødet i 86, hvori fru Mix dog havde havt så megen del og stået på Ulmanns og min side.

Schrøder og hans hustru var i det hele så fuldt ud høj-sindede og hæderlige mennesker. De besad bægge det ideelle syn på og tjænersind over for folkehøjskolen. Det viste sig også dæri, at eleverne på Askov fik en udmærket kost, trods hine tiders ringe betaling. Det faldt dem ikke ind at ville på elevernes bekostning berige sig selv. Der har jo siden været højskoler, hvor man forsyndede sig stærkt på dette punkt, gav eleverne en kost, der ligefrem tvang dem til at skulle have store madforsendelser fra deres hjem under skoletiden. En sådan færd kan ikke rammes juridisk, men moralsk gør den sine udøvere lige så fortjent til tugt-huset som almindelig bedrageri. Jeg nærer da heller ingen tvivl om, at det ganske har ødet virkningen af lærernes ord. Hvor dygtigt og veltalende det end har flydt fra deres læber — har der manglet det ideelle og tjærende forhold i talerens sjæl, har ordet aldrig kunnet blive mægtigt og virksomt.

I de år da jeg intet ellers havde med Askov at gøre, kom jeg dog dærtill på særegen måde:

I 1903 modtog jeg indbydelse fra konferensråd Heide, som jeg aldrig i mine dage havde set, til at overvære afsløringen af »Modersmålet« i Skibelund krat og bagefter være hans gæst til middag. »Jeg holder så meget af Deres søster« — hun var også indbudt — var Heides elskværdige begrundelse af den for mig så uventede indbydelse.

Hverken han eller monumentet interesserede mig dog syndeligt, men jeg havde den glæde at træffe min gamle klassekammerat, nu den store militærperson Immanuel Lembcke og hans endnu så nydelige kone, som jeg havde danset mangan en dans med i mine unge dage men nu ikke set i lange tider.

Skæbnen havde for øvrigt for længe siden ført mig til en højskole, hvor jeg, skønt den lå langt fjærnere end Askov, skulde få anderledes stadig gang. Det var Høng højskole et par mil nord for Slagelse.

Jeg traf dens forstander *Anders Jørgensen* i den før*) omtalte diligence fra Slagelse, og da han hørte hvem jeg var virkede det stik modsat af hvad det gjorde på pastor Heiberg: han indbød mig yderst venligt til at komme og tale hos ham. Og jeg kom, og det blev indledningen til en så at sige uafbrudt række årlige besøg. Det blev nemlig snart sådan, så jeg hvert efterår skulde tale 3 gange ved et stort 3 dages møde.

Anders Jørgensen var en dygtig mand og i mange måder en ejendommelig mand. Men vi var vel egentlig af højst forskellig åndelig struktur. Alle der kendte os bægge forundrede sig særdeles over dette forhold.

Men det blev nu således. A. J. satte ganske særlig pris på at høre mig tale. Og hvor meget jeg end til tider blev uglest og forkættet, det gjorde aldrig ham noget, han holdt altid fast på mig og tog mig kraftigt i forsvar. Et bevis på den anseelse han nød var da også dette: Jeg var altså årlig hovedtaleren ved skolens betydningsfuldste møde. Nu var det naturligvis langt fra at deltagerne i det møde forstod mig eller gav mig ret. Men de kom, og skaren voxede fra år til år. Det gamle mødehus blev for lille, og A. J. byggede et meget større. Snart var også det fuldt. Det kan kun forklares ved den ubetingede tillid A. J. nød hos egnens befolkning.

I tider hvor snart det hele land vendte mig ryg, var det overordenlig betydningsfuldt og trøsteligt for mig at vide: Men på Høng får du lov til at tale til en mængde mennesker. De forstår dig vel ikke så nær alle sammen, men de sætter dig da heller ikke i ban.

Anders Jørgensen havde en udmærket kone *Marie*, som ganske delte sin mands tillid til mig og forkærlighed for

*) Se s. 43.

mig. Hun stod mig vist egenlig ikke så lidt nærmere i åndelig forstand. Og hun vidste ikke alt det gode hun vilde gøre mig. Så blev Høng virkelig som et hjem for mig, et asyl, som jeg altid tænkte på og gæstede med største glæde.

Ægteparret havde 9 børn, og de voxede efter hånden til og blev nogle prægtige mennesker. Forældrenes følelser for mig nedarvedes så at sige på dem. Og besøgene i Høng blev ikke ringere, efter som denne flok voxede frem og kunde deltage i samtalen. De var begavede, livlige og havde let ved at føje deres ord. Og så gik det således, at først den ene og så den anden af mine sønner blev gift med døtre fra Høng.

Nu er bægge de prægtige gamle allerede for noget siden døde, men jeg dvæler ved mindet om dem med tak.

XIV.

I 1891 opdagede vi — jeg husker ikke, hvordan — Blåvand. Dette herlige badested lå den gang så godt som ukendt og uberørt. Der var da også en lang og besværlig vej derud fra Varde. Der var en kro, tarvelig og med ringe plads, men umådelig billig.

Der var herlige klitter, lige så god strand som på Fanø, og gik man ud til fyret kunde man få meget prægtigere bølger, end man vist nogen sinde får dær.

Næste år lejede vi os ind i en bondegård, og førte selv husholdning og befandt os så vel, så vi holdt sommerferie på den måde en del år i træk.

En sommer mistede folkene i gården et lille barn. Til begravelsen indfandt sig lutter mandlige væsener — de fleste fuldvoxne mænd — for at følge hen. Der var ikke flere end at alle på én gang kunde sidde om langbordet i gårdens største stue. For den ene ende stod en kvinde, for den anden blev jeg anbragt. Kvinden skænkede kaffe og kom fløde og sukker i. Jeg fik dog lov til selv at lave min kaffe til. I næste kop kaffe blev hældt en stor snaps brændevin, jeg blev dog blot spurgt om jeg vilde have mere kaffe. Det gentoges tre gange. Sluttelig blev hver kop fyldt med $\frac{1}{2}$ kop kaffe og $\frac{1}{2}$ snaps. Alt foregik uden spørgen eller svar, det hele toges ganske selvfølgeligt. Et ganske ungt menneske gjorde den hele tur med.

Så brød man op til kirke, og efter endt jordefærd vendte alle tilbage til gården og fik ganske samme traktement som om formiddagen. Og, to kopper kaffe og 9 puncher rigere end da de kom om morgenen, forføjede gæsterne sig nu hurtigt bort.

Man drak vist i det hele godt den gang. En søndag morgen vi kom op, var havet blikstille — en stor sjældenhed — og solen strålede fra en skyfri himmel. Men netop da hørte vi at redningsbåden var gået ud. Vi ærgrede os over at vi ikke havde været til stede. Der fortaltes at formanden havde vejret et skib i havsnød, og i den anledning havde han samlet mandskabet og beordret »til søs!« Vi gik så i spændt forventning en del af dagen, men der var ikke spor af strandning. Redningsbåden kom dog tilbage med udbytte: ved Skallingen havde den reddet en — badehætte, som den foregående dag var drevet til havs! Det blev sagt, men jeg kan ikke indestå for det, at formanden den søndagmorgen meget tidligt havde fået en kæfert og, begrundet på den, vejret strandingen.

Nu har jeg ikke været i Blåvand i mange år, og jeg ønsker ikke at komme dær. Det er blevet, siger man, et fuldt »mondænt« badested, havet har taget klitterne, over alt vrimler det med badegæster med flirt og alt til faget hørende.

Den ældste af mine børn var altså død tidligt. Den næst-ældste, også en dreng, og som jeg i det følgende betegner som den ældste, var nu kommet i den »skolepligtige« alder, og de andre vilde snart nå den. Hvor skulde de da gå i skole?

Jeg havde ofte hørt om præster og andre, der kunde prise friskolens store fortrin for statsskolen men selv sendte deres børn i realskolen og latinskolen, og ikke så meget som gav et bidrag til friskolen i deres nærhed. Dette kunde jeg ikke lide. Jeg havde da så at sige fra begyndelsen støttet bægge de nævnte skoler med bidrag, og nu skulde mine børn da selvfølgelig gå i friskole.

Der var en lille friskole i Starup, og der var en noget større i Nebel. De gik bægge ret kummerligt; lærerne var afgjort friskolemænd af overbevisning, de var også udmærket rare men manglede vel nok noget af den art dygtighed,

der får mennesker til at slutte sig om dem som om en fane. Læreren i Starup Westergård havde jeg kendt hele den tid jeg var i Starup, og jeg holdt meget af ham; i hans skole skulde mine børn da gå.

Jeg troede på friskolens idé. Og jeg havde jo fået den mægtigt styrket ved mødet med hin unge karl på sæteren i Norge.*) Han var nået vidt frem uden al skoledressur, friskolen var den skoleform, hvor man bedst kunde undgå en sådan dressur, som almueskolen, realskolen og latinskolen alle mer eller mindre tvang børnene ind under. Når det hyppigt indvendtes, at børnene intet lærte, så havde min erfaring modsagt dette på det kraftigste, idet jeg nu et par år havde haft børn dels fra statsskole og dels fra friskole til konfirmationsforberedelse og havde iagttaget, at børnene fra friskolen gennemgående var de dygtigste.

Jeg havde i de sidste år fået nogle små skolemøder i stand her i kresene, for at fremstille mit syn på friskolen og vinde folks tilslutning til den. Det øvede nogen virkning, tror jeg, men stærkest vilde det dog sikkert virke, når folk fik at se, jeg ikke blot talte friskolens sag men sendte mine egne børn i den.

Og siden vi i 1897 fik den i alle henseender udmærket dygtige lærer Povl Lindholm og byggede en skole tæt ved præstegården, hvor den lå ret centralt for så godt som den hele frimenigheds medlemmer, er her voxet op en stor og blomstrende friskole.

Jeg havde dog tanker om mine børns opdragelse, der ikke uden videre var den bestående friskoles, men som kun kunde praktiseres i friskolen. Jeg anså og anser det for rettest, at børn ikke lærer at læse, før de bliver en ti, helst tolv år gamle.

Børn der får tidligt fat på bogen, vænnes til at tage det ind gennem øjet, som de naturligt skulde have gennem øret og i det hele gennem den naturlige sansning af livets fore-

*) Se s. 132.

teelser. Der vækkes en forkert forestilling i dem om at det hele egentlig foregår i bøgerne, de får overtro på bogen hvori man atter og atter kan finde det, og derfor misforstand over for det liv som må leves før bøgerne kan skrives. Børn der forfalder til læsning, svækkes i deres ævne til at iagttage, bliver fremmede for livets realiteter, upraktiske og ugidelige over for legemligt arbejde. Også hukommelsen svækkes, den var i al fald, efter alle solemærker, betydelig stærkere i tider, hvor skrift ikke kendtes, end i vores stærkt læsende nutid.

Truer denne fare også, om end i ringere grad, børn af bønder, håndværkere og arbejdsfolk, så fandt jeg mine var udsat for at have en arv i sig, der kunde drive dem mod latinskolen og embedsvejen. Og da bliver det jo først ret galt, når en læsende barndomstid efterfølges af en læsende ungdomstid. Da skal der næsten et mirakel til, om ærgærigheden ikke slår ned på at få gode examinere — som jo alle er prøver på, om man nøje har mærket sig hvad der står i bøgerne. Selvtænkning, friskhed i opfattelsen, den sunde selviagttagelse får næsten uopretteligt knæk.

Da jeg satte min ældste søn i skole, gav jeg da det påbud: han må ikke lære at læse, og jeg vidste ikke andet end at det overholdtes, indtil jeg en skønne dag opdagede, at man lærte ham det bag min ryg. Jeg opgav det da med de andre børn, hvad jeg nu fortryder.

Dog fik mine børn, som til alt held ikke just var »artige« eller »skikkelige«, så lidt af læsning og af skolegang i det hele, så de værste farer blev undgået. Det synes mig da også, om jeg ellers kan bedømme dem nogen lunde upartisk, at der hos dem er noget selvgroet, noget ejendommeligt og frem for alt noget selvstændigt. De er ikke bange for at komme i strid med overleverede fastgroede meninger, de går deres egen vej og udtaler deres egne meninger uden sky, de fedter sig ikke gennem verden men kan vove noget for deres overbevisning.

Jeg tror jeg tør sige, min yngste søn *Axel* er en dygtig læge og en del af hans dygtighed beror på, at han kan tænke

selv. Han fortalte mig for nogen tid siden, at han i sin studietid stadig havde stræbt at få mest mulig praxis, inden han gav sig i lag med bøgerne. — Jeg tror min næstældste søn *Knud* er en dygtig arkitekt, og jeg tror han vilde føle sig meget fattig, hvis han skulde give afkald på den selvstændige opfattelse han har af sin kunst. Og tillige brød igennem hos ham, der var så lidt skoleafrettet, en ævne til at være lærer på en meget ejendommelig måde, som både hans elever og hvem der har nogen adgang til at se og vurdere, priser ham for.

Og min ældste søn *Christian* har forsøgt at kæmpe sig frem i Amerika i en række år, dernæst været hjemme og egenlig da for første gang i sit liv i en alder af omkring 40 år givet sig til at herse med examenslæsning, og han lever nu atter sit selvstændige liv i Amerika. Og jeg tror at han af sine søskende, og af alle der kender ham og dem, ses på som den prægtigste af flokken, den i hvem der ret skyder noget fra bunden.

Endelig skal jeg endnu nævne — men her er der jo ikke så god lejlighed til sammenligning — min eneste datter *Harriet*, gift med læge *Hans Daugård*, Jens Daugårds søn. Hun viser sig som et energisk og selvstændigt menneske, hos hvem der pludselig brød frem en trang til at virke med sin mund, og hun besad en sådan ævne til at give hvad hun havde lyst til at give — enten det nu i øvrigt var vist eller galt, hvad jeg slet ikke kan eller skal bedømme — så hun roses højligt for sin optræden og virksomhed fra den ene ende af landet til den anden.

Nu var det jo meget ønskeligt, om børnene vilde fortsætte over for deres børn ad den af mig indslåede bane og gennemføre, hvad jeg kun satte halvt igennem. Men dertil er der endnu ingen udsigt. De er, så vidt jeg kan skønne, i ikke ringe grad netop overvældede af tidens overtro på skolegang, examiner, læsning. Hvad jeg — og vist også de selv — anser for deres bedste værdier, har de efter min mening for en stor del vundet ved at gå så nogen lunde

fri for lektier og examensterperi. Men dette vil eller kan de ikke selv se. Og jeg har i al fald én svigerdatter, som endog i voldsom grad lever i overtroen på, hvad tidlig og regelmæssig skolegang, terpen i fremmede sprog osv. bringer af stor velsignelse.

Nå, sådan må det vel gå. Udviklingen føres sjældent efter en lige opstigende linje men i bølgegang. Nu er mit håb at mine børn da må leve længe nok til at se, hvor ringe deres børn, om de sættes ind på den almindelige skolevej, bliver på de afgørende punkter, så kan de dog måske få nogen indflydelse på, at vanviddet ikke får lov at rase i næste generation.

Jeg vil sige til mine børn som et slags testamente: Hvis I finder nogen værdi i jeres fars person og gærning, så skyldes denne efter min inderste overbevisning dette, hvorom jeg jo har berettet noget i 1ste del af denne bog: Jeg dovnede mig igennem latinskolen, og det skolestøv jeg alligevel havde fået på mig fik jeg rensset af mig gennem 5—6 fri studenterår, hvori jeg blæste studeringer og examiner en lang march men fik noget forhold til det virkelige liv og det bedste, som var på færde i det. Så kom der et par år, hvor jeg måtte gøre noget examensslid for at opnå hvad jeg vilde, men kunde ikke nu lide stort under det.

Og så gik jeg atter ud og tog plads i det virkelige liv og lærte af menneskene dær som i det foregående fortalt. Og først da jeg blev nogle og tredive år begyndte jeg ét virkeligt arbejde med bog og pen. Da kunde et sådant tåles, og da kunde det give udbytte, for nu var der groet noget frem i mig, som kunde gøre forsvarlig brug deraf. Gid I i tide måtte se det, forstå det og handle derefter!

Da kan I få den samme glæde af jeres børn som jeg har havt og har af jer, og i samme grad endnu mere, som I bedre måtte kunne gennemføre, hvad jeg kun fuskede i. Men ellers står I fare for blot at få dem stadset op til at tage sig ud efter den almindelige målestok, og det er kun flitter og forlorenhed.

I efteråret 91 var vi nogle som fandt på, det kunde være morsomt en gang at få en maskerade. Og da vi talte om det til andre vandt tanken almindelig tilslutning. Der blev dannet en »komite«, som skulde forberede og ordne, og da jeg var den eneste som havde noget kendskab til en sådan ting, fik jeg sæde i komiteen og blev dens ledende sjæl. Jeg skrev og lod trykke en beskrivelse af hvorledes man havde at forholde sig. Jeg indskærpede stærkt at man måtte passe på under maskerne ikke at røbe sig ved tale, og det førte til denne pudsighed: Jeg skulde en aften ind i en gård; idet jeg kom -i porten gøede en hund, og jeg greb mig i at tænke: pas nu på du ikke tysser på hunden, så de kan kende din stæmmel!

Nogle dage før maskeraden skulde finde sted, rullede en vogn op for døren, om morgenen før jeg var kommet op. Jeg holdt den gang ikke meget af at få min morgensøvn forstyrret, og nu kom man og vækkede mig et par timer for tidligt! Men godt var det for jeg kom altså til de fremmede i en ikke for blid stæmning. Og da det viste sig at være en præst og en gårdmand, der var kommet, for indtrængende at bede mig endelig ikke at tage del i maskeraden, hvad der vilde vække megen »forargelse«, var der brug for en lidt ilter optræden, og jeg fik dem da også temmelig hastigt på porten.

Som jeg før har nævnt duer jeg ikke særligt til maskebal, på grund af øjnene, og da man nøje fulgte min advarsel mod at tale, kendte jeg ikke én. Jeg vilde dog gerne have set f. ex. Severin Jørgensen, der var fiskerkælling og gik rundt og solgte røgede sild, samt mange andre pudsigheder som senere blev mig fortalt. Men alle ellers morede sig storartet. Selv blev jeg naturligvis strax kendt af alle, skønt jeg først var gammel kælling med tandpine, forsynet med sofapuder både for og bag og en masse skorter og sager, så jeg svedte rent umanerlig, siden pascha i en af brødrene Skovgård lånt dragt. Men jeg gik rundt i den salige tro at være ganske ukendt.

Da maskerne var faldet kunde jeg tumle mig desto gla-

dere i dansen. Kl. 3 kom Andersen Sager, der var optrådt i gammeldags bondedragt og skal have set udmærket ud, ind og mældte: vi er nødt til at blive her, til det bliver lyst, for der er faldet så meget sne, at vi ikke kan køre hjem. Denne efterretning modtoges med jubel, vi fik brygget en bolle punch uden for programmet og fortsatte dansen, så vi først holdt uden for døren kl. 8½ morgen.

Samme år blev jeg cyclist. Det var det år hvor cushion- og luftringe begyndte at komme frem. Det var dog endnu uprøvet, så jeg købte en brugt med massive ringe. Købte den hos *Ingemann-Petersen*, idet jeg helt glæmte at jeg det foregående år i Højskbl.¹⁾ havde givet ham en over nakken for hans grimme overfald for et par år siden på Scavenius. Den gang var Sc. kultusminister og min kirkelige modstander, hvorfor jeg opsatte angrebet på I. P. til dette forhold var ændret, da det ellers kunde mistydes. I. P. var da heller ikke just behagelig imod mig.

Jeg^o skulde dog snart have en bedre cycle, og alle mig bekendte cyclister måtte nu holde for, ingen dog som præsten Morten Bredsdorff, Thomas' far, meget musikalsk, hvorfor han bistod ved flere sangbøgers udgivelse. I den uhyre brevvevling vi førte, hævdede han bestemt, jeg skulde ikke tage de ny ringe men en »med fjederstel«, som var idealet af behagelighed. Jeg havde just indledt forbindelse med forhandleren, da jeg fik brev fra Br.: »Køb den ikke! Stellet der er garanteret stærkt som Norges fjælde, kan bryde i stykker!« Så kom jeg da på luftringe, og de var virkelig ikke alt for gode. Efter en punktering i Århus-egnen sendte jeg den til en reparatør. Strax jeg havde fået den, lækkede den atter, og da jeg skrev og beklagede mig, svarede reparatøren: »at køre på luft er som at bygge på sand, hvad hr. pa-storen nok véd ikke kan anbefales!«

Jeg, klodrianen kom virkelig med mellem cyclingens pionerer, der banede vej for cyclisters fri færden. Når alle

Varde-borgere sov trygt i middagsheden og gaderne var som blæst rene for alt levende, måtte man uafsladelig kime på klokken. På Storegade i Stege måtte man absolut ikke cycle! Hundene var fødte fjender, karle kunde pudse dem på os, for det var dog et sære køretøj! Hveranden kusk gjorde i rædsel tegn med piskan, så vi måtte stå af, men det var oftest ham selv som gjorde hestene bange!

Til gengæld følte jeg mig som jeg tilhørte en særegen, højt begunstiget klasse, så jeg nikkede hemmelighedsfuldt og fortroligt til alle standsfæller jeg mødte.

Jeg blev den første her på egnen der kørte på frihjul. Men det virkede stærkt nedbrydende på moralen. Mødte jeg nogen, idet jeg trillede ned ad en bakke, stivnede de gerne i højeste undren, og med største regelmæssighed lød der fra dem et dæmpet: »Hva' Satan!«

Om jeg end blev ivrig cyklist og frydede mig ved at gøre mine søndagsture til Kolding og mange foredragsture pr. cycle, rådede jeg dog stadig mine børn og andre unge til endelig også at gøre fodture, men jeg prækede naturligvis for døve ører. Fodturen har nu alligevel sin egen smag, og cycleturen kan ikke erstatte den.

Gl. Birkedal døde og hans lig blev ført til Ryslinge. Jeg drog over til begravelsen. Da den havde fundet sted, sad vi nogle stykker sammen. Dær var Axel Plenge, som den gang altid var kamplysten. Han kom med nogle påstande som var en udfordring til de mere ortodoxe af de tilstedeværende, og da handsken ikke optoges kom han med end stærkere. Morten Bredsdorff og jeg sad fordybede i cycle-spørgsmålet og ænsede intet. Vilhelm Hansen sad og morede sig over menneskenes børn. Pludselig sagde han: »Hør du, Rør! (det var jo mig) du og Morten skulde udgive en sangbog for cyclister!«

Grundlovsdagen dette år havde jeg på opfordring talt ved en grundlovsfest i Dons mølle og, ligeledes efter opfordring, indrykket min tale i Højskolebladet.¹⁾ Den vakte en vis opsigt. Henrik Jespersen skrev, at den citeredes af både højre og venstre.

Jeg havde gjort gældende at venstre havde fejlet ved strax i 1872, da det havde vundet et ganske lille flertal, at stille det parlamentariske krav. Formelt havde det naturligvis ret dertil. Men det hele var så ungt og nyt. Der var dermed begyndt på det, som fulgte venstre længe: undervurdering af modstandernes magt. Og så vilde man endda ikke være ved, at man kæmpede om magten, men beråbte sig på sin ret. Hvor smukt tænkt om modstanderne! De skulde godvilligt i bare ædelhed vige fra den magtstilling, de så længe havde indtaget! Byerne skulde vige for landet, den akademiske dannelse for bondekulturen, de gennem århundreder rådende klasser for ny slægter. I Estrup samlede sig hele den vilje, der rejste sig imod et sådant krav!

Nej, venstre skulde have forstået at det først måtte erobre sig dygtighed, have gennemklaret spørgsmålene, så det med overlegenhed kunde hævde sig i kampen.

Og jeg pegede på, at jeg ventede mig her det afgørende fra Grundtvigs lærlinge, som havde sat kraften ind på at oplyse folket, lede åndelige strømninger ind over det, dygtiggøre det. Kun ved at der bestandig stærkere fortsattes ad den vej, kunde sejren vindes. Grundloven er et beskrevet papir, der i sig intet formår, men et fribarent folk må samle sig om den som om en fane.

Jeg fik en hilsen i denne anledning, som glædede mig meget, fra Sofus Høgsbro, der skrev således:

»Kære pastor Brücker!

Det er mig en trang at takke Dem for Deres grundlovstale, som jeg i dette øjeblik har læst. Jeg deler ganske den betragtning, De gør gældende med så stor klarhed og styrke.« Og så skriver Høgsbro, at det var nødvendigt at rejse det parlamentariske krav, for det måtte prøves om fol-

ket var modent til friheden, og om de nationalliberale vilde blive deres grundsætninger tro. Derom tvivlede H. ikke (!) men »blev sørgelig skuffet«. Og sluttelig udtaler han, at han ikke har den tro til Grundtvigs lærlinge som jeg, han synes det er »indre-missionen i forståelse med forstenede grundtvigianere, som tager befolkningen provisoriets død oplever jeg næppe. Men det glæder mig, at der er yngre mænd som har et lysere håb

Tak fordi De løfter fanen og søger at samle folk om den.

Deres hengivne Sofus Høgsbro.«

Hørup må også have fået nys om denne tale, men han tog det helt anderledes. I fg. referat i Politiken udtalte han ved et møde i Fønix 12te oktbr.: »Der er en præst, en grundtvigianer — han hedder Brücker — som nylig har opdaget, at det har over måde lidt at sige for hans personlige liv, om ministrene tager pengene selv, eller de får dem bevilget. Det er også en venstremænd. Og de venstremænd der har samme rumfang i deres personlige liv som hr. B., kommer ikke let i forlegenhed med sig selv. Hvad kommer alt dette til sidst dem ved? Når de blot redder deres personlige liv, så har de deres på det tørre. Det er for resten ikke ham der har opfundet denne filosofi. Allerede apotekeren i Aladdin var lige så vidt:

Gå hen for mig og henret hvem I vil,
når blot I sparer mig, min hustru og
min lille Hassan med de skæve ben.

For den pris lader der sig leve hyggeligt over alt i verden. Også Rusland er et godt land for det personlige liv. Eller tror De ikke man i Rusland har lov at gifte sig og få børn og tjæne penge?« (!)

I novbr. foregik en meget morsom scene i mit hus, som jeg dog ikke selv oplevede. Ude i køkkenet stod en af vore piger og en ældre kone, som af og til gik os til hånde. Da kommer en herre, spørger om der er nogen hjemme men får det svar, at vi først kommer ud på aftenen. Han vilde

gærne vaskes, og pigen fulgte ham op i badeværelset. Da kommer Elise Konstantin Hansen og spørger ligeledes efter os, men hun får det svar af konen: »nej, de er ude men *Henrik Ibsen* er der oppe.« Elise fik ikke så lidt hjærtebanken, hun kunde jo forstå, at det kom til at påhvile hende foreløbig at tage sig af den celebre gæst. Hun fik sig nettet så godt hun kunde og gik bævende op, åbnede døren og brød ud i en stormende latter, så gæsten troede hun var blevet gal. Det var hendes gode gamle bekendt Henrik Jespersen som var kommet for at besøge os, men den brave kone havde hørt fejl.

XV.

Jeg har omtalt hvor man fra grundtvigsk side kunde tage snævert på »fritænkerne« — Sagatun var jo et forsøg i modsat retning. Da et tilløb til at skaffe Georg Brandes en årlig understøttelse af statskassen var slået ned i landstinget i foråret 1891, besluttede hans venner og beundrere at holde en storartet fest for ham det følgende efterår. Der blev ved den lejlighed sagt nogle ret slemme og overmodige ord, og Brandes talte selv flere gange og særlig i »fakkeltalen« stærkt udæskende.

Fr. Jungersen angreb ham i to artikler i Dagbladet, som han senere udgav samlet og ledsagede med et »forord«.

Jeg havde et par år før i MgbL. anmeldt Jungersens bog: »Den fri tanke, teologien og den levende Gud«. Jeg fremhævede bogens værdi, præget som den var af en personlig optagethed af æmnet, af en personlig gennemleven af alle problemerne. Men også, at dette fortrin forårsagede en væsentlig mangel: »De fritænkere Jungersen skildrer er ikke virkelig eksisterende fritænkere. Man får meget mere en fremstilling af en fritænkning der har tilhold i Jungersens egen barm, og som han føler som en fristelse og kæmper imod og slår ned.«

Jungersen sendte mig en venlig tak og tilstod: »jeg fristes måske i retning af at lave en modsætning til vantroens ånd, for jeg har en skræk for fritænkeriets ånd som løgnens og mørkets ånd og som dødens ånd.«

Nu skrev han i nævnte forord: »Mange nærer overtro på, at mennesker aldeles uskyldig med ærligste stræben efter sandhed kan blive fornægtede af sandheden. Man betænker

ikke den uhyre fornærmelse, der herved tilføjes sandheds åbenbarede Gud, at man med sådanne tanker boler med Guds afsågte fjender.«

Da jeg havde læst det, skrev jeg en artikel,¹⁾ hvori jeg indbød Jungersen til en forhandling om denne udtalelse. Jeg havde et helt andet syn på den sag, og spørgsmålet var så alvorligt, så jeg gjerne vilde overbevises, om jeg havde uret. Jeg angreb derfor, sagde jeg, så skarpt som muligt, for således kunde der vel bedst nås til klarhed.

Jeg lagde særlig fingeren på den udtalelse, J. havde fremsat: »jeg har selv stået fritænkeriet nær nok«, hvori jeg nemlig så den egenlige forklaring på hans standpunkt. Det er en almindelig erfaring, at der er ånder som når de fristes, bliver så rædde for fristelsens årsag, så de løber deres vej og fatter et glødende had til det, som har udsat dem for den store fare, og i dette had er de ganske ude af stand til at forstå noget. Således gjorde J. ikke mindste forsøg på at forstå en skikkelse som G. Brandes eller på at værdsætte betydningen af hans virksomhed, men kaldte ham blot den ene gang efter den anden: »denne mørkets herold eller mørkets doktor.«

Jeg viste at J. med sin dom over fritænkerne som dem, der var uærlige i deres foregivne »sandhedssøgen«, brød staven over det videnskabelige arbejde af største betydning, det som netop for en stor del udførtes af »fritænkere«. Og hvordan J. på den anden side ikke havde et ord om »kirkens skyld« m. h. t. at tilsløre, hvad kristendom er, og lægge mange sten på vejen for ærlige menneskers ærlige sandhedssøgen.

Ved et møde med sin menighed kort efter min artikels fremkomst talte J. meget bevæget om den, sagde at han vilde svare mig og bad menigheden om dens forbøn for mig. (I)

I svaret²⁾ ankede J. særlig over kristnes deltagelse i festen for G. Brandes, hvor »den antikristelige ånd var blevet fejret. Et sådant forhold til Herrens fjender varslede om fald inden

for den grundtvigske kres.« »Kirkens tjænere er blevet som de dårlige hunde, der hverken tør gø eller bide over for kirkens fjender, men hjælper dem at finde undskyldninger for deres vildfarelse«.

Ved et møde med menigheden en månedstid efter det første var der en af dens bestyrelse, som talte beroligende til Jungersen, og forsamlingen sluttede sig til denne udtalelse.

Hertil havde måske bidraget det svar som jeg havde givet J.,¹⁾ og som vist nok hjalp mange til at se det skæve i hans påstande. Jeg sagde bl. a. det var mig umuligt at se, jeg kunde krænke Vor herres ære ved at sige G. Brandes en venlig og ærbødig tak for det meget jeg skyldte ham. Og jeg viste hvorledes kirkens tjænere netop har gøet og bidt som de arrigste og glubskeste hunde, ja gør det i dette øjeblik. Jeg havde spurgt om J. aldrig læste f. ex. Indre missions tid. eller aldrig kom inden for andre kirkedøre end sin egen, for i så fald vilde han ikke kunne fremsætte en så uholdbar påstand.

J. svarede,²⁾ men det forekom mig der ingen grund var til at fortsætte, vi havde talt os ud og kunde åbenbart ikke komme hinanden et hårsbred nærmere.

Men J. havde, i anledning af min udtalelse om at bringe G. B. tak, erklæret: »jeg kan ikke se på kristnes deltagelse i sligt anderledes end som på et boleri, en åndelig utugtsynd.« M. Pontoppidan, der havde deltaget i festen — hvad jeg ikke havde — vendte sig mod dette i en vittig og rammende artikel.³⁾ Jungersen viste med sine ord, sagde han, hvor fristet han egentlig var af Brandes, men »Brandes får aldrig Jungersen. Aldrig. Det får man at vide gang efter gang: Jungersen vil ikke.« Derfor kan han ikke forstå os andre. Vi har ikke den »fornemmelse af Brandes' uimodståelighed, der skulde afskrække os fra at klinke med ham«. Jungersen kan »ikke tænke sig andet end at når man først står over for Brandes med glasset i hånden, så er man væk«. »At J. må køre sig selv i stramme tøjler, skal jeg da ikke sige noget imod, men når han også vil køre os andre og for-

tælle os, hvor vi må spise vor mad, og hvem vi må klinke med så frabeder jeg mig i al fald meget at blive løbet på ærmet.

Også Vilh. Malling gav i Hskbl.¹⁾ et dygtigt indlæg mod Jungersen.

I Dsk. Ktd. kom der ingen genlyd af denne strid. Men red. Monrad, der i striden om Gud og det onde havde været fremme med sin advarsel til mig om den blinde gade,^{*)} fulgte åbenbart opmærksomt med og samlede sig en uvilje imod mig, der snart skulde bryde løs. Denne gang nøjedes han med at give luft for den således: Jeg havde i et af mine indlæg mod Jungersen nævnt, at hvad jeg i sin tid havde skrevet om de kristnes stilling til skriften, rejste en storm, men at »den stille magt« (et udtryk af biskop Monrad i folketinget) havde kændelig endevendt betragtningen. Dette gengav Monrad således i sit blad:²⁾ Pastor B. oplyser i Hskbl. at hans artikler strax vakte almindelig forargelse, men i løbet af nogle år har de dog i stilhed, som han udtrykker sig, »endevendt« betragtningen. Og nu kaldte han mig jævnligt »endevenderen«.

Før jeg omtaler lidt nærmere, hvilken musik Monrad opførte efter dette første lille pift, må jeg give et omrids af mit forhold til Jakob Knudsen.

Jeg husker ikke noget bestemt om, hvorledes og når vort forhold begyndte. Allerede i 83 har han været hos mig i Starup. Han bad mig som nævnt i 86 om at præke for hans syge far, men først efter den tid har vi fået noget mere med hinanden at gøre, og i juni kunde han skrive således til mig: »De kommer jo på søndag til Vejen og taler, så må De absolut være hos om natten« — han var da lærer på Askov folkehøjskole. »De kan snart ikke godt sige nej, for dels har vi allerede glædet os en del til at have Dem, dels har jeg sagt et foredrag af på Fyn for at kunne være hjemme og tage imod Dem.«

• Se s. 239

Dette brev er tillige et udtryk for, hvad der var tilfældet: han søgte fra begyndelsen mig meget stærkere end jeg ham. Hvad der har ført ham til at søge forbindelse med mig, er jeg aldrig blevet klog på men må antage det har været visse mærker ved min offentlige optræden, som har vakt hans sympati. Så var han 6 år yngre end jeg, hvad der på det tidspunkt betød noget, så meget mere som han udvikledes forholdsvis langsomt. Derved blev der dog nogen ligevægt, mens han jo i det hele var så langt rigere udstyret med ævner og kraft end jeg. Tilbage bliver dog noget uforklarligt: vi var egentlig så yderst forskellige og ikke blot i det indre men også i vaner, optræden, ja næsten alt ydre.

Han mødte mig imidlertid med den største tillid.

Så blev han avg. 1890 valgmenighedspræst i Mellerup ved Randers, og omtrent ved den tid er vi blevet »dus«. Vi var sammen til et møde på Klank højskole. Og i et brev noget efter skrev han: »Jeg syntes så godt om dig på Klank«. For ham, der tidligt bundede så afgjort i kristendommen, var det naturligvis af afgørende betydning, om han kunde få tillid til et menneske også dær, og denne hilsen betød netop dette.

I efteråret 91 udgav han sit skuespil »Cromwells datter«, med forord af Holger Drachmann. Jeg blev stærkt betaget af dets ejendommelige stæmning og poesi og skrev ham varmt til derom. Han lå netop af influenza. Han skrev: »midt under lidelserne kom dit husvalende brev og gjorde en umådelig virkning. Ja, hvis jeg kunde have fremstillet for dig alle de skønne bevægeligheder i sjælene i anledning af dig, som vi havde, alle de lovord, som, med akklamation af de øvrige, blev fremført, snart af den ene snart af den anden blandt os om dig — det måtte have glædet dig. — Om natten kunde jeg ikke sove og jeg lå da og drak cognac — det har lægerne her på Randersegnen anbefalet mod influenza — og kl. 2 var jeg kommet så vidt, at jeg kunde synge, skønt jeg på grund af forkølelse slet ingen stæmme havde — kommet så vidt, at jeg kunde begynde at snakke højt og sige skønne ord til mig selv om dig og dit hjærtelav.

En ting er nu sikker: at næst bogen selv er der intet i den sag der er mig så kært som dette dit brev.

Ja, for dette dit brev er så langt det sikreste og bedste svar, jeg har fået ovre fra »den anden side«. Ja, jeg mener blot ovre fra ekko-siden, fra den side hvor råbet skal svare igen«. Efter at have udviklet: det at mine søskende og andre nærstående synes om bogen, giver ingen sikkerhed for dens virkning på andre, for »har jeg stønnet eller let af glæde, så mærkes det let af dem der sukker og ler på samme måde som jeg selv«, fortsætter han: »Nej, men det store spørgsmål bliver jo om man *alene ved ordet* kan meddele andre fornemmelser og sjælsbølger, sætte deres sind igen i bevægelse.

Og dær er det man må vente på svar fra *den anden side*, i denne utålelige uvished, om der kommer noget eller ej, ligesom når de i telefonen råber: »er der nogen? er der nogen?« og ikke véd, om de taler ud i verden, eller de blot står foran en omvendt trompet-tud i deres egen stue og snakker med sig selv — og med deres nærmeste familie.

Nu er det altså du kommer og siger, at du har følt dig en magt i vold under læsningen, at du har følt noget som en usynlig vældig hånd — og da det netop er hvad jeg har følt, så kan jeg altså forstå, at følelsen virkelig har kunnet forplante sig på denne kunstige måde: ved ord alene.

Det er en meget stor glæde for mig, at der på mit: »er der nogen?« er svaret: ja, og en ganske sjælden glæde den, at der på mit: »hvem er det så?« blev svaret: *Valdemar Brücker*.«

Senere leverede jeg en anmeldelse af »Cromwells datter«. ¹⁾

Omtrent fra denne brevvexlings tid mener jeg at kunne datere forholdet mellem Jakob og mig som det inderlige venskab det var, et venskab som fik så meget at betyde for mig. Af mange grunde. Men også af denne: I Jakob Knudsen som kristen så jeg en lyslevende virkeliggørelse af, hvad jeg med mund og pen havde søgt at fremstille som kristendom. Han og jeg kunde tænke forskelligt, udtrykke os forskelligt om mange ting, men i dette var vi i den fuldeste overens-

stæmmelse, i dette forstod vi hinanden til bunds. Og da jeg hos ham fandt det dybeste og inderligste, mest levende gudsforhold og kristenliv jeg i det hele har mødt, så øgede det jo ganske overordenlig min tillid til, at hvad jeg forkyndte om disse ting, i modsætning til, ja under uvilje fra så mange, dog var det som var det rigtige og som skulde siges.

Det blev nu snart ham som var den bevægende kraft i vort forhold. Han blev den langt overlegne, både i ævne til dyb tænkning og i stærkt stæmningsbevæget indhold. Som højskoleforstander *Jens Bek* i Mellerup, der havde været virksom for at få J. K. til præst dær, sagde til mig: »han er jo hælvten digter, hælvten filosof — det skal der jo kunne blive præst af!«

Af Jakobs udseende, især da han blev noget ældre, drog mange den slutning, at han tog såre meget til sig af bordets goder. Intet kunde være mere forkert. Han var så tarvelig vant fra barndomshjemmet, han var egentlig uhyre nøjsom, og han levede til daglig med sin familie mer end tarveligt. Når han var ude lod han sig ganske vist de gode ting smage, der blev sat for ham, men smørrebrød var og blev ham dog egentlig det bedste, og deraf kunde han under tiden tage til sig, så jeg måtte mindes Vilh. Hansen i studenterdagene.*)

Spiritus nød han aldrig til daglig. Og vel derfor virkede det ganske særlig stærkt på ham — et eneste glas rødvin for ikke at tale om en enkelt snaps fik ham til at blusse ja gløde, satte ham i stæmning, så han blev meddelsom og livlig.

Når vi var sammen, blev den festligste stund altid vort nattesæde. Han var langt op i årene en rigtig natteravn, vi kom ikke i seng før 2—3 og senere. Ved sådan lejlighed kunde han godt lide at få et glas. Og så var der en stor pudsighed ved ham. Når jeg tren ind i det værelse, hvor vi skulde sidde og have det godt, og kom med f. ex. en uoptrukket flaske whisky, spurgte han: du har da mere? Og så blev det dog såre, såre sjældent mere end en eneste toddy hver af os drak. Men han kunde ikke tåle den bevidsthed at det kunde slippe op, da vilde hans stæmning få et knæk.

*) I. s. 178.

Kun en enkelt gang, ja vel næsten et vist antal gange, men meget få, om året begærede han at få så meget, så han kunde mærke det for alvor. Og da blev han sådan så jeg aldrig har set noget lignende. Altid havde han jo nok at tale: udvikling af ny friske, stærke tanker, opvæld af alt det poetiske som lå gæmt i ham, og som endnu ikke havde fået afløb i digterisk produktion. Jævnligt afbrødes dog samtalen, fordi han trængte til noget musik, vi måtte til klaveret, og enten sang han så akkompagnerende sig selv med sine tykke, ikke meget øvede fingre, eller jeg måtte spille for ham, og da blev han næsten altid henrevet, skønt guderne skal vide, det var yderst tarveligt, men han havde egentlig hørt så lidt god musik. Og jeg tror det var hans stærke fantasi og hans inderlige følelse for mig, som lod ham digte noget poetisk ind i mig, som han så mærkede — som han ofte sagde — strømme ud fra mig.

Men når han blev rusende, kom tillige alt det inderligste og varmeste frem, da lukkede han op for sit dybeste indhold, da blev hans tale i grunden altid en lovsang af Gud. Da var han vidunderlig rent ud. Et sådant stærkt stæmningsbad måtte han have en gang imellem.

Han havde ved sin side en kone, som man ikke kunde andet end holde af og beundre: så ærlig og retlinet, så forstandig og brav helt igennem og et meget fint menneske. Men man behøvede ikke megen skarpsynethed for at forstå, det var en besynderlig misforståelse der havde bragt de to sammen. De respekterede hinanden, de beundrede egentlig hinanden; men der kunde ikke blive den inderlige sammen-smæltning, som er og bliver det afgørende. De følte det også bægge, og snart efter bosættelsen i Mellerup fik de udtalt sig derom til hinanden. Og da de var kommet til det resultat, at forholdet burde hæves, var de bægge glade over at have taget beslutningen.

Naturligvis fik man det at vide i deres kres i Mellerup, og naturligvis blev det så båret rundt i landet. I Mellerup tog de det dog overordenlig kønt og roligt. De kunde ikke forstå

det, fordi de jo havde for øje, hvor smukt de to kunde gå ved siden af hinanden, og selv da Knudsen havde meddelt, at han og hans kone vilde separeres, tænkte vist ingen i Mellerup på andet, end at de vilde beholde deres præst.

Men jo længere borte fra stedet, jo mindre kendt med de pågældende man var, des mere »forarget« blev man.

Og dette fik jeg at vide!

Noget før havde J. Knudsen udsendt en lille bog: »Kristelige foredrag«. En udmærket bog, hvis titel var det eneste jeg ikke yndede. Jeg holder ikke af plakaten »kristelig« sat på noget, så lidt som på blade så på foredrag. »Kristeligt Dagblad« forekommer i al fald mig ikke sjældent at være temmelig ukristeligt, og foredrag kan være det. Det er da bedst at skyde det under læsernes dom eller tilhørernes. Jeg anmeldte bogen i Hskbl.¹⁾ og da jeg vidste hvad der vilde komme, søgte jeg at forme anmeldelsen som et indlæg, der uden at omtale den endnu formelt hemmelige sag, kunde give læserne noget at møde den med, når den blev »officiel«. Jeg stræbte at give et begreb om, hvem J. K. egentlig var — hvad de fleste den gang ikke havde forestilling om.

Men Monrad som også havde hørt om det forestående, slog ned på min anmeldelse. Han udgød så tydeligt som mulig sin forargelse. Jeg havde, om man vil, berørt sagen ved at skrive: »jeg er vis på at K.'s bog på forhånd vil være dømt af en masse mennesker: det er ikke nogen kristelig bog, kan ikke være det. Men læs den og I skal blive nødt til at indrømme: den bog kan kun en meget ægte og alvorlig kristen mand være forfatter til.«

Og jeg havde skrevet: »Det mest afgørende ved Knudsens personlighed er, at han vil ikke lade sig nøje med lidt. Han stiller store fordringer i forholdet til Gud og i forholdet til mennesker. Det løjede, det halvsande, det æventyrlige der så ofte må gøre det ud, selv hos mennesker med en vis religiøsitet, en vis alvor har han åbent øje for; det kan han ikke bruge. Nej, nær ind til Gud, så nær som mennesker

kan komme ham i Jesu navn og med fuld sandhed i forholdet; inderlig forbindelse med andre mennesker, så inderlig som den kan blive i Gud, — det er fordringen der stilles den stilles fra et menneskehjærte, der kun i fordringens fyldestgørelse har set mulighed for at leve livet og vinde fred og glæde.

Hvorledes tog nu Monrad på disse to udtalelser? Han skrev:¹⁾ »Livet kan frembyde så indviklede og smærtelige kollisioner, at man gør vel i at betænke sig, før man fælder afgørende personlige domme over den slags forhold, som Br. selv tydeligt nok sigter til i sin anmældelse. Men skal det blive skik i de grundtvigske valg- og frimenigheder at skamrose den moral, der søger sin styrke i at stille fordringer i forholdet til Gud og i forholdet til andre, mens den lader fordringerne i forholdet til sig selv uomtalte da vil der dærved være tilføjjet det danske menighedsliv et knæk som sent vil forvindes.«

»En lægmand« bad mig i Hskbl. ikke svare på dette, idet som han sagde: »der er grænser for hvad den offentlige diskussion har lov at gøre sig til gode med.«

Den samme følelse havde jeg, og jeg svarede intet.

Jeg synes min antydning var så diskret, så Monrad ingen ret fik til med udhævet tryk at gøre den til noget meget mere. Men hvilken fordrejelse var det ikke af mine ord, når M. lod dem betyde: ingen fordringer at stille i forholdet til sig selv! Kræver ikke ordet »forhold«, at der nødvendig er tale om bægge de to som står i forholdet? Er meningen ikke soleklart denne: jeg kan ikke gå slapt og ligegyldigt i mit forhold til Gud eller til mennesker, men jeg vil have noget ud af det; derfor sætter jeg mig selv ind derpå så kraftigt jeg formår, altså med den stærkeste fordring til mig selv om at blive og være værdig til det forhold?

Men fra dette øjeblik kunde Monrad vanskeligt læse noget fra min hånd, uden han fik noget andet ud af det, end jeg havde ment.

I slutningen af marts 93 kom jeg til at rejse sammen med A. Plenge. Og vi blev enige om at forsøge på at få et møde i stand, hvor der kunde finde en fri drøftelse sted af de mange spørgsmål som mer og mer bevægede sindene rundt om. Medindbydere blev U. Birkedal, Povl Boisen, V. Malling, J. Marstrand, M. Pontoppidan, Teilmann og nogle flere. Indbyderne så vel som hovedtalerne var langt fra enige om de forskellige spørgsmål vi ønskede behandlet, men enige i med frisind at kunne se på de forskellige religiøse bevægelser inden for det lutherske kirkesamfund. Mødestedet blev henlagt til Kolding, og indbydelsen udstraktes til det hele land.

D. 24de og 25de maj fandt mødet sted og talte bægge dage ca. 1000 deltagere, så det måtte holdes i ridehuset ved slotsruinen.

Øverst på programmet blev sat »Folkekirke — frikirke«, idet Grundtvigs »præstefrihedstanke«, der om den virkeliggjordes vilde gøre folkekirken rummelig og frisindet og hindre dens sprængning, skulde være den fane, der vajede over hele mødet. Behandlingen af dette æmne betroedes mig, mens A. Plenge indledte »Kirken og det gamle testamente«, Pontoppidan »Religiøs opdragelse« og Teilmann »Grundtvigianismen«.

Hvert af disse foredrag efterfulgtes af en livlig, til tider bevæget forhandling, ti der var som vi jo havde ønsket, kommet folk til stede af meget forskellige anskuelser. Marstrand var dirigent.

Jeg tror jeg med rette ved slutningen af mødet kunde ud-tale: 1) Deltagelsen i møder og forhandlinger havde vist berettigelsen af et sådant møde og været et led i bevægelsen, for at styrke kravene om frihed og luft i den danske folkekirke. Og 2) Under al uenighed havde der på bunden hersket stor harmoni, så vi havde fået følelsen næret for, at hvad der bandt sammen var større end hvad der skilte.

Men Monrad kom¹⁾ med en skarp kritik af mødet i det hele og af mig i særdeleshed. Og den strid som hans angreb fremkaldte imellem os, kom især til at dreje sig om: 1) Skal Grundtvigs gærning *fortsættes* af os der kalder os hans disiple, hvad jeg hævdede, mens M. benægtede det. 2) Behøver man for at kunne fortsætte Gr.' gærning at hylde hans anskuelse om trosbekændelsen ved dåben? Dette benægtede jeg; der kunde være tale om at deltage i en fortsættelse af Gr. uden sådan hyldning, og dette mente jeg, skønt jeg personlig ganske sluttede mig til Gr' nævnte anskuelse. Monrad hævdede derimod, at hvis der over hovedet skulde kunne være tale om at fortsætte Gr., da måtte man afgjort være enig med ham på det punkt.

Og ud fra dette sit standpunkt udtalte han henimod stridens afslutning — den strakte sig, ganske vist med store afbrydelser, ind i næste år —: »Mange af mødets deltagere måtte have følt, som om det der var dem helligt, var blevet fornægtet, forrådt eller omgået«. Og hvis man ikke tog skeen i en anden hånd end den, hvori Kolding-mødets ordførere havde holdt den, da »må man opgive at vidne om sandheden«.

Monrad påduttede mig, at jeg, når jeg stillede mig som jeg gjorde, ikke længere fastholdt Grundtvigs kirkelige anskuelse, om end min rømning af denne skanse sandsynligvis var »foregået halvt skjult for mig selv« men »krachet« var kommet. Om jeg ikke selv vidste det, så vidste Monrad det. Og han lovede mig, at jeg vilde ende hos — prof. Henrik Scharling. Således skrev M. derom: »H. S. trækker af og til sin gamle gule karosse ud af skuret for at lufte den lidt, og da samler den gerne nogle vejfarende op. M. Pontoppidan der som bekendt er uforknyt i vendingen er allerede sprunget op på bukken og har plantet sig ved selve kuskens side. Så dær kan den gode Brücker ikke få plads. Men jeg ser i ånden den gode Brückers smilende ansigt inde i karetten. Jeg ser ham hilse mig gennem det åbent stående vindue, idet han tilråber mig med en Bjørnsonsk variant:

»Går d'ikke rullende«?

Jo, svarer jeg og nikker igen, det går rullende«. ¹⁾

For uindviede må jeg vist tilføje denne forklaring: prof. Scharling angreb af og til Grundtvigs kirkelige anskuelse, og meningen af Monrads unægtelig som vittighed udmærkede replik var denne: jeg tog med vældig stigende fart også afstand fra Grundtvig.

I endnu et indlæg²⁾ skrev Monrad, at han altid havde fundet mit forhold til kristendommen mistænkeligt men nu fået det afsløret som et forhold, hvori »det dybere kristelige fattedes«, mens »mit sjæleliv ikke i nævneværdig grad havde været genstand for oplivelse og befrugtelse.«

Det var vel for hårdt men dog ikke helt ubegrundet, når M. Pontoppidan, efter at have påvist — og dette var fuldkomment rigtigt — hvilken forkert slutning Monrad et sted havde gjort sig skyldig i, skrev:³⁾ »Der er noget i Monrads hele tone og skrivemåde, der kunde tyde på, at han vil have sit angreb på Brücker opfattet nærmest som en art julespøg og nytårsløjer .. og således gør han sine sager fortræffeligt .. men alle Monrads gemytlige vendinger kan ikke dække over, at her foreligger et attentat på Brückers kredit.« Ti Monrad véd, at »Brücker har opgivet sit standpunkt, mens B. ikke selv véd det.« »Men«, siger P., »en polemik, hvor man *uden spor af holdepunkt* anmelder på den åndelige børs en modparts »krach«, er dog vist noget hidtil uhørt i den kirkelige presse«.

En månedstid efter Kolding-mødet holdtes et møde i Bering og Århus, hvortil valgmenighederne disse to steder, med Teilmann som fælles præst, havde indbudt medlemmer fra landets valg- og frimenigheder. Den første dag holdt jeg i Bering et foredrag, som gav anledning til et meget stærkt sammenstød mellem Jungersen og mig ved mødet i Århus næste dag. Mit foredrag havde nemlig berøringspunkter med den sag, hvorom vi nys havde kæmpet skriftlig: fritænkerne og sandheden. Forhandlingerne hvorunder Jens

Nørregård og Harald Holm stillede sig på Jungersens side, mens Povl Boisen og Teilmann støttede mig, bragte ingen udsoning eller bedre gensidig forståelse.

Jeg tror det er rigtigt, hvad en mand i Kbhvn. just i de dage skrev til mig som forklaring på, hvorfor han ikke mældte sig ind i Jungersens valgmenighed: »Jeg kan ikke anerkænde ham som tilstrækkelig rummelig til at være grundtvigianismens hovedrepræsentant i København. Han er vist nok et udmærket menneske men han er for mig ligesom forsat i væxten. Han har med en uhyre viljeanstrengelse tvunget sit væsen ind i de gamle former og vil nu have andre til at gøre det samme.«

XVI.

Jeg førte imidlertid i disse år kamp på en helt anden front — mod en af de »sager«, man stadig pustede op til at være den aller vigtigste af alle.

I efteråret 1891 skulde jeg tale ved et møde på Stenum — senere Vrå — højskole i Vendsyssel. Da jeg ikke vilde rejse om natten, måtte jeg med datidens forbindelse fordele rejsen derop over to dage. Man havde den gang nogle 3. kl. kupéer, der var delt i to rum ved et ret lavt ryglæn.

Den første dag sad jeg i en sådan kupé. I samme rum som jeg opholdt sig en ældre mand, der øjensynligt ligesom jeg havde lyst til at få en lille lur. Men det fik vi ikke lov til, for i samme rum sad også et ældre ægtepar, der snart fik en gammel meget slidt og fedtet salmebog op af lommen, og gav sig til at synge den ene salme efter den anden. Jeg kendte ikke en af salmerne, heller ikke tonerne, og det var næsten uudholdeligt at høre på, dels på grund af »salmerne« mer end skrækelige indhold, dels fordi de oven i købet blev sunget så drævende og falskt som muligt. Hvor meget jeg end søgte at vise, jeg vilde være taknemlig for lidt ro, blev de ufortrødent ved.

Næste dag kørte jeg i en lignende kupé, var ene i mit rum, men i naborummet sad en mand og kvinde, formodentlig også et ægtepar — jeg kunde ikke se dem da de sad med ryggen til. En af konduktørerne var en god bekendt af dem, han stod mellem stationerne på trinbrættet uden for, og de talte meget livligt og fornøjeligt sammen. Pludselig lød det fra manden derinde med en frisk klinger røst: »Min røde næse har jeg kun tilbage«.

Det hele dannede en så velgørende modsætning til oplevelsen den forrige dag.

På Stenum talte jeg om »livsglæde«. Jeg følte det som jeg i særegen grad havde forsamlingen med mig — vendelboerne er i det hele et taknemligt og livligt folkefærd at tale til. Og tilslutningen syntes mig at stige, da jeg kom til et afsnit i min tale, hvor jeg skildrede den hjælp spiritus på sin måde kunde yde til livsglæde. Under dette afsnit udtalte jeg min uvilje mod afholdssagen, og nu syntes jeg forsamlingen bar mig sådan oppe, så jeg kom til at fortælle mine to oplevelser på rejsen og — for første og hidtil sidste gang i mit liv sang på talerstolen — sang strofen om den røde næse.

Ak! hvad jeg havde fornummet som en bærende bølge af tilslutning var slet ikke andet end raseri. Jeg havde talt således til en forsamling, hvoraf mange, måske flertallet var ivrige afholdsfolk! Strax jeg havde sluttet, styrtede nogle af dem hen til højskolens forstander *Terkelsen* og forlangte diskussion. Men han mente den burde opsættes til senere på dagen, da sindene nu var i alt for stærkt oprør. Så drog en del af de mest ophidsede bort med det samme.

I 1893 lod jeg dette foredrag trykke.¹⁾ Og det gav anledning til en lang strid.

Først kom en der undertegnede sig *K. Bjerre*²⁾ og forsikrede mig, at alkohol ødelagde langt mere livsglæde end den frembragte, og videnskaben havde bevist, at alkohol var en for legemet fremmed ting.

Jeg anede den gang ikke hvem *K. Bjerre* var, og antog efter artiklens hele karakter, at det var en dame, hvorfor jeg i mit svar³⁾ nævnte forfatteren frk. *K. Bjerre*. Over for hendes »videnskabelige« påstand satte jeg: Også kaffe og te m. m. er »fremmede«, men vort legeme kan særdeles vel forlige sig med disse sager, og for øvrigt er alkohol ikke så fremmed endda, da ingen kan undgå ret betydelige mængder deraf, f. ex. ved spisning af brød.

I den fortsatte lange strid, hvor K. Bjerre blev mig bekendt som højskoleforstander Bjerre, Sorø, hævdede jeg som hovedgrunden til min uvilje mod afholdssagen, at den efter sit væsen måtte stile mod tvang. Den kan ikke vedblivende fremholde alkoholens fordærveligheder: dens farlighed som gift, de uhyre byrder nydelsen deraf påfører samfundet, uden til sidst at måtte kræve den afskaffet ved tvang.

Dette vilde afholdsfolk den gang såre nødig vedkende sig. Nogle af dem nægtede det rent ud. Således den meget ivrige afholdsmand red. *Wilh. Carlsen* i Hjørring. Han havde været på Stenum til hint møde, og vi kom i brevveksling. Han skrev til mig: »Jeg véd ret godt, at der er mange afholdsmænd og -kvinder der *vil* forbud, men jeg mener ikke at dette er bevægelsens mål, og jeg véd ganske bestemt, at der er mange afholdsmænd der *ikke* på nogen måde vil forbud«.

Andre gik helst uden om spørgsmålet. Og atter andre, f. ex. provst *Sørensen* i Skanderborg indhyllede deres besvarelse i sådanne skyer, så det var ikke let at vide hvad de egenlig mente.

Nu er det jo blevet kun alt for klart, at man vil tvang, vil forbud.

Da den skriftlige strid var ebbet ud, fik jeg opfordring til at mødes til en forhandling med nævnte provst *Sørensen*, og mødestedet blev henlagt til Kolding. Mødet som fandt sted 23. jan. 1894, havde fyldt den store sal på Højskolehjemmet, og jeg må sige jeg har aldrig været med til noget lignende. Forsamlingen formelig brølede op imod mig. Der var naturligvis kommet en del til stede af min kres, og de, som var fordelt rundt om i salen, hørte adskilligt. En gang jeg drak noget vand som var sat på talerstolen, lød det: Hvad er det han drikker? Det er naturligvis brændevin, den fordrukne præst! Eller: »Man skulde tro det var et ladegårdslem, der var brudt ud af guldkuren«!

Provsten selv optrådte meget smukt og behersket. Men

han assisteredes af en dame, en fru *Silfverberg*, tror jeg, der viste sig at være så hysterisk, så hun efter sit indlæg måtte fjerne sig for at søge hvile. Jeg hørte hende sige til provsten idet hun gik: Behold det sidste ord!

I diskussionen brugte jeg det udtryk: »hvad om en rask karl får en rus, læg ham så på en seng og lad ham sove den ud«, et ord der blev vel næsten så »bevinget« som det om ikke at lade sig hovmesterere af biblen. Atter og atter er det i al fald blevet nævnt. Jeg citerede også Grundtvigs ord om, at han i så henseende var ikke så lidt af et verdensbarn, »da han ligesom verdens børn bedre kunde lide de lystige fyre, der samler sig om flasken, fiolen og klørknægt, end de gudelige heldører der samler sig om biblen, Luthers postil og Brorsons salmebog.«

V. Beck skrev i den anledning: »Om Grundtvig virkelig har sagt noget så skammeligt, som Brücker tillægger ham, kan jeg jo ikke vide. Jeg vil nødig tro det. Har han sagt det, så bærer det her sin onde frugt. Det må dog vist være en sjælden menighed af stolte karle som B. samler om sig, ti hans ideal må jo vist være en menighed af spillende, drikende, sovende karle — hvor mon den menighed vågner?« Og noget før havde han skrevet: »vist er det, at der i den grundtvigske lejr findes en del — og de er mange — som vi ikke kan række broderhånd uden først at slippe vor frelsers broderhånd — hele det Brückeriske slæng.¹⁾»

D. 24de maj fik jeg fra hr. *Hassing Jørgensen* anmodning om at deltage i »et stort afholdsmøde« på Himmelbjerget d. 24de juni. Fru *Selmer* var indbudt og højskoleforstander Bjerre, Sorø, »i hvilken sidste De vil erkænde at få en Dem værdig modstander«.

Det kunde jeg nu ganske vist ikke erkænde og jeg havde sluttet den skriftlige forhandling med Bjerre med en erklæring om, at jeg ikke yderligere vilde forhandle med ham, da jeg fandt der var grænser for, hvad man kan være bekendt at byde sig selv. Det var så løst, hvad han fremførte, og han blandede aldeles uvedkommende ting med ind. Således

fremhævede han bl. a., at jeg jo ikke vilde lade mig hovmesterere af biblen. Dette tog M. Pontoppidan sig af og skrev: »Tror Bjerre virkelig at kunne gøre lykke ved at satirisere over dette? Brücker har fundet et rammende udtryk for, hvad vi alle er hjertens enige om: at vi kan ikke lade os hovmesterere af biblen.¹⁾»

Jeg modtog dog indbydelsen til mødet men blot for at udtale mig, ikke for at forhandle. Og således blev det.

Jeg sagde intet til B.' indlæg, hvor fristende det end kunde være. Just da han begyndte sin tale, faldt der lidt regn, og dette nyttede han således: »Det er godt det ikke regner med alkohol, for hvad vilde der da ske? Alle planter vilde gå ud.« Og dernæst: »Hvordan fremstilles alkohol? Ved gær, og hvad er gær? Noget væmmelig råddent noget.« Og derefter blev Bjerre lyrisk. Han udtalte: »Hver kres om en talerstol, hvor drikkeriet bekæmpes, er en regnbue, der varsler om spiritus-regnens ophør.«

Det havde jo ligget nær at svare således: Det er da godt det ikke regner med store rugbrød. Hvad vilde så ske? Vi vilde alle få mere på planeten end vi kunde tåle. Og hvordan frembringes rugbrød? Ved gær, og hvad er gær? Noget væmmelig råddent noget. Moral: spis aldrig rugbrød, men lad os danne en afholdsforening over for rugbrød og for resten al slags brød, fordi det ikke vilde være godt om det regnede med brød, og fordi brød frembringes ved dette væmmelige gær.

Mødet endte med en munter episode: En seminarieelev fra Silkeborg råbte et »Leve Brücker!« Og så råbte han hurra, men ikke én fulgte ham, hvad der vel ikke var så sært, for jeg havde talt meget rent ud og bl. a. sagt: »Afholdsfolkene vil løfte vort folk i moralsk henseende. Jeg tror det, men jeg siger Gud bevare os for de venner!«²⁾ Denne seminarieelev var for resten Povl Lindholm, der som nævnt blev friskolelærer her nogle år efter og min gode ven og arbejdsfælle, hvorom mere senere.

Jeg fik endnu andre indbydelser til at deltage i diskus-

sioner om sagen, således i Vejle og Esbjerg. Men jeg betakede mig dog.

Et morsomt brev modtog jeg fra tindebestigeren *Carl Hall*, som fortalte mig, at han tog hatten af for mig for min kamp. Særlig glad havde han været for min artikel i Tid. Str. 1894 nr. 18, hvis pointe var: »må vi andre — ikke totalister — være her?« Og han skrev: »Efter min erfaring er der ikke skygge af tvivl om, at mindst de 95 af 100 af os — »os« = almenheden exkl. de 2de extremer: afholdsfolkene og fyldebøtterne — er ganske enige med Dem« — ja gid det var så vel! — »men lige så vist er det, at bemældte 95, inkl. undertegnede, mangler moralsk mod til at vedkænde os vor anskuelse over for offentligheden.«

C. Hall var en ivrig ven af forsvarssagen. Han redigerede en tid et meget krigerisk blad. Han har da hørt til dem, som ejer mere af fysisk end af moralsk mod. Han krøb til tops på de utilgængeligste steder, han var temmelig sikkert redbon gået i strid om vi var kommet med i en krig. Men mod til at vedkænde sig et venligt forhold til spiritus havde han ikke. Han havde dog det mod at tilstå sin fejhed over for sig selv og andre.

Alt i alt interesserede disse kampe mig ikke så særdeles — afholdsagitorerne er ikke til at råbe op, og de tilhængere af sagen der møder frem ved slige lejligheder er som førerne. Men jeg er dog tilbøjelig til med hr. Hall at mene det kan have sin betydning åbent at udtale et helt andet syn på den sag. Skulde det komme til en virkelig kamp om forbudet, håber jeg at kunne møde på pletten som afgjort modstander. Ti nu som i 1894 tror jeg det vilde bringe en masse ulykker med sig om vi fik det tyranni over os. Og gid det da ikke må gå som det hidtil er gået, at de som er enige om at se forbudet som en forbandelse, mangler »moralisk mod« til over for offentligheden at træde op imod det — der er jo nu en del erfaringer at bygge på: fra Amerika, Finland osv.!

Mod manglede ikke fabrikant *Konstantin Hansen* i Kol-

ding, der havde opholdt sig nogle år i en af de »tørlagte« stater i Nordamerika.

Han skrev en månedstid efter mødet i Kolding en artikel,¹⁾ hvoraf: »det er sandelig ikke noget lysteligt billede man her møder, navnlig hvis man vil søge at se lidt under overfladen.« Afholdssagen puster drikfældighed op til en størrelse som ingen grænser kender. Det er en overhængende fare for folkenes beståen, den egenlige kilde til alle andre laster; hos de amerikanske afholdstalere og i deres blade finder man, at ordene Djæveln og spiritus eller drukkenskab og synd bogstavelig talt bruges i flæng.

Og ligeledes arbejdes afholdsbevægelsen op til at være det eneste middel til at frelse så vel det enkelte menneske som folkeslagene og det hele samfund fra den sikre undergang. Således talte også provst Sørensen om kristendom og folkelig oplysning, og man kunde nævne en hel mængde andre midler, ved hvilke man »i hvert fald ad omveje kunde komme det onde til livs. Men jeg siger dog«, sagde provsten: »de som er sunket aller dybest, som har fået alt ødelagt, dem kan man ikke hjælpe inden man får dem til at holde op at drikke.« Og en anden taler sagde: »jeg har endnu aldrig hørt, at en præsts præken har omvendt nogen dranker.«

Konstantin Hansen sluttede med: »det kristelige præg man vil sætte på afholdsbevægelsen, falder slet ikke i tråd med den hele tankegang, der åbenbarer sig i agitatorernes, også provstens udtalelser.«

Man har da i vore dage søgt at opgive dette. Således vil *Harald Bergstedt* i sine taler hævde afholdssagen som en rent borgerlig sag, og han påstår dens modstandere gør sagen uret ved at pådutte dens tilhængere at ville gøre den til en åndelig, en religiøs sag. Men det passer ikke. Man kan hos afholdsfolk se et billede: en fuld mand i et elendigt værelse pryglør løs på sin kone med et stoleben. På et andet billede ser man den samme mand som den kærlige ægtemand, der sidder i en gyngestol og smøger sin pibe. Nu er han nemlig bleven total. Og for at man ikke skal tage fejl

af meningen, står der den indskrift: »Vær tro indtil døden, og jeg vil give dig livets krone!« Dette lyder sikkert, og jeg finder med rette, i mange kristnes ører som en mildest talt fæl anvendelse af et skriftsprog. Ved de møder jeg har overværet, har man flittig beråbt sig på kristendom og bibel. Ja, man kaldte afholdssagen »praktiseret kristendom«. Alene heri ligger jo et krav om at de godkænder kristendommen, ti ellers kan de jo ikke have særegen respekt for »praktiseret« kristendom. Når jeg som på Himmelbjærget henviste til, at muselmændene trods deres afhold gennem århundreder ikke viste sig synderlig fremskredne i moralsk henseende, anførtes imod dette: de manglede kristendommens påvirkning!

Nej, afholdssagen vil gjerne pynte sig med kristeligt skilt, mens den samtidig gør sig til noget meget bedre, ti kun den kan gøre ende på drikkelasten, og denne er moder til alle laster: er man friet for den, arver man livets krone. — Her er Frelsens hær ærlig.*)

*) Se s. 77.

XVII.

Mine forældre flyttede altså til København i april 87. Deres gamle venner fru Brøndum og Ørstedes var umådelig trofaste imod dem, hos fru B. spiste de til middag hver søndag, når de ikke »havde noget bedre«. Ny forbindelser sluttede de naturligvis ikke. Men der var jo vundet, at jeg under mine besøg i Kbhvn. kunde bo hos dem, ligesom de nu hver sommer opholdt sig længere tid hos os. På den anden side blev sorgen nu vel bitrere over, at de aldrig kunde være sammen med deres to eneste børn på én gang, ti forholdet havde ikke rettet sig. Gennem forældrene fik min søster af mine henkogte sager — det var alt.

Far vidste forbavsende godt at bruge sin tid, klagede over at den aldrig vilde slå til. Han gik til aftenforedragene på Polyteknisk læreanstalt, til politiske og kirkelige møder. Så længe Brandt levede søgte de kirkegang i Vartov, siden blev de medlemmer af Kbhvns. valgmenighed, skønt de ikke egentlig yndede Jungersen og des mindre, jo mere strid der blev mellem ham og mig.

Så læste far en masse. Nu fik han sin Schiller frem, som i så mange år havde stået urørt i bogskabet. Men han læste også mange ting som han før ikke havde haft anelse om: Goncourt, Turgénjew, Carlyle, Tolstóy, Hugo, også Grundtvig, Drachmann, Bjørnson osv.

Og han førte dagbog. Gennemgående lidet interessant, giver den dog nogle bidrag. Således nævner han et sted et eksempel — som jeg ikke anser mig berettiget til at offentliggøre — på »Estrups totale mangel på adkomst til den stilling han beklæder«. Fæstningen kalder han »Begyndelsen til Danmarks undergang, tåbeligt og forbryderisk«. Læsning

af Hostrups erindringer giver anledning til følgende udbrud: »jeg føler jeg har tabt noget ved ej at have haft omgang med ham og andre lignende begavede samtidige, og ej at have deltaget i studenterlivet i de bevægede tider især efter 1840. Men om jeg end måtte savne megen åndelig vækkelse i onkel Møllers hus, så vandt jeg dog på den anden side meget i kristelig og religiøs retning ved tante Møllers kristelige liv i det hele, og undgik meget dårligt som kammerater led ved studenterlivet.«

Hans tidligere beundring for Ploug er fuldstændig borte. Da han har læst Vilh. Birkedals skildring af ham,¹⁾ skriver han: »han bliver for mildt bedømt, Ploug har lidt af servilitet, ubestæmthed, pjaltethed.« — En næppe helt retfærdig dom.

Mors helbredstilstand gik i disse år stadig ned ad bakke. I maj 94 var jeg i København, og jeg tror nok jeg da for første gang opdagede, hendes før så ranke holdning var forsvundet, hun kunde sidde og falde sammen. Hun turde ikke rejse over til Jylland den sommer.

15de novbr. vilde hun blive 70 år, og allerede fra midten af sptbr. begyndte overvejelserne over, hvordan dagen skulde fejres. Mor syntes jo, at kunde hun ikke den dag være sammen med bægge sine børn, måtte dagen hellere gå hen ubemærket. Men hun fik den glæde at dette gik i orden. Efter nogen brevveksling mellem os blev det bestemt, at dagen skulde festligholdes hos min søster og svoger og jeg deltage.

Og således blev det. Mor var meget svag, men ved bordet tog hun sit champagneglas og holdt rystende og under mange tårer en lille tale med udtryk for sin tak og sin glæde. Det er så vidt jeg véd den eneste tale mor har holdt i sit liv, men den kunde også let gøre det ud for mange — den gjorde et indtryk, som vist ingen af dem som hørte den, nogen sinde har kunnet glæmme.

Men så var det egentlig også forbi. I løbet af dcbr. blev

hun stadig ringere. D. 24de troede hendes huslæge hun vilde dø snarest. Dagen før havde hun spurgt hvad lægen mente men ikke fået ren besked. Da hun nu spurgte igen, sagde far hende sandheden. Hun sukkede men sagde intet. Så indtrådte der mod al forventning i løbet af natten en bedring. Jeg havde fået brev om den truende udsigt. D. 27de om morgenen traf jeg til min store overraskelse og glæde mor ganske vist umådelig svag men jublende glad over vendingen. Hun kunde endog spøge med at vi nok havde troet hun skulde dø, men hun havde narret os. Så gik jan. med skiftende tilstande, indtil to læger d. 25de var enige om, at døden var helt nær.

Hun levede dog til d. 4. febr.; men jeg nåede ikke ind før det var forbi. Da mor var »klædt«, fik far, sagde han, en stærk mindelse om hendes mor, som han havde bevaret et billede af fra sit 7de år, inden han forlod Vestindien.

Ved begravelsen d. 11te talte Jungersen kort og derefter jeg. Blandt de salmer vi sang, var »Hil dig, frelser og forsoner«, som far sagde havde været mors yndlingssamle. Det viste jo, at hun religiøst var herrnhut til det sidste. Ja, salmen er jo god nok, mere end god, den er herlig, men det menneske der har den som den ypperste, viser at det ikke er kommet længere end til korset, har ikke nået påskemorgen.

De aller nærmeste samledes til middag hos min svoger og søster, og det var en helt rar dag.

En lille måned efter skrev far i dagbogen: »Alt står dunkelt for mig. Jeg kan slet ikke forstå, at jeg således skal tilbringe resten af mit liv uden Emilie, men jeg fortjæner det vist, da jeg ej altid for ej at sige aldrig har gengældt hendes kærlighed, således som hun fortjænte det; ti jeg føler nu rigtigt, hvor stor en kærlighed hun nærrede til mig som hendes ét og alt.«

D. 7de april skriver han: »I kirke og til alters, men jeg manglede den fornødne andagt, idet tankerne som sædvan-

lig løb fra prækenen og det hele, så jeg følte mig utilfreds med mig selv og beder Vor herre om tilgivelse herfor som for så meget andet«. Hvor ligner denne udtalelse dog ikke tidligere meddelte og vidner således om, at udvikling i egentlig forstand ikke har fundet sted. Det er stadig det gamle: det kommer an på os selv, hvad vi kan præstere af andagt og sligt.

Om sommeren var far ovre hos mig, og under dette ophold indtraf 7de juli bryllupsdagen. Far skriver: »vi havde begge glædet os ved tanken om den næste, vor guldbryllupsdag 1896, men som Vor herre efter sine uransagelige råd nægtede os at opleve sammen«. Men tanken om de mange pinefulde dage mor måtte døje forliger ham dog med hvad der er sket, for han kender nu selv til at føle sig pinefuld, og han slutter: »og så på en mærkedag som denne at vide hende uigenkaldelig bortel«.

Da mors fødselsdag oprinder dette år, skriver han at dagen i fjor var »for hende den lykkeligste dag som hun i mange år havde levet. Men Vor herre fandt det måske tjænligst for hende at hun ej skulde opleve flere, der muligt kunde berede hende skuffelser og fordunkle mindet om dagen i fjor.«

I denne sommer var far sammen hos os med maleren *Johannes Kragh*. Takket være Elise Konstantin Hansen var han gået ind på at smykke vores kirke indvendig for en meget ringe betaling. Han var jo endnu ukendt og ung og havde selv stor lyst til at forsøge sine ævner på et sådant arbejde. Derfor vilde han gøre det så billigt. Han betingede sig kun frit ophold og i dagløn det samme som en almindelig malersvend i de dage fik, nemlig 4 kr. Og han forvandlede i løbet af en 3 måneder vores kirkes indre til et overordenlig smukt rum. Han udfoldede en helt vidunderlig energi og var i besiddelse af stor kunstnerisk kraft. I Hskbl.¹⁾ har jeg givet en beskrivelse af udsmykningen, led-saget af gengivelse af hovedbillederne.

Elise K. H. rejste, kort efter at have truffet aftalen med Kragh, til Grækenland sammen med Niels Skovgård og hustru — det var ægteparrets bryllupsrejse. Under opholdet dær skaffede hun mig nogle pommeranser af den slags, som hollænderne bruger til fremstilling af likøren Curaçao. Jeg havde en opskrift, efter hvilken jeg skulde få 23 fl., men jeg fik 38 liter og aldeles fortrinlig likør.

Jeg havde lært en ypperlig friskolelærer *Kornerup* at kende. Han lavede en masse frugtvin, som var virkelig værd at drikke, hvad den meste frugtvin ikke er. Nu havde jeg i min store have en mængde bær af alle slags, og jeg gik i lære hos K. — den arme mand, hvor blev han dog i flere år bombarderet med lange breve fra mig, som han med englelig tålmodighed besvarede! — og jeg lavede store mængder af frugtvin. Snart efter tog jeg fat på at lave likør, og jeg solgte en del af både vin og likør. Min højre hånd ved dette arbejde var en mageløs pige *Martine Nørgård* fra Bindslev ved Hjørring, som kom til os i Starup-tiden og blev til sin død 1902. Hun slæbte med alle de tunge ankere og baller på loft og i kælder, skyllede og svovlede. Hun tænkte aldrig på sig selv men gjorde alt med glæde. Det var en af disse bondepiger som gav mine forældre forestilling om at bønder også var mennesker. De vexlede breve med hende og holdt meget af hende. En ganske lignende perle havde vi en halv snes år i *Marie Bertelsen*, om hvem lidt mere siden.

Højskoleforstander *Holger Begtrup* havde smagt mine likører et sted, og jeg havde hørt at han rynkede på næsen af dem: man kunde smage de enkelte ingredienser, de var ikke gået ordenlig i forbindelse med hinanden! Så skulde han en gang være min gæst på min fødselsdag. Nævnte *Martine* havde givet mig en fl. ægte grøn Chartreuse. Til eftermiddagskaffen bad jeg hende hælde noget af den i en almindelig sodavandsflaske og sætte den med glas på en bakke. Jeg skænkede for *Begtrup*, og han rynkede på næsen: ja, den er jo meget ordenlig, men man kan smage de enkelte

ingredienser, de er ikke gået rigtig i forbindelse med hinanden! O vel! O vel! da han fik sammenhængen at vide!

I 1897 var der en udstilling i Kolding. Jeg udstillede og fik sølvmedaille for konserves, frugtvin og likører! Det var triumf!

Jeg kaldte mine varer »*Drakenberg*« et symbol på, at hvem der nød af dem blev gammel som han. Elise tegnede en etikette: to drueklaser, hvorom slynger sig et V. B.; som en ramme uden om ses grene med bærfrugt, som fugle hugger i sig af. Dette tog jeg også symbolsk: når folk rigeligt købte mine usselige surrogater, fik jeg selv ævne til at nyde den ædle druesaft!

En månedstid efter mors begravelse skrev min svoger Holmblad til mig: »De højeste gejstlige krese vil gerne have dig ind i folkekirken! Dog først når Balslev går af som biskop, men det bliver om ikke så længe.«

Jeg fik aldrig rede på hvem disse »højeste gejstlige« var, eller hvad der havde bevæget dem til at nære dette ønske.

Nu døde imidlertid Balslev få dage efter at jeg havde fået min svogers brev. Jeg skrev en lille mindeartikel om ham i Hskbl.¹⁾ Den viste, tror jeg, at jeg vel kunde blive gnaven på ham, fordi han lod sig køre af missionsfolkene, men alligevel havde åbent øje for alle hans gode sider og bevarede ham i venlig erindring. Han var så mange gange kommet mig i møde med stor venlighed og også tillid, og det var jo ikke så underligt, at han så gammel han var blevet, ikke kunde stå for det vældige pres der øvedes på ham. Min svoger Mygind traf af og til Balslev. I febr. 92 havde han sagt til Mygind, at ingen havde behandlet ham mere uforskammet baade mundtlig og skriftlig end jeg; dog syntes han godt om mig. Og han bad M. hilse mig hjærteligt — det vilde gøre ham ondt, om jeg ikke havde det godt. Når han traf fru Mygind sagde han stadig: jeg synes altid jeg skal høre hos Dem, hvordan Brücker har det. Hun

svarede så en gang: ja men, kan De så ikke gøre noget for Br., inden De dør? Men så fik han travlt: »Nu vil vi ikke tale mere om den sag!«

Hans efterfølger blev Götzsche, missionsmand men velvillig og flink. Kort efter hans udnævnelse tog jeg ud til ham for at tale om anerkendelsen. Han mente at sagen vilde blive forelagt det kirkelige råd, og man vilde sikkert forlange en erklæring af mig. Ja, så bliver der intet af sagen, svarede jeg, for jeg erklærer ikke noget der kan ligne en tilbagekaldelse.

I juni ansøgte vi. Götzsche og jeg brevvekslede, og han sendte mig et udkast til en erklæring. Men jeg svarede bestemt at den vilde jeg ikke afgive. Det vilde betyde, at jeg skulde aflægge præsteløftet på ny, og skrev jeg som bispem havde foreslået, at »jeg ikke kunde ønske at gentage mine gamle udtalelser om skriften«, så vilde det almindelig blive opfattet som en tilbagekaldelse. Men mit standpunkt over for skriften, hævdede jeg, var det ægte lutherske, så jeg kunde ikke indtage et andet, uden netop dærvet at bryde mit præsteløfte. Og jeg erklærede: »jeg har ikke søgt og vil ikke søge anerkendelse som en nådessag men som min ret.«

Der forhandlede så ved det kirkelige råds møde i sptbr., og i oktbr. kaldte G. mig til Ribe. Han var stæmt for anerkendelse de andre biskopper også, men man ønskede, inden sagen indsendtes til ministeriet, at få en erklæring af mig om min stilling til folkekirkens orden. Dette kunde jeg ikke gå ind på.

G. indstillede mig så til anerkendelse, og ministeriet var enig i at jeg burde have den, men mente dog jeg burde afgive en erklæring om at ville rette mig efter folkekirkens love og forskrifter, og navnlig efter den i præsteløftet indeholdte forpligtelse til at lære Guds ord rent og purt efter den hellige skrift og de symbolske bøger.

Hvis jeg indsendte en erklæring »som denne«, da vilde ministeriet underdanigst udbede sig Hans Majestæt kongens stadfæstelse af mig som valgmenighedspræst.

Jeg skrev så ganske kort: »Det er klart, at jeg, når jeg begærer anerkendelse, da også vil gå ind under de for præsterne i folkekirken gældende regler og bestæmmelser, og jeg henviser til at jeg i sin tid har aflagt præsteløftet, fra hvilket jeg aldrig har anset mig løst.«

Biskoppen svarede, at jeg måtte afgive min erklæring, som ministeriet havde formet den — der stod jo en erklæring »som denne«. Jeg svarede ham at videre vilde jeg ikke strække mig. Hvis ministeriet opfatter min erklæring som en ren formalitet, så er min form lige så god som ministeriets, men vil det ikke modtage min, da må det være dets mening at ville lægge en kapsun på mig, og det går jeg ikke ind på.

Efter endnu et mislykket forsøg fra biskoppens side sendte han så min erklæring ind. Ministeriet vilde efter omstændighederne modtage min erklæring, hvis jeg udtrykkelig vilde udtale, at min vægring ved at følge ministeriets form ikke havde sin grund i realitetsbetænkeligheder. Jeg svarede, at ministeriets form kunde give anledning til den opfattelse, at jeg »efter grovelig at have forbrudt mig kun på strænge betingelser var taget til nåde«. Men når nu ministeriet ikke fastholdt sit krav og derved udelukkede enhver mulighed for misforståelse, så kunde jeg godt afgive den foreslåede erklæring, og det gjorde jeg så, og 4de sptbr. 1896 kom den ministerielle resolution om anerkendelsen. — Denne lange ventetid på mere end et år tyder jo på et og andet spil bag kulisserne.

Meddelelsen fik jeg i Blåvand ved et telegram fra nogle bekendte i Kbhvn. Ved at telefoneres fra Varde til Blåvand fik den denne skikkelse:

»Parstod Brykke, Blaavand
Hjertelig Lykonskning til Ana Kjeldersen.«

Far skrev: »Endelig lykkedes det at nå løsning af det store spørgsmål: Bør han erholde anerkendelse eller ikke, kan vi være det bekendt at slippe ham ind i den udmærkede

flok af begavede hyrder, der vogter de to millioner danske sjæle, crémen af verdens får, crémen af verdens hyrder.«

Vi glædede os — for folkekirkens skyld. For det kunde jo tyde på fremskridt i retning af rummelighed og på mere frisind hos bisperne. Ak! vi vidste jo ikke, at blot et par år, og jeg var nær blevet hældt ud igen, og det var ikke bispernes skyld det ikke skete. Og kort efter blev Anton Jensen kastet på døren, takket være netop bisperne!*)

Og tiden gik og vi fik »systemskiftet«, og under det nogle småtterier af kirkelig frihed, men samtidig, med menighedsrådsopfindelsen, grunden lagt til hæsligt flertalstyranni i åndelige sager.

Ministeriet havde overladt biskop Götzsche at bestemme måden for indvielsen af vores kirke til dens fremtidige brug. Så snart jeg havde fået den skrivelse, hvori dette udtaltes, skrev jeg til G. og bad ham indtrængende at gøre så lidt ud af »indvielsen« som mulig. En ny indvielse vilde støde os, der nu i 9 år havde brugt kirken.

Biskoppen svarede velvilligt på min henstilling, og gjorde ikke andet end holde en meget pæn og passende tale. Det var nydeligt af ham, endda han tilhørte indre mission, at gennemføre min anerkendelse, men naturligvis, han havde jo »de højeste gejstlige krese« i ryggen! Også fandt jeg det udmærket af ham, at han tog på min præken den dag som han gjorde. Ti jeg der ikke vilde stikke noget under stol fordi han var til stede, holdt, hvad Vilhelm Hansen der naturligvis var med, kaldte »en rigtig brandtale«. Jeg sagde noget godt om fritænkerne og noget ikke så godt om missionen, og jeg betonedede min uafhængighed af alle uægte autoriteter: bibel, teologi, »kirke«, og alligevel holdt bispen en virkelig smuk tale for mig ved den påfølgende middag. Men V. Hansen holdt dog en endnu smukkere, og den blev for mig dagens begivenhed.

*) Se s. 223—24.

Kort før havde jeg været på »Skydebanen« i Kbhvn. til mit 25 års studenterjubilæum. Af nærmere bekendte havde jeg kun Munkebo og Johan Borup, og jeg må sige jeg fandt ikke der var synderligt ved festen. Men jeg oplevede et par morsomme hændelser. Prof. H. Westergård, som jeg havde set lidt til på læreanstalten i sin tid, sad ved den øverste del af det hestekoformede bord, jeg på indersiden, og langt nede, af det ene »ben«. Pludselig rejser W. sig og går den ret lange vej hen til mig for at klinke med mig. Han var missionsmand, og det var jo meget smukt af ham. Men den højkirkelige A. S. Povlsen, senere biskop, som kendte Borup, sagde bagefter til ham: det var underligt at W. vilde så demonstrativt gå hen og hilse på B., B. hører dog os andre meget mere til!

Ved kaffen kom en deputation fra et gilde der holdtes for boghandler Salmonsens, for at hilse på os. Medlem af deputationen var *Axel Henriques*, som jeg også havde set på læreanstalten. Han kom med en under armen, gik lige hen til mig og sagde til ledsageren: »må jeg forestille dig pastor B., den eneste præst hvis artikler jeg kan holde ud at læse.« Hvilken færdighed i at slå kegler! det hele præsteskab styrter om, og den ene kegle, der bliver stående, er akkurat lige til at udholde!

Jeg synes jo det var et ganske pudsigt sammentræf af småbegivenheder.

XVIII.

Ministeriet skrev i den skrivelse, hvori det gik ind på bispens henstilling om at give mig anerkendelse: »fhv. kapellan Brücker har, efter hvad der foreligger, ikke senere (end da anerkendelsen nægtedes i 89) med offentlige udtalelser givet anledning til nogen forargelse«. Dette beviste i høj grad min påstand over for Monrad,*) at den stille magt havde »endevendt« betragtningen af hine spørgsmål.

Ti jeg havde i 1895 fremsat noget som var i det mindste lige så »revolutionært«, som hvad jeg var fældet på i 87 og 89. Men det havde altså ikke forarget ministeriet, d. v. s. de »højeste gejstlige krese«, hvortil det jo støttede sig ved afgørelsen af spørgsmålet. Men det havde endog i høj grad rystet, som hint gamle, de »grundtvigianere«, der trods Grundtvig sad op over ørerne i en forbenet skriftbetragtning.

En kritisk undersøgelse af GT havde trængt sig stærkt på i de senere år, og prof. teol. P. Madsen behandlede spørgsmålet ved universitetets reformationsfest 1894. Vilh. Beck angreb hans tale så stærkt, så P. M. udgav den i trykken.

Men da skrev Monrad nogle »noter« om den i D. Ktd.¹⁾ Han ankede her særligt over, at i følge P. M. Kristus skulde have benyttet GT's historie og — fejlet i denne sin benyttelse. Dette »vilde forurolige kristne mennesker fra grunden af«. »Ved den tanke vilde de til det sidste vægre sig. Der var det Kristus ikke vidste, men han kendte sin videns begrænsning og vovede sig ikke ud, hvor det ikke kunde bære«.

Mod dette angreb — P. M. havde altså fremført noget helt ukristeligt! — måtte Peder Madsen forsvare sig. Og nu blev

*) Se s. 208.

der en længere fejde i D. Ktd. mellem ham og Monrad, den sidste stærkt støttet af V. J. Hoff. Bægge disses stade var det gamle skrifteologiske, fuldt ud. GT var ufejlbart, helligt helt igennem. Hoff gjorde gældende,¹⁾ at hvis der virkelig var noget om, at Mosebøgerne indeholdt en samling af kildeskrifter, så var også disse kilder »hellige«, samleren af dem »hellig«. Jesus har ved sin benyttelse af GT indestået for sandheden af det, som kritikken nu vil rokke ved. Når han f. ex. siger, at den 110de salme er af David, så er den af David, hvad så kritikken mener at kunne bevise.

Over for dette gyselige standpunkt havde P. M. let ved at vindé en afgørende sejr. Han, den stive skrifteologiske og dogmatiske professor havde en langt mere »grundtvigsk« betragtning af bibelen end hans to grundtvigske modstandere.

Der var ingen anden fra grundtvigsk side som deltog i striden. Resultatet måtte for den almenhed der interesseret fulgte den, blive dette: Således er altså den grundtvigske opfattelse af et sådant spørgsmål. Og en navnløs nordmand klappede da også i et norsk blad venligt Monrad og Hoff, idet han priste dem for, at de så godt havde påvist, hvor falsk beskyldningen var mod Grundtvig og hans venner for, at de ringeagtede skriften. Nej, han og de så i den Guds ufejlbare ord »ligesom vi andre«. For dette klap kvitterede Monrad med tak!

Påstanden om d. 110de salme og andet lignende skulde altså være den ene rette kristelige — alle kristne mennesker måtte hylde den — og det skulde være det grundtvigske at se sådan på den sag! Hvilke forfærdelige følger vilde dette ikke få, hvor umuligt vilde det ikke være, når dette var slået fast, at fastsætte det rette forhold mellem kristendommen og det videnskabelige arbejde. Der var sket en afgørende tilbagevenden til den tid, da videnskabeligt arbejde på forhånd blev fremstillet som troens fjende, så man opfordrede menigheden til blind mistanke også over for det, som havde ubestridelig ret!

Derfor, da striden var endt, tog jeg mig for at skrive en lang artikelrække i Hskbl.¹⁾ om dette spørgsmål. Jeg undertegnede mig »En lægmand«, og det blev altså den anden gang jeg ikke skrev under navn.*) Jeg agtede dog at navngive mig, men jeg forklædte mig foreløbig, fordi man ellers utvivlsomt vilde læse med forudfattet mening. Når jeg valgte betegnelsen »lægmand« kom det af, at jeg netop var fuldstændig uden »videnskabelig« indsigt i sagen. Alt hvad jeg i så henseende besad, havde jeg fra nogle artikler i A. Plenges og V. Ullmanns tidsskrift: »Israel og vore dage«, hvoraf jeg havde givet en anmeldelse i Hskbl.²⁾

Det betød jo så godt som intet m. h. t. virkelig indsigt, men havde dog givet mig en stærk tro til, at hvad man fik oplyst om GT ad videnskabelige undersøgelser vej, vilde stemme godt med, hvad jeg mente, i kraft af hele min opfattelse af skriftspørgsmålet, at måtte blive resultatet, og det var dette jeg i disse artikler vilde fremsætte. Hvorimod Monrads og Hoff's skriftstade, hvis falskhed jeg var overbevist om, lige så på det mest afgørende vilde blive modsagt af, hvad der virkelig kunde oplyses om GT.

En del år senere læste jeg nogle af de kritiske hovedværker og fik derved dog noget kendskab til sagen. Og det ændrede intet ved min principielle betragtning af den. Så skrev jeg i 1916 min bog »Et livssyn«, som indledes med en fremstilling af Israels historie, der var et resultat af min principielle opfattelse og den viden, jeg havde erhvervet mig. Den blev rost af dr. teol. Mosbech i en anmeldelse han gav af min bog i »København«, og jeg fik breve fra mennesker der havde en ganske anderledes videnskabelig indsigt end jeg, og hvoraf en udtalte, at det var den bedste populære fremstilling af dette spørgsmål han kendte.

Derfor nærer jeg ikke fjærneste tvivl om, at »lægmandens« artikler virkelig indeholdt fornøden gendrivelse af, hvad Hoff og Monrad havde fremsat. Men på Monrad virkede de naturligvis helt anderledes. Han kunde ikke vente til læg-

*) Se s. 190.

manden var færdig, men skrev strax efter hans første artikel meget hidsigt mod — Hskbl.¹⁾ Han angreb dets redaktør som en åndelig umyndig, der optog sligt i sit blad, uden at sige noget til det selv. Dette var dog sikkert ikke passende for et blad der bar det navn, det havde.

Og skønt jeg i hin første artikel kun havde givet en redegørelse for hvad de tre i D. Ktd. kæmpende havde udtalt, men ganske vist så det var tydeligt, jeg gav P. Madsen ret i forhold til hans modstandere, så talte dog Monrad allerede da om lægmandens »forvrævlethed« og sagde: »det der skiller ham fra os, er noget ganske andet end forskellige meninger og opfattelser af dette eller hint«. Dette vilde jo sige, kunde ikke sige andet end: Monrad havde hævdet sin opfattelse som alle »kristne menneskers«, min var altså ganske ukristelig!

Monrad havde ikke et ord at sige om den udvikling jeg så i de følgende artikler gav, og man skulde dog synes det var først på grundlag af dem, en sådan dom kunde fældes.

Men at de ikke havde dæmpet hans raseri, viste sig, da jeg afslørede mig som lægmanden og tilbød at tage en forhandling op. Ti da var det Monrad kom med den før*) nævnte udtalelse af en anonym norsk skrifteolog og gav ham sin tilslutning, hvorpå han bemærkede: »man ser at Grundtvig kendes bedre i Norge end her nede af hans »fortsættere«, som f. ex. den lægmand i Hskbl. der nu har afsløret sig som V. Brücker — i hel figur og bæltespænderstilling«. ²⁾

Fra dette øjeblik daterer sig Monrads nu jævnlige angreb på Hskbl. og dets redaktør. Og her var unægtelig to redaktører der tog deres gærning meget forskelligt. Konrad Jørgensen så det som sin opgave at give alle der havde noget på hjærte, lejlighed til at få det frem. Selv holdt han sig i baggrunden, mente ikke han skulde frem og råbe »brand! og slå vand på, så snart der blev sagt noget dri-

*) Se s. 296

stigt eller usædvanligt. Så vilde bladet blive et talerør for hans meninger og ikke den arena, hvor man frit kunde brydes med hverandre. Han søgte at gøre bladet læseværdigt, indholdsrigt. Og alene det var en stor opgave, der krævede en mand med dømmekraft og forstand. Man gør sig sikkert ingen forestilling om hvad der strømmer ind til et blad af den art: i sidetal sikkert flere gange dets størrelse. Sigtelsen af alt dette stof, så det kom frem der havde virkelig værdi og betydning, mens det ubetydelige vragedes, krævede et stort arbejde, og, med al indrømmelse af fejltagelser, tør jeg dristig sige arbejdet i det hele blev gjort godt.

Og K..J. var en modig mand. Jeg for mit vedkommende er ham umådelig taknemlig, fordi han altid gav mig så rigelig lejlighed til at udtale mig, skønt der måske ikke har været nogen af hans medarbejdere, der har kostet ham så meget af udskæld og til tider tab af holdere som jeg. Her viste han sig som »en mand af mening«, hvad D. Ktd. vilde frakænde ham. Han var langt fra altid enig med mig, men han vilde at hvad jeg havde på hjerte, skulde jeg også have lov at sige frit og rent ud.

Monrad var som redaktør af en helt anden støbning. Hans blad var organ for hans meninger. Vel kunde nogen få lov at fremkomme med en anden mening, men flux var M. til rede med en indsigelse, rettelse e. sl. Omtrent som når man efter indbydelse kommer og holder foredrag i et sogn, og sognepræsten er til stede. Knap har man sagt det sidste ord, før hans velærværdighed er på katedret, for dog endelig at væрге sine sognefår mod de vildfarelser han har opdaget i talen. Dette er jo kun taktløst og usømmeligt — når der ikke er indbudt til forhandling, må den der er indbudt som taler, dog have lov at tale i fred, uden at nogen strax skal komme med en karklud og viske ud det bedste de forstår. Noget anderledes stiller det sig med en mand der redigerer eget blad; han har naturligvis lov at hindre, at læserne får andet i bladet end hvad han tiltænker dem. Men når han tillader andre at skrive i bladet, er det dog

noget af en fornærmelse mod læserne, om han altid optræder som pegepind og stilretter.

Den som vil redigere således, må i al fald så være meget overlegen. Men Monrad der så godt som altid var på færde, var yderst tilbøjelig til at anse sine meninger som de patienteret rigtige, de eneste kristelige, mens han dog ofte — stærkest måske i striden om GT — afslørede sig som lidet skikket til at dømme i spørgsmålet. Og da blev denne færd noget af en ulykke, idet han altså ofte vildledte hvor han mente at give den pålideligste vejledning.

Om Dsk. Ktd. havde været eneste organ for den grundtvigske lejr, var det blevet vanskeligt for os der ikke kunde erkende M. som højsteretsdommer, at få noget frem. Og derfor var det godt, ja uundværligt ved siden af at have et blad, der holdt fast ved sin idé: tjæne og ikke beherske åndslivets fri rørelser.

Gennem lægmandens artikler hævdede jeg: Selvfølgelig skal vi over for GT som over for NT forholde os i fuldeste frihed. Vi kan ikke betragte nogen af dem som hellige og ufejlbare bøger, men må se GT' skrifter som vidnesbyrd fra det israelitiske folks historiske og religiøse udvikling. De er skrevet af mennesker der var fejlende som alle andre. Udnævnelsen af lutter »hellige« skribenter, samlere, redaktører, påstanden om »englevagt ved GT' vugge« (Hoff) er smuk deklamation men ganske hul. Bogen aflægger selv vidnesbyrd derom. Og vi kan ikke, og navnlig da ikke på forhånd forpligte os til, at lade os »hovmesterere« af skrøbelige mennesker m. h. t. vor gudsopfattelse eller noget som helst andet.

En sådan ganske ubegrundet forhåndstro er ikke andet end kras overtro.

Havde jeg sagt dette i 1882—86, havde jeg mistet anerkendelsen af den grund. Nu havde jeg derimod sagt det, uden at give »nogen forargelse«. Mon jeg da ikke havde ret i, at »den stille magt« havde frembragt »en endevending«?

Hvis far glædede sig særligt over den opnåede anerkendelse, så skulde denne glæde meget hurtigt berøves ham ved en handling jeg foretog, og som han af uforstandige mennesker blev inddraget i.

Han var efter mors død begyndt at blive gammel. Hvad han skrev i dagbogen, havde fået noget tungere over sig — han læssede vel nu også af i den, hvad han havde kunnet udøse for mor. Således udtalte han sig 5te april 95 så bittert mod Nakskov, så jeg ikke tror det helt passede. Min plejesøster og hendes mand havde skrevet og talt indtrængende til ham om at komme til Nakskov — største parten i byen vilde glæde sig derover, skrev de. »Nej«, skriver han i dagbogen: »jeg kender for godt nakskoviterne til at sætte pris på deres venskab.« D. 7de juli 96 vilde være blevet guldbryllupsdagen om mor havde levet. Far var ovre hos mig, som des værre måtte holde sengen for en lettere årebetændelse. Vi spiste da til middag i mit sygeværelse, og far var for resten helt godt til pas den dag. Men i dagbogen findes ingen bemærkning om dagen, ikke heller om anerkendelsen der jo kom et par måneder efter. Tegn vist nok på begyndende alderdomssvækkelse. Og dog undså man sig ikke for at drage den gamle mand ind i en sag som, navnlig efter som den serveredes for ham, måtte berøre ham meget pinligt.

Men jeg må først fortælle lidt om selve denne sag.

Årene 1893—96 betegner tiden for en meget rig udvikling af Jakob Knudsens og mit venskab. Jeg besøgte ham ret ofte i hans enebo i Mellerup, og han mig. Vi gjorde hvert år en flere dages fodtur sammen, jeg mindes herlige aftener i Hald ruin, ved Tjele Langsø, ved Madum sø. Det syntes mig som det blev bestandig dejligere at være sammen med ham, hans indre rigdom voxede og hans ævne til at give udtryk for den — det har åbenbart været digteren i ham som nu begyndte at bryde på. Jeg blev mer og mer beriget ved omgangen med ham.

Naturligvis havde vi da også den fuldeste fortrolighed til hinanden, og jeg var vist den første som fik at vide, at han når skilsmissemis fra hans første kone havde fundet sted, vilde gifte sig igen med en datter af afdøde højskoleforstander Jens Bek.

Fordi han havde åbnet sig så helt imod mig, så jeg kendte ham som ingen anden, kom jeg til fuld forståelse af dette og til afgørende overbevisning om, at sådan skulde og måtte det være. Med største fortrøstning og glæde opfyldte jeg hans bøn om at vie dem, hvis jeg fik anerkendelse.

Først min årebetændelse, og så at det trak ud med anerkendelsen voldte en opsættelse, der pinte Jakob, som nødig vilde have snakket for meget om begivenheden, inden den havde fundet sted og var uafvendelig.

Man fik da også fat på det alle vegne og var meget optaget deraf. Jeg modtog breve fra slægtninge af Jakob og fra mine egne venner og bekendte, som forsøgte at formå mig til at lade det fare. Alt det gjorde dog intet indtryk. Men så fik jeg brev fra far d. 10de novbr., hvori han udtalte håbet om, at jeg vilde svare nej til J. K.'s anmodning, »selv om dette skulde berøve dig hans venskab«.

Dette var mig indtil videre ret gådefuldt. Men senere fik jeg at vide, at Jungersen dagen før havde været hos far og spurgt ham, om han vidste, hvad der skulde ske. J. K. vilde derved, forklarede Jungersen far, »gøre sig skyldig i hor«. Han fortalte at 44 af Mellerup valgmenigheds 60 medlemmer vilde besvare skridtet med at skille sig fra K. som deres præst, ligesom det vilde skade valgmenighederne i det hele, om det skete.

J. K. havde fra anden side fået brev, hvori det lagdes ham på sinde »at han for én dags vennetjæneste af mig ikke tog i betænkning at styrte Ågård valgmenighed i kaos«, og derfor allerede d. 5te novbr. skrevet til mig, at han var gået til sin sognepræst og havde fået hans løfte om at ville foretage vielsen, hvis jeg ikke vilde. Jeg svarede ham at disse

modforestillinger intet betød for mig. Det vilde være en skammelig svigten af ham og brud på et givet løfte.

Så skrev far — om efter yderligere bearbejdelse, véd jeg ikke — d. 14de til Knudsen og »bønfaldt« ham om at ville fritage mig for opfyldelsen af mit løfte. »Nu har min søn lige opnået anerkendelse, og det vilde være tungt for mig at se ham igen udsat for miskændelse af venner, og mulig endog for forfølgelse fra mange sider, og jeg går nu i mit 80de år«.

I et brev et par dage efter meddelte far mig, hvad han her havde gjort, men han har af et brev fra mig, modtaget dagen efter afsendelsen af det første, set at det jo vist nok nu var for sildigt.

Og så udførte jeg da vielsen d. 17de og var med til et af de glædeligste og skønneste bryllupper, jeg har deltaget i, indledningen til godt tyve års usigelig store lykke for bægge parter.

Men nu fik man for alvor travlt. Monrad frydede sig ved i sit blad¹⁾ et par dage efter at kunne bringe meddelelse om vielsen men samtidig om, at valgmenigheden i Mellerup havde nedlagt den nødvendige indsigelse, idet »pastor Knudsen, på grund af den store bevægelse i menigheden, havde fundet sig foranlediget til at opgive sin stilling som dens præst.«

Ja, sådan gik det, og K. var jo klar over, at sådan vilde det gå, men som han sagde, »man kan ikke gøre mig noget uden rent økonomisk«, så vis var han på sin handlings berettigelse.

Samme dag som brylluppet fandt sted, skulde der være møde af valgmenighedspræster i København for at tage stilling til sagen. Foruden de to indbydere mødte dog kun fire. Man vilde have en fælles offentlig indsigelse i stand, men en sådan afslog i det mindste *Carl Koch* i Ubberup bestemt at ville være med til.

Så vedtog man at sende en rundskrivelse til alle valg-

menighedspræster, ledsaget af en udtalelse til valgmenigheden i Mellerup, som man i rundskrivelsen bad alle præster og hvert medlem af menighedsrådene at underskrive. Dette blev også sendt mig, men da jeg havde deltaget i »ugærringen«, og vi hverken den gang eller senere har haft et menighedsråd til enevældigt at udtale sig på valgmenighedens vegne om åndelige spørgsmål, men har nøjedes med en bestyrelse for de rent praktiske sager, gjorde jeg ikke noget ved henvendelsen. I rundskrivelsen erklæredes at mødet i Kbhvn. havde vedtaget denne henvendelse enstemmigt — »en enkelt havde dog haft nogle svage betænkeligheder i en enkelt retning«. Da jeg havde erfaret noget andet om C. Kochs stilling, skrev jeg til ham og spurgte om sammenhængen. Han svarede, at skrivelsen til Mellerup havde tiltalt ham mere end en offentlig indsigelse, men »jeg ynder ikke den slags fællesforetagender og fandt det overflødigt, da forholdet mellem Knudsen og hans kres var løst. Jeg forlod mødet med udtrykkelig at sige, at jeg ikke vilde love at underskrive«.

Bestyrelsen for Jungersens valgmenighed havde forud for dette møde afslået Jung.' opfordring om at sende en adresse til Mellerup.

Alt dette var jo nu ikke ligefrem behageligt. Men meget uappetitligere var al den modbydelige sludder, der blev sat i omløb om Knudsen, og som flere, jeg ikke vilde troet det om, lagde øre til.

Pinligst for mig var dog den stilling, flere af »foreningens« medlemmer indtog dertil. Nogle sendte mig brev og besvor mig ikke at foretage vielsen, og da jeg gjorde det, angreb de mig skarpt i »Sagamanden«, så skarpt at jeg bed ret alvorligt fra mig. Dette sammenstød medførte et brud mellem mig og de fleste af de andre, som aldrig blev helet.

I »udtalelsen« til Mellerup — jeg véd ikke hvor mange underskrifter den fik — beråbte man sig på: »Hvad Gud har sammenføjet skal intet menneske adskille«. Dette kaldes »grundlaget for det kristelige ægteskab«, og Knudsen er

blevet uskikket til ved ægtevielse i kirken at udtale de ord«. Det tilønskedes kresen i Mellerup at »få visdom og kraft til at rette dette forhold«. Hvis vi ikke i valgmenighederne er i stand til at bruge friheden uden »at komme i modstrid med Vor herres Jesu klare ord«, da er det bedre at give afkald på friheden.

Og i skrivelsen står videre: »det er bedst for den mand, der hidtil har været eders præst, og for os alle af al vor ævne at være Vor herre Jesus lydige.«

Jungersen havde i sin tid sagt: »det højeste æresminde vi kan sætte Grundtvig, er et i ånd og sandhed frigjort folk«. Denne mand — for det var ham som var hovedmanden — sammenkalder til concilium og gør aftale med kolleger om fælles mening og enig optræden i en sådan sag!

Og hvis det så var en stor sag, hvorved man satte liv eller dog sit velfærd på spil. Men her, hvor man véd at man i det hele har strømmen med sig — her råber man »følg mig! følg mig! nu gælder det!«

Turde Jungersen eller nogen af hans fæller sige: det er ukristeligt, under alle vilkår, at lade sig skille og gifte sig igen? Nej, han turde ikke. Bl. a. fordi hvis han vilde sige det, da vilde han få en grumme hoben »Vorherres Jesu klare ord« lige i synet. »Sælg alt jeres gods og giv det til de fattige!« »Hver som har to skjorter, dele med den som ingen har!« »Slår en dig på din højre kind, så vend den venstre till!« Og meget, meget mere.

Jo, man lader sig sandelig hovmesterere af skriften! Flot plukker man sig et enkelt skriftsted ud, som man i øjeblikket kan nytte. Man erklærer det for at være »grundlaget for det kristelige ægteskab«. Dette opfordrer nogle lærlinge af Grundtvig en del andre til sammen at skrive under på. Lærlinge af Grundtvig, der atter og atter har indskærpet, at ingen vielse, hvor kristelig man så kalder den, og med hvor mange skriftsteder den så udstyres, kan gøre et ægteskab kristeligt, men kun ægtefolkens kristelige fællesskab.*)

Dette skriftsted sætter man frem i flammeskrift som et,

*) Se f. ex. »Den kristelige børnelærdom« ss. 165 og 169.

der frem for alle andre skal have gyldighed al tid og alle vegne. Og således får man — aller kristeligst! — brændemærket en mand som »horkarl« og røver ham stilling og velfærd.

Samtidig lader man alle andre ord hvile, der er mindst lige så klare, ikke tillader den mindste udflugt. Man giver alle sin velsignelse til at anklage på grundlag af det udvalgte skriftsted, uden at bede dem betænke vel, om de ikke selv skulde kunne anklages ud fra et andet: Den som ser på en kvinde med lystne øjne, har allerede bedrevet hor med hende i sit hjærte. Sten I kun, siges der, her er frit slag — fuldstændig uden tanke på: kun den som er ren, kan kaste den første sten.

Jo, de er »af al ævne lydige« mód den herre, der har udtalt det ord hvormed man dømmer, idet de end ikke tænker på at lyde hvad han har sagt uden mindste afslag: »sælgeres gods og giv det til de fattige,*) men sidder endog ualmindelig trygt og godt i det. Alle disse valgmenighedspræster med Jungersen i spidsen havde siddet i sognepræstæmbeder under gode, trygge levkår, og med den forpligtelse på sig at vie fraskilte, altså efter deres egen mening være med til at fabrikere horkarle og horkvinder, når det forlangtes af dem!

Man røvede virkelig Knudsen hans velfærd. Han havde intet at falde tilbage på.

En lille del af valgmenigheden besluttede dog at holde sammen med ham. Han flyttede til Randers, ind i en lille lejlighed, hvor han bl. a. af sparsommelighed gik med trættøfler og klaprede, til de andre husbeboere klagede. Den lille kres der holdt ved ham, kunde kun give ham en sparsom hjælp. Biskoppen i Århus erklærede ikke at ville anbefale ham, om han vilde søge sognekald.

Han rejste ned til Otto Møller, som tog godt på ham. Han fandt ikke det var forkert eller en slags helligbrøde, om K. søgte sognekald, han skulde ikke sultes ihjel for sin hand-

*) Lc. 12,32 og 18,22.

ling, som O. M. dog langt fra billigede. Han var ikke sikker på, at K. for sin handling var blevet forkastet som præst selv i aposteltiden. Han troede Kristi ord var at opfatte kun som et forbud mod mandens vilkårlige, brutale forskydelse af hustruen. Han vilde heller ikke nægte det kunde være det retteste for Knudsen.

Da det senere viste sig, at Skat Rørdam stillede sig imod K.s ansættelse som præst, lovede O. M. at forsøge at påvirke ham til det bedre.

Dog, foreløbig kunde der intet gøres, da angstråbet havde virket så viden om, så man risikerede, hvis der blev givet K. et æmbede, at beboerne skulde rejse protest. Så måtte Jakob da begynde på sine besværlige foredragsrejser, fra hvis oplevelser han har givet mange beretninger, den kosteligste vel i »Bortliciteret«. Her kunde nu for øvrigt vi som var og blev hans venner hjælpe ham, ved at ordne rejser for ham. Og alt som han blev hjulpet på gled, og ryet om ham som taler og oplæser voxede, mens den så kunstigt frembragte skræk dæmpedes, blev det lettere og lettere for ham at komme til. Og ligeledes tillod det ham efter hånden at forlange et passende honorar og ikke nøjes med den usle betaling, man til at begynde med havde budt ham.

Og så udsendte han — i 1898 — »Et Gensyn«, hvor man i Hammer ser en side af Jakobs væsen: den næsten sygelige samvittighedsfuldhed og tilbøjelighed til skruperier. — Jeg rejste en gang med ham i Tyskland. En dag gik vi over et jernbanespor. Da vi var kommet over, gik Jakob tilbage og ledte meget omhyggeligt. Jeg spurgte, hvad han ledte efter. »Jeg syntes jeg kom til at sparke til en sten da vi gik over sporet, og jeg var bange den var kommet til at ligge sådan så den kunde gøre toget fortræd.«

Næste år kom så »Den gamle præst«, og var »Et gensyn« gået ret uanset hen, så skal jeg love for der blev lagt mærke til denne bog. Om den kamp den rejste, og hvori jeg hvirvledes ind, skal jeg siden fortælle.

XIX.

Men jeg vil nytte det pusterum jeg fik — 1897 og 98 blev vist de to roligste år jeg havde havt siden 1881 — til at fortælle et og andet.

I 1896 lod jeg nogle foredrag, jeg havde holdt rundt om, trykke under fællestitlen »Religiøse overvejelser«. D. Ktd. men dog ikke Monrad selv bragte en virkelig pæn anmeldelse af bogen. Rønning skrev udmærket om den i det norske tidsskrift »For kirke og kultur«. Jeg bad Karl Povlsen anfælde den i Hskbl.

Han gjorde det men tog i sin artikel¹⁾ tydeligt nok afstand fra min vielse af Knudsen og på en måde, som både bedrøvede og harmede mig. Han undskyldte det med, at han ellers vilde blive anset for at billige min handling, hvad han ikke gjorde. Dette oprørte mig endnu mere. Karl Povlsen der aldrig havde udfordret nogen, hvis anseelse var som sølvet syv gange lutret, han som havde skrevet til Mellerup, at han tiltrådte den fra Kbhvn. udgæede henvendelse, »om han end ikke kunde underskrive hvert ord« og tilføjet: »I bør skille jer ved Knudsen strax« — han skulde være nødt til offentlig at tage afstand, når han vilde sige et par venlige ord om min bog! Mon det egentlig var dette jeg trængte særlig til fra mine venners side! Mellem os to blev det før nævnte brud størst og mest ulægeligt.

Der gik nu en del år, før jeg atter udsendte en bog: »Ord og skrift«, et bidrag til opklaring af Grundtvigs kirkelige (og folkelige) anskuelse, der unægtelig har sin hovedhjørneste i den påstand han gjorde om ordets, det levende, det lydelige

ords ævne til at forplante åndeligt liv, mens dette var en umulighed for al skrift, selv den aller bedste. Så fulgte i 1916 »Et Livssyn« med forsøg på en samlet fremstilling af mit syn på de spørgsmål, hvorom jeg tid efter anden havde været i kamp. Bæge disse skrifter er blevet udmærket modtagne. Jeg supplerede den sidste med et skrift »Johannes Døberen« — ved en misforståelse kaldet således mens meningen var »Døberen Johannes«. Skønt der er dem, som har erklæret denne bog for mit bedste arbejde, vandt den ikke stor udbredelse, vist nok fordi titlen giver forestilling om den som et stykke »teologi«, hvad den slet ikke er.

»Grundtvigs kirkelige gærning« (1921) blev, navnlig når henses til den høje pris der dikteredes af dens trykning i den aller dyreste tid, atter særdeles godt modtaget.

I Askovadressen 1881 blev, særlig foranlediget ved A. Leths indlæg, også optaget en udtalelse om konfirmationen. Da Skat Rørdam angreb den hele adresse i et skrift »De kirkelige frihedskrav«, svarede V. J. Hoff med »Den kirkelige frihedssag«, efter min mening det bedste Hoff har leveret. Han skriver om konfirmationen: »denne handling er af menneskelig oprindelse og ikke nødvendig til salighed, om der end er udtrykt i den en grundtanke af ægte kristelig natur«. Men man »har omgivet den med en mængde flitter og menneskepåfund«, og hvis dette ikke fjernes, »vil menigheden kræve den opgivet«. Den er ikke nogen nødvendig betingelse for at gå til Herrens bord, og den bør kunne skilles både fra overhøring og fra forberedelse. Og, skriver Hoff, »det kan være fuldkommen kristelig forsvarligt, om nogen af en eller anden grund ikke vil gå ind på den eller føre sine børn til den«.

Da jeg et par år efter fik at gøre med konfirmation og pintes af de gruelige skævheder der var ved det hele, begyndte jeg snart at angribe den i prækener, især på konfirmationsdagene, talte med konfirmanderne derom og holdt

møde med deres forældre om sagen. Lidt efter lidt har kampen båret frugt her. Nu er det kun den mindste part af dem der går til »forberedelse«, som lader sig konfirmere. Men tid efter anden kommer så en og så en og vil deltage i nadveren, og hvis de ønsker det, giver jeg dem i al stilfærdighed ved bordet en særlig velsignelse, der skal forvisse dem om, at de har ret og adgang dær. — Af mine egne børn er kun min datter konfirmeret, ingen af de 3 sønner.

Efter Askovmødet kom sagen ikke til offentlig behandling, før jeg drog den frem i en artikel i Tid. Str.¹⁾, gengivelse af en præken, og da ikke en røst lod sig høre om sagen, indrykkede jeg på ny en art.²⁾, hvor jeg drog Hoff's udtalelser frem, da man mulig vilde lytte mere til ham end til mig. Jeg spurgte om virkelig disse gode og stærke ord, han udtalte for 12 år siden, var talt helt forgæves. Var der virkelig ikke én, som vilde tage til orde mod denne ganske utålelige slendrian? Man hørte intet til at præster gjorde modstand mod at gøre den gerning. De vedligeholder altså roligt den herskende forestilling: Når børnene efter at have »gået til præst« på konfirmationsdagen triner frem på kirkegulvet, kommer de som dem der har givet Gud deres hjærter og agter at blive hos ham alle deres livs dage. Og ud fra kirken går de som fuldmyndige bekændende kristne, der har overtaget deres kristelige liv helt på eget ansvar. Præsterne må dog først og fremmest rejse sig mod denne humbug. Forældrene vil kun i ringe grad have magt til at gøre indsigelse mod, hvad deres egen præst og næsten alle andre præster synes at anse som noget smukt og gavnligt, da de fortsætter uden knurren. Og børnene! de indsuger tidligt den forestilling, at når de bliver 14 år, skal der gøres noget ved dem som kaldes »konfirmeres«, og det giver smukke klæder, gaver og fest, så det er helt udmærket at se frem imod. Da min ældste søn var en 4—5 år, kom en skrædder til os for at sy. Han kom kørende med en hest som var 14 år, og da Christian havde været ude at se på den, kom han ind og

spurgte: er Søren Jessens hest konfirmeret? Så tidligt var altså han på det rene med sagen. Hesten kunde for den sags skyld da også lige så godt være konfirmeret som de fleste konfirmerede. For det gælder jo om de aller fleste, at når de har fået religionsundervisning i skolen — denne forfærdelige opfindelse — har gået til præst og er blevet konfirmerede, så er dermed »religionen«s rolle udspillet i deres liv, så der skal helt besynderligt held til, for at den atter får noget at sige. Det hele kirkeliv lider langt mindre skade af »fritænkerne« end af den uhyre skare ligegyldige, der i virkeligheden giver det religiøse en god dag, men dog i kraft af religionsundervisning og konfirmation anser sig som hørende kirken til.

Jeg har anbefalet forældrene i stedet at gøre en fest for deres barn, når det fylder 14 år, med gaver og alt sligt som fortryller børnenes sans m. h. t. konfirmationen, men at lade alt religiøst være dette uvedkommende. Dog, konfirmationen som det onde den er nu, har sat sig så fast, som om den havde 2000 og ikke blot 200 år på bagen. Den appellerer alt for sikkert til det overfladiske føleri og den pjattede gudelighed, så der skal sikkert menneskealdere til at be-sejre den.

I 1899 kom dog endelig nogle indlæg i Hskbl. — og så et meget pågående af mig¹⁾ — og i 1900 i D. Ktd. Og i det sidste år satte myndighederne sig i bevægelse. Ministeriet indstillede og kongen bifaldt, at spørgsmålene ændredes således: i stedet for: Forsager du af ganske hjærte, tror du af ganske hjærte, skulde nu spørges: Forsager du, tror du? I stedet for: vil du blive udi sådan din dåbspagt til din sidste salige ende, skulde nu spørges: er det din vilje at blive i denne dåbspagt osv.?

Det var jo kun små ændringer i formen, som skulde træde i kraft ved konfirmationen foråret 1901. Men det var dog en begyndelse til at komme bort fra den fuldstændige sløvhed, og tid efter anden er der sket yderligere ændringer til det bedre. Men selve uvæsenet er der ikke i mindste måde rådet bod på.

Jeg kom i anledning af de første to artikler til at veksle breve med Otto Møller. I sit første brev kom han lidt ind på den strid jeg netop da førte med Monrad,*) og han skriver: »I grunden holder jeg vel med Dem, ti jeg ynder ikke Monrads (og Th. Rørdams) grundtvigianisme«. Og han slutter: »om jeg også af og til er gal på Dem . . så bevarer jeg Dem dog altid i kærlig erindring«. Men om selve spørgsmålet udtaler han: »jeg kan forstå Deres klager, kan heri sympatisere med Dem. Jeg ønsker aldersgrænsen for konfirmationen hævet jo før jo heller. Det står de unge frit for at blive fra konfirmationen, og det er ret at det er så.«

Men det munder dog ud i: »Vi skal ikke hjælpe til med at holde børnene derfra, det kom vi bitterligt til at fortryde. En opvoxende slægt som ikke er konfirmeret og ikke hjulpet med til alters vil blive en slem slægt at finde. Vi kan sagtens jage de unge fra os, men det er ikke lige så let at få dem listet til os igen«.

Hvor mange mon vi da har af dem, som nu gennem de mange år alle er blevet konfirmerede og hjulpet til alters? Hvor mange kommer der til det sidste sted mere end den ene gang!

O. M. har dog egenlig levet i den tankegang at alle i et land skal være kristne. Han forstår derfor ikke at se sagen fra det synspunkt: lad os dog virke alt hvad vi kan til at gøre det lysende klart, at ingen skal tvinges eller »listes« til kristendommen, men at forholdet til den må være den frieste sag af verden. Så længe vi bliver ved at konfirmere og »hjulpe til alters« så godt som alle, uden at gøre mindste indsigtelse derimod, bliver dette slet ikke forstået.

D. 29de maj 1895 skriver O. M. til Skat Rørdam¹⁾ om mig: »Efter at han nu helt har afskaffet konfirmationsforberedelse, vilde jeg ikke råde til at anerkænde ham som valgmenighedspræst«.

Verden er unægtelig noget vanskelig at klare sig i. Her kommer en mand, der dog skal ses som en af de »alvor-

*) Se s. 274—75.

lige«, og som vist ser sig selv som bundalvorlig i modsætning til os andre »dristige fyre«, og bringer et rygte til torvs, som er grebet ganske ud af luften. Jeg kan have udtalt, at jeg var forpint af forberedelsen, fordi den førte til konfirmation, og fordi jeg er så dårlig skikket til at tale til børn, meget hellere vil tale til voksne. Jeg kan have sagt, at jeg fandt 14 års alderen uheldig, især for drengene. Dette laves så om af rygtet, og uden undersøgelse om det er sandt, expederes det til en mand som mer end nogen anden vil få indflydelse på spørgsmålet om anerkendelse!

Halvandet år efter havde O. M. glæmt dette og skrev til S. R., uden at berigtige det forebragte rygte: »Jeg billiger at Brücker har fået anerkendelse, men da han er den samme han altid har været, så burde den aldrig været ham nægtet.«¹⁾

Den 4de febr. 1897 skriver far i dagbogen: »Jeg tror med rette, at den opdragelsesmetode, der bruges over for børnene (mine) har havt megen indflydelse på at vække deres åndsævner.«

Om sommeren samme år var far som sædvanlig en tid i Ågård, og jeg kunde nok mærke, at han nu begyndte at ældes. Jeg tænkte mig dog ikke, at det var sidste besøg. Kort efter at han var rejst fik jeg da også et par muntre breve fra ham. I det ene gjorde han meget morsomt løjer med, at han fra mig har modtaget et par handsker, som bægge er til højre hånd og af forskellig størrelse og farve, mens jeg dog beder ham om at købe et par mage til dem.

Men efter nytår faldt han kændeligt af. I febr. skrev min søster, at hans huslæge frygtede for en begyndende hjærneblødhed. Han kunde blive uklar, havde således en nat forladt sin seng, taget sin slobrok i stedet for underbenklæderne, fået benene stukket i ærmerne og i denne mundering givet sig til at vandre om i stuerne. Den frygtede sygdom kom dog ikke til noget videre udbrud. Han blev klar nok igen, men det gik op og ned med hans tilstand, mest ned.

D. 3dje april Palmesøndag skrev min søster et brev der frembød så truende udsigter, at jeg strax traf mine forholdsregler, fik Jakob Knudsen til at præke skærtorsdag og langfredag og prof. la Cour påskedag. Og efter om tirsdagen at have afgivet min stæmme ved folketingsvalget, rejste jeg til København. Det var tydeligt, at døden snart vilde komme, men fars stærke natur gjorde dog al den modstand den kunde. Påskent sad min søster og jeg hele tiden hos ham, han ænsede os ikke men lå rart stille og fredeligt, indtil døden påskemorgen, hans 81de årsdag fik fuldbyrdet sit værk. Det er tungt at se den sidste af dem man har kendt sit hele liv og skylder så usigelig meget, glide bort fra en.

Min søster og jeg kunde dog, trods sorgen, ikke lade være at beundre: Far havde i munden hver eneste en af sine tænder, alle uangrebne og stærke.

D. 16de blev han, ligesom mor, begravet fra valgmenighedskirken. Ved denne lejlighed var det sidste gang jeg vexlede ord med Jungersen, som for øvrigt var elskværdig og venlig.

XX.

Året 1898 gik som nævnt umådelig fredeligt — lige til slutningen omtrent nåedes.

D. 11. dabr. bragte Dsk. Ktd. »Opfordring til oprettelse af »Kirkeligt samfund af 1898«. Denne var undertegnet med 14 navne, hvoraf jeg nævner: P. la Cour, Hoff, Jungersen, Monrad, Nørregård, Karl Povlsen, L. Schrøder.

Det var en »henvendelse til vor vennekreds landet over« om at begynde »et ordnet kirkeligt fællesarbejde«.

Henvendelsen blev ikke sendt til Hskbl., trods det havde mange læsere, der tilhørte »vor vennekreds«, men den blev naturligvis aftrykt deri (d. 16de).

Konrad Jørgensen var vedblivende Hskbl.'s udgiver men havde for et par år siden afgivet stillingen som dets redaktør til sin broder Severins søn *Karl Jørgensen*. Fra denne fik jeg anmodning — men også i Konrads navn — om at udtale mig angående det påtænkte samfund. Da man havde udbedt sig indmeldelserne i samfundet inden årets udgang, og det altså hastede, hvis folk skulde få lejlighed til at tænke sig om før de fulgte opfordringen, vilde mit indlæg blive trykt i tillægget til julenummeret.

Jeg fulgte denne anmodning med glæde og fik i rette tid skrevet en artikel »Spørgsmål«, og jeg sendte den også til D. Ktd., hvor den dog blev nægtet optagelse »af redaktionelle hensyn«.

Jeg stillede spørgsmål om hvad dog meningen var med dette samfund, ti det var unægtelig meget vanskeligt at forstå af »opfordringen«. De 14 — hvoraf de 13 var mænd og den ene kvinde — trådte frem med »forslag« om at danne et

samfund. Men dette endnu ikke dannede samfund havde allerede en bestyrelse — de 14 —, og det nævntes udtrykkeligt, at bestyrelsen »supplerede sig selv«. Der var allerede antaget »en lønnet forretningsfører«, og det bebudedes at 15de jan. vilde der udkomme første nr. af et månedsblad, der skulde »indeholde beretning om arbejdets gang« — af det endnu ikke dannede samfund.

Det udtaltes, at samfundet er ikke en »ny foredragsforening«, ingen »ny missionsforening«, nej, »noget andet og mere«. Og dog tilbød man »at ordne større møder og give anvisning på ordførere«, at ville »virke for afholdelse af møder i præstegårdene eller hjemmene med opbyggelige og oplysende foredrag, oplæsning, samtale, sang osv.«

»Der tilstræbes et større kirkeligt sammenhold og samarbejde, så man kan mærke samfundslivets bærende kraft«. Man vilde »tage kampen op med de nedbrydende kræfter og løfte korsets banner så højt at det kan ses og kændes«, og det ganske særligt *i hovedstaden*. Man ønskede »en stærkere udfoldelse af alle gode kræfter«, man vilde stå »bekænnende og vidnende« inden for den danske kirke«, »over for alle de ødelæggende og sjælefordærvende magter der arbejder i vore dage«.

Til at fremme alle disse formål — der var meget mere specialiserede end her er nævnt — »søges der landet over dannet krese af kirkeligsindede mænd og kvinder« (dog altså kun sådanne der regnede sig som grundtvigianere — »vor vennekres«).

Det var grundtvigianerne der skulde »organiseres«. Jeg havde allerede ved mødet i Odense 1889*) talt imod organisation, under varm tilslutning af Teilmann og Sveistrup. Og jeg kunde heller ikke nu se andet, end at den påtænkte organisation, selv om indbyderne vilde gøre den til noget meget lidt, vilde svække den grundtvigske indflydelse i vort folk. Man vilde ved dette samfund få dannet et båsesystem.

*) Se s. 206.

Man kaldte jo ad »vor vennekres« (altså underskrivernes) man gik uden om Hskbl. eller vel altså uden om dem, der særlig prægede dette blad. Fik man da magt som man havde agt, da drev man grundtvigianere af en vis støbning ind i samme bås og vilde dærved i ikke ringe grad afskære forbindelsen med dem, der havde andet syn og tankegang.

Og endnu mere farligt og fordærveligt vilde det påtænkte samfund blive, idet man udtrykkelig i § 1 erklærede, at man »vilde virke til kristenlivets vækkelse og dets væxt og oplysning på dåbspagtens grund«. Ti der *er* et samfund dannet på den grund: den kristne menighed, og der kan ikke dannes et andet, uden at den største forvirring må blive følgen. Menigheden er »almindelig« d. v. s. kalder ad alle og omfatter alle, som den vinder for sin dåb og tro, dette samfund kalder kun ad grundtvigianere og det endda kun af en bestemt slags.

For mine øjne var planen med dette samfund en frugt af to strømninger i den grundtvigske lejr gennem de to sidste tiår:

1) Tilbøjeligheden til at søge forbindelse med indre mission,*) idet man var kommet til at nære en vis beundring for dens arbejdsmåde og resultater, og samtidig stor frygt for al påvirkning fra ikke-kristne retninger. — Kr. Dagbl. hilste da også foretagendet velkommen med fgd. talende ord:¹⁾ det håber, at »samfundet ikke under en organisations brede kappe vil skjule sådanne prædikant-elementer, der i iver for »kristelig oplysning« lader *uomvendte* mennesker sove dødens søvn, eller sådanne, der kæmper imod det indremissionske kirkeliv, der ved Guds nåde går sejrende frem i Danmark. Nej, det håber, at det tvert imod betyder en udskillelse af disse omtalte elementer, der kun låner »menneskelighed« og »folkelighed« fra Grundtvig men i øvrigt ikke har hans ånd«. Og i en artikel et par dage efter siger bladet:²⁾ alt afhænger af, om »der sættes *skel* inden for grundtvigianismen, og om så vel lederne som tjænerne vil stå i

*) Jvfr. s. 123.

sandt venskabsforhold til den levende menighed af anden farve. Vi ønsker at K. S. af 98 må få lykke fra *Herren* til at gøre en stor og god gærning i vort folk«.

Til denne hilsen havde bestyrelsen af K. S. ikke et ord.

2) De ikke få udtryk man havde set for at Grundtvigs »kirkelige anskuelse« gjordes til et dogme, mens man i samme grad glæmte at arbejde med, »fortsætte« hvad han dæri havde givet.

Mine spørgsmål blev da i virkeligheden, og de skulde også være det, et hvast angreb på foretagendet. Og der er ingen tvivl om at det virkede. Rundt om i landet havde man strax man så opfordringen, været rede til at gå med, men da man havde læst mit indlæg, opsteg adskillig betænkelighed, og samfundet fik ikke nær den tilgang man havde gjort regning på og også, om ikke angrebet var kommet, utvivlsomt havde fået.

Selv i København glippede det. Monrad skrev i 1ste nr. af samfundets blad: »De 8 præster« — 4 af dem sad ikke i bestyrelsen men havde givet samfundet tilslutning — »er videst kendt i de kbhvske menigheder«. Efter bladets opgørelse, da tre kvart år var gået, havde samfundet kun 660 medlemmer i København.

Naturligvis smagte dette ikke de fjorten. Dette vanheld kom ganske uventet, og det skyldtes oven i købet — mig!

Hoff, som bestyrelsen havde valgt til formand, skrev¹⁾ meget behersket, men hans uvilje var alligevel såre tydelig.

Men Monrad tabte ganske holdet på sig selv. I en art. i D. Ktd.²⁾ »En raptus« skrev han bl. a.: »Sandelig, han (jeg) er ikke et smittet hospitalslem« — jeg havde anmærket at alle medlemmer af styrelsen var til års — »men en farende lystig svend, lige glad når han slår bag ud, fordi han ikke vil lade sig hovmesterere af det ny testament, eller når han i åndelig overlegenhed farer til for at foretage en opsigtsvækkende og anstødelig ægtevielse. Jo, han forstår at vende op og ned på tingene, han den store endevender! — Men det er

derfor han ikke kan lide den slags mennesker som har stiftet »Kirkeligt samfund« — det er fordi de ingen sinde har tiljublet ham bifald, når han fór hujende gennem gaderne for at knalde ruderne ind hos skikkelige folk«.

Et par uger efter skrev han:¹⁾ »bortset fra det bekendte angreb fra en enkelt skribents side, som efter sin sædvane er faldet os andre i ryggen med knivstik og ondsindede ord, beregnede på at stille os, der dog skal gå under navn af at være hans venner og meningsfæller, i gabestokken hos kristendommens modstandere«

I samme artikel forklarer han om den mærkelige måde at blive bestyrelse på: »vi betragter os både fra begyndelsen og vedblivende kun som fjorten flagstænger, rejst på forskellige steder af Danmarks moderlige jord. Ønsker man os afløst af andre fjorten eller otte og tyve stænger, kan man uden hinder få sit ønske opfyldt — når kun flagdugen bliver den samme«. »Den retning og farve der er angivet ved de oprindelige indbyderes navne, må bevares i styrelsen af det hele foretagende. Derfor bestæmmelsen om, at bestyrelsen supplerer sig selv.«

Og som det her helt tydeligt er sagt, at det påtænkte samfund er kun for en vis »retning og farve«, således siger Hoff det samme: »At alle såkaldte grundtvigianere i landet skulde synes om planen og slutte sig til samfundet, er aldrig faldet os ind«. Hvis styrelsen ikke var indsat forud og ikke skulde supplere sig selv, da, forklarer H., »kunde det tænkes, at det ellers blev *uden for stående* der dannede den«.

M. Pontoppidan skrev:²⁾ »så godt som alle ordførere for K. S. har været enige om at tilkændegive, at de brød sig slet ikke om at få Brücker med. Chr. Møller (den senere biskop) siger f. ex.: »har vi noget imod ham (Br.) så er det sandelig ikke det, at han ikke har villet være med«. Men den budstikke der ikke er beregnet på at samle Br. og hans fløj, er ikke grundtvigianismens.« »Det er ikke det store flyvende banner der udfoldes«. M. P. tror da ikke »foreningen vil blive noget kirkehistorisk fænomen«.

Mærkelig uklarhed har der hos bestyrelsen været over, hvad den vilde. Læser man »opfordringen«, tror jeg det er umuligt for nogen at undgå indtrykket af en meget stor virksomhed som foreningens formål. Hoff forsikrer det er kun en ganske *lille*. Og prof. la Cour skildrer samfundet¹⁾ som en foredragsforening i noget større stil, medens han dog selv har underskrevet: »vi tilsigter noget andet og mere end en ny foredragsforening«.

Gamle pastor Leth, der havde bosat sig i Kbhvn. skrev også meget skarpt imod mig: »Enten må man briste i latter eller briste af harme over denne anklage; jeg foretrækker det første.«²⁾ Men jeg sendte ham et brev, hvori jeg bl. a. kunde fortælle ham, at den fuldtro og ansete norske grundtvigianer *Wexelsen* billigede fuldt ud, hvad jeg skrev, og beklagede at Hoff skulde findes dær. Og herpå svarede han såre venligt og sagde, at han stod »afventende«, havde »tillid til personerne« men var »usympatetisk over for sagen«. Og en 14 dages tid efter: »Jeg er ikke kommet K. S. nærmere«.

H. Begtrup skrev til mig, at han bidrog til samfundet men havde nægtet at gå ind i bestyrelsen. Og ved et møde på Frederiksborg højskole udtalte han sig bestemt imod dette forsøg på at »organisere« grundtvigianerne — »ti dette er alligevel meningen« — det var da også »heldigvis en umulighed« — at det kun havde samlet 1200 fra hele landet, viste det — og hvis det »skulde vise sig muligt vilde det være en ulykke«³⁾ fordi (som han skrev til mig at han havde svaret Jungersen, da han blev opfordret til at tage sæde i bestyrelsen): »man vilde komme til at organisere tvers igennem vennekresen og bortskære den halvpert, der har ungdommens fortrin«. Og skulde det lykkes »at samle alle Grundtvigs venner i én forening, vilde man afbryde livsudviklingen«.

Helge Hostrup takkede mig for min modstand mod »at lade os trække i uniform« — »jeg slog søm i hvert ord De skrev«. »Det er storartet som De klart og godt hævder vor personlige frihed og ret til at være forskellige«.

V. Malling skrev et dygtigt indlæg¹⁾ og angreb bl. a. Monrads »gemytlige løjer« i »En Raptus«. »Pastor Monrad er naturligvis en mand med besindighed i valget af sine våben og en mand med finfølelse; men han lader sig sandelig ikke hovmestere deraf«. Han kalder mit indlæg »sagligt om end skarpt«, men styrelsens medlemmer har ikke givet andet end »en afvisning«. Samfundet har i det hele »forsvaret sig på en ynkelig måde«.

Jakob Appel tog, mildt sagt, noget køligt på historien.²⁾ Han fandt at udtrykkene i grundbestemmelserne »spændte over *alt* men sagde grumme *lidt*«. Han mente foreningens egenlige formål var »at skaffe penge til kirkelige formål«, og til det kunde organisation være god men ikke til afholdelse af møder.

Pastor M. A. S. Lund skrev i selveste D. Ktd.:³⁾ »Brücker skriver fra leveren og får adskilligt sagt højt, som andre hvisker om. Og hvad angår K. S., »véd jeg der var mange, også mennesker med kristelig alvor, der fandt at B. havde fået noget sagt, som skulde siges«.

På et møde i Odense, som samfundet afholdt, tog valgmenighedspræst Carl Koch ordet og sagde bl. a., at kresinddeling og fast organisation af åndelige kræfter tiltalte ham ikke, og han fandt det var en berettiget indvending, når man hævdede at bestyrelsen var for ensidig konservativt sammensat. Han sagde: »Lav programmet om og slå det ydre apparat i stykker!«

Skat Rørdam skrev til O. Møller:⁴⁾ »Brücker har unægtelig nogen ret deri, at det kan se noget ejendommeligt ud, at bestyrelsen har dannet sig selv«, og O. M. svarer:⁵⁾ »Br. har ret i at det er en forvirret skrivelse der er udsendt for at kalde sammen til samfundet.«

Det ses af alt dette, at der dog var adskillige også mere betydende mennesker, som gav mig ret i mer eller mindre af mit angreb, og set på den baggrund bliver det endnu mærkeligere, at Monrad kunde få sig til at tale om, at jeg var

»faldet dem i ryggen med knivstik« — et offentlig fremsat angreb!

J. Borup var særlig glad over, at jeg i en af mine artikler om sagen¹⁾ havde fremhævet, at man ikke kan sætte ind i et program, hvad der danner den skjulte forudsætning mellem dem der tænker ens i religiøs henseende — fællesskabet om dåbspagten. Eller som Jakob Knudsen sagde: »man må ikke gøre kristnes hjærteløsen til et indregistreret firmamærke«.

Jakob Knudsen var i det hele fuldt enig med mig. Han skrev til mig: »To gange har jeg hørt udtale: »det er jo tydeligt, Brücker selv vilde have været i den bestyrelse, og nu er han gal, fordi de ikke har taget ham med«. — Bægge gange var det mennesker som anser sig selv for meget pæne folk«.

Det lykkedes ikke at slå »K. S. af 98« ihjel. Det eksisterer endnu. Men det blev stærkt lammet. Det blev tvunget til, ikke på programmet, men i virkeligheden at stryge alle sine store ord. Der er ingen som tænker på dem nu, ja de fleste af samfundets medlemmer aner ikke de fandtes på de fjortens program. Det er nu »en foredragsforening i større stil«, det udgiver et blad og nogle skrifter.

Men man ser heldigvis intet til at samfundet forsøger på at »løfte korsets banner i kampen med de nedbrydende kræfter i hovedstaden«. Eller til den »stærkere udfoldelse af alle gode kræfter over for alle de ødelæggende og sjælefordærvende magter«.

Til at modvirke den fordærvelse der nys gav sig så frygteligt til kende i Damhusmordsagen, skal der sikkert også noget helt andet end 14 flagstænger og nogle mennesker, der flokker sig om dem for to kroner årligt. Og hvis det mere er den åndelige end moralske fordærvelse man tænkte på, hvis det med andre ord er sådan noget som »Politiken« man mente, så synes da samfundet heller ikke dær at have været heldigt i sine bestræbelser. Politiken trives åbenbart så godt som nogen sinde. Jeg tror den grimme økonomiske

kamp man førte mod bladet for nogle år siden, gjorde det megen mere fortræd, end arrangering af »opbyggelige og oplysende foredrag, oplæsning, samtale, sang osv. i præstegårde og andre hjem.«

Imidlertid var jeg blevet inddraget i noget andet. *Zacharias Nielsen* havde udgivet en roman: »Den store magt«, *Malling* omtrent samtidig et skuespil: »Bodil«. Jeg anmeldte disse to bøger i Hskbl.¹⁾

De behandlede samme æmne: Er et ægteskab opløseligt, og kan den ene part gifte sig igen? Eller spørgsmålet stilles vel nærmere sådan: kan et menneske løse sit ægteskab *for at* blive gift med en anden? *Z. N.* begrænsede det yderligere således: Kan *en kristen* lade sig skille *for at* gifte sig igen? og han svarede afgjort nej! På grundlag af slet og ret dogmatisk bibeltro.

Mallings, skønt vel nok at kalde et ret svagt arbejde, stod dog umådelig højere end hint.

Lic. *J. P. Bang* (den senere prof. i teologi, angreb²⁾ min anmeldelse af disse to bøger omtrent i samme tone, som *Monrad* havde anslået over for mig. *Z. N.* kom også med en stærk indsigelse.³⁾ Jeg svarede ham ganske kort⁴⁾ og gav i slutningen blot en bemærkning til *Bang* — jeg syntes ikke forhandlingen kunde fortsættes på frugtbar måde med den krænkede forfatter, eller med en mand der havde føjet sine ord som *Bang*.

Jeg havde da også nok mellem hænderne. Jeg var blevet indbudt til at tale ved et møde i Kbhvn., hvor også *Begtrup* skulde tale. Det afholdtes 26de april i den store sal i See-kamps lokale. Salen var stuvende fuld, man havde troet at *K. S.* af 98 skulde behandles. Selve *Monrad* var til stede, og han gav et par bemærkninger om mødet i sit blad.⁵⁾ *Brückers* foredrag »var velformet og forsigtigt men holdt i stor og vel kendt almindelighed«. *Begtrup* — der vel også

var uden for nåde, på grund af sin stilling til samfundet — blev omtalt som »vor ordsnilde« Odyssevs men »var ved denne lejlighed ikke synderlig fiffig. Dog fik han udtalt at »Brücker havde udviklet Grundtvigs tankegang klarere end nogen anden her i landet, og at det vilde være ønskeligt, om denne mand som har sin styrke i det psykologiske, kunde blive hørt oftere i hovedstaden«. — Hermed var formodentlig det sagt som ved denne lejlighed skulde siges«.

Og Monrad vedblev med sine voldsomme udfald mod mig i sit blad. Han indrettede ligefrem en rubrik, som han kaldte »Brückeriana« og nyttede den på en sådan måde, så Morten Pontoppidan bemærkede:¹⁾ »når man hører noget slemt om Brücker, kan man få det optaget i Dsk. Ktd.« M. havde nemlig i hin rubrik givet plads for en opsats af præsten *H. Engberg*,²⁾ der berettede hvor lunde han havde »truffet en gammel bonde, der græd øver, at han i en tale havde hørt mig gøre forestillingen om, at Gud skulde bøn-høre ydmyge begæring om legemlige ting, latterlig (N). En anden forsikrede bedrøvet, at han havde hørt mig gøre løjer med tanken om et gensyn for kristne i himlen (!). En tredje havde hørt mig tale om at det kristeligt var så sundt, når man fandt sig blandt megen udvortes gudelighed, da at komme med en kraftig ed.« — Der var lidt sandt i det sidste, det andet var det rene vås. Jeg svarede da heller ikke på det, men privat skrev jeg til forfatteren: »artiklens eneste betydning vil være frembringelsen af en almindelig undren over, at Monrad har bekvemmet sig til at optage sligt fruentimmer-sludder«.

I ugen efter referatet af mødet i Kbhvn. skrev Monrad igen. Begtrup havde sagt ved mødets slutning, at »hvem der havde ventet spektakler eller nedslagtinger burde nu gå hjem og skamme sig.« »Denne ytring vilde være træffende«, skrev M.,³⁾ »hvis B. . . aldrig forhen var optrådt i slagterfaget. . .

Og som for at minde om, at han ikke har fortaget den rødstrubede skjorte og de opsmøgede ærmer, har B. sørget

for samtidig med sit pæne og gode foredrag at få indrykket en artikel i Hskbl.«

Og nu uddrager M. nogle ting af denne artikel¹⁾ og præsenterer dem udrevet af sammenhængen for sine undrende læsere.

På grund af disse stadige overfald, fik jeg lyst til som »en kuriositet« at minde Monrad om nogle gode ord, han i D. Ktd. havde skrevet om mig.

Jeg havde ikke det pågældende nr. af D. Ktd. ved hånden og skrev da: »jeg er vis på, Monrad vil vedgå, at meningen var denne: Det er nok muligt at sådanne folk som Brücker gavner liyet i folkekirken mer end sådanne folk som jeg (Monrad)«. ²⁾

I D. Ktd.³⁾ svarede M.: »hvad B. anfører er en fejltagelse. Jeg ytrede den gang, at han i *følge sin position havde betingelser**) for at kunne gavne folkekirken mere end mange almindelige statspræster. Efter min overbevisning har B. ikke benyttet de ham givne betingelser.«

Senere fik jeg fat på nummeret af D. Ktd.⁴⁾ og kunde da oplyse: Monrad skrev: »Det vilde være heldigt, om man vilde undlade at anvende folkekirkelig lynch-justits mod en ung tidlig navnkundig kapellan (V. Brücker), som ganske vist har skrevet meget man både for verdens skyld og for hans egen skyld måtte ønske uskrevet, men som ikke desto mindre turde have *betingelser i sig**) til at gavne folkekirken langt mere end ti af os andre mere uskadelige teologiske klokkefår«. — Min i Monrads øjne så betydningsfulde »position« den gang var: personel kapellan, der lige skulde til at gå af.

Monrad optog ikke denne berigtigelse men begyndte noget senere et ganske umotiveret overfald på Hskbl. og dets udgiver.

Monrad finder det ynkværdigt, at »kristen tro og sæd ikke skal finde et sikkert og altid vågent forsvar i det blad! ... Der tales i det om disse ting af lunkenhed og til lunkenhed«.

¹⁾ Udhævet af mig.

Bladet har »i årenes løb havt en slappende og sløvende indflydelse på de grundtvigske menighedskreise«. Og M. »skulde gjerne skrive dets indflydelse i disse krese sønder og sammen, om han formåede det«. Og han mener at »sådanne præster, som har selvagtelse og agtelse for egen gærning, ikke skulde indlade sig på at skrive i et blad af den beskaffenhed«.¹)

Konrad Jørgensen bed godt fra sig i polemiken, men hvad den sidste salve angik, kunde han jo ikke så godt føre sin sag. Men jeg som gammel og stadig præsteskribent i bladet måtte have ret til at svare på denne grove henstilling. Jeg²) rettede et skarpt angreb på D. Ktd., påviste at det var i virkeligheden et ubetydeligt blad, og at den grundtvigske lejr havde været ilde stillet, om den kun havde havt dette organ for drøftelsen af moralske og religiøse spørgsmål. Monrad kunde mulig være vel tilfreds, om hans meninger blev anset som de eneste rette kristelige og grundtvigske, vi andre ikke. Dette forsøg på at byde præsterne, hvor de måtte og ikke måtte skrive, hvis ikke han skulde udøse sin foragt over dem, afslørede Monrads indbildning om at kunne være kirkelig og moralsk overdommer.

XXI.

Nu rejste sig imod mig en ny storm, den værste vel, jeg har været ude for.

Det var i sptbr. 99 Jakob Knudsen udgav »Den gamle præst«. Jeg som i forvejen kændte bogen og vidste, hvilken forargelse den vilde vække, tog mig på at anmælde den i Hsklbl.¹⁾ Jeg bad læserne bedømme den literært og ikke gøre forfatteren ansvarlig for præsten Castbjergs meninger. Men selv gjorde jeg i anmeldelsen hans meninger til mine, dels fordi de virkelig var mine, men dels fordi jeg vilde forsøge i nogen måde at lede forbitrelsen fra J. K.'s hoved, hvis foredragsvirksomhed og dermed mulighed for at leve let kunde lide stort afbræk, om han blev gjort ansvarlig for Castbjergs udtalelser og handlinger.

Jeg gav da helt ud C. ret til at få grev Trolle til at lyve ang. drabet af Magnus, ret til at tage på sig ansvaret for grevens selvmord og ret til at hjælpe ham til at nyde nadveren forinden. Og så gav jeg læserne nogle sætninger, som de, hvad jeg forudså, stejlede over: Man kan (skal) synde i Jesu navn, f. ex. drikke sig en rus i Jesu navn. Gud må hjælpe en med det onde man gør.

Ganske vist, når man havde »Den gamle præst« for sig, syntes det mig ikke svært at forstå meningen, medens det uden dette kunde tage sig sælsomt nok ud. Hvis Jesus hjælper en til Gud, da har det menneske, det er sket med, samfund med Gud i Jesu navn — og dette er jo utvivlsomt meningen med kristendom, at et sådant samfund skal komme i stand — der er oprettet et livsforhold til Gud, ikke bare for i dag eller i morgen men for hele livet. Men er mennesket

derfor kommet ud af det onde? Nej! det tør ingen påstå, uden de da hylder den lære at det at blive kristen og at blive fuldkommen er ét og det samme.

Gør man ikke det, da må det altså være sådan: den kristne er ikke fri for det onde, ikke fri for synd. Men da kommer det spørgsmål: skal den kristne hver gang han synder gå bort fra Gud, ud af sit samfund med Gud i Jesu navn? Skal han stræbe at dølge sig for Gud, forsøge på at snyde og bedrage Gud?

Når den kristne ikke kan lade være at synde, på ingen måde er fuldkommen, og på den anden side det kristelige er at stole på og give sig hen i forholdet til Gud i Jesu navn, da ser jeg ikke hvorledes man skal komme uden om, at den kristne skal og må synde i Jesu navn. Enten dette, eller den kristne må søge at slippe ud af forholdet til Gud, for at være fri af ham idet han begår synden, og det må jo føre til, ja er i sig selv, at han søger at narre Gud, gæmme sig for ham.

Det må, synes da jeg, gælde om, midt i det onde som endnu følger den kristne, at stole på: Gud bryder derfor ikke sit forhold til mig, jeg er og bliver hans barn, så længe jeg ikke selv siger mig løs fra det; Guds tilsagn om mine synders forladelse er noget virkeligt, som jeg altid har lov at stole på, hvile i. Hvis jeg søgte at narre ham, vilde gæmme mig for ham, så snart synden er over mig, da vilde det først for alvor gå mig ilde. Synden i Jesu navn er på en måde ikke synd, fordi tilliden til Guds kærlighed bliver, så Gud er med en midt i synden, mens den egentlige synd er at være borte fra Gud — »alt hvad der ikke er af tro er synd« — fordi så er der ingen tillid til ham, tro på ham.

Det er kun ud fra et afgjort tillidsforhold til Gud mennesket kan få klarhed over, hvad det kan gøre og ikke gøre. Grænsen er sat af netop den ene ting, at mennesket ikke vil være fri af Gud. Derimod kan grænsen slet ikke sættes ved dette eller hint bestæmte, som mennesker har vedtaget at kalde forfærdeligt.

De som angreb mig for mine udtalelser, sagde f. ex.: det kristelige må dog være etisk bestemt. Nej, dette nægter jeg afgjort: Kristne kan ikke overlade andre at bestemme deres etik, for det vilde sige, at de lod sig drage ind i slavisk lydighed under forskrifter, bud og vedtægter, man behagede at plukke ud af GT og NT, hvor ud af man jo laver, hvad man kalder »kristelig etik«.

Det er muligt for en kristen som Castbjerg ud fra sit forhold til Gud at tale og handle som han gør, at have Gud med sig netop i dette, tale og gøre det i Jesu navn. Derfor er det slet ikke sagt at jeg eller enhver anden kristen formåede det samme. Men det er gennem skildringen af ham vist, hvad det drejer sig om, der er ført et slag mod at gøre kristendommen til moral og tage, hvad man kalder etisk-kristeligt, som målestok for kristenliv. Dette fører altid til en nedsettelse af hvad der er kristendommens egenlige hæmmelighed og væsen: den tillidsfulde stolen på i Jesu navn at være ført til Gud, så der er samfund med ham, så man aldrig falder på at ville snyde og bedrage ham, som er det eneste han ikke kan finde sig i.

Det var hævdelser af disse tanker, som rejste stormen imod mig.

Her svigtede Mallings mig for første gang. Han kom allerede ugen efter min anmeldelse med protestartikel. Jeg havde ikke lov at lyse den gamle præst i kuld og køn som repræsentant for kristendommen; han brugte lomme-prokurator-kneb, sagde M., og var langt ringere end grev Trolle, hedningen, som Castbjerg ikke skulde have lov at forkludre med sin kristendom.¹⁾

I Kr. Dgbl. påkaldte en præst *N. P. Madsen* biskoppens indskriden imod mig. Rundt om i bladene blev der skrevet dundrende modartikler. Allerede d. 6te otbr. holdtes et møde i Kbhvn., hvor man søgte en adresse lavet til at få mig afsat.

En teologisk kandidat lagde for, og efter at han kraftigt havde protesteret, foreslog han afsyngelse af »Op, I kristne,

ruster eder!« Nogle af tilhørerne mindedes herved mødet i Brindsted forsamlingshus. Dernæst talte Jungersen, Harald Holm, der kaldte bogen en beskidt og væmmelig bog, som man ikke kunde være bekendt at læse højt — selv havde han for resten ikke læst den — og endelig Monrad. Men så kom flere yngre og stillede sig på min side, så stærkt så der ikke blev tale om nogen offentlig protest.

Pastor Leth fremdrog i Hskbl.¹⁾ oldkirkens »agnostikere« og middelalderens »Den fri ånds brødre og søstre« og erklærede min »moderne moral« udsprunget af disse gamle længst domfældte kætterier.

Præsten M. A. S. Lund der nød stor anseelse hos det store flertal i den grundtvigske lejr, omtalte²⁾ en ham ukendt præst, der havde tilskrevet ham »at man ikke måtte betragte Brücker som kristen«, og L. tilføjede, idet han dog tog afstand fra denne udtalelse, for egen regning, at i de ting som Brücker forsvarer i sin anmældelse, »får han aldrig kristne med, som er kommet så vidt, at de ikke lader sig drive af enhver strøm.«

Både Leth og Lund havde som nævnt ofte i årenes løb vist mig stor velvilje.

Jeg hørte hvor lunde der var dem, som på ingen måde vilde læse Knudsens bog, andre som aldrig mere vilde læse et ord af hvad jeg skrev. Der var en præst som i en offentlig forsamling bad: »giv os fromme, troende prædikanter, ikke sådanne fyre som Brücker!«

Monrad skrev en artikel.³⁾ D. v. s. han aftrykte et udtog af 4 artikler, som en anonym »klosterbroder« havde skrevet imod mig i Jyllandsposten. Monrad som havde udtalt sin foragt for de anonyme skribenter i Hskbl., hidkaldte, som før nordmanden, nu klosterbroderen. Denne fremstillede mig som »brandesiansk grundtvigianer«. Jeg havde læst Brandes og Politiken og ladet deres indhold gå videre til højskolens og seminariets krese i let grundtvigiansk eller kristeligt opkog. Jeg havde lavet det løjerligste paradox af alle: »man kan udmærket godt være kristen og fritænker

på én gang.« Og for ikke at nægte sig noget, optog Monrad ved samme lejlighed et stykke af en *Søren Hamborg Petersen*. Denne forsikrer, at jeg »i mine artikler om »Den gamle præst« har brugt en sådan spot og hån mod Gud, mod Jesus og den hellige nadver, som forfatteren ikke har set et side-stykke til af nogen gudsfor nægter«. Og han karakteriserer selve den gamle præst som »en gammel gudsbespøtter, der driver ugudelighedskunster«. Og til dette føjede Monrad så nogle §§ og udtalte: »Den som overser de her fremdragne momenter, udsætter sig for at blive benyttet som pyntekone for grove synder og som lasternes opvartende kavaller — hvilke bestillinger åbenbart tildeltes mig.

Efter at »En bekymret moder« i D. Ktd.¹⁾ havde spurgt: »Er der nogen forskel på godt og ondt?« tog lic. J. P. Bang sig på at besvare dette spørgsmål,²⁾ gjorde det, »skønt han kun modstræbende gik ind på hans (mine) åndsprodukter«. Han påstod at ethvert menneske der endnu har bevaret nogen moralsk sans, vilde med væmmelse vende sig fra en sådan tale«. »Er der nogen som leger med de alvorligste ting, turde det være Brücker«.

Selvfølgelig kom også V. Beck frem på arenaen.³⁾ Efter at have omtalt, at jeg i en anmeldelse har »billiget og anbefalet en skandaløs roman, hvori mord og løgn og selvmord fremstilles som god kristendom, hvortil man skal søge kraften i den hellige nadver«, fortæller han at jeg har leveret »den endnu mærkeligere skandaløse oplysning at »Gud er med os i det onde« at vi kan som troende kristne bede ham om at hjælpe os med at synde, ja, at man kan drikke sig en rus i Jesu navn.« Dernæst skriver han med fremhævet tryk: »Sagen er en offentlig folkekirkelig skandale, som der må tages offentlig fat på .. her er forsøg på at stjæle sandheden i Guds ord fra menneskenes hjerter«. »Tier vore bisper til dette, da gør de folkekirken til en omnibus.«

Og senere — i samme nr. hvori han langer ud efter Anton Jensen⁴⁾ — gentager han sine »oplysninger« om hvad jeg har skrevet, »og vi må nødvendigvis slutte at dette

præker denne præst i sin menighed, som står under folkekirkens øvrighed«, og så skriver han: »Dersom jeg prækede dette . . . Gud vil gerne hjælpe eder med at synde, så at I kan være nogle rigtig skønne og elskværdige fuldsnuder . . . da vilde jeg utvivlsomt have fået en »menighed« som havde elsket mig — som man siger det er tilfældet med Brückers — en menighed af drukkenbolte«. Og atter påtaler han at bisperne intet siger!

Jeg måtte ganske ene hugge løs på alle disse modstandere. Jeg skrev 3 artikler i Hskbl. for 1899¹⁾ og ligeledes 3 i det for 1900,²⁾ og så afsluttede jeg striden med en præken om »ugræsset blandt hveden«,³⁾ hvortil J. Knudsen føjede en afhandling over samme text⁴⁾ som han havde forfattet før han læste min præken. Men disse to indlæg kom til at passe smukt sammen. Dog tog J. K. i sit afstand fra mit udtryk: »synde i Jesu navn«, ikke fordi han ikke havde den samme opfattelse — han var ganske enig med mig — men fordi det kunde misforstås, da der almindelig forbindes noget andet med det udtryk end den mening, hvori det her var brugt: ensbetydende med: i samfund med Gud.

Imidlertid havde alle disse råb, og vel især V. Becks om min forvorpenshed indvirket på myndighederne. Præsten *S. Constantin Hansen* bragte i *D. Ktd.*⁵⁾ et forlydende om »at de kirkelige myndigheder har under overvejelse, om det kan gå an, at det kirkelige samkvem med menigheden vedligeholdes. Men det vilde han tage afstand fra«, og Monrad sluttede sig dertil i en efterskrift på følgende elskværdige måde: »det tør anses for utroligt at avtoriteterne på ny skulde gøre B. til genstand for smigrende opmærksomhed, og efter ævne bidrage til at tilbagegive den uheldige dogmatiker noget af den indflydelse, han selv har tilsat.«

Skat Rørdam, som jo vilde få hovedindflydelse på afgørelsen, delte ikke Monrads mening: Han skrev til O. Møller: »det samfund som tåler slig (min) lære har dødsdømt sig

selv, og der bliver derfor ikke andet for end at fratage ham hans anerkendelse som valgmenighedspræst.«¹⁾

O. Møller svarede strax han havde modtaget brevet: »Jeg har haft ærgrelse og sorg over Brückers tåbeligheder, men jeg holder alligevel af ham, da der er noget godt i ham som skulde frelses, om det er muligt. (1) Og bliver han anden gang sat ud af folkekirken, så er han vist tabt og ender i vildskab .. hvordan vil det ende med ham selv og den kres der beundrer ham?«²⁾

Biskop Götzsche kunde naturligvis ikke stå for missionens tryk. Han skrev allerede kort efter min anmeldelse og spurgte, om han havde forstået mig ret: var mine udtalelser i anmeldelsen udtryk for mine egne meninger? Hvis så var, måtte han betegne det som »en bespottelse af det hellige«, som »gudsbespottelig tale«.

Jeg svarede det var mine egne meninger. Og jeg kunde ikke forstå, at Götzsche som før havde sagt, at han havde fået indtryk af mig som en kristen mand, kunde tro, jeg nu pludselig skulde falde på at blive en spotter af Gud og det hellige.

Han ønskede en samtale med mig strax, men jeg henviste til, jeg vilde skrive mere om sagen. Derfor, først da de tidligere nævnte artikler alle var skrevne, fik vi en samtale i Ribe (13de febr.) Jeg søgte at vise ham, at min anskuelse så langt fra, som han påstod, var stridende mod folkekirkens lære, så dette i langt højere grad gjaldt om meget af, hvad der blev sagt fra indre missions side. Og jeg kunde og vilde ikke fravige det mindste af hvad jeg offenkjært havde sagt.

Da indberettede Götzsche sagen til ministeriet. Dette udbad sig en erklæring fra Skat Rørdam. Han var så venlig at sende den til mig, før han indsendte den til ministeriet. Og han ledsagede den med et brev, hvori han bad mig betænke det store ansvar jeg tog mig på ved at skrive sligt. Jeg måtte afgive en uforbeholden genkaldelse, da min anerkendelse ellers utvivlsomt vilde blive mig frataget, men

jeg vilde også derved undgå det langt »værre« at blive mange mennesker til fald.

Da jeg havde svaret ham at derom kunde der ikke være tale, sendte han erklæringen til ministeriet: »der var nogle sandhedsgran i mine udtalelser, men de var blandet med så mange vildfarelser, så de ikke kunde tåles.«

D. 6te april skrev ministeriet til Götzsche: »Brückers udtalelser er ganske stridende mod den kristelige sædelighed og i høj grad farlige, hvorfor der må afkræves ham en erklæring i løbet af 8 dage. Hvis han i den fastholder sine udtalelser, vil ministeriet se sig nødsaget til at gøre underdanig forestilling til Hans majestæt kongen om, at den ham meddelte anerkendelse må blive ham frataget.«

Jeg sendte en erklæring med en udførlig redegørelse for min tankegang. Den sluttede: »Medens jeg ikke kan eller vil vige et skridt fra den tankegang, jeg har fremlagt her og i de omspurgte artikler, hvor meget jeg end er mig bevidst at den strider mod den herskende og almindelige, så indrømmer jeg muligheden af at jeg måske ikke altid har fundet det heldigste eller mest slående udtryk for mine tanker, men foretrækker dog at fastholde dem, frem for ved en omskrivning af dem at udsætte mig for at forstyrre indtrykket af, hvad jeg i det hele har villet hævde.«

Samtidig hermed indsendte menigheden her til ministeriet en adresse, underskrevet af omtrent alle dens medlemmer. I den anmodedes ministeriet om at frafalde sit forehavende, idet min virksomhed betegnedes som »ét stort vidnesbyrd om kristendommens sandhed.« De påklagede udtalelser er »udsprungne af en dyb og alvorlig trang til at lægge kristne mennesker en sag på hjærte, der efter hans overbevisning er af største betydning, han har villet med dem en ny landvinding for Guds rige«. »Hvad gavn hans udstødelse vilde være til for nogen af parterne — præst, menighed, folkekirke — kan vi ikke se. At eksemplet skulde tjæne til at skræmme nogen anden folkekirkens præst fra åbent at udtale, hvad der mulig er hans hjærtens mening,

kan dog vel næppe være hensigten, med mindre man udtrykkelig ønsker at give dem af kirkens modstandere våben i hænde, der påstår at præstens vidnesbyrd ikke er den fri mands men lejetjænerens.«

Ministeriet kunde have bægge disse skrivelser tidligst d. 25de april. D. 26de gik Sthyr af som kultusminister, og provst *Bjerre* blev hans eftermand. Dette blev en for os mærkværdig vending. Vi havde ikke havt mindste håb om at vore skrivelser skulde udrette noget. Men den ny minister havde et andet syn på sagen, og det fastholdt han, trods han havde både *Göttsche* og *Skat Rørdam* imod sig, som vel også alle de andre bisper. Og ikke blot det: Et vist nok fuldt pålideligt rygte mældte, at kongen en dag *Rørdam* var til taffels havde sagt: »Jeg forstår ikke, at pastor Br. kan være medlem af folkekirken«, hvortil *Rørdam* svarede: »Jeg er ganske enig med Deres majestæt, men jeg er ikke enig med Deres majestæts minister«.

Den tidligere hast blev nu afløst af stor ro, der blev levnet mig kun 8 dage til at afgive erklæring, nu gik der to måneder før afgørelsen faldt. Det er næsten umuligt ikke at antage, man gjerne vilde havt afgørelsen, mens Sthyr endnu var minister, idet han utvivlsomt havde været biskopperne følgaftig. Men det blev altså for sent.

D. 19de juni afgav ministeriet sin resolution: »Da *Brücker* med hensyn til de nævnte artikler i *Hskbl.* selv har erkændt, at han måske ikke altid har fundet det heldigste eller mest slående udtryk for sine tanker, så finder man efter omstændighederne (hvilke?) at kunne undlade at foretage videre i sagen, så meget mere som man herved i møde kommer det af den overvejende del af menighedens medlemmer i en til ministeriet indkommen adresse udtalte ønske om, at beholde ham som deres præst.«

Som man ser udelod ministeriet i citeringen af min erklæring: »jeg foretrækker at fastholde mine udtalelser«, hvilket jo rigtig nok gjorde min »erkændelse« til en ren formalitet. Men ministeriet mente vel, at en let læsende

offenlighed bevarede indtrykket af at jeg havde »erkendt« noget; og kunde det være tilfreds med denne bevidsthed kunde vi jo da også.

Bjerrers standpunkt var dette: Hvis jeg havde været embedsmand vilde han have indstillet mig til afskedigelse, men nu vilde det være hele valgmenigheden der blev ramt, og det vilde han ikke gå med til.

Og han handlede altså for så vidt konsekvent, da han et halvt årstid efter var biskopperne følgagtig med at afskedige Anton Jensen uden lov og dom.*)

Samme dag jeg afsendte min erklæring, skrev jeg et privat brev til biskop Rørdam, hvori jeg gik ham meget skarpt på klingen, sagde ham hvor meget jeg var blevet skuffet ved hele hans bispelige optræden og navnlig ved nu at se ham i stand til at anbefale, at man brugte politiknippelen i en åndelig sag, og oven i købet være med til at fremme dens anvendelse i huj og hast.

Jeg indrykkede i Hskbl.¹⁾ en fremstilling af den hele sag, og jeg sluttede den med et angreb på det kirkelige råd. Jeg hævdede rådets skadelighed, fordi det fristede bisperne til at hidse egen og andres indbildning om at være de rette værger for den kristne menigheds tarv og kår; fordi dets forhandlinger foregik for lukkede døre og holdtes hemmelige; fordi ansvaret hos den enkelte blev formindsket ved at fordeles på flere.

Da Sorø Amtstid. i sptbr. angreb mig stærkt, anklagede Askovlærerne, fordi de kom og talte på min højskole — om denne senere — og advarede den grundtvigske retning mod at bruge mig som ordfører, fremkom Alfred Povlsen i samme blad med en skarp påtale af dette og førte — trods uenighed med mig om »Den gamle præst« — et meget smukt og dygtigt forsvar for mig.²⁾

*) Se s. 224.

Vi levede så i ro som anerkendt valgmenighed indtil 1922. Da nåede den »udvikling«, som var indledet med loven om menighedsråd et højdepunkt af ufrisind. Navnlig blev forpligtelsen på præsteløftet skærpet, i stedet for som jeg længe havde håbet det, at blive bestandig mere slappet for til sidst helt at bortfalde. Under disse forhold syntes jeg ikke at kunne forsvare længere at blive i folkekirken. Jeg skrev til de andre valgmenighedspræster, om de ikke vilde følge med mig ud, for at protesten mod den forkerte kurs kunde blive ret kraftig. Men jeg havde end ikke så meget held med mig, som da jeg søgte at samle præster til protest mod Henning Jensens afskedigelse:*) ikke en eneste sluttede sig til. Så gik jeg alene, og valgmenigheden fulgte mig trofast ud i frimenighedsstillingen.

Min begrundelse af det tagne skridt gav jeg i Hskbl.¹⁾

*) Se s. 164—65.

XXII.

I 1903 da dr. *P. Munch* vilde begynde tidsskriftet »Det ny århundrede«, var vi fire højskolemænd, der lovede ham at levere bidrag. Så snart dette blev offentligt, angreb Monrad os for dette løfte:¹⁾ Tidsskriftet »vilde udrense af det danske åndsliv ikke blot den kristne tro men også den kristne kultur indtil de sidste rester«. (1)

Mens jeg var ved at læse korrektur på det svar jeg vilde give på dette angreb, kom efterretningen til mig: Monrad er død pludselig søndag d. 18de oktbr. Det lod sig ikke godt gøre at stanse trykningen af min artikel, men jeg føjede en efterskrift til, hvori jeg sagde et par anerkædende ord om Monrad.²⁾

Det vilde jeg da også gerne her — jeg har jo stadig fremdraget ham som min modstander.

I en smuk og forstående skildring af Monrad som præst, givet af seminarieførstander *Bredstrup* i »Vartovpræster«, fremhæver forfatteren at M. »havde sin rod i en anden tid, var åndeligt af en anden støbning end de ældre grundtvigske præster.« Dette er vist rigtigt og forklarer meget.

Monrad var en ualmindelig smuk mand. Han var ganske vist, og endda meget tidlig, alt for svær. Af alle mennesker jeg har set spise, har kun biskop Götzsche overgået M. m. h. t. det kvantum mad han kunde fortære. M. følte det selv med ubehag: »jeg har prøvet at sulte mig, men det måtte jeg opgive, jeg kunde ikke tåle det«, sagde han til mig, da jeg gæstede ham i Køge. Men han havde et dejligt hovede, hvilket det mere end sædvanligt klædte at blive omgivet af grå hår. Panden var høj og klar, egenlig såre

skøn. Øjnene var store og lyse, havde i den første tid jeg så ham — i hans svigerfar C. J. Brandts hjem — mest et skælmsk udtryk. Men det smil der ofte lå om hans mund, havde et vemodigt drag, der forrådte et tungt sind som særmærke.

Som tungsindige mennesker ofte, var M. dybt alvorlig, en mand der var grebet sådan af sandhed og ret, så han måtte kæmpe mod hvad der syntes ham at krænke dette.

Men som også mange tungsindige, havde han meget lune og vid og kunde ikke modstå dets trang til at spille. Der var noget lynende ved hans vittighed, netop som den skød frem af et indre krater, hvor der var stærkt pres på.

Læserne har her fået prøver på hans vid, men som noget nedskrevet har det ikke dette stærke præg af umiddelbare glimt, som når det kom i samtale. Skønt det var skarpt, tit meget skarpt, mistede det dog sjældent helt godmodighed.

Det kunde som i anvendelsen af Henrik Scharlings gule karosse*) forme sig som et helt lille billede, og det viste Monrad som en poetisk natur. Det var han. Han ejede en levende og bevægelig fantasi, ligesom han besad en sikker iagttagelsesævne.

Han var vist opvoxet i den kristne tro, men netop, som Bredstrup bemærker, ikke med grundtvigsk opfattelse og forståelse. Med denne sin tro, med sin sandhedskærlighed og dybe alvor kunde han blive og blev han en præst, der stod meget over jævnmalet. Men han kom ind i Brandts hjem, fik en hustru derfra og lededes ind på den forestilling, at han var lærling af Grundtvig.

Det tror jeg ikke han med større ret kunde kaldes.

Han var taget af Grundtvigs vælde, så hans forhold til ham var stærkt beundrende. Og hans poetiske sans grebes af Grundtvigs digtergenius. Han kunde med æstetisk finhed klare mangt et grundtvigsk digts skønhed og indhold for andre. Men i en strid med Otto Møller om digtet »Kirke-

*) Se s. 274—75.

klokken« viste han klarligen, at han fattedes blik for det væsenlige og afgørende hos Grundtvig: hans inderlige forhold til virkeligheden. Monrad troede og vilde fastholde at Gr. digterisk allegoriserende sang om kirkeklokken som et begreb, men O. Møller havde utvivlsomt ret i at opfatte digtet som angående den såre virkelige og bestæmte kirkeklokke i Udby.

Jeg tror, Monrad skulde have været præst og æstetiker. Jeg mindes, hvordan jeg i København fulgtes med ham på gaden, og da vi skiltes, sagde han, han skulde hjem og læse i Martensens etik. Da jeg udtalte min forbavselse over at han kunde glæde sig til den beskæftigelse, sagde han med tindrende øjne: Jo, det er denne mageløse arkitektoniske skønhed!

Men det blev tragedien i Monrads liv: han blev redaktør af hvad der havde været og fremdeles skulde være grundtvigianismens kirkelige organ. Dette magtede han kun til dels. Med sit sandhedskærlige og redelige sind havde han grebet Grundtvigs tanke om præstefrihed, der betød lovfæstelsen af rationalistisk forkyndelse inden for folkekirken, og her gjorde han en betydningsfuld indsats.

Men i øvrigt glippede det. Han kom, som jeg har måttet vise det, aldrig flot af den skriftteologiske betragtning af en mængde betydningsfulde spørgsmål. Han nærrede oprigtigt den tro, at han var forsvarer af det grundtvigske. Men m. h. t. det afgørende fattede han ikke sammenhængen. Han anede intet om, hvordan Grundtvigs kirkelige stade måtte tvinge til en gennearbejdelse og nybelysning af mange ting — Grundtvig *skulde* »fortsættes«.

Monrad levede nu en gang efter Grundtvig, og da han tilmed var blevet knyttet til den grundtvigske lejr, var naturligvis et og andet optaget i hans sind som en »grundtvigsk« bestanddel af det. Men dette var dog ikke stort mere end fernis, og blev den skrabt fra, talte han i øvrigt om sagerne som en retskaffen luthersk teolog vilde have gjort det før 1825.

Grundtvig har et steds skrevet: »Videnskaberne tåler ingen slavelænker men er fri som den himmelske gnist, hvorfra de alle udspringer«. Fordi han så således på videnskaberne og tillige var så fuldt levende i den kristne tro, fattede han til bunds den vældige betydning af at der i videnskabens tidsalder blev bragt det rette forhold i stand mellem viden og tro. Men på det punkt forstod Monrad ham slet ikke, alt hos Grundtvig i den retning synes helt at være gledet ham forbi.

Afgørende viste dette sig i striden om GT. Ligeledes i »Kirkeligt samfund af 98«, i hvis paragrafers affattelse jeg er temmelig sikker på M. har havt væsentlig del.

Jeg tog mig derfor ikke Monrads harmfulde anfald på mig, selv når de som nok kunde ske gik over stregen, som den store ødelægger og fordærver, synderlig nær. Jeg forstod han på sit stade måtte se således, jeg vidste hans harme var ægte, men også at den kom af et skævt syn. Højlig vilde det have forbavset ham, om jeg havde sagt — hvad jeg dog mener vilde have været fuldkommen berettiget —: Det er Dem, Monrad! der øder og fordærver Grundtvigs gerning.

Var Monrad ikke blevet redaktør, tror jeg hans ævner havde fået smukkere anvendelse.

I 1897 søgte og fik den før nævnte Povl Lindholm pladsen her som friskolelærer. Han passede udmærket til denne gerning, og friskolen voxede og voxede. Men tillige var han et i alle måder prægtigt menneske, som tilmed helt kunde dele det liv der førtes i valgmenigheden. Hans hele person og karakter var af den art, at jeg ikke blot kunde nære den største tillid til ham men også blive knyttet til ham som en kær ven. Han giftede sig efter få års forløb med Andersen Sagers datter *Marie* og blev jo dærved bundet end fastere til egnen og kresen. Hun var også så udmærket, og de to grundede ganske tæt op ad præsteboligen et herligt hjem, som var mig til stor støtte og hjælp.

Den før nævnte Marie Bertelsen tjænte her i huset en halv snes år. Hun var her fra egnen og hun var en ægte jyd med alle jydens bedste egenskaber og få eller ingen af hans mindre gode. Hun var nu blevet mellem 40 og 50 år, og som rimeligt var, lidt træt af at gå og være pige for andre. Hun trængte til at få sit eget. Nu havde hun en smule penge, og vi fik da aftalt, at hun skulde sætte dem i et hus med plads til Elise Konstantin Hansen — hun havde nu bestæmt sig for at slå sig ned her på egnen — og til Lindholm og hans friskole, som vi til at begynde med ikke tænkte skulde blive så stor som den blev.

Og sådan skete det, at Marie B. blev husmoder for disse to.

Nu havde jeg ofte tænkt på det kunde være rart at få et nærmere forhold til dansk ungdom, end det stillingen som præst gav mig. Selv »torsdagsmøderne« gjorde det ikke ud i så henseende. Jeg havde da tænkt på en gang at begynde en højskole, men jeg havde aldrig fået mod til at sætte tanken i værk. Der krævedes jo bl. a. dærtil at have i det mindste én rigtig brugbar hjælper.

Men da Lindholm havde været her et år og der ikke syntes at blive fremtid for ham i den endnu meget lille friskole, mens han fik gode tilbud andet steds fra, talte han til mig om muligheden af at begynde en højskole. Og det slog mig: nu er manden kommet ind ad døren til mig. Da vi nok kunde foreløbig få plads i M. Bertelsens hus, indrykkede jeg strax (i Hskbl. for 30te juni 1899) kundgørelse om, at jeg til novbr. vilde begynde Ågård højskole. I min naivitet lød det i kundgørelsen: »Da meget skal ordnes, bedes man mælde sig snarest«.

Ja, det var naivt at vente indmeldelser end sige da snarlige — det var jo just som jeg havde udæsket så stærkt med mit angreb på »K. S. af 98«. Og selv om en del var taknemlige for det angreb, bævede man dog lidt for at række hånd til den, der var draget så skarpt til felts mod gamle hæderlige navne i den grundtvigske kres. Og man havde da heller ikke glæmt mine andre synder.

Mærkelig nok, og desto mærkeligere som fra sptbr. striden brød løs om »Den gamle præst«, mældte sig dog så mange, så vi kunde begynde skolen, og vi fik en helt fornøjelig vinter. Blandt eleverne — det var planen at holde fælleskole om vinteren og pigeskole om sommeren — var Marie Sager som blev Lindholms kone.

Næste forår begyndte jeg opførelse af en bygning og regnede med i den og Marie Bertelsens hus at kunne rumme ca. 40 elever, foruden den fornødne hjælp i skole og husholdning. M. B. skulde overtage husholdningen, bedre hjælp dertil kunde jeg umuligt få.

Jeg indlagde centralvarme og indrettede et acetylgasværk. Alt blev om end yderst tarveligt, dog meget ordenligt. Sommeren 1900 holdtes skolen endnu i M. B.' hus, vinterskolen i den ny bygning.

Elevernes tal blev aldrig stort, vi nåede ingen sinde de 40, men jeg holdt dog skolen gående indtil 1918, da verdenskrigen gjorde det af med den som med så mange andre »små« højskoler.

En nærmere skildring af skolens gang ligger uden for denne fortællings ramme. Blot et par bemærkninger: Jeg var som nævnt*) noget rustet til værket, idet jeg kunde fortælle en del dansk litteraturhistorie, som jeg nu havde syslet med en halv snes år og stadig øgede min viden om. Den første sommer føjede jeg hertil »fri foredrag«, hvis hovedindhold jeg har givet i min »Et Livssyn«.

Lindholm overtog verdenshistorie og dansk — han sad her inde med ikke så lille viden og øgede denne, som det jernflittige menneske og gode hovede han var, ligeledes stadig.

Økonomisk blev skolens drift meget hjulpet af, foruden af den udmærkede økonom, at lærerkræfterne også kunde anvendes i børneskolen og i den efterskole som senere knyttes til den.

*) Se s. 231.

En ikke ringe skuffelse voldtes mig fra torsdagsmøderne. Her kom stadig til dem en mængde unge som hørte hjemme rundt om i landet, men havde taget tjeneste her og fulgte med dem de opholdt sig hos.

Da det altid forlød de var meget glade ved disse møder som i det hele ved egnens liv, havde jeg stillet ikke liden forventning til, hvad de skulde betyde for skolens trivsel. Jeg må sige jeg mærkede egenlig slet intet dertil.

Der blev dog efter hånden en pæn lille flok elever, der på forskellig måde viste sig meget trofaste mod Ågård høj-skole.

Nær var forfatteren *Åge Meyer Benedictsens* blevet knyttet til skolen som lærer. Han havde været her nogle gange og holdt foredrag, og jeg havde syntes så godt om ham og fået sådan tro til, hvad en tale som hans kunde betyde for ungdommen, så vi fik en indledende forhandling om sagen. Han var ikke utilbøjelig men han skulde kort efter på en lang rejse, og jeg kom til det resultat, at det alligevel af mange grunde ikke kunde lade sig gøre.

Men den forhandling vi havde ført var der sivet rygter ud om, og det gav mig lejlighed til et indblik i visse »kristnes« udmærkede tænke-måde. Der var således en præst som ved et møde i et nabosogn til folk udtalte sin beklagelse over, at jeg vilde knytte en »fritænker« til min skole, for det vilde vist gøre den fortræd. På den måde fik jo Benedictsens sit stempel, og jeg blev gjort mistænkelig, medens man dog samtidig havde vist sig deltagende for min skoles skæbne!

Nogle år senere blev jeg indbudt til at tale i en foredragsforening, i det sogn, hvor hin præst nu var ansat. Ved mødet indfandt sig foreningens formand og — ikke en sjæl mere! Den kærlige og nidkære præst havde vandret om fra sted til sted og advaret folk mod at give møde — med større held altså end pastor Moe i sin tid.*)

*) Se s. 43.

Jeg kan nævne et andet eksempel på den store kristelige nidkærhed som jeg havde at kæmpe imod. Jeg traf en fynbo i Kolding, der indmældte sin datter. Det blev en ren og skær aftale. Men få dage efter fik jeg brev fra manden: på grund af indtrufne forhindringer kunde datteren alligevel ikke komme. Tilfældigvis erfarede jeg denne gang — hvor meget er der ikke sket af den slags, som jeg ikke har fået noget at vide om! — sammenhængen. Pigebarnet blev indmældt på en anden skole, og grunden var: præsten på stedet havde hørt om indmældelsen, flux begivet sig til hjemmet og foreholdt dem det uforsvarlige i at sende datteren til mig.

Ja, hvilken omhu for andre menneskers sjæle! Man spørger uvilkårligt om disse folk er lige så nidkære og omhyggelige for deres egne. Mon de er i besiddelse af den lødighed som skal til for at bære sligt? Uden videre påtage sig ansvaret for ødelæggelse af en andens gerning og velfærd! Det tør man dog næppe, uden man besidder en stor redebønhed til at sætte sig selv ind på en sag, så den ikke slippes selv om det skal koste en gerning og velfærd. Jeg tvivler meget på at disse to præster — eller de mange lignende — nogen sinde har gjort en sådan indsats.

Takket være Åge Meyer Benedictsens, den vidt berejste, fik jeg for eneste gang i mit liv en slags forbindelse med et mig så fjært og fremmed land som Serbien. B. kom en aften han var her, til at fortælle følgende rejseoplevelse: Han havde opholdt sig en tid i Tyrkiet. Så rejste han over Serbien; da det tyrkiske tog nåede grænsestationen Ristovacz, var det serbiske iltog gået, og B. belavede sig på et længere ophold i ventesalen. Så trådte en tyrk ind og spurgte på tysk: er den fremmede her? Og B. svarede på tyrkisk. Tyrken tilbød at vise B, et sted hvor han kunde få et bedre ophold end på stationen. Som de nu fulgtes ad, tyrken stadig talende tysk, B. tyrkisk, kom B. en gang til at svare på tysk,

hvorpå tyrken på dansk spurgte: Hvad, taler De tysk! og B. end mere forbavset: hvad, taler De dansk! Det var to landsmænd som havde fundet hinanden.

Så talte de en del sammen. Tyrken var ved toldvæsenet, hed *Mustafa Effendi* og havde en datter som hed *Nourrié*. Han vilde aldeles intet fortælle om sit liv i Danmark. Da de skulde skilles spurgte B. om der dog slet intet var han kunde gøre for ham i Danmark, hilse nogen eller sligt. Men nej! Dog til sidst sagde Mustafa: ja, det eneste jeg vil bede Dem om, når De endelig vil gøre noget, det er: send mig noget grøn ost.

Nu kan B. netop ikke fordrage ost, kendte heller ikke grønne oste, og han havde ikke opfyldt ønsket. Da B. var rejst, fik jeg lyst til dels at kontrollere rigtigheden af denne så æventyrligt klingende historie — Benedictsens var mig jo endnu ret ukendt, og »wenn Jemand eine Reise thut . . .« — dels at hjælpe manden til opfyldelse af hans eneste ønske: den grønne ost, som jeg vidste man kunde få i Naks-kov. Jeg skrev til min plejesøster om at sende mig 4, og jeg fik dem af sted til Mustafa. I kassen havde jeg lagt en seddel: Med hilsen til *Nourrié* fra venner i Ågård.

Men manden var helt blevet muselmand — intet kunde forbavse ham. Jeg fik et brevkort, hvorpå »med tak for ostene, bemærker jeg at jeg ikke kan fortære dem med velbehag uden smør, som ikke fås godt her«. Nå, jeg, som allerede havde udnævnt M. til at være morderen fra Louise-gade som jo aldrig blev fundet, tænkte nu: ja, det er jo en rigtig gavtyv! Jeg fik mejeristen og blikkenslageren til at komme smør i et par blikdåser, som blev tilloddede og sendt af. Men jeg vilde dog nok prøve den gode Mustafa, og jeg sendte derfor regning med. Jeg fik et kort med tak for smørret. »Da jeg ikke véd hvad beløbet er i serbisk mønt, tillader jeg mig at vente med at betale til Deres næste gennemrejse her«. — Han har naturligvis tænkt han havde med B. at gøre. Men var det et forsøg på at slippe? Det vilde jeg nok vide, og jeg opgav ham hvad beløbet betød i serbisk mønt. Og sandelig — en dag kom pengene!

Et par år efter fik jeg besøg af grev *Mørner*, en svensk højskoleforstander der vilde se nogle højskoler her. Som vi sidder sammen med eleverne ved kaffebordet kommer han til at fortælle om, hvordan hans broder, professor i Upsala, en gang rejste til Tyrkiet over Serbien. Og da han kom til grænsen blev der affordret alle de rejsende, hvad de havde af tryksager. Kort efter kom en toldembedsmand hen til prof. *Mørner* og spurgte på dansk: »hvorfra stammer dette? — — »det var Mustafa Effendi!« udråbte flere af os. Og grev *Mørner* blev højlig forbavset over at vi kendte ham.

Den vinter jeg begyndte i den ny højskolebygning, indtraf århundredskiftet, hvorfor jeg på skolens gavl lod skrive 1900—1901. Også i striden om, når det ny århundrede skulde begynde, deltog jeg, naturligvis hævde 1. jan. 1901. De ikke få medborgere som holdt på 1. jan. 1900, må have næret den mærkelige mening, at når der er gået 99 år, er der i virkeligheden gået 100, når der er gået 1899 år, er der i virkeligheden gået 1900.

Atter anledning til et indblik i »kristen« tænke måde! Frk. *Elise Konstantin Hansen* havde klippet vingerne af en svane, hun havde brugt at tegne efter. Nytårsaften tilbragte hos os en frk. *Holm Møller*, der havde været lærerinde på højskolen og senere blev ret kendt som malerinde. Nu faldt disse to på at ville klæde sig ud. Ved hjælp af svanevingerne forvandlede frk. *Elise* til en dejlig engel, og frk. *Holm Møller* fik sig lavet til djævel, og så gik de ud og præsenterede sig for bekendte i Ågård.

Få dage efter vidste man i et nabosogn, at jeg nytårsnat havde forklædt mig som Fanden og havde gået rundt og forskrækket de gamle koner i Ågård. Og omtrent tyve år efter forlystede en præst på Fyn sig med at fortælle folk, som bevis på hvor mildest talt sær en mand jeg var, at jeg havde gjort dette!

Med århundredskiftet slutter jeg min fortælling om mit livs vej.

Jeg håber at have givet nogle forestilling om, andre en opfriskelse af deres erindring om disse kampe og dem alle nogen klarere forståelse af deres betydning.

Om mine mange indlæg vil jeg sige: Jeg ser vist nok ret tydeligt manglerne. Jeg kan godt indrømme Monrad og de andre at jeg ofte har sagt noget, jeg hellere skulde tiet med. Men min begrundelse er en anden end deres. De mente det ikke skulde siges. Jeg mener, jeg fik sagt det, som skulde siges, for dårligt og svagt. Somme tider når jeg førte flere kampe på én gang og mod mange modstandere der ikke tog alt for blødt, blev en artikel for lidt gennemarbejdet. Somme tider, når jeg stod ene eller så godt som ene, kunde mine ord falde unødigt hvast og såre personerne. For alt sligt gør jeg med glæde undskyldning. Men jeg tør dog nok tilegne mig de ord af M. A. S. Lund, jeg har anført: jeg har sagt højt hvad andre har hvidsket om, under tiden fået noget sagt som skulde siges.*)

Om værdien i øvrigt af min deltagelse i kampene må andre og især fremtiden dømme. Men skal jeg nævne noget, må det blive dette: Jeg håber i nogen måde at have bidraget til frigørelse for det tyranni, hvormed biblen — og kirke-dogmerne — behersker kirkelivet. Man må dog kunne forstå, hvor nødvendig en frigørelse er, når man tænker på den store »abepoces« i Tennessee. Eller, om man har læst hvad prof. Otto Jespersen meddelte i en kronik i Politiken: Som man i Grækenland havde de berømte Marathon-løb, har man i Amerika »Bibel-Marathon«: Det gælder at læse NT så hurtigt som muligt fra ende til anden. En pastor *Porter* vandt ved at læse det i tretten timer; han begyndte lidt før midnat og blev ved at læse uden stans. Et andet sted var rekorden 17 timer, og en fru *Beauchamp* fik æren af at være blevet den længste tid ved denne »gudstjeneste«, nemlig 14 timer og 40 minutter.

*) Se s. 321.

Og på den anden side: hvis man virkelig lægger bogen til grund og gør fuldt alvor af det, da kan der som bekendt nås sådanne resultater som at Jesus er en sagnfigur, hans korsfæstelse et legendarisk digt, og Simon Peter en blot dunst!

Slige foreteelser ser naturligvis mange bibelkristne er den rene karrikatur. Men de trænger til at se, at der er meget andet, som om det end ikke fremtræder i så grelle former, dog i virkeligheden ikke er stort bedre.

Vi slipper for alvor ikke ud af bibelåget, før der bliver lovhjemlet frihed for den kirkelige forkyndelse, så præsterne kun bindes af deres egen overbevisning. Så længe man ved eder og løfter vil garantere hvad der lyder fra prækestolene, må søvn og dødhed herske, for da griber præsterne efter dette usigelig lette at rette hele deres tale efter biblen, så de i alle måder stiller sig på dens stade og lader verden i øvrigt gå sin skæve gang. Dødvande og livsfjærnhed i den kirkelige forkyndelse vil indvirke på den almindelige højskole, idet man dær vil føle sig som dem der gør fyldest ved at stå på kirkens åndelige nivå.

Derfor må der også kræves en dybtgående folkeoplysning, som den ene kan ydes ved at Grundtvigs tanker om »Højskolen i Soer« virkeliggøres.

I 1898, 26 år efter Grundtvigs død gik åbenbart en følelse gennem den grundtvigske kres af, at der var blevet stilstand og dødvande. Et udtryk for dette var, at man som nævnt i grunden var parat til i store skarer at begive sig ind i K. S. af 98. Det hindredes. Men var det dette, som skulde og kunde være bodemidlet? Nej, og atter nej!

Men bagved lysten til at træde ind i samfundet lå: man var kommet til i Frederik Jungersen at se den vældige nedkæmper af »fritænkeriet«, i J. H. Monrad den store hævder af alt det gode gamle, i V. J. Hoff den skønneste repræsentant for den serafiske fromhed, som, hvis man skal tro de

mange bind »Minder fra gamle grundtvigske hjem«, har været det faststående præg på og det egenlige indhold i disse samme hjem. Og nu var det disse 3 navne, som langt mere end de 11 andre kaldte til samling i det påtænkte samfund. Det skulde jo netop tage kampen op med »de nedbrydende kræfter«, det skulde virke til »oplysning og opbyggelse på dåbspagtens grund« og det skulde befordre fromheden ved at ordne »oplæsning, samtaler (1) og sang i præstegårdene«.

Hint tidspunkt var måske et »historisk øjeblik«. Om nu hine mænd havde været af en anden støbning! Om de havde tænkt og sagt: nu er timen der, da vi må se, om der kunde blive samling på alle dem både i og uden for den grundtvigske lejr der forstår, hvad det vil betyde, om det danske folk får den borgerlige og folkelige oplysningsanstalt, som Grundtvig kaldte »Højskolen i Soer«! Og lad os ligeledes prøve at samle alle dem der forstår, hvad det har at betyde for den åndelige udvikling i det hele, om vi får en folkekirke efter Grundtvigs tegning med fuld præstefrihed og fuld ritulfrihed! Ja, lad os samle dem og gøre et mægtigt fremstød for at vinde disse to klenodier!

Et par år endnu, og den lange politiske kamp endte med sejr for den frihedselskende del af folket. Når der da i en 3 år var blevet taget sådan fat på dette, så sansen havde været vågen og levende for betydningen deraf, så kunde måske »systemskiftet« have sat disse to klenodier i sin krone. Nu blev de omsat til de mindre kostelige genstande: almenskole og menighedsråd!

Hine Grundtvigs venner var ikke af den støbning. De valgte at afslutte det århundrede hvori han havde gjort sin gerning, med at lave en missionsforening, med gudelighed både først og sidst. En forening hvortil man kaldte på så snæver en måde som mulig — »vor vennekres« — ikke en gang alle dem, der dog selv regnede sig som Grundtvigs lærlinge, end mindre da med det løsen, der, om man *kun* vilde samle kristne, kunde gå an som hans: »enighed om

hvad der har været fælles for alle troende og døbte« (»Kirkespejlet«).

På denne snævre baggrund blev samlingsmærket »på dåbspagtens grund« kun et dogmatisk forbenet og samtidig forvirrende udtryk for »grundtvigianisme«. Resultatet af det hele værk blev nogle hotelsenge, en barberstue og flere sådanne rariteter nede i Studiestræde, hvortil man knyttede Grundtvigs navn!

Når det ikke blev til andet end dette »de fjorten flagstænger« viste vej, er det ikke underligt, om sansen i stedet for at vækkes blev næsten slukket for de to største opgavers løsning, som Grundtvig havde betroet sine venner, mens han af al magt havde vist bort fra en kristendom, som grundedes på bibellæsning og mundede ud i lidt veg fromhed, og lige så stærkt indskærpet, at levende kristendom og levende folkelighed ikke kan undvære hinanden.

Om der dog i dette århundrede blev med alvor og kraft taget fat på arbejdet, så vi kunde vinde fuld frihed i folkekirken og få rejst skolen i Soer! Da tror jeg der endnu kunde blive åndelig grødetid i Danmark!

Har nogen fulgt mig hertil, da giver jeg dem min tak og farvell!

KILDELISTE

Fig. forkortelser er anvendt: H. = Højskolebladet, D. K. = Dansk Kirketidende, T. S. = Tidens Strøm, I. T. = Indre missions Tid., F. V. = Frit Vidnesbyrd, Br. = Brevveksling mellem Otto Møller og Skat Rørdam. Det første tal efter bogstaverne er årgang, det næste nummeret. Tidens Strøm regnede sit år fra oktbr. til sptbr., hvorfor angives årg. og ikke årstal. Er bogstavet trykt med *kursiv*, betyder det, at vedk. artikel er optrykt i: V. Brücker: artikler gennem 40 år*, ved Povl Lindholm.

<p>S. 22 ¹⁾ H. 81: 27.
 - 26 ¹⁾ H. 81: 46.
 - 32 ¹⁾ D. K. 83: 16. ²⁾ H. 82: 43.
 - 35 ¹⁾ H. 82: 75. ²⁾ H. 82: 83, 85.
 - 36 ¹⁾ H. 82: 87—89. ²⁾ H. 82: 98 og 100—101. ³⁾ H. 82: 96—97.
 - 37 ¹⁾ H. 82: 102. ²⁾ D. K. 82: 49—50.
 - 39 ¹⁾ H. 83: 10, 12, 13 og 15.
 - 40 ¹⁾ H. 83: 19 og 21.
 - 42 ¹⁾ H. 83: 58—63. ²⁾ H. 83: 78, 80—81, 84—85.
 - 101 ¹⁾ T. S. 1. årg.: 9—12.
 - 102 ¹⁾ I. T. 84: 47. ²⁾ I. T. 84: 50.
 - 103 ¹⁾ H. 84: 153. ²⁾ I. T. 85: 2, ³⁾ I. T. 85: 5.
 - 111 ¹⁾ H. 85: 19—20.
 - 124 ¹⁾ H. 86: 24. ²⁾ H. 86: 27. ³⁾ H. 86: 32.
 - 136 ¹⁾ H. 86: 39—40.
 - 137 ¹⁾ Kirkebladet 86: 17. ²⁾ H. 86: 39. ³⁾ H. 86: 42. ⁴⁾ D. K. 86: 38. ⁵⁾ D. K. 86: 40. ⁶⁾ D. K. 86: 48.
 - 139 ¹⁾ T. S. 2. årg.: 47. ²⁾ H. 87: 1. ³⁾ H. 87: 3.
 - 140 ¹⁾ D. K. 87: 16. ²⁾ H. 87: 18.
 - 141 ¹⁾ H. 87: 33. ²⁾ H. 87: 33—34. ³⁾ H. 87: 35. ⁴⁾ H. 87: 37. ⁵⁾ H. 87: 39. ⁶⁾ Br.: s. 116.
 - 142 ¹⁾ H. 87: 40. ²⁾ H. 87: 43. ³⁾ Br.: s. 112. ⁴⁾ Br.: s. 114.</p> | <p>S. 146 ¹⁾ T. S. 3. årg.: 50—53. ²⁾ Br.: s. 148—49. ³⁾ Br.: s. 151—52. ⁴⁾ H. 87: 38.
 - 163 ¹⁾ Br.: s. 95.
 - 169 ¹⁾ T. S. 2. årg.: 5.
 - 171 ¹⁾ T. S. 2. årg.: 19.
 - 172 ¹⁾ H. 86: 8. ²⁾ H. 86: 11.
 - 180 ¹⁾ T. S. 3. årg.: 50—53.
 - 182 ¹⁾ H. 87: 48 og 51. ²⁾ D. K. 88: 9—10. ³⁾ D. K. 88: 12.
 - 183 ¹⁾ Br.: s. 130, 132, 136 og 152.
 - 186 ¹⁾ D. K. 88: 26. ²⁾ D. K. 88: 27.
 - 189 ¹⁾ H. 92: 29. ²⁾ H. 92: 33.
 - 190 ¹⁾ H. 92: 35. ²⁾ H. 92: 52.
 - 192 ¹⁾ T. S. 4. årg.: 31.
 - 196 ¹⁾ H. 89: 49—50. ²⁾ H. 95: 16—17.
 - 197 ¹⁾ Kirkespejlet, 2. udg.: s. 119 ff.
 - 198 ¹⁾ D. K. 95: 17.
 - 202 ¹⁾ H. 90: 8, 10—11.
 - 204 ¹⁾ T. S. 4. årg.: 6—8. ²⁾ H. 88: 10. ³⁾ H. 88: 20.
 - 205 ¹⁾ H. 88: 46.
 - 206 ¹⁾ H. 89: 45—47.
 - 211 ¹⁾ I. M. 89: 2.
 - 215 ¹⁾ Dagbladet 93: 19. decbr.
 - 218 ¹⁾ H. 89: 5. ²⁾ H. 89: 8—10.
 - 219 ¹⁾ H. 99: 2. ²⁾ H. 99: 12.
 - 220 ¹⁾ Br.: s. 273. ²⁾ Br.: s. 276. ³⁾ H. 93: 52.</p> |
|---|--|

- S. 221 ¹⁾ Kr. Dagbl. 1900: 30. avg.
 - 223 ¹⁾ Annexet 1900: 14.
 - 225 ¹⁾ H. 1901: 7. ²⁾ Grundtvigs religiøse udvikling: s. 275—76.
 - 235 ¹⁾ H. 91: 3—5.
 - 239 ¹⁾ D. K. 91: 7. ²⁾ D. K. 91: 10, optrykt i H. 91: 13—14.
 - 243 ¹⁾ Appel J.: Askov folkehøjskole 1865—1915: s. 256—58.
 - 244 ¹⁾ H. 90: 13. ²⁾ H. 90: 14.
 - 245 ¹⁾ Appel: anf. st. I kampen ang. folkehøjskolen i Sorø findes indlæg af mig H. 1909: 17, H. 1910: 9—10. samt flere artikler i H. 1911.
 - 247 ¹⁾ Appel: anf. st. s. 290. ¹⁾ (2det) H. 92: 44.
 - 258 ¹⁾ H. 91: 29.
 - 260 ¹⁾ H. 92: 36.
 - 264 ¹⁾ H. 93: 5. ²⁾ H. 93: 7.
 - 265 ¹⁾ H. 93: 9. ²⁾ H. 93: 11. ³⁾ H. 93: 13.
 - 266 ¹⁾ H. 93: 12. ²⁾ D. K. 93: 12.
 - 268 ¹⁾ T. S. 9. årg.: 20.
 - 271 ¹⁾ H. 93: 17.
 - 272 ¹⁾ D. K. 93: 19.
 - 274 ¹⁾ D. K. 93: 23—24.
 - 275 ¹⁾ D. K. 93: 52. ²⁾ D. K. 94: 10. ³⁾ F. V. 94: 1.
 - 278 ¹⁾ T. S. 9. årg.: 14—15. ²⁾ T. S. 9. årg.: 17. ³⁾ T. S. 9. årg.: 18.
 - 280 ¹⁾ I. M. 94: s. 112 og s. 32.
 - 281 ¹⁾ T. S. 9. årg.: 28 og 30. ²⁾ H. 94: 27.
 - 283 ¹⁾ H. 94: 8.
 - 286 ¹⁾ Birkedal: Personlige oplevelser II: s. 230—38.
 - 288 ¹⁾ H. 96: 12.
 - 290 ¹⁾ H. 96: 14.
 - 295 ¹⁾ D. K. 95: 3.
 - 296 ¹⁾ D. K. 95: 10 og 15.
 S. 297 ¹⁾ H. 95: 24—30. ²⁾ H. 90: 30.
 - 298 ¹⁾ D. K. 95: 27. ²⁾ D. K. 95: 43.
 - 303 ¹⁾ D. K. 96: 47.
 - 308 ¹⁾ H. 97: 7.
 - 310 ¹⁾ T. S. 10. årg.: 16. ²⁾ T. S. 11. årg.: 1.
 - 311 ¹⁾ H. 99: 36.
 - 312 ¹⁾ Br.: s. 252.
 - 313 ¹⁾ Br.: s. 271.
 - 317 ¹⁾ Kr. Dgbl. nr. 67. ²⁾ Kr. Dgbl. nr. 69.
 - 318 ¹⁾ H. 99: 1. ²⁾ D. K. 99: 3.
 - 319 ¹⁾ D. K. 99: 5. ²⁾ F. V. 99: 5.
 - 320 ¹⁾ H. 99: 2. ²⁾ D. K. 99: 6. ³⁾ H. 99: 10 (sp. 330).
 - 321 ¹⁾ H. 99: 4. ²⁾ H. 99: 2. ³⁾ D. K. 99: 50. ⁴⁾ Br.: s. 292. ⁵⁾ Br.: s. 294.
 - 322 ¹⁾ H. 99: 9.
 - 323 ¹⁾ H. 99: 4. ²⁾ D. K. 99: 7. ³⁾ H. 99: 5. ⁴⁾ H. 99: 7. ⁵⁾ D. K. 99: 19.
 - 324 ¹⁾ F. V. 99: 12. ²⁾ D. K. 99: 12. ³⁾ D. K. 99: 20.
 - 325 ¹⁾ H. 99: 17. ²⁾ H. 99: 8. ³⁾ D. K. 99: 12. ⁴⁾ D. K. 85: 24.
 - 326 ¹⁾ D. K. 99: 33 og 40. ²⁾ H. 99: 33.
 - 327 ¹⁾ H. 99: 39.
 - 329 ¹⁾ H. 99: 40.
 - 330 ¹⁾ H. 99: 51 (tillæget). ²⁾ D. K. 99: 50. ³⁾ D. K. 99: 52.
 - 331 ¹⁾ D. K. 1900: 6. ²⁾ D. K. 1900: 8—9. ³⁾ Annexet 1900: 1. ⁴⁾ Annexet 1900: 14.
 - 332 ¹⁾ a) H. 99: 44. b) H. 99: 45—46. ²⁾ H. 1900: 2—4. ³⁾ H. 1900: 17. ⁴⁾ H. 1900: 18. ⁵⁾ D. K. 1900: 17.
 - 333 ¹⁾ Br.: s. 305. ²⁾ Br.: s. 305.
 - 336 ¹⁾ H. 1901: 9—10. ²⁾ Se Sorø Amtstid. for 6.—9. sptbr. 1900.
 - 338 ¹⁾ D. K. 1903: 39. ²⁾ H. 1903: 43.

NAVNELISTE

De Navne som kun findes under udenlandsrejsen (s. 57-97) er ikke medtaget.
Navne trykt med *kursiv* må søges også i I dels navneliste.

- Ammundsen**, kontorchef 115.
Anker Herman, norsk postmester 128-29. — *Mix*, f. **Boisen** 126, 128 f., 247 f.
Appel Cornelius, frimenighedspræst 48, 240. — **Jakob**, højskoleforstander 243 f., 246 f., 321.
Arvesen, norsk højskoleforstander 128.
Asperheim, norsk teolog 235.
Assens, provst 143, 186, 197.
Bagger, højesteretssagfører 169.
Balslev C. F., biskop 13, 16, 54 ff., 105-111, 115, 123, 143 ff., 147, 162, 181 ff, 186, 194 ff., 290 f. — *Sofus* 51, 209.
Bang J. P., professor 323, 331.
Bayer Fr., folketingsmand 174.
Beck Peder 153 f. — *Vilhelm* 102 ff., 111, 124, 136, 138, 152, 211 f., 214, 216, 218, 222 f., 225, 280, 295, 331 f.
Begtrup Holger, højskoleforstander 244 f., 289 f., 320, 323 f.
Bek Jens, højskoleforstander 269.
Benedictsen Å. M., forfatter 344 ff.
Berg C. 11, 17, 111, 168 f., 171, 173 ff. — **Ivar**, gårdejer 160. — **Maren**, f. **Bertelsen** 174.
Bergstedt Harald, forfatter 283.
Bertelsen Johan, gårdejer 11. — **Marie**, husbestyrerinde 289, 342 f.
Birkedal Uffe 49 ff., 109, 115, 173, 200, 273. — *Vilhelm* 23, 32, 35 f., 38 f., 100, 115, 136 f., 166-69, 172 f., 175, 182 f., 259.
Bjerre K., præst 278-81.
Bjerre, kultusminister 235 f.
Bjørnson Bjørnstjerne 41, 44, 66 f., 126, 129 ff., 141, 187-91, 210 f., 218. — **Bjørn** 129. — **Karoline** 191.
Blekastad Sigurd, stortingsm. 131.
Blicher S. W. 7, 10, 13 f., 17, 21 f., 55 f., 105, 108-111, 113, 116, 148, 213 f., 217.
Bo J. Andersen, friskolelærer 40.
Boisen F. E., præst 128. — *Frede* 173. — **Povl**, valgmenighedspræst 233, 273, 276.
Borchsenius, literat 175 f.
Borup Eline, f. **Schousboe** 200. — **Johan** 50, 66, 200, 294, 322.
Brandes Edvard, finansminister 22. — *Georg* 263 ff.
Brandt C. J. 32, 47, 49, 137, 141, 144, 182, 186, 195, 202, 285, 339.
Bredsdorff Morten, præst 109, 258 f. — *Thomas* 258.
Bredstrup Stig, seminarieforstander 338 f.

- Brummer, præst 54 f.
 Bruun *Christopher*, norsk præst 130. — F., præst 164.
 Brücker Axel 254 f. — Christian 255. — *Christian D. G.* 26, 148—54, 176 ff., 193, 196, 285—88. 292 f., 301 ff., 313 f. — *Emilie* 148—54, 178, 193, 285—88. — Harriet 255. — Knud 255.
Brøndum Marie 285.
Burchardi 33.
 Busk Jens, folketingsmand 165.
 Børresen, missionær 226.
 Bågå, højskolelærer 25 ff.
- C**arlson Wilhelm, redaktør 279.
 Christensen J. C., konseilspræsident 23.
 Christian IX 178, 335.
 Clausen H. N., professor 184. — Johannes, biskop 180, 182 f., 193, 306. — Johannes, præst 138.
 Cour Povl la, professor 68, 314 f., 320.
- D**alsgård J. N. L., præst 142.
 Daugård Hans, læge 255. — Jens, gårdejer 11, 88 f., 116, 166, 240. — Maren, f. Ladegård 11. — Ole, gårdejer 7 f.
- E**dgrøn Anna Charlotte, svensk forfatterinde 89 (er i noten s. 128 fejlagtig angivet som s. 65), 128.
 Elmquist Thorvald, præst 124, 136 f., 141.
 Engberg Harald, præst 324.
 Eskesen Morten, forfatter 31, 136.
 Estrup J. B. S., konseilspræsident 162, 169 ff., 177, 199, 207, 260, 285.
- Falkenstjerne F.* 38, 45, 100 f., 168, 200, 203, 207 f.
 Feilberg H. F., præst 82, 164.
Fenger P. A. 46.
 Fink Agnes 29. — Jep, gårdejer 27 ff.
Fog B. J. 146.
- G**oldschmidt M., forfatter 53 f.
Grundtvig N. F. S. 14, 25, 32 f., 35—38, 41, 43, 45 f., 48, 50, 63 f., 66, 83, 98, 123, 137, 142, 170, 187 f., 196 f., 203 f., 206 f., 225, 240, 245 ff., 274 f., 280, 296, 298, 305, 308, 317 f., 320, 339 ff., 349 ff.
 Gunnarsson Gunnar, forfatter 132.
 Gøtzsche C. V., biskop 222—25, 291 ff., 333 ff., 338.
- H**all Carl, redaktør 282.
 Hammer, norsk stud. teol. 134.
Hammerich F. 9.
 Hansen Oktavius, højesteretssagfører 24 f. — *Vilhelm* 51, 114—17, 139, 259, 269, 293.
 Hanssen H. P., minister 118.
 Heiberg, præst 43.
 Heide, konferensråd 248.
Helveg F. 9, 180, 198 f., 214.
 Henriksen *Bertel* 155. — *Henrik* 7, 109, 148. — *Jens* 8, 148, 174. — Johanne, frøken 180.
 Henriques Axel, forfatter 294.
 Hertel Ludvig, præst 139.
Hey Alfred 16, 25 f., 115, 143, 181.
 Hjeltnes Kristoffer, norsk gård-ejer 135.
Hoff V. J. 23, 34, 36, 40 ff., 44, 51 f., 144, 165, 179, 296 f., 300, 309 f., 315, 318 ff., 349.
 Holm Harald, folketingsmand 38, 276, 330.
 Holm Møller Olivia, malerinde 347.

- Holmblad Harriet* 26, 150, 248, 286 f., 313 f. — *Jacob* 54, 199, 286 f., 290. — *Josva* 198, 301. — *Francisca* 301.
- Holst Lars, norsk redaktør 134.
- Hostrup *Chr.* 47, 179, 286. — Helge, præst 125, 320.
- Høffding H., professor 126.
- Høgsbro Sofus, folketingsmand 144, 260 f.
- Hørup, redaktør 261.
- Ibsen Henrik 262
- Ingemann Petersen, cyclehandler 258.
- Jakobsen William, lærer 43.
- Jensen Anton, præst 222—25, 293, 331, 336. — Hans Jørgen, missionær 228. — Henning, redaktør 32, 34 ff., 144, 162 f., 183 ff., 337. — Nyboe, markandiser 155 f.
- Jespersen *Henrik* 232 ff., 260, 262. — Otto, professor 348.
- Jonquières, departementschef 115 196.
- Jungersen *Frederik* 172, 200, 240, 263 ff., 275 f., 285, 287, 302, 304 ff., 314 f., 320, 330, 349.
- Jørgensen Anders, højskoleforst. 249 f. — *Hans* 28, 56. — Hassing, minister 280. — Johanne, f. Wippert 19 f. — Karl, redaktør 315. — Konrad, redaktør 88 ff., 117, 298 f., 315, 326. — Marie, f. Lomholt 249 f. — *Peter* 11, 111, 149, 192. — Severin, direktør 19, 166, 257, 315.
- Karberg Julius, borgmester 178.
- Kierkegård Søren 37.
- Knudsen Helga, f. Bek 302. —
- Jakob* 62, 131, 180, 266—71, 301—07, 314, 322, 327, 332. — Jens Kristian, missionær 228. — *Jens Lassen* 31, 110, 115, 131, 144, 180, 217, 230. — Jep, lærer 104 f. — Sofie, f. Plockross 270 f.
- Koch Carl, valgmenighedspræst 303 f., 321.
- Koed F. H., præst 56, 101—05, 109, 111.
- Kold Kristen, højskoleforstander 34, 137.
- Konow, stortingsmand 131.
- Konstantin Hansen Elise, malerinde 234, 262, 288 f., 342, 347. — K., fabrikant 282 f. — Sigurd, præst 332.
- Kornerup, friskolelærer 289.
- Krag C. P., præst 45 f., 124.
- Kragh Johannes, maler 288 f.
- Kranker* 178.
- Kå Bernhard, gårdejer 120.
- Larsen Morten, frimenighedspr. 66. — N. J., folketingsmand 173 f. — Peder, gårdejer 9.
- Lassen S., præst 164.
- Laursen N. Johan, folketingsm. 38.
- Lembcke Elise Marie, f. Lemvigh 248. — *Immanuel* 248.
- Leth Andreas, præst 105, 144, 206, 218, 309, 320, 330.
- Lie Jonas 66. — Thomasine 66.
- Lind, biskop 192.
- Lindberg Niels, valgmenighedspr. 47, 111, 144, 165, 175.
- Lindholm Marie, f. Sager 341, 343. — Povl, friskolelærer 26, 253, 281, 341 ff.
- Lund Jens, højskoleforstander 42. — M. A. S., præst 35, 321, 330, 348. — Rasmus, frimenighedspræst 23.

Lunddahl H., præst 23 f.
 Lützhøft H., stiftsprovst 146.
 Løvenskjold Løvenborg, lensbaron 156.
 Løventhal Edvard, missionær 227.
Madsen, præst 214, 216, 220. — N. P., præst 329. — *Peder* 38, 175, 295 f., 298.
 Malling Vilh., valgmenighedspræst 125, 180, 266, 273, 321, 323, 329.
 Marstrand Jakob, borgmester 66, 173, 208, 273. — Sofus, arkitekt 140.
Martensen 64.
 Matzen, professor 177.
 Moe Carl, præst 212, 214 ff., 218, 220 f. — O. F., præst 43, 344.
Monrad D. G. 203, 266. — *J. H.* 22, 32, 144, 239, 266, 271 f., 274 f., 295—300, 303, 308, 312, 315, 318 f., 321, 323—26, 330 ff., 338—41, 348 f.
 Mortensen Dorthe 15. — Jens, smed 14 f.
 Mosbeck, dr. teol. 297.
 Munch P., forsvarsminister 338.
Munkebo 13, 49, 51, 209, 212, 294.
 Mustafa Effendi, tyrkisk toldembedsmand 316 f.
 Mygind *Frederik* 51, 123, 139, 290. — Johanne, f. Marstrand 290 f.
 Møller Bertel, redaktør 16. — *Chr. V. V.* 319. — *Jens Hendrichsen* 153, 286. — *Marie* 53, 140. — Niels, møllecejer 160. — norsk frue 129. — Otto, præst 25 f., 36, 39 f., 47, 105 f., 139—42, 146, 163, 175, 183, 187, 219 f., 225, 239, 306 f., 312 f., 321, 332 f., 340. — Stine 160. — *Theodora*, f. Brücker 286.
 Mørch M., provst 16, 22, 116 f.
 Mørk Hansen M., præst 214.

Mørner, svensk højskoleforstander 347.
Nansen J., præst 240.
 Neergård N., konseilspræs. 177.
 Nielsen *Carl* 138, 198. — *Frederik* 38, 224 f. — Thomas, gård-ejer 173. — *Rasmus* 9, 37, 101, 240. — Zacharias, forfatter 323.
 Noes Peder, gårdejer 173.
 Nutzhorn H., professor 11, 187.
 Nyeberg E. M., præst 212 ff.
 Nyegård L., præst 164.
 Nygård Fr., præst 23.
 Nørgård Martine 289.
Nørregård Jens 25 ff., 33, 101, 125, 276, 315.
Olesen Søren, lægprædikant 216.
Pedersen Jes, gårdejer 107, 109, 217.
Petersen C. S. 150.
 Petersen Søren Hamborg 331.
 Pingel V., folketingsmand 126.
 Plenge Axel, præst 139, 171 f., 259.
Ploug Carl 286.
 Pontoppidan Morten, præst 100 f. 171 ff., 180, 200, 203—09, 242, 245, 265 f., 273 ff., 281, 319, 324.
 Povlsen A. S. 294. — *Alfred* 50 f., 100, 118, 160 ff., 231—34, 336. — Hans, missionær 227. — *Karl* 50 f., 115, 118, 166 f., 180, 200 ff., 209 f., 231 f., 240, 308, 315. — L. B., frimenighedspræst 180.
Rasmussen Julius, typograf 169.
 Ravn Anton, gårdejer 154. — Chr. folketingsmand 168. — Jørgen gårdejer 18 f., 28, 40, 49, 109.
Rode Margrethe 127, 134.

- Rosenstand H., præst 139. — Otto, præst 139.
- Rønne Karl, frimenighedspræst 23. — Peter, præst 185.
- Rønning Fr. 37, 39, 48 ff., 137, 139, 308.
- Rørdam Peder 32. — Skat, biskop 26, 137, 141 f., 146, 163, 172, 183, 187, 197, 219 f., 224 f., 307, 309, 312, 321, 332—36. — Thomas, præst 35 f., 38 f., 48, 136 f., 141, 312 f. — Torkild S., frimenighedspræst 193.
- Sabroe Peter, folketingsmand 178.
- Sager Niels Andersen, gårdejer 109, 160, 258, 341.
- Sars, norsk professor 126.
- Scavenius Jakob 22 ff., 122 f., 143 f., 162 f., 170 f., 183 f., 186, 196 f., 258.
- Scharling Henrik 100 f., 175, 274 f.
- Schrøder Charlotte 247 f. — Ludvig 27 f., 39, 53, 113, 115, 180 f., 192, 240—44, 246 ff., 315. — Skovrider 120.
- Schørring Jens, præst 185. — Peter, borgmester 191.
- Selmer, frue 280.
- Shakespeare William 72, 96.
- Silfverberg, frue 280.
- Skovgård Cathrine 234. — Joachim 234. — Niels 234.
- Skrefsrud, norsk missionær 226 f.
- Sommerfeldt, norsk skolebestyrer 210.
- Sparre, norsk stiftsfysikus 127, 134.
- Steen Elise, norsk frøken 243.
- Styr* 335.
- Swane, cand. teol. 200 f.
- Sveistrup H., præst 17, 32, 180, 316.
- Svendsen, koffardikaptejn 201 f.
- Sørensen, provst 279 f., 283.
- Såbye, præst 194.
- Teilmann Jørgen* 115, 139, 180, 273, 275 f., 316.
- Terkelsen Jørgen, højskoleforstander 278.
- Thulesen Mi 230.
- Tietgen C. F.* 54.
- Thygesen G., præst 116, 192.
- Tobiesen, provst 120.
- Toft Marie, f. Carlsen 25.
- Trier Ernst 43 f. — Herman, landstingsmand 175.
- Ullmann Viggo, norsk amtmand 125 ff., 133 ff., 137, 139, 213.
- Wagner Ludvig* 17.
- Westergård Harald 294. — Niels, friskolelærer 30, 253.
- Wexelsen, norsk præst 320.
- Wiboltt R.* 152.
- Winsløw Carl* 96 (anm.).
- Voldum Jens, præst 22.
- Ørsted* 285.
- Østergaard, højskoleforst. 235.
- Akjær Jeppe, forfatter 243.

RETTELSER OG TILFØJELSER TIL I. DEL

Side 13 ff.

Peiter Brücker er døbt Peder Jørgensen og temmelig sikkert søn af skrædder Jørgen Lauridsen i Nysted, der synes at være blevet kaldt Jørgen Brygger til forskel fra en anden skrædder i byen: Jørgen (Hansen).

Peiter Brücker's kones pigens navn var *ikke* Olsdatter, men Jensdatter Stud. Med sin første Mand guldsmed Christian Severin Boye († 1730) var hun 1719 flyttet fra København til Nysted. 1732 blev hun i Nysted kirke gift med Peiter Brücker.

Side 250.

I Ættetavle II b. er indløbet flere fejl. Den må rettes således:

Christine Hegelund.

Andreas Hegelund, farver ved den kgl. uld-manufaktur		Lisbeth Sofie Mortensdatter	
Peder Hegelund, kapellan ved Næstved St. Peders kirke, f. 20/1 1666, d. 9/11 1734		Kirstine Rasmusd. Kisby f. 1682, d. 1711	
Anders Olufsen, kapellan i Stege, d. 1668	Anne Jensd. Wiel, f. 1644, d. 1712.	Rasmus Hansen Kisby, præst i Stadsager, f. 1653, d. 1709.	Elsæ Marie Winther, f. 1664, d. 1689.
Jens Madsen Wiel, først købmand i Nakskov, senere rådmand og købmand i Stege, d. 1652. Anne Nielsdatter, 2. rådmand Gert Rasmussen Treschow, d. 1665. 3. rådmand Peder Andersen Hegelund, d. 1688.		Jens Hansen Winther, præst ved Holmens kirke, f. ca. 1632, d. 17/9 1686. Kirstine Danielsdatter Zincker, d. 1666.	

Anm.: Kapellan Peder Hegelunds døbenavn var Peder Andersen. Formodenlig er han efter sin fars død kommet til sin mor, og har da antaget sin plejefars navn Hegelund. Denne: rådmand Hegelund var søn af præsten Anders Pedersen Hegelund i Stege og sønnesøn af biskop Hegelund i Ribe. Der er saaledes intet virkeligt slægtskab mellem borgmesteren i Ribe og Peder Hegelund. Stykket s. 9 om Peder Christensen Hegelund osv. må rettes i henhold hertil.